TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÖNETİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

YÖNETİM ve PSİKOLOJİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME

Bütünleşik Doktora Tezi

Yeşim AKIN YALÇIN

ANKARA, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÖNETİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

YÖNETİM ve PSİKOLOJİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME

Bütünleşik Doktora Tezi

Yeşim AKIN YALÇIN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ozan ZENGİN

ANKARA, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÖNETİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

YÖNETİM ve PSİKOLOJİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME

Bütünleşik Doktora Tezi

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Ahmet Alpay DİKMEN

Prof. Dr. Birgül AYMAN GÜLER

Prof. Dr. İpek ÖZKAL SAYAN

Doç. Dr. Yılmaz ÜSTÜNER

Doç. Dr. Ozan ZENGİN

Tez Savunması Tarihi: 18.01.2024

ANKARA, 2024

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Doç. Dr. Ozan ZENGİN danışmanlığında hazırladığım "Yönetim ve Psikoloji Üzerine Eleştirel Bir İnceleme (Ankara, 2024)" adlı bütünleşik doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 15.02.2024

Yeşim AKIN YALÇIN

TEŞEKKÜR

İlk olarak hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Ozan Zengin'e çok teşekkür ediyorum. Bu tezin ortaya çıkmasındaki emeği kadar, her çıkışsız hissetmemde yol göstericiliği, muazzam desteği, titiz, içten ve heyecanımı, çabamı diri tutmamı sağlayan yapıcı yaklaşımı benim için paha biçilemez bir ayrıcalıktı. Hocam Prof. Dr. Ahmet Alpay Dikmen'e sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim. Bana olan inancını hiç kaybetmediği, doktora ve tez sürecimde güvenmesinin yanı sıra hayatımda da hep cesaretlendirdiği için minnettarım; desteğinin ve varlığının kıymetini tarif edemem. Öğrencisi olmaktan büyük onur duyuyorum ve hep duyacağım. Tez izleme komitemde yer alan Doç. Dr. Yılmaz Üstüner ve Prof. Dr. İpek Özkal Sayan'a çok teşekkür ediyorum. Her komitede dikkatli, çok değerli önerileri ve katkılarıyla tezdeki emekleri büyüktür. Böylesine destekleyici, güleryüzlü ve kritik noktalardaki yapıcı eleştirileriyle birlikte konuyu çalışırken özgür oluşumu ön planda tutan bir komitede araştırmacı olmak benim büyük şansımdı. Prof. Dr. Birgül Ayman Güler'e jürimde yer almayı kabul ederek tezime sunduğu katkı ve eleştirileri için teşekkür ediyorum. Doktora süreci boyunca bana yol arkadaşlığının en güzelini sunan Dr. Selime Yıldırım'a çok teşekkür ediyorum. Onun dostluğu, desteği, birlikte düşünmelerimiz ve daha nicesiyle sürecin sancıları hafifledi.

Tüm çalışmalarımda ve tez oluşurken her bir aşamada desteğini koşulsuz sunan eşim İlke Onur Yalçın'a teşekkürlerin en büyüğünü ediyorum. Mükemmel bir baba ve yüce gönüllü bir eş olarak canımız, oğlumuz Doruk'la geçirdiği muhteşem zamanlar olmasaydı bu tez içime sinen bir biçimde ortaya çıkamazdı. Tezimi savunduğum hafta Doruk üç yaşını bitirdi. Doruk'la hayatıma giren güzellikleri yazmaya sayfalar yetsin isterdim. Tüm yaşamımı rengârenk, cıvıl cıvıl, her şeyin mümkün olduğu bir büyüye çevirdi. Onunla birlikte yavaşlamayı öğrendiğim kadar bir bebeğin hızlı büyüyüşü karşısında zamanın paniğini hissetmeyi de öğrendim. O şimdi taptaze bahar bahçe kokan, dünyalar güzeli bir çocuk. Tezimi minik büyücüme, Doruk Yalçın'a ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... **i**

İÇİNDEKİLER…….. **ii**

KISALTMALAR ..... **vi**

FİGÜRLER ..... **vii**

TABLOLAR ..... **viii**

GİRİŞ **1**

1. PSİKOLOJİ DİSİPLİNİNİN KURULUŞ SÜRECİ **11**

1.1. Psikolojinin Kökleri **11**

1.2. Psikolojinin Etimolojisi **13**

1.3. Psikolojinin Tanımlanması **14**

1.4. Modern Bir Bilim Olarak Psikoloji **17**

2. 19. YÜZYIL TOPLUMSAL ve SİYASAL GÖRÜNÜŞ **23**

2.1. Üretim Biçiminin Değişmesi: Fabrikalar **24**

2.2. Emeğin Denetimi ve Toplumsal Kontrol **25**

2.2.1. Fabrika Sisteminde Emeğin Denetimi **33**

2.2.1.1. Panoptikon: Bir Denetim Teknolojisi Olarak Gözetim **36**

3. FRANSA ve PSİKOLOJİ **41**

3.1. Tarihsel ve Toplumsal Yapı **41**

3.2. Fransa'da Çalışma Psikolojisi **47**

3.2.1. Akademiden Laboratuvara ve İşyerine Psikoloji ve Çalışma Bilimi . **51**

3.2.1.1. Édouard Toulouse: Çalışma Laboratuvarı ve Çalışmanın Toplumsal Sorunu 52

3.2.1.2. Armand Imbert: Bilimsel Arabuluculuk ve Toplumsal Barış 56

3.2.1.3. Henri Laugier: Laboratuvarda Emeğin Psikofizyolojisi ve Çalışma Bilimi 61

3.2.1.4. Henri Pieron: Modern Psikolojinin Bireysel Farkları Ölçmesi ve Profesyonel Kariyer Rehberliği 63

3.2.1.5. Jean-Marie Lahy: Psikolojinin Laboratuvardan İşyerine Geçişi, Psikoteknik ve Fransa'da Taylorizm 66

3.3. Ana Akımdan Farklı Biçimlenen bir Fransız Psikolojisi 71

3.4. Toplumsal Bir Psikoloji 73

4. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ve PSİKOLOJİ 81

4.1. Tarihsel ve Toplumsal Yapı 81

4.2. Taylorizm: Bilimsel Yönetim 94

4.3. ABD'de Yeni Psikoloji 104

5. PSİKOLOJİ ve YÖNETİM 131

5.1. Davranışçılık, Toplum Mühendisliği, Watson ve diğerleri 132

5.2. Reklamcılık, Verimlilik ve Walter Dill Scott: "Ticaretin ve Sanayinin Müttefiki ve Çalışanı Olarak Psikoloji" 145

5.3. Endüstriyel Psikoloji Hareketi 148

5.4. "Piyasa Psikolojisi", Psikolojiyi Uygulamak ve Hugo Münsterberg ... 150

5.4.1. Savaş ve Psikoteknik 160

5.4.2. Ticari Bir Girişim Olarak Psikoloji Şirketi: The Psychological Corporation 165

5.5. Hawthorne Deneyleri ve Elton Mayo 169

1. **5.6. İnsan İlişkileri Yaklaşımı ve Sosyal Psikolojinin Yükselişi 183**

5.6.1. Motivasyon, İhtiyaçlar Hiyerarşisi ve Maslow 187

5.6.1.1. Krizlere Karşı Bireyselcilik ve Benliğin Standardizasyonu 195

5.6.1.2. Standartlaştırmanın Psikolojik Kurumsallaşması: Ruh Sağlığı Çağı 204

5.6.1.3. Psikolojik Toplum..... 210

5.6.2. 1960'lar, Sosyal Psikoloji ve Tutum, Grup, Örgüt Çalışmaları 212

5.6.2.1. Endüstride İnsan İlişkileri..... 215

5.6.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem ve Toplumsal Kontrol 219

5.6.2.3. Psikolojiye Yönelik Eleştiriler..... 228

5.6.2.3.1. Frankfurt Okulu 229

5.6.2.3.2. Anti-Psikiyatri..... 235

2. **5.7. 1973 Krizi: Fordist-Keynesyen Sistemin Çöküşü ve Psikoloji..... 244**

5.7.2. Hümanist Psikoloji ve Bilişsel Davranışçı Terapi 247

5.7.3. 1990'lar ve Pozitif Psikoloji 251

5.7.4. Fordizm Sonrası Endüstri ve İş Dünyası ile Psikoloji İlişkileri 257

5.7.4.1. Sistem ve Durumsallık Yaklaşımları 258

5.7.4.2. İnsan Kaynakları, İnsan Sermayesi ve Entelektüel Sermaye Yaklaşımları..... 260

3. **5.8. 2008 Krizi ve Sonrası..... 265**

5.8.1. Pozitif Psikolojik Sermaye 267

5.8.2. Finansal Terapi 273

5.8.3. Kariyer Danışmanlığı, Duygusal Zekâ ve Performans Yönetimi 274

5.8.4. Yeni Gözetim Teknikleri: Biyopolitikadan Psikopolitikaya 280

SONUÇ 283

KAYNAKÇA 288

EK 1: PSİKOLOJİK SERMAYE ÖLÇEĞİ KISA FORMU (PSÖ-12) 332

ÖZET 333

ABSTRACT 335

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFL	American Federation of Labor (Amerikan Emek Federasyonu)
APA	Amerikan Psikoloji Birliği
DEHB	Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozuluğu
DSM	Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı)
EQ	Emotional Intellegence (Duygusal Zekâ)
E-Ö Psikolojisi	Endüstri-Örgüt Psikolojisi
GGH	Gross Global Happiness Summit (Gayri Safi Küresel Mutluluk Zirvesi)
IQ	Intelligence Quotient (Zekâ Katsayısı)
MIT	Massachusetts Teknoloji Enstitüsü
MMPI	The Minnesota Multiphasic Personality Inventory (Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri)
Penn	Pennsylvania Üniversitesi
PsyCap	Pozitif Psikolojik Sermaye
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

FİGÜRLER

Resim 1: İlk Psikoloji Laboratuvarı: Wilhelm Wundt (oturan) ve öğrencileri.

Resim 2: St. Luke's Hospital, 1809.

Resim 3: Lahy, S.T.C.R.P. Psikoteknik laboratuvarında.

Resim 4: Pinel, 1795'te Paris'teki Salpêtrière akıl hastanesinde delileri zincirlerinden kurtarıyor, Tony Robert-Fleury, 1876.

Resim 5: Grev sırasında Pullman Company demiryolu bahçesindeki işçi kapısı. (Workers' gate at Pullman Company railroad yard during strike), Ray Stannard Baker, fotoğraf tarihi 1893 ya da 1894.

Resim 6: Kırıcı Çocuklar (Braker Boys), 1911.

Resim 7: Harvard Psikoloji Laboratuvarı, çeşitli zihinsel görevler için gereken süreyi ölçen öğrenciler, Dane Hall, 1892

Resim 8: Küçük tüketicinin desteklediği Tekel kardeşler (The Monopoly brothers supported by the little consumer), Powers, Thomas E. New York American, 02.04.1912.

Resim 9: Yapıcı Bir Hayal Gücünüz Var mı? (Have You a Constructive Imagination?) adlı gösterimden (1916).

Resim 10: The New York Times, 9 Şubat 1913 manşeti, "New Science Suggested to Solve Social Problems" (Toplumsal Sorunları Çözmek İçin Önerilen Yeni Bilim).

Resim 11: People Puck would like to introduce - "Professor Munsterberg of Harvard to Truth" (Herford, Puck, 1916: 15).

Resim 12: Görevlendirilmiş psikologlardan oluşan ilk şirket, Askeri Psikoloji Okulu, Camp Greenleaf.

Resim 13: 1927-1937 yılları arasındaki grevler.

TABLOLAR

Tablo-1: İnsan Sermayesi, Sosyal Sermaye ve Psikolojik Sermayenin Yönetimi**…270**

GİRİŞ

"Psikolojiyi kişisel yaşama değil de tarihe mi dâhil ediyorsunuz?"

Charlotte P. Gilman, Kadınlar Ülkesi, 1915

Yönetim ve Psikoloji bir edimler bütünü ve düşünsel biçim olarak insanlık tarihinin kendisi kadar eski olmakla birlikte her ikisinin de birer disiplin olarak ortaya çıkışı tarihin yaklaşık son yüz elli yıllık geçmişinde yer almaktadır. Yönetim Psikolojisi alanı ise psikoloji bilgi ve tekniklerinin yönetim aracı olarak kullanılmasıyla meydana gelmiş, tarihsel düzlemde yoğunlaştığı birimlere ve işbirliği yaptığı disiplinlere yönelik adlandırmalarla farklı biçimlerde literatürde yer almıştır. İş Psikolojisi, Çalışma Psikolojisi, Endüstri ve Örgüt Psikolojisi, Ekonomik Psikoloji gibi isimler alan bu teori ve pratikler alanı, aslında bir bütün halinde Yönetim Psikolojisini refere etmektedir.

Yönetim Psikolojisi, genel olarak işyerindeki insana dair bilgilerin edinilmesinin, sıklıkla modern işyerinin ve yönetim tekniklerinin ortaya çıkışına eşlik eden bir alan olarak ele alınmıştır. Psikoloji bu çerçevede teknik, tarafsız ve bilimsel bilgi üreten bir disiplin, verimliliği arttıracak sihirli bir değnek, sınıf çatışmasını yumuşatacak ve dolayısıyla toplumsal sorunları çözecek bir araç olarak yönetim bilgisine dâhil edilmiştir. Özellikle Frederick Wilson Taylor'ın kendi yönetim modeline bilim statüsünü atfetmesinin ardından işyerindeki insanın bilimi, yani işgücü denetiminin bilimi olarak Psikoloji ve Yönetim Psikolojisi bir Taylorizasyon modeli ile düşünülmüştür. Psikolojinin sıklıkla yeni Taylorizasyon biçimleri ürettiği doğru ve bu tezin konusu olmakla birlikte Yönetim Psikolojisi daha geniş bağlamlara uzanmaktadır.

Yönetim bilimi kuramsal ilkeler ışığında yönetsel olayları disiplinler arası bir yaklaşım ve evrensel bir çerçeve içinde ele almayı idealize eden bir disiplindir (Fişek,

2012: 31-33). Yönetim bilimi, bu kapsamda psikoloji aracılığıyla kesin ve evrensel bir tahmin edilebilirlik ve bununla birlikte kontrol edebilirlik arayışında olmuştur. Yönetim Psikolojisinin tarihi, sınıf çatışmasını dizginleyebilmek, toplumsal sorunları sermaye sınıfı lehine çözebilmek için insan zihni ve davranışlarını kesin ve evrensel bilgiler aracılığıyla tahmin ve kontrol edebilme arayışının tarihidir.

Bu tezde psikoloji ve yönetimin, tarihin belirli bir döneminde, hatta daha kesin olarak söylersek sanayi kapitalizmi ile başlayan ve günümüze dek gelen süreçte, belirlenmiş hedeflere dönük olarak bir arada çalışması ve psikolojinin bir yönetim aracı olarak var olması tartışılacaktır. Tezin ana problemi yönetim ve psikoloji arasındaki ilişkidir. Yönetimin, bir olgu olarak başlı başına politik ve ideolojik bir eylem alanını ifade etmesiyle birlikte, tez dâhilinde, fabrikalı üretim ile ortaya çıkan, uzmanlaşma ve hiyerarşinin üst seviyelere ulaştığı, otoritenin ise mümkün olduğunca parçalandığı modern yönetim olgusu konu edilmektedir (Dikmen, 2013: 17-29). Burada yönetim, işgücü denetimi ve toplumsal kontrol olmak üzere birbiriyle son derece ilişkili iki ana eksende yer almaktadır. Tezin iddiası, psikolojinin kuram ve pratikleri ile birlikte işgücü denetimi ve toplumsal kontrolü sağlamak için bir yönetim aracı olarak şekillenmiş olduğudur. Toplumsal kontrol, Marksist bağlamda, ekonomik determinizm temeline dayanarak yönetici sınıfın yani burjuvazinin işçi sınıfı üzerinde uyguladığı kontrol biçimi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla işgücü denetimi ve toplumsal kontrol birbiriyle iç içe geçmiş bir çarkın dişlileri olarak iş görmekte, katmanlı bir sistemin basamakları biçiminde incelenmektedir.

Ekonomik krizlerin ortaya çıktığı ve dolayısıyla sınıf savaşımının şiddetlendiği tarihsel eşiklerde psikoloji, hem bir disiplin olarak paradigmatik dönüşümlerle hem de bu paradigmalardan ayrılmaz biçimde ortaya koyduğu araçlar bütünüyle işgücü denetimi için mikro ve toplumsal kontrol için ise makro boyutlarda yönetim işlevine dâhil olmuştur. Psikolojinin bu dâhil olma biçimi, kapitalizmin bir ekonomik birikim rejimi ve

dünyayı dönüştüren bir ideoloji olarak geçirdiği örgütlenme süreçleri içinde, maksimum verimliliği hedefleyen rasyonel bir dünya anlayışıyla gerçekleşmiştir. Tezin inceleme nesnesi, psikolojinin kriz dönemlerinde ürettiği ve uyguladığı ideolojik, kuramsal ve pratik araçlardır. Tezde yer alan toplumsal ve tarihsel arka plan görünümleri bu incelemede somut örnekler, ipuçları ve daha da önemlisi kanıtlar sunmaktadır. Başka bir ifadeyle, psikolojinin bilim olarak var olduğu yüz elli yıllık tarihine bakmak aynı zamanda modern yönetimin, yönetim bilimlerinin ve kapitalizmin tarihine ayna tutmak olacaktır.

Psikoloji literatürü, bir bilim olarak psikolojiyi yaygın bir eğilimle toplumsal ve tarihsel koşullardan azade, iktidar ilişkilerini göz ardı ederek bir siyasi ve iktisadi boşlukta gerçekleşen değişimler olarak ele almaktadır. Bu eğilim psikolojik gelişmeleri birbiri ardına meydana gelen değişikliklere indirgemektedir. Dahası, genel kabule göre, psikoloji, politik olmayan, evrensel bir bilimdir. Mevcut çalışmada bu kabule karşı çıkılmakla birlikte psikolojinin son derece politik konumlanışı tartışılmaktadır. Psikolojiyi tarihsel, politik ve toplumsal değişimlerin ışığında, sınıfsal ilişkiler merceğinde ele aldığımızda, karşımıza daha gerçekçi ve hakikati barındıran bir tablo çıkmaktadır. Tezin amacı, psikoloji literatüründe ve pratik çalışmalarında görünmez olan bu tarihsel ve toplumsal boşlukları doldurmakla birlikte aynı biçimde yönetim bilimlerinde psikolojinin tarafsız ancak kullanışlı bir aygıtlar bütünü bilimi olarak düşünülmesine soru işaretleri düşmektir. Tez, bu soru işaretlerine somut yanıtlar üretecektir.

Mevcut çalışma, psikoloji ve yönetim ile ilgili olduğu kadar tarih, iktisat, felsefe, sosyoloji ve çalışma ilişkileri disiplinleri ile de önemli ölçüde ilişkilidir. Bu disiplinlerden geniş derecede yararlanılmakla birlikte, kimi zaman daha uzak disiplinlerin anlatıya dâhil edilmesinin zorluğu nedeniyle doğrusallıktan sapmamaya özen gösterilmiş, inceleme nesnesi psikoloji ile yönetim arasındaki ilişki olarak korunmaya çalışılmıştır. Eklemek

gerekir ki yalnızca akademik yayınlardan değil, onlara paralel olarak belirli dönemlerin gazetelerinden, şirket arşivlerinden, popüler dergilerinden ve hatta karikatür yayınlarından yararlanılmıştır. Tezde yer alan görseller ile anlatının sınırlarının tahayyül düzleminde genişletilmesi ve daha kavranabilir olması amaçlanmıştır.

Psikoloji tezde kapsayıcı bir bütünlük olarak ele alınmaktadır ancak psi-disiplinleri (psycho-sciences) olarak bilinen psikiyatri, psikanaliz, psikoterapi ve türevleri gibi alanlara da çalışmanın bütünlüğünü bozmamaya özen gösterilerek yer verilmiştir. Psi-disiplinleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan yeni bir düşünme biçiminin, modern hayatı biçimlendirme tarzının üreticileri ve yeniden üreticileri olmuşlardır. Her biri bütünsel tek bir oluşumu temsil etmemekle birlikte yine her biri insan olmayı anlamanın ve insana dair bilginin başka biçimlerini, toplumsal olanı ve tek tek bireyler üzerinden de politik ve kamusal yaşamı yönlendirme anahtarlarını sunmaktadır. Tezin sınırları kapsamında psikanalitik yaklaşım bir tercih olarak dışarıda tutulmuştur; zira psikanalizin özellikle toplumsal kontrol olgusunda önemli bir yer tuttuğu kabul edilmekle birlikte, literatürün farklılığı ve epistemolojik zemini başka bir araştırma konusuna işaret etmektedir. Psikiyatri de aynı biçimde işgücü denetimi ve toplumsal kontrol eşiklerinde psikoloji bilimi ile kesiştiği boyutlarda incelenmiştir; nitekim daha geniş kapsamlı bir psikiyatri çalışması doğrudan tıp ile birlikte ele alınmayı hak etmektedir ve mevcut tez için kapsam dışı kalmaktadır. Ancak çalışmanın özünde psi-bilimlerinin iki yüz yıla yakın bir süreçten geçerek günümüze dek toplumu yapılandırmada, biçimlendirmede ve disipline etmede nasıl anahtar bir rol oynadığı yer almaktadır; zira psikoloji olgusu kaçınılmaz bir homojenliği de beraberinde getirmektedir. Netice itibariyle psikoloji disiplini bir bütünlük ile tezin amaçları doğrultusunda analiz edilmiştir.

Tezin ana iddiası, ele alınan tarihsel süreçte yalnızca psikolojinin bilimsel şekillenmesinin bir yönetim aracı biçiminde gerçekleşmiş olduğu değil aynı zamanda

psikoloji aracılığıyla ve hatta psikolojinin doğrudan kullanımıyla toplumsal sınıf dinamiklerinin ve yaşam biçimlerinin de şekillendirildiğidir. Bu iddia doğrultusunda yanıtlanacak soru ise bu şekillenmelerin hangi tarihsel uğraklarda, nasıl ve hangi yollarla ortaya çıktığı sorusudur. Beş temel bölümden oluşan tezin birinci ve ikinci bölümlerinde psikolojinin tarihi, 19. yüzyıl toplumsal dönüşüm biçimleri ile olan ilişkisi ve bu süreçte emeğin denetimi ile toplumsal kontrol biçimlerinin modern halini alması incelenmektedir.

Bu süreç analiz edilirken psikolojinin bilim olarak önce iki dal biçiminde ortaya çıkması, sonrasında ise hegemonik tek bir gövdeye dönüşmesi gerçeği üzerinden ilerlenmiştir. 1890'larda Batı Avrupa ve 1900'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde bir bilim olarak büyük umutlarla gün yüzüne çıkarılan psikoloji, 1930'lara dek Kıta Avrupası psikolojisi ve ABD yeni psikolojisi olarak iki benzer, ancak çalışma ve üretme biçimi farklı olan psikolojiler olarak varlığını sürdürmüştür. 1930'lar sonrası ve daha da keskin biçimde İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD psikolojisi tek bir baskın paradigma üreticisi haline gelerek küresel ve homojen bir psikoloji disiplini biçiminde egemen duruma gelmiştir. Psikolojinin homojenliğe erişmesi ve tek bir ana akım psikoloji olarak sürekliliğini sağlaması, ontolojik değil tarihsel nedenler barındırmaktadır. Psikolojinin başlangıçta iki farklı biçimde bilimselleşmiş olması somut kanıtlara dayanan bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Bu doğrultuda tezin üçüncü ve dördüncü bölümlerinde Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri, tarihsel ve toplumsal koşullarının benzemezliği ve dolayısıyla tezin iddiasını destekler biçimde psikolojinin bilim olarak ortaya çıkması ile yönetimdeki araçsal rolünün farklılaşması üzerinden incelenmiştir. ABD psikolojisi daha sonra egemen paradigma üreticisi haline geldiği için tezin en geniş kapsamlı bölümü olan beşinci bölümünde anaakım psikoloji üzerinden doğrudan yönetim ve psikoloji ilişkisi gözler önüne serilmiştir.

Tezin mantığı açısından yalnızca ABD psikolojisi ve dolayısıyla "evrensel" psikoloji de ele alınmış olabilirdi. Ancak Fransa örneği bizlere, başka bir düşünüş, mücadele, epistemoloji ve pratikler alanı olduğunu kanıtlaması açısından elzem ve kıymetlidir. Fransa, Kıta Avrupası psikolojisini temsil etmekle birlikte kendine özgü tarihsel koşulları nedeniyle aynı zamanda da özgün bir örnektir. 1789 Devrimi Aydınlanma düşünü ve dünya siyasal haritasını biçimlendirmişken, Gramsci (2011: 152)'nin vurguladığı üzere 1848 devrimleri sonrası Fransız politik eylem ve bilimi, tıpkı Alman klasik felsefesi ve İngiliz klasik ekonomisi gibi en yüksek doruğuna ulaşmıştır. Fransa örneği bu nedenle tarihsel, politik ve toplumsal dinamiklerin psikolojiyi şekillendirdiği ve psikolojinin politik niteliği olduğu iddialarına, dahası siyaset, yönetim ve psikoloji ilişkisine yönelik net ve somut bir karşılaştırma olanağı yaratmaktadır.

Tezde bir karşılaştırma birimi olarak Türkiye'nin değerlendirilmemesinin iki temel nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, psikoloji disiplini Kıta Avrupası'na göre geç uluslaşan bir devlet olan Türkiye'de daha geç kürsüleşmiş ve pratik yaşamda yerini almıştır. 19. yüzyıl sonu ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde psikolojinin kalıcı ve önemli izlerinin görülmesinin mümkün olmasıyla birlikte modern psikoloji tarihi Cumhuriyet ile belirginleşmektedir. Örneğin Türkiye'de ilk deneysel psikoloji bölümünün kuruluşu 1930'ların sonunda gerçekleşmiş, psikolojinin kurucuları aynı zamanda iktidarın da kurucu kadroları içinde yer almıştır. İkinci ve bununla bağlantılı olarak da Türkiye'de modern psikoloji, 1800'lerin sonundan başlayarak Alman ve Fransız psikoloji ekolleri etkisiyle kurulmuş, 1940-1950 yılları sonrası ABD eksenli olarak gelişmiş, 1960'larla birlikte ise tamamen ABD etkisine girmiştir (Kağıtçıbaşı, 1994: 731-731). Aynı zamanda sanayileşme sürecine de geç giren bir ülke olarak Türkiye'de psikolojinin yönetimde yer alması böyle bir tarihsel doğrultuda gerçekleştiği için bu incelemeye yer verilmemiştir.

.

Tezin iddiası doğrultusunda incelenen süreç tarihsel bir sınıflandırma ile ele alınmış olmakla birlikte oldukça geniş bir zaman aralığının mevcut olması karşısında mümkün olduğunca savrulmalardan kaçınılmaya çaba gösterilmiştir. Çalışılan konunun doğası itibariyle, psikoloji ile yönetimin birlikteliği kapsamlı, çok yönlü ve sınırsızlığa varan genişlikte bir meseledir. Kronolojik sıra izlenerek ve somut örnekler üzerinden gidilerek bu sınırsızlığın cezbedici etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan da farklı disiplinlerdeki gelişmeleri aynı zamansal çizgiye yerleştirmekten kaçınılarak, anlatının anlaşılabilirliğini karmaşıklaştıracak her türlü kronolojik sergiden uzak durulmuştur. Bu bağlamda bu tezin bir yönetim psikolojisi tarihinden ziyade, psikolojinin bir yönetim aracı olmasına ilişkin bir tartışmalar bütünü, psikolojinin kökeni, gelişimi, kriz dönemlerindeki konumlanışları ve pratiklerine dair ideolojik ve tarihsel bir analiz olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Belirli tarihsel dönemlerde baskın hale gelen psikoloji yaklaşımlarının temsilcileri, diğer bir deyişle paradigmaların belirleyici olmasında rol oynayan psikoloji otoritesi kişiler de sınıflandırmada yer almıştır. Özellikle Fransa incelemesinde yer alan bilim insanları, başka bir ifadeyle akademisyen uzmanlar, bilimi Cumhuriyet'in hizmetinde ortaya çıkan ilerlemenin simgesi olarak görmüşlerdir ve bu kişiler aynı zamanda politikacılardır (Ouvrier-Bonnaz, 2010: 13). Fransız psikolojisi ve daha özelde Fransız çalışma psikolojisi literatüründe de konumlardırma, akademisyen-uzmanlar üzerinden yapılmakta, "La République des professeurs" olarak ifade edilen entelektüeller/öğretmenler cumhuriyeti olgusu incelemelerin temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu eğilime sadık kalınmıştır. ABD'de ise yine benzer biçimde paradigmaların kurucusu olan uzmanlar literatürde önemli bir yer tutarken, ABD'de psikolojinin gelişiminin asıl belirleyicisi –psikoloji literatüründe neredeyse hiç söz edilmese de- sermaye sınıfı olmuştur. Bunun sonucu olarak da ABD psikolojisinin akademisyen-uzmanlarının sermaye sınıfı ile yaptığı işbirliği ve psikolojinin bu bağlamda şekillenmesi

söz konusudur. 1900'lerin yeni Amerika'sı ve yeni tarihsel bünye, toplum tipiyle birlikte yeni ve etkili bir uzman grubunu da yaratmış ve bu temsilciler yeni toplumsal durumlarda etkili ve belirleyici roller oynamıştır. Tezde ortaya koyulan bu tercih, geleneksel sosyal bilimlerin yaygın bir anlayışla teorik olarak varsayımsal bir grubun diğeri üzerindeki iktidarını, "amaçlanan etkilerin üretimini" somut bir zemine yerleştirmektedir. Örneğin ABD psikolojisinin gelişiminde sermaye sınıfının muazzam belirleyiciliği, Rockefeller, Carnegie gibi sanayi baronu aile vakıflarının psikoloji otoritelerine, üniversitelere, enstitülere ve araştırmalara sağladığı fonlar ve talep ettikleri çalışmalar tezde tartışılmaktadır. Bu tercih hem bir metodolojik inceleme hem de teorik bir duruş olarak görülebilir. Bununla birlikte, tezde adı geçen entelektüel, politikacı, akademisyen ve uzmanların psiko-biyografik biçimde ele alınmasından özenle kaçınılmış, tezi kişiler üzerinden bir indirgeme düzeyine maruz bırakmamaya özen gösterilmiştir. Ek olarak, psikoloji halihazırda gelişim mantığı içerisinde uzmanlığın önemli bir statü olduğu ve paradigma belirlemede olduğu kadar toplumsal uygulamalarda da uzmanlık rolleri ile ortaya çıkmış bir disiplin ve pratikler alanıdır. Bu anlamda, uzmanlık ile kastedilen, psikolojinin, kişilerin yönetiminde ve kişiler arası ilişkilerde özel yetkinliğe sahip olduğunu iddia eden eğitimli ve sertifikalı kişilerden oluşan bir grup ve endüstride, insan kaynaklarında, eğitimde, askeriyede ve daha genel olarak toplumsal hayatta rasyonel ve insani yönetimi mümkün kıldığını iddia eden bir teknikler ve prosedürler bütünü sağlama kapasitesidir (Rose, 1996: 11). Bu kapasite aynı zamanda yönetimsel rasyonelleştirme tekniklerine karşılık gelmektedir. Yönetimsellik, insanların davranışlarını biçimlendirmeyi, yönlendirmeyi ve etkilemeyi amaç edinen bir faaliyetler alanı bütününü ifade eder ve yönetim ile rasyonalitenin birliğinden oluşmaktadır (Foucault, 2009). Ancak belirtmek gerekir ki bu tezde yönetimsellik Foucaultcu anlamından bir nebze farklı olarak, aktörleri, özneleri ve nesneleri belli olan bir eylemler alanı olarak görülmektedir.

Tezin önemli katkılarından biri, psikolojinin yönetim ile ilişkisinin daha önce kapsamlı, tarihsel, politik ve toplumsal dönüşümlerle ele alınarak incelenmesinin yapılmamış olmasında yatmaktadır. Bu tezde, psikoloji disiplini ve pratiklerinin bir yönetim aracı olarak ele alınması, hem psikoloji hem yönetim bilimleri disiplinleri açısından nitelikli bir katkı ortaya çıkarmaktadır. Yaklaşık yüz elli yıllık süreçte modern psikoloji paradigmalarının, kuramlarının ve araçlarının ortaya çıkış serüvenleri, nedenleri ve meydana getirdiği sonuçlar, siyasi ve toplumsal öyküleriyle ele alınmıştır. Ek olarak, tezde, daha önce hem psikoloji hem yönetim bilimleri literatüründe binlerce kez yazılmış ancak hakkında yok denecek kadar az politik ve iktisadi nedenleri içeren eleştiriye yer verilmiş olan kimi kişi ve ekollere dair iddiaların bir kısmı da ilk olarak okunabilir. Cesur çağrışımlar yapma riskini göze alarak, örneğin Maslow'un kendini gerçekleştirme yaklaşımını Marx'ın kendini gerçekleştirme anlayışıyla karşı karşıya getiren ancak bu konuyu ardında yatan ekonomik ve politik, toplumsal süreçlerle okuyan bir tartışmaya yer verilmiştir. Yine Elton Mayo ile Maslow'un hem yaklaşımları, hem temsil ettikleri İnsan İlişkileri Okuluna dair tartışmalar bu kapsamda değerlendirilebilir. Psikolojik araştırma ve testlerin, aslında genel olarak psikoloji tekniklerinin endüstri dünyasının hizmetinde kapitalize edilmesi, psikoloji şirketleri ile psikoloji disiplininin kendisinin de bir ticari girişim haline gelmesi gibi örnekler de tezde yer bulacak önemli tartışmalardır. Yalnızca söz edilen bu birkaç örnek değil, tezde yer alan iddialar ve aslında tezin kendisi, psikoloji ve yönetim bilimleri disiplinlerini yeniden düşünmeye ve değerlendirmeye açmaktadır.

Yönetim psikolojisi 1980'lerden itibaren ve daha geniş olarak 1990'larla birlikte işletme alanında çalışılan bir kuram ve teknikler bütünü olarak görülmektedir. Bu tezde işletmenin yönetim psikolojisi tekelinde olduğu gibi yönetim gurularının verimlilik artışı, finansal kazanç, başarı ve işle bütünleşerek kendini gerçekleştirme, akışta kalma, mutluluğa erişme vaatleri barındıran psikoloji tavsiyeleri yer almamaktadır. Aksine ve

tezin ortaya çıkış amacı olarak, bu kuram ve vaatlerin kapitalizmin ekonomik gelişim ve kriz süreçlerinde, toplumsal ve tarihsel bir zeminde ortaya çıkış öyküleri, politik saikleri ve bilimsel nitelikleri sorgulamaya açılmaktadır.

John Berger (2016: 11), "Geçmiş hiçbir zaman olduğu yerde durup yeniden keşfedilmeyi, aynıyla, olduğu gibi tanınmayı beklemez. Tarih her zaman belli bir şimdi'yle onun geçmişi arasındaki ilişkiyi kurar" der. Bu tezdeki sorgulama, şimdi'de var olan derin toplumsal çözülmeyi, uzun süredir yokuş aşağı yuvarlanmakta olan kolektif iyilik halini, kamusal olanın yerini terk ettiği neoliberal bireyciliği irdelerken şimdi'mizin değişmez, olağan ve evrensel bir yaşam biçimi olmadığını kanıtlayacak, alternatifleri düşünmeye alan açacaktır.

Kısacası bu tezde anlatılan, psikoloji ve yönetim ilişkisinin sıradışı ancak bir o kadar da inanılır, şimdi'ye uzanan hikâyesidir.

1. PSİKOLOJİ DİSİPLİNİNİN KURULUŞ SÜRECİ

Psikolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkışının uzun ve tarihin derinliklerine uzanan bir öyküsü bulunmaktadır. İnsanın doğa üzerinde ilk değiştirici, dönüştürücü eylemde bulunduğu, ilk üretim aracı olan taştan keskisi ile praksisi ortaya çıkardığı on iki bin yıl öncesinden felsefeyi bir düşünüş biçimi olarak kavramsallaştırdığı MÖ 5. yüzyıla dek süren mitsel düşünce içinde insan "ben kimim?" sorusuna yanıtlar aramıştı. Bu süreç zarfında bu sorunun yanıtları doğaüstü olanda aranmış ve mitleri üretmişti. İnsanın kendisine dair soruları doğaya referansla yanıtlama çabası MÖ 5. yüzyıl ile doğa felsefesinde yankılanmış, insan hem doğanın bir parçası olarak maddi hem de bir oluş biçiminde sonsuz bir akış içinde kavranmaya başlanmıştı. Yüzyılların sarmalından geçerek şimdiye ulaşan bu yanıtlar psikolojinin köklerini filizlendirdiği tarihsel zeminin muhtevasını oluşturmaktadır.

Bu bölümde ilk olarak psikolojinin kökleri ele alınacak, ardından etimolojik incelemesine yer verilecek ve son olarak da psikolojinin modern dünyanın tanımlı ve umut vaat eden bilimlerinden biri olması incelenecektir.

1.1. Psikolojinin Kökleri

Bir bilim dalı olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan ve 20. yüzyılda bir doğa bilimi olarak kabul gören psikoloji, çağın parlayan bilimlerinin en yeni, bir o kadar da en eskilerinden biridir. Psikoloji çok genel tanımıyla davranışın ve zihinsel süreçlerin bilimi olarak görülmektedir. Psikoloji 19. yüzyılda biçimlenmiş bir disiplin ve uzmanlık alanı olsa da insan ruhuna (*human psyche*) ilişkin düşüncelerin çok daha uzun bir tarihi vardır. İnsan olmaya dair sorulan sorular MÖ 4. ve 5. yüzyıllara uzanmaktadır ve güncelliğini değişken biçimlerde de olsa koruyarak günümüze gelmiştir. Kökenleri antik zamanlara uzanan bellek, hatırlama, kişilik, mizaç, karakter, uyku ve rüyalar, ahlak, öğrenme, algı,

ruhun doğası gibi kavramlar, Thales, Socrates, Aristoteles, Platon ve başka Antik Yunan düşünürleri tarafından ele alınmış, tartışılmıştır. Örneğin Aristoteles ideal devleti tartışırken ruh, karakter, yetenek, erdem, zihin, mutlu bir yaşamın nitelikleri ve zekâ üzerinde durmuş, yasalarla yönetim biçimini tutkuları olmayan zekâ olarak tanımlamıştır (2014: 125). Aristoteles (1930/MÖ 350)'nin temel psikoloji çalışması sayılan ve üç kitaptan oluşan "Ruh Üzerine" (De Anima) adlı eserinde Aristoteles, ruhun kaynaklarını ve unsurlarını, bunların doğa elementleri ile ele alınmasını, akıl ve beden ile ilişkisini tartışmıştır. Platon'un Devlet'inde de akıl, duygular, karakter, mutluluk, ruh kavramları önemli bir yer tutmaktadır (Platon, 2015). Özellikle ruh kavramı Antik Yunan düşünürlerinin tartıştığı bir konuydu ve ruhun elementleri, ruh ve zihin ikiliği / tekliği, Aristoteles, Platon, Demokritos, Anaksagoras, Thales, Diogenes ve başka düşünürler tarafından ele alınıyordu. Platon ve Aristoteles demokrasinin gelişmekte olduğu Antik Atina'da seçmenlerin ve yöneticilerin hakları, sorumlulukları, ödevleri gibi konular üzerine değerlendirme yaparken bu konuları kendi insan doğası teorileri üzerinden tartışmışlardı. Birlikte ele alındığında, Sokrates, Platon ve Aristoteles'in birbirine bağlı pedagojik zinciri, nihai bir psikoloji disiplini için çok önemli felsefi temeller oluşturmuştu (Fancher ve Rutherford, 2017: 26). Diğer yandan yalnızca teorik alanda değil yaşam pratiğinde de psikolojinin önemli bir yere sahip olduğu, psikolojik kökeni olduğu düşünülen ruhsal bozuklukların Antik Yunan'da önemli bir yer tuttuğu ve telkin yöntemlerinin kullanıldığı sağaltım merkezlerinin bulunduğu bilinmektedir. Örneğin, Bergama'da bulunan Asklepion Tapınağı, Antik Yunanistan'da bir şifa tapınağıdır ve dünyanın ilk psikiyatri hastanesi olarak bilinmektedir. Psikoloji, tıp ve felsefe Antik Yunan dünyasında iç içe geçmiş bütünleşik bir yapı oluşturmaktaydı. Diğer yandan ve sonuç itibariyle, modern dönem psikoloji disiplininden farklı olarak, Yunanlılara göre psikolojik kavram ve olgular, etik, toplumsal ve politik kavramlardı ve nihai bilim olan felsefeyle bütünleştirilmeliydi (Marcuse ve Neuman'dan aktaran Kellner, 2007: xxi).

19. yüzyıl sonuna kadar psikolojinin gövdesini oluşturan bu konular felsefenin içinde ele alınmış, psikoloji felsefenin temel bir parçası olarak görülmüştür. Psikolojinin en eski disiplinlerden olup felsefeden koparak en yenilerden de birisi olması, ilk bilimsel bellek çalışmalarını gerçekleştiren ve 19. yüzyıl Alman psikologlarından olan Hermann Ebbinghaus tarafından "psikoloji uzun bir geçmişe fakat kısa bir tarihe sahiptir" şeklinde ifade edilmiştir (Arkonaç, 2001: 18; Schultz ve Schultz, 2007: 25; Brock, 2019: 3). Modern psikolojinin doğuşunda yine Ebbinghaus'un "en eski konudan en yeni bilimi üreteceğiz" sözü manifesto haline gelmiştir (Smith, 2015: 120).

1.2.Psikolojinin Etimolojisi

Kelime anlamıyla psikoloji, ruhun ya da zihnin incelenmesidir ve bu inceleme insan türü kadar eskidir. (Hergenhahn ve Henley, 2019: 2). Psyche, Türkçede ve İngilizcede ruh olarak karşılık bulsa da kavram tam olarak karşılanamamaktadır; Psyche'yi teolojideki ruh (*soul*) ya da modern akıl (*mind*) ile özdeşleştirmek hatalı yorumlamaya yol açabilmektedir. Amerikan Psikoloji Birliği (APA) *psyche*'yi fiziksel organizmadan ayrılmış olarak zihnin kendi içinde bütünlüğü olarak tanımlamaktadır (APA, 2015: 852). Terim tarihsel olarak yaşamın özüne ya da ruha atıfta bulunmakla birlikte, *Psyche,* daha ziyade, tüm canlıların maddi varlıklarını canlandıran büyüme ve hareket ilkesi olarak görülmekteydi (Goodey, 2016: 207). Sözcük, Yunan mitolojisindeki *Psyche* karakterinden gelmektedir. Öyküye göre *Psyche* kayıp aşığı *Eros*'u aramaktadır ve onu bulabilmek için zor görevleri yerine getirir, bir nevi çetin sınavlardan geçer (Campbell, 2017: 93). Öykünün simgesel anlamına göre Sevgi ile Ruh birbirlerinden ayrılmaz, ama bu birlik ancak birçok engelleri yenmek, birçok düşman güçleri alt etmekle gerçekleşir (Erhat, 1996: 837). Bu öyküdeki örüntü folklorik olarak birçok halk masalında yer almakla birlikte *Psyche* ile *Eros* birlikteliği Rönesans sonrası, özellikle 18. yüzyıl

Romantizm dönemi Avrupa sanatında defalarca işlenmiştir. (Örneğin; Giuseppe Maria Crespi, Cupid ve Psyche 1709 & Louis-Jean-François Lagrenée, Amor and Psyche 1767, & Antonio Canova, Cupid and Psyche, 1793, François Gérard, Psyche Receiving Cupid's First Kiss, 1798; daha geç dönemli bir örnek ise John William Waterhouse, Psyche entering the garden of Cupid, 1904).

Modernite ile birlikte kelime, zihin ile neredeyse eşanlamlı hale gelmiş ve psikoloji, psikiyatri ve diğer psi-bilimleri için kök kelime olarak daha dar bir anlam kazanmıştır.

1.3.Psikolojinin Tanımlanması

APA (2015: 860) sözlük tanımında psikoloji isim olarak zihin ve davranış incelemesi olarak yer almaktadır. Günümüzde çok çeşitli bilimsel araştırma dallarını içerdiği (örneğin, deneysel, biyolojik, bilişsel, gelişimsel, kişilik, sosyal) belirtilmektedir.

Psikoloji, içinde bulunduğumuz çağda temaları muazzam bir çeşitlilik gösteren kocaman bir kümeye benzemektedir. Bir bilim dalı, pratikler alanı, meslekler çeşitliliği, yaşam biçimi, sanat, edebiyat, politika, yerel ve çoğul psikolojiler gibi öyle çok tanım karşımıza çıkmaktadır ki; gündelik ve politik yaşamların kılcallarına nüfuz etmiş bir psikolojik anlayıştan bahsedebilmek mümkündür. Ancak bu çalışmanın gereği olarak ve sınırları dâhilinde modernite ile tanımlanabilecek ve Batılı olarak adlandırılabilecek, daha doğru bir ifadeyle modernite ile birlikte ana akım haline gelmiş olan psikolojiden bahsedilecektir. Smith (2015: 20)'nin de belirttiği gibi bu yaklaşım diğer psikoloji biçimleri anlayışını kıymetsizleştirmez; aksine muğlaklığı aza indirir ve daha doğru bir kullanım sağlar. Zira nesnel olarak bakıldığında ve ilerleyen tartışmadan da izlenebileceği üzere Batı'nın (20. yüzyılın ikinci çeyreği ile birlikte uygulamada ezici biçimde ABD merkezli olan psikoloji bilim ve pratiğinin) Asya, Afrika, Latin Amerika ülkeleri

tarafından özümsenmesine yönelik 1950'lerden bu yana güncelliğini koruyan bir ilgiden bahsetmek mümkündür (Smith, 2015: 20).

Psikoloji kelimesi, Yunanca *psyche* ("nefes, yaşam ilkesi, yaşam, ruh") ile *–logia* ("konuşma, kelime, akıl" anlamına gelen Yunanca *logos*'tan gelir) sözcükleri birleştirilerek oluşturulmuştur. Psikolojinin terim olarak ilk kullanımına Hırvat hümanist şair Marko Marulic (1450-1524)'in Latince risalelerinde [*Psichiologia de Ratione Animae Humanae*] rastlanmaktadır (Krstic, 1964). Geç Rönesans döneminde ortaya çıkan psikoloji teriminin zamanla kullanımının yaygınlığının artmasının temelinde Avrupa modernleşmesi yatmaktadır.

16. yüzyılın sonlarına doğru psikoloji özellikle Almanya topraklarında felsefeden ayrı olarak adlandırılmaya ve eserlerde ele alınmaya başlanmıştır. Adında "psikoloji" geçen en eski eser Almanya'da Rudolph Goclenius (1547-1628) tarafından 1590'da yayınlanmıştır (Brock, 2019: 5). Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) bilinçaltı kavramının ilk habercisi olarak bilinçlilik ve bilinçsizlik hali arasındaki farkı sadece bir aşama – derece farkı olarak tanımlamış ve zihinsel aktivitenin bölünmez bir süreklilik içinde gerçekleştiğini savunmuştur. Leibniz'in öğrencisi Christian Wolff (1679–1754) psikoloji terimini bir bilgi alanına refere ederek ilk kullananlardan biridir (Hergenhahn ve Henley, 2019: 177; Danziger, 2013: 832; Smith, 2015: 32). Wolff 1732'de *Psychologia Empirica* (Ampirik Psikoloji) ve 1734'te *Psychologia Rationalis*'i (Rasyonalist Psikoloji) yazarak psikolojiyi bir bilim olarak tanımlamış, ruh ve aklın rasyonel incelemesini bir bilimsel alan olarak tanıtmıştır. Yine *Psikoloji Tarihi* (Geschichte der Psychologie) başlıklı ilk eser de Friedrich August Carus'a (1770-1807) aittir ve ölümünün ardından 1808 yılında Almanya'da yayınlanmıştır (Brock, 2019: 2).

Yukarıdaki tarihsel izlekten de görüleceği üzere 18. yüzyılda psikoloji, Aydınlanma düşünürlerinin ilgilendiği, felsefeden bağımsızlaşmaya başlayan ayrı bir alan ve bir doğa bilimi haline gelmeye başlamıştı. Pek çok Aydınlanma düşünürü Newtoncu bilimin insan

ve toplum bilimleri ile ilişkilerine de uygulanabileceğini ileri sürüyordu. *Psychology* kelimesiyle ruha yapılan atıfta artık ruhun Aristotelesçi anlayışla yaşamın ilkesi olarak ele alınması bırakılmış, fizyolojik işlevleri bedenle bağlantılı olan zihnin, bedenin bir işlevi olarak görüldüğü doğa bilimci model benimsenmiştir (Smith, 2015: 31). 19. yüzyıla gelindiğinde ise psikolojinin temel bir alan olarak ele alınması hız ve popülerlik kazanmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında Fransız filozof Auguste Comte'un (1798-1857) pozitif felsefe kuramından temellenen ve pozitivizm olarak adlandırılan düşünce akımı psikolojinin pozitif bir bilim olarak görülmesi anlayışına zemin sağlamıştı. Pozitivizme göre toplumsal ve bireysel görüngüler doğa bilimlerindeki kesinliği su götürmez olan pozitif yöntemlerle incelenmeliydi. Bu dönemde psikolojinin bir bilim olarak görülmesi ve bu anlayışla çalışılması gerekliliği bilim insanları arasındaki baskın görüştü. 19. yüzyılda psikolojiye dair çabalar onu sayısallaştırılabilir, ölçülebilir, formüle edilebilir terimlerle ifade etmeye dair çabalardır. Doğa bilimlerindeki uzmanlaşma ve Alman üniversitelerinde artan araştırmalar psikolojiye de bu zeminde kapı araladı.

Fabrika sistemi ile bilimsel laboratuvarların ortaya çıkışında nedensellik olduğunu belirten ABD psikolojisinin kurucularından Cattell, psikoloji laboratuvarlarının da Endüstri Devriminin bir parçası olduğunu belirtiyordu (1928: 543). 1824 yılında Almanya'nın Giessen kentinde ilk kimya laboratuvarı açılmış, kısa sürede sayıları çoğalmış ve kimya laboratuvarlarını fizik ve biyoloji laboratuvarları izlemişti. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren başlayan süreç Alman üniversitelerinin ve onun harika çocuğu bilimin altın yıllarıydı. Psikoloji bu laboratuvar ve doğa bilimleri çağında felsefi temellerinden sessiz ancak sarsıntılı bir kopuşla birlikte kendine yer açmayı başardı. Büyük Helmhotz'a Heidelberg Üniversitesi'nde fizyoloji laboratuvarında asistanlık yapmış olan W. Wundt (1832-1920) ile psikoloji giderek deneysel bir yön kazandı ve 1870'e gelindiğinde, özellikle Alman üniversitelerinde artık tamamıyla kabul edilmiş bir disiplindi (Hobsbawm, 2017: 284).

Takvimler 1900'ü gösterdiğinde bir bilim dalı haline gelmiş olan Psikoloji net bir şekilde Almanya ve ABD'de ve daha mütevazı bir ölçekte Fransa, İngiltere, Rusya ve kimi Avrupa ülkelerinde kendine yer edinmişti. 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ise akademik bir araştırma alanının ötesine geçen bir psikoloji anlayışı söz konusu haline geldi; bu süreçten itibaren insanların, bireylerin ve toplumların, psikolojinin sağladığı bilgi ve tekniklerle kontrol edilmeye başlandığı görülmektedir (Smith, 2015: 15).

1.4.Modern Bir Bilim Olarak Psikoloji

> *"Psikoloji yoğunlaştırılmış evrensel bilimdir. Psikoloji, bilincin kesin ve belirlenmiş açısından, Tanrı'ya ve dünyaya ait her şeyi içerir ve yansıtır: her şey orada sıkışıktır, ama her şey oradadır. "*
>
> 19. yüzyıl Fransız filozof Victor Cousin, 1828.

Psikolojinin 19. yüzyılda bir disiplin ve pratikler alanı olarak biçimini kazanmadan önce çok daha uzun bir tarihi olduğundan bahsetmiştik. Peki, ne oldu da psikoloji 19. yüzyıl ile birlikte Antik Yunan döneminden itibaren tartışılan Psyche'den farklılaşarak anlam daralmasına uğradı, bir doğa bilimine indirgendi ve toplumsal ve politik tarihsel düzlemde araçsal bir disiplin haline geldi? Psikolojinin toplumsal kontrol, işgücü denetimi ve disipline etme konularında bir araç olmasında, üniversitelerin, önemli kişilerin, dahası ve hepsinden öte endüstriyel kapitalizmin gelişiminin öncülüğü nasıl gerçekleşmişti? Bu bölümde tarihsel bir izlek çizildikten sonra devam eden bölümlerde, yukarıdaki bu iki soru ve onlarla bağlantılı sorulara yanıtlar aranacaktır.

Öncelikle altını çizmek gerekir ki modern psikoloji önce bilimin ilerlemesi, araştırmaların yapılması ve uygulamaya geçirilmesi şeklinde ilerlememiştir; tam tersi, sorunlara çözümler arayışı psikoloji bilimini üretmiştir. Rose (1985), daha çok İngiltere ve kısmen ABD üzerinden insanların ve grupların yönetilmesiyle ilgili kurumlarda (hastane, okul, ıslahevleri, cezaevleri, fabrikalar, şirketler, mahkemeler, ordu,

evcilleştirilmiş çekirdek aile vb.) psikolojinin nasıl geliştiğini ve pratik bir sorun çözücü olduğunu anlamlı bir biçimde göstermiştir.

Bir disiplin olarak psikoloji, hem bilimsel araştırma hem de uygulama alanı olarak endüstriyel kapitalizm çağında ortaya çıktı ve zamanla çok özel bir işlev görmeye doğru yol aldı; şirketleri, eğitim kurumlarını, cezaevlerini ve hastaneleri de kapsayan akademik teoriler ve mesleki uygulamalar sermaye düzeni ile uyum içinde ilerledi (Parker, 2021: 16). Bu ilerleme haritasında öncelikle psikolojinin tarihsel düzlemde bir bilim haline gelmesinin somut uğrakları tartışılacaktır.

19. yüzyıl, psikolojinin felsefi bir girişimden doğal-bilimsel bir girişime dönüşmesinde çok önemli bir uğrak olarak kabul edilmiştir. Daha doğrusu bu yüzyıl psikolojiyi felsefeden gevşetme ve ayırma süreci olarak nitelendirilebilir (Teo, 2005: 39). Psikoloji tarihine odaklanırken genellikle 19. yüzyılın ikinci yarısındaki öncüler ele alınır, örneğin Gustav Theodor Fechner (1801-1887), Hermann von Helmholtz (1821-1894), Wilhelm Wundt (1832–1920), Hermann Ebbinghaus (1850–1909) ve diğerleri. Ancak bu öncülerden önce psikolojinin seyrini hem felsefi psikoloji içinde hem psikolojinin felsefeden kopmasını eleştirerek değiştiren önemli isimler bulunmaktadır. Örneğin psikolojinin felsefeden kopuşunu eleştiren filozoflardan biri olan Kant, psikolojiye sistematik olarak bir meydan okuma ortaya koymuştu. Rasyonel psikolojinin bir yanılsama olduğunu, düşünen bir varlık olarak insan söz konusu olduğunda hiçbir şeyin *a priori* kabul edilemeyeceğini ve bir ruh biliminin imkânsız olduğunu göstermeye çalışmıştı (Nicolas, Marchal ve Isel, 2000: 60; Davies, 2018: 33). Kant'ın psikolojik konu ve metodolojiyi hedef alan eleştirisi -ki psikolojinin hiçbir zaman gerçek bir bilim olamayacağını savunuyordu (Jahoda, 2017: 54)- psikolojinin gelişimi üzerinde çok önemli bir etkiye sahip oldu ve karşı araştırmaları teşvik etti. Biraz daha geriye gittiğimizde Bacon'ın doğa felsefesinin psikoloji için önemli bir zemin olduğunu görmekteyiz. Ampirik gözlemden genel gerçeklere uzanan tümevarım yöntemi, modern

psikolojinin malzemesi haline gelen ayrıntılı bilme süreçlerinin altında yatan nedenlere odaklanmaya yol açacaktı; akıl kendi haline bırakılmamalı, her adımda yönlendirilmeli ve bir makine gibi ele alınmalıydı (Goodney, 2016: 212).

19. yüzyılın hemen öncesine bakılacak olursa, 18. yüzyılın ikinci yarısında Alman psikolojisinin canlı ve çok yönlü bir disiplin olduğu görülebilmektedir. Bir yanda akademik felsefi psikoloji yer alırken diğer yanda beyin fizyolojisi ve anatomisinin incelenmesini talep eden doğa-bilimsel psikoloji yer almaktaydı. 18. yüzyıl ayrıca popüler psikolojinin ifadesine de yol açtı ve Carl Philipp Moritz (1756-1793) tarafından düzenlenen *Magazin zur Erfahrungsseelenkunde* (Ampirik Psikoloji Dergisi) gibi çeşitli psikolojik dergiler kuruldu ve eğitimli halka dağıtıldı (Teo, 2005: 42). Sonuç olarak 19. yüzyılın başında felsefi bir yaklaşım yerine fizyolojik ve tıbbi bir yöntem tercih edilmişti. Avrupa'da tıp biliminin gelişimine paralel olarak psikoloji çalışmaları çoğunlukla psikiyatri alanında devam etti. 20. yüzyılda ise psikiyatri ile psikoloji yöntem ve eğilimlerinden ötürü farklı alan ve mesleklere dönüşmüş olmakla birlikte, birbirlerinden beslenen ve aynı araçsallıkla gelişimlerini sürdüren alanlar olmaya devam edeceklerdi.

1816'da Alman filozof Johann Friedrich Herbart (1776-1841) (Kant'ın Königsberg'deki ardılıdır) tarafından kısa bir kitap olan Psikoloji Ders Kitabı'nı (*Textbook in Psychology*) yayınlandı. Herbart'ın daha uzun eseri olan Deneyim, Metafizik ve Matematiğe Dayalı Bir Bilim Olarak Psikoloji (*Psychology as a Science Based on Experience, Metaphysics, and Mathematics*) ise 1825'te yayınlandı. Herbart ampirik ve matematiksel bir psikoloji sistemi öneriyor, matematiğin psikolojiye uygulanmasını mümkün ve gerekli görüyordu. Herbart'a göre psikolojinin gerçek bir bilim olması için matematiksel olması gerekiyordu; sayılar farklı yoğunluktaki zihinsel olaylara atanabilir, zihnin eylemlerinin miktarı, algı, duygu ve arzulardaki değişimler matematik ile belirlenebilir ve böylece zihnin tutarlı yasaları keşfedilebilirdi (Herbart,

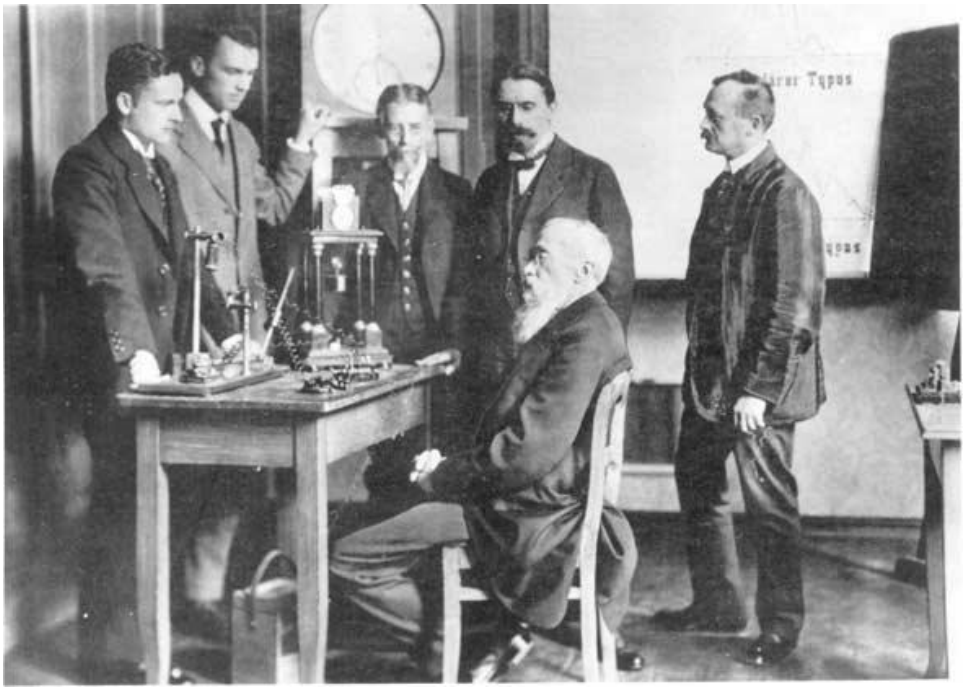
1877). Diğer yandan bu bilim Herbart'a göre devlet biliminin (staatswissenschaft) ve rasyonel eğitimin temelini meydana getirecekti (Smith, 2015: 49).

Psikolojinin bilim olarak tanınmasında en önemli köşe taşı Alman fizyolog, filozof ve bilim insanı William Wundt'un (1832-1920) 1879'da Leipzig'de ilk psikoloji laboratuvarını kurmasıdır. Laboratuvarın kurulmasından birkaç yıl önce yazdığı eserinde fizyolojik psikolojinin çalışma esaslarını ortaya koymuş, bedensel karşılığı olan zihinsel süreçleri ölçmek için doğadan ve hayvanlardan referans alınması gerektiğinin üzerinde durmuş, böylelikle zihinsel yaşamın kanıtlanabilir şekilde var olduğu alt sınırın belirlenmesinin başarılabileceğini belirtmişti (Wundt, 1874). Almanya'da Weber, Lotze, Fechner ve Helmholtz ve İngiltere'de Bain açılan bu yeni paradigma yolunu belirlemişler, Wundt ise farklı çizgileri tek bir merkeze yönlendirmişti (Cattell, 1888: 38). Wundt bu nedenle tarihte modern psikolojinin kurucusu olarak yer almaktadır[1]. Psikolojiyi bir bilim dalı haline getiren bu adımla birlikte gerçek duyu ve algı alanındaki insani yeteneklerin kapsamını belirlemek için standart prosedürler geliştirmeye büyük ilgi gösterilmiştir. Deneysel psikoloji olarak adlandırılan bu akımın aktörleri başlangıçta tekil denekleri araştırmak ve onu tanımlamakla ilgilenmişlerdi; ancak psikoloji araştırmalarının toplumu kapsamaya başlaması daha sonra gerçekleşecekti (Parker, 2021: 29). Doğa bilimlerinin yöntemlerinin psikolojiye uygulanmasıyla psikoloji kendi içeriği, amaçları ve yöntemleri olan ölçülebilir bir bilim dalı haline gelerek uluslararası bir içerik ve yöntem tartışmasının kazananı haline gelmişti.

Wundt'un izinden giden ilk deneysel psikologlar, fiziksel ve psikolojik dünya arasındaki ilişkiyi düzenleyen genel yasaları keşfetmeye odaklanmışlardır (Parmaksız, 2021: 31). Kontrol altında yapılan deneylerde kullanılan bilimsel ve nesnel yöntemlerin

[1] Wundt'un fizyolojik psikolojinin yanı sıra ilgilendiği bir diğer alan ise Völkerpsychologie olarak adlandırdığı halk psikolojisiydi. Ancak Wundt, Völkerpsychologie'yi fizyolojik psikolojiden kuramsal ve metodolojik olarak ayrı tutar ve psikolojiyi bir doğa bilimi, Völkerpsychologie'yi ise bir sosyal bilim olarak nitelendirir (Arkonaç, 2001: 20).

benimsenmesi ve bu metodolojinin baskın hale gelmesi kısa sürede gerçekleşmiştir. Wundt'un laboratuvarı, uluslararası lisansüstü öğrencilerin özellikle deneysel psikolojide doktora derecesi almak için gelebileceği resmi bir enstitü niteliğindeydi. Laboratuvarın kurulmasından sonra pek çok Kuzey Amerikalı öğrenci Leipzig'de psikoloji eğitimi almıştır. Bununla birlikte hem Wundt'un laboratuvarı hem diğer Alman üniversitelerindeki yeni disiplinin öncüleri, ABD'den ve Rusya, Çekya, Yunanistan, Fransa ve İskandinav ülkeleri gibi başka ülkelerden (İngiltere dışında) öğrencilerin ilgisine mazhar olmuş; laboratuvar, kendi ülkelerine geri dönerek kendi laboratuvarlarını kuracak olan psikologları eğitmiştir. Kilise otoritesinin ve teolojik baskınlığın tartışıldığı ve birçok kişinin dini eski siyasi düzenle işbirliği içinde gördüğü tarihsel düzlemde, insan doğasına dair nesnel çalışmaların temsilcisi olan psikolojiye başvurular artmıştı (Smith, 2015: 118). 1900'e gelindiğinde, dünya çapında 100'den fazla psikoloji laboratuvarı kurulmuştu ve psikoloji, önemli ve bağımsız bir akademik konu olarak geniş çapta kabul görmüştü (Fancher ve Rutherford, 2017: 174).

Resim 1: İlk psikoloji laboratuvarı: Wilhelm Wundt (oturan) ve öğrencileri (Jansz, 2016: 31).

Almanya'da bu gelişmeler yaşanırken kısa sürede Kuzey Amerika'da da 1883'te G. Stanley Hall tarafından Johns Hopkins'de bir psikoloji laboratuvarı kurulmuştur. Psikoloji tarihçisi Boring Amerika'daki laboratuvarın daha erken kurulmuş olduğu, 1875'te yerinin hazır olduğu yönündeki iddialardan bahsetmektedir (1965). Ancak yukarıda söz edildiği gibi laboratuvarların birkaç yıl ara ile kurulmuş olmasından ziyade Amerikalı öğrencilerin psikoloji bilimini Almanya'dan ülkelerine taşıdığı bilinmektedir. Wundt'un laboratuvarında eğitim alarak ABD psikolojisinin şekillenmesine öncülük eden ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı incelenecek olan birkaç önemli isim şöyledir; G. Stanley Hall (1846-1924), James McKeen Cattell (1860–1944), Hugo Münsterberg (1863–1916), Edward Bradford Titchener (1867–1927) ve Lightner Witmer (1867–1956). Wundt'un eğitiminden sonra ABD'de deneysel psikolojiyi ele alarak geliştirenler yalnızca bu gelişmeye öncülük etmekle kalmadılar, bilimsel olarak üretileni 19. yüzyıl ABD ideolojisiyle de örtüştürdüler. Örneğin ilerleyen tartışmada ele alınacak olan 20. yüzyıl başlarında Amerikan Rüyası olarak adlandırılan akımın da temellerinde, mücadele eden bireylerin başarılı ve zengin olabildiği ve onların düzene en iyi uyum sağlamayı başaran kişiler olarak görüldüğü anlayışta önemli katkıları ve çabaları bulunmaktadır (Parker, 2021: 31).

Ben-David ve Collins (1966), modern bilimsel psikolojinin gelişiminin bir indeksi olarak deneysel ve fizyolojik psikolojideki yayınları kullanarak, ivmenin yaklaşık 1870'te başladığını ve hızlı büyüme dönemine yaklaşık 1890'da ulaşıldığını göstermişlerdir. Ortaya koydukları sonuçlardan görüldüğü üzere hızlandırılmış büyümenin ortaya çıkması Almanya'da gerçekleşmiş, 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri ile devam etmiştir (Ben-David ve Collins, 1966: 452). ABD'nin endüstriyel kapitalizmdeki erken liderliği psikolojinin gelişmesinde önemli bir finansal sponsor durumunda olmuş, kısa sürede dünyada ABD psikolojisi bir paradigma olarak ana akım haline gelmiştir (Gross, 1978: 8).

Fransa'da ise psikolojinin bilim olarak tanınması yüzyılın başında güçlü bir şekilde başlıyor görünmekle birlikte psikoloji alanındaki bilimsel üretim kısa zaman sonra sönmüştür (Ben-David ve Collins, 1966: 452). Daha önemlisi, Fransız gelişimi ana akımı izlemek yerine Fransa'nın toplumsal ve siyasal gerçekliğinin bir ürünü olarak psikolojiyi toplumcu bir açıdan ele almıştır. İlerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ifade edileceği üzere, Fransa'da psikolojinin gelişimi toplumsal ve ekonomik krizlere müdahalenin daha çok politik reformist bir anlayışla ve nesnel bir aracı olarak ele alınmıştır; dolayısıyla ABD'den ve kısmen Almanya'dan farklı olarak psikologlar alana emek eksenli ve toplumcu bakış açısıyla yaklaşmışlardır.

2. 19. YÜZYIL TOPLUMSAL ve SİYASAL GÖRÜNÜŞ

Psikolojinin bir bilim olarak ortaya çıkış hikâyesinin arka planında, Avrupa toplumunda tek başına 'psikoloji'nin çalışmasını mümkün ve elzem kılan olağanüstü dönüşümler gerçekleşiyordu; Avrupa ile başlayan ve onu izleyen ABD ile toplumsal dünya Endüstri Devrimi olarak adlandırılan büyük dönüşüme girmişti. Nüfus artışı, mülkiyet ilişkilerinde, ailede, devlette ve yönetim biçimindeki dönüşümler, yeni pazarların yaratılması ve teknolojik girişimler sonucunda toplumsal sistem içinde birey düzeyinde çalışacak ve bunun sürekli kılınmasını sağlayacak yeni bir disipline ihtiyaç vardı (Parker, 2021: 23). Kapitalizmin tüm çelişkilerine rağmen işleyebilmesi için hem birey düzeyinde hem toplumsal düzeyde etkin bir işbirliği kurulmalıydı (Braudel, 2015: 61). Politik ekonominin Adam Smith de dâhil önemli teorisyenleri toplumsal zenginliğin yaratılması ve bireylerin karakterleri arasındaki bağlarla meşgul olmuşlardı (Smith, 2015: 49). Örneğin Adam Smith Ulusların Zenginliği kitabı ile çığır açan iktisat teorileri ile tanınmış olsa da 1759'da yayınlanan Ahlaki Duygular Kuramı (*The Theory of Moral Sentiments*) eserinde davranış, duygular, karakterler ve kişiler arası ilişkiler üzerinde durmuştu (Jahoda, 2017: 36-44). Psikoloji böyle bir tabloda ve tarihsel ihtiyaçlar dâhilinde ortaya çıktı.

Feodalizmden kapitalizme geçiş süreci, İngiltere'de Sanayi Devrimiyle başladı. Sanayi Devrimi, anlık bir olay değil, kimilerine göre yüz yıldan uzun süren, en yoğun dönemi 1760 ile 1830 yılları arasında yaşanan bir süreçti. (Özalp, 2016: 191). Avrupa'ya yayılan bu süreç birçok teknik ve toplumsal değişimi de beraberinde getirdi. Bu tarih aralığı yani 18. yüzyıl ikinci yarısı ile 19. yüzyılın tamamı, yalnızca geleneksel ekonomik rejimin değişimi biçiminde okunmanın ötesinde düşünsel, insan ve toplum temelli bilimlerin dönüşümünün okunmasını da içermelidir. Hobsbawm 19. yüzyılın özellikle üçüncü çeyreğini (1848-1873) Sermaye Çağı olarak adlandırır ve ona göre; bu dönemde

esas olan, endüstri kapitalizminin dünya ekonomisinin, temsil ettiği toplumsal düzenin, onu meşrulaştırır ve onaylar görünen fikirlerin ve inançların (akıl, bilim, ilerleme ve liberalizm) gösterdiği muazzam ilerlemedir (Hobsbawm, 2017a: 15). 1850'lerdeki büyük ekonomik patlama, tarihçilerin nazarında, küresel bir endüstri ekonomisinin kurulmasına ve tek bir dünya tarihinin ortaya çıkışına damgasını vurmaktadır ve dahası endüstrinin ezici bir biçimde küresel olarak ilerlemesine bu dönemde bilimlerin endüstriye nüfuzu da eşlik etmektedir. Bilginin bütün dallarında gözle görülür muazzam bir ilerleme yaşanmaktadır (Hobsbawm, 2017a: 85, 275).

19. yüzyılın tarihsel ve toplumsal olarak yaşadığı dönüşümlerde en önemli dinamiklerden biri üretim biçiminin değişmesi ve fabrikaların ortaya çıkmasıdır. Değişen üretim biçimi ile işgücü denetimi ve toplumsal kontrol için teknikler ve anlayış da dönüşüme uğramış, psikoloji bir bilim ve araçlar bütünü olarak bu ilerleme ve dönüşüm bulutu içinde konumlanmıştır.

2.1.Üretim Biçiminin Değişmesi: Fabrikalar

1800'lerin -ki özellikle ikinci yarısının- hem Avrupa hem ABD tarihi açısından bütün olarak bakıldığında bunca önemli olmasının sebebi, Karl Polanyi'nin Büyük Dönüşüm dediği 1870'li yıllardan itibaren yaşanan gelişmelerdir. Bu dönem, sermaye tarafından bir meta olarak değerlendirilen işgücünün toplumsal açıdan da entegre edildiği dönem olarak görülebilir (Fülberth, 2018: 186).

Pazar ekonomisi ve kapitalizmin 18. yüzyılda ortaya çıktığı bilinmektedir (Braudel, 2015: 41). 18. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte öncelikle, tarım dışı üretimin teknik temeli değişti. Makine üreten makineler ortaya çıkarken, zanaatçı atölyelerinin yerini büyük sanayi işletmeleri, yani fabrikalar aldı. Sanayi Devrimi ile birlikte mevcut pazarların yanı sıra mal ve hizmet piyasası, sermaye piyasası ve üçüncü olarak da işgücü piyasası ortaya

çıktı (Füllberth, 2018: 165); diğer her şey gibi artık emek gücü de tek bir pazarda alınıp satılacaktı (Hobsbawm, 2017: 51). Bununla birlikte işgücü yeni bir mal türü olarak oluşurken sahip olduğu tek şeyi yani işgücünü satan bir grup insanın var olması zorunlu kılınmıştı. Diğer yandan tarihte büyük bir rol oynayacak bir sınıfın doğuşu söz konusuydu; bu sınıf 1789 devrimiyle siyasal iktidarı ele geçirecek, 19. yüzyılda hüküm sürecek ve modern sanayiin dev girişimlerini yönetecek olan burjuvazidir[2] (Brizon, 1977: 15-16). Hikâye bu tarihsel süreçte işgücünün alınıp satılan bir mal haline gelmesi ve burjuvaziye yeni bir karşıt toplumsal sınıfın ortaya çıkışı ile başlamaktadır. Feodalizmden kapitalizme geçişin çatışmalı sürecinde ortaya çıkan bu yeni karşıt sınıf proletaryadır. Marx'ın sanayi proletaryası tanımını temel alacak olursak fabrika işçilerinin yanı sıra inşaat emekçileri, madenciler, kapitalist tarımda çalışan işçiler ve nakliyeciler ve daha birçok sektör çalışanı bu kapsamdadır (Davis, 2018: 79).

Üretim araçlarına yani modern sanayi girişimlerine sahip olan burjuvazi ile sanayide işgücünü satarak hayatını idame ettirecek olan proletarya iki karşıt sınıf olarak tarihte yerini aldı. Batı Avrupa'da imalat sanayisinden büyük fabrika sanayisine geçiş sancıları yaşanıyor, aynı evrim tarımda da yoğun bir "mülksüzleşme süreci" ile "yurtsuz ocaksız" bir kitle (proletarya) yaratıyordu (Timur, 2017: 20). Tarihin bu noktasında üretim biçiminin değişimi ve "yaratılan" proletaryanın kapitalizme tabiliğinin sermaye için sürekli kılınması ihtiyacı, hem işgücü denetimi hem toplumsal kontrol için yeni tekniklerin icadını zorunlu hale getirdi.

2.2.Emeğin Denetimi ve Toplumsal Kontrol

[2] Burjuvazi ortaya çıkışıyla birlikte nüfusu bir araya toplamış, üretim araçlarını merkezileştirmiş ve sermaye ile mülkiyeti birkaç elde yoğunlaştırmıştır (Timur, 2017: 34).

Emek gücünün denetimi, yönetim kavramının ortaya çıktığı ilk işbölümü olgusundan itibaren insanlık tarihinin bir parçasıdır. Kapitalizm öncesi toplumlarda üretim biçimine bağlı olarak emek gücü de farklı yöntemlerle denetim altına alınmış, mal ve sermaye sahipleri tarafından üretimin arttırılması ve sürekliliğinin sağlanması amacıyla işgücü kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Köle emeğine bağlı toplumlarda kölelerin işgücü ve bedenleri üzerindeki tasarruf hakkı tamamen köle sahipleri yani efendilerin elindeyken ortaçağın feodal toplumlarında da kölelikten çok farklı olmamakla birlikte görece hallice bir tasarruf hakkı karşımıza çıkmaktadır.

Feodal düzende dua edenler (*oratores* - ruhban sınıfı), savaşanlar (*bellatores*) ve dikkate değer ölçüde diğerlerinden kalabalık olan çalışanlar (*laboratores* - işçiler) biçiminde üçlü bir toplumsal yapılanma söz konusuydu; çalışanların çalışma ve yaşama alanı ise topraktı. Örgütlenme yukarıdan aşağıya bir hizmetler ve yükümlülükler düzenine tabiydi (Huberman, 2019: 18; Budd, 2016: 25). Hâkim sınıflar yani kilise ve aristokrasi toprağa, toprağı işletme hakkına ve toprağı işleyen serfler üzerinde güce sahipti. 12. yüzyıldan itibaren şehirlerin gelişmesi ve ticaretin yaygınlaşmasıyla toprak zenginliğinin yanında yeni bir zenginlik türü, para serveti ortaya çıkmıştı. Ticaretle yükselen orta sınıf yönetime katılma imkânını da elinde tutmaya başladı.

15. yüzyıl sonları ile birlikte Batı Avrupa'da tarih sahnesine yeni bir üretim biçimi çıkmıştı: Kapitalizm. Kapitalizm tarihsel süreçte 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde tüm yerküreyi kaplayacak biçimde genişlemiştir. Kapitalizm yalnızca bir üretim biçimi olarak değil, emek süreçleri ile birlikte toplumsal yaşamın da dönüşümü olarak anlaşılmalıdır. Kapitalizmle birlikte serf ve köleci emek yerini özgür emeğe bıraktı. Ücretli işgücünün ortaya çıkışı, emeğin kiralanması yani emek gücünün işçiler ve sermaye sahipleri arasındaki anlaşmayla düzenlenerek alınıp satılması yeni düzenin alametifarikasıydı. Kapitalist ekonominin itici gücü sınırsız sermaye birikimidir ve gittikçe daha çok emek gücünün metalaştırılması ve hatta ilişkilerin metalaşma bağları ile sarmalanması temel

ilkedir (Wallerstein, 2012: 80). Marx, işçi sömürüsü teorisinde emek gücünün bu şekilde meta haline gelmesini eleştirmiş, emeğin değerinden bahsedebilmekten ziyade işçinin çalışma kapasitesi üzerindeki kontrolün alınıp satıldığını göstermiştir (Marx, 2018: 515).

15. yüzyıldan itibaren üretim biçiminin değişimi Avrupa ülkelerinde birbirini izleyen biçimlerde görülmekteydi. Fülberth (2018: 30), "kapitalizm toplumsal sistem olarak, 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki süreç içinde ilk önce Avrupa'da hayat buldu" demektedir. Bu değişimin somut örnekleri ise imalathane ve yeni üretim mekânlarının ortaya çıkışıyla görülmektedir; örneğin, 17. yüzyıl başlarında Fransa'da krallık imalathaneleri için büyük sanayiin kaynaklarına rastlanmaktadır (Brizon, 1977: 156).

17. yüzyılın endüstrileşen Avrupa şehirleri büyük atölye ve fabrikalarda çalışacak işgücüne gereksinim duyuyordu. Yoğunlukla 15. yüzyıl sonu başlayıp 16. yüzyıl boyunca yoğunlaşan ve 19. yüzyıla kadar Britanya'da ve Batı Avrupa'da da yaygınlaşan *çitleme* (ya da diğer adıyla çevirme – *enclosure of commons*) önemli bir süreçtir. 16. yüzyılda çitleme, İngiliz lortlarının ve zengin çiftçilerin ortak toprak mülkiyetini ortadan kaldırmak ve kendi arazilerini genişletmek için kullandıkları bir dizi toplumsal ve politik stratejiyi ifade eden teknik bir terimdir. Çitleme, çoğunlukla köylülerin sınırları belirlenmemiş bir tarlada, komşu olmayan toprak şeritlerine sahip olabilmesini sağlayan bir düzenleme olan açık tarla sisteminin ortadan kaldırılması anlamına geliyordu (Federici, 2014: 102-103). Ortak mülkiyet olan tarım topraklarının mera haline getirilmesiyle birlikte yürütülmüş olan zorla el koyma hareketi (Marx, 2018: 696) olan çitleme, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu işgücünü sağladı. Ortak tarlalara sistemli biçimde el konulması 18. yüzyılda parlamento aracılığıyla sermaye çiftlikleri denilen büyük çiftliklerin artmasına alan açarken kır halkının sanayi proletaryası haline gelmek üzere "serbest kalmasına" özellikle neden oldu. Tarımla geçinen insanları topraklarından koparak mülksüzleştiren son büyük süreç ise doğrudan gayrimenkullerin temizlenmesi olmuştu; topraklar üzerindeki kulübeler boşaltılmış, kalan son köyler de sistematik bir

biçimde sinilip yok edilmişti (Marx, 2018: 696-700). Topraklarından sürülmüş, hayatta kalabilmek için emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayan mülksüzler kitlesi fabrikaların ve imalathanelerin esas yakıtıydı. Diğer yandan kitleler halinde büyük şehirlere sürülen, göç eden işgücünü hem fabrikaların içinde üretimi sürdürmek için denetlemek hem de başıboş yığınları kontrol altında tutarak işgücüne katabilmek için yeni yöntemlerin kullanılması gerekiyordu. Denetim olgusu artık yeni ihtiyaçlara yani kapitalizm öncesi üretim biçiminden farklılaşan ihtiyaçlara cevap vermek ve bu bağlamda gelişmek durumundaydı.

İşgücünün ve çalışanların denetlenmesi her daim kapitalistin kâr oranını ve sermaye birikimini sürdürmesinde kilit nokta konumunda olmuştur (Harvey, 2015: 112). Kapitalist üretim biçiminin ve toplumsal sistemin sürekliliği için bir yandan işgücünün denetlenmesi diğer yandan toplumsal kontrol mekanizmalarının sistemli hale gelmesi gerekmekteydi. Çünkü ortaya çıkan yeni çıkar ilişkisinin sürdürülmesi yani sınıf çatışmasının dizginlenmesi ancak bu şekilde mümkün hale gelebilirdi. Sermaye, tüm tarihi boyunca en önemli işlevi hem emek sürecinde hem işgücü piyasasında sermayenin işgücü üzerindeki denetimini güçlendirmek olan teknolojiler icat etmiş, bu yeni teknolojileri uygulamış ve benimsemiştir. Söz konusu bu denetim arayışları, sadece somut verimliliği değil, istihdam edilen işgücünün gündelik kültürel alışkanlıklarını ve onlar üzerinden hedeflenen iş ve işçilerin almayı düşündükleri ücret hakkındaki fikirlerini dahi kapsamaktadır (Harvey, 2015: 112).

Kapitalizmin 19. yüzyıla dek olan sürecinde denetim aygıtının baskıya dayalı olduğu görülmektedir. Bu baskı yasalar, cezalandırmalar, kapatma pratikleri ile kendini göstermektedir. Sanayi Devriminin henüz eli kulağında olduğu dönemde istihdam ilişkileri yasalar yoluyla bir efendi-hizmetçi ilişkisi olarak ele alınmaktaydı; çalışmanın reddi 19. yüzyıla kadar şiddetini artırarak süren cezalandırmalarla karşılanmış ve daha fazla endüstriyel işçiyi kapsayacak şekilde kapsamı da genişletilmişti (Budd, 2016: 76-

77). Denetimin nesnesi, topraktan koparak sanayileşen şehirlere sürülmüş köylüler, çalışma saatlerine uyması, disipline edilmesi ve sermaye sahiplerine daha fazla artı değer kazandırmaları yani daha fazla üretmeleri gereken işçiler ile bu sisteme ayak uydurmayan "aylaklar" idi.

15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyıl boyunca tüm Batı Avrupa'da serseriliğe ve başıboşluğa karşı kanlı bir yasama yürürlüğe kondu (Marx, 2018: 704). Bu yasalar zaman öldürme suçu gibi suçlar tanımlamaktaydı ve kitlesel mülksüzleştirme ile işgücü ordusu yaratma hedefinin uygulayıcısıydı. Yasal zorlamalar ve cezalandırma düzeni geniş çapta kentlerin tamamını kapsayan bütünsel bir toplumsal sistem meydana getirecek şekilde yaygınlık kazanmıştı (Braverman, 2008: 89). Serseriliğin yani çalışmamanın cezaları bu yasalarda önemli bedensel eziyetler, kırbaçtan geçirmeler, kızgın demirle dağlanma, idamlar, hapsetmeler, serserilerin ve dilencilerin etiketlenmesi şeklinde tezahür etmekteydi (Federici, 2014: 95). 17. yüzyıl başlarında Avrupa'da işsizliğin ve aylaklığın önlenmesi için fermanlar ve kararnameler çıkarılmıştı. Aylaklığın kendisi en büyük suç olarak görülmekteydi. Çalışmayı dayatmak için ciddi tedbirler oluşturulmuş, geleceğin hapishane düzenine temel oluşturan yoksullar evi, ıslahevleri ve çalışma evleri kurulmuştu (Neocleous, 2013: 32-34). Uzun süre varlıklarını sürdüren bu yapılar (örneğin çalışma evleri İngiltere'de 1940 yılında kapatılmıştı) yalnızca çalışmayı dayatmakla kalmıyor, iktidar ve burjuvazi tarafından yoksulları ve yoksulluğu kontrol altında tutmak için de kullanılıyordu. 18. yüzyıl Fransız reformisti Turgot "yoksullara, ulusu yoksullaştırmadan yardım etmenin tek yolu onları çalıştırmaktır" demişti (aktaran Foucault, 2002: 41). Bir Noel Şarkısı (1843) romanında varlıklı Mr. Scrooge ile ondan yoksullar için para yardımı talebinde bulunan iki kişi arasında geçen küçük bir diyalog, 19. yüzyıl toplumsal resmiyle birlikte Viktorya dönemi yazarı ve toplumcu eleştirmeni Charles Dickens'ın tanıklığını yansıtıyordu:

> “Yılın bu neşeli dönemi, Mr. Scrooge.” diyerek söze başladı adamlardan biri eline kalem alarak. “bizim yardımımıza her zamankinden daha çok ihtiyacı olan yoksullara ve yardıma muhtaçlara elimizi uzatmak için pek bulunmaz bir fırsattır. Binlerce insan en temel ihtiyaçlarını karşılayamıyor, daha yüz binlercesi de sıcak bir evin bile ancak hayalini kurabiliyor efendim.’’
>
> “Hiç hapishane yok mu?” diye sordu Scrooge.
>
> “Çok sayıda hapishane var,” dedi adam, kalemini bırakarak.
>
> “Peki ya yoksullar için iş kurumları?” (çalışma evleri, y.n.) diye sordu Scrooge. ‘’Hala işliyorlar, değil mi? ”
>
> “Tabii ki, ” diye cevapladı adam. ‘’Keşke hiç ihtiyaç kalmasa.”
>
> “Öyleyse yoksullara yardım yasası da hala yürürlükte, değil mi?”
>
> “Evet, yürürlükte efendim.”
>
> “Oh be! Öyle şeyler söylediniz ki bir şey oldu da tüm bu saydığım faydalı girişimleri topyekûn ortadan kaldırdılar sandım,” dedi Scrooge. (Dickens, 2022/1843: 7)

Dickens gibi başka 19. yüzyıl modernist yazarların eserlerinde de benzer tanıklıklar görülebilmektedir. Yine diğer bir örnek olarak, Flaubert (2017/1856: 378-379)’un Madame Bovary’sinde Fransa’da, dilencilik ve serserilik nedeniyle tutuklanıp ömrünün sonuna dek düşkünler evinde kalmaya mahkûm edilen ya da serseriliği yasaklayan kanunların etkili bir biçimde işletilmediğinden yakınan karakterler yer alır.

İngiltere ve Fransa bu fermanların ve ardından gelen çalışma evleri, sanayi tezgâhları, düzeltim evleri gibi düzenlemelerin toprakları olmuştur. Brizon Fransa için şunu anlatır:

> Krallık işsiz güçsüz halktan ürkmekteydi. Ona günlük “aşını” sağlamak için değil, “krallığın, işsizliğin doğurduğu onca kötülükten temizlenmesi” için (1603 fermanı) sanayi tezgâhları geliştirilmiştir. Richelieu bu konudaki düşüncesini şu katı sözlerle açıklayacaktır: “Halk işsiz kalınca kudurmuş bir katır gibi olur” Montchrétien de şöyle demekle yetinmiştir: “Çalışma ve sanayi, işte siyasal savaşın ve iç savaşın dizginleri” (Brizon, 1977: 157-158).

Britanya’nın kapitalizme geçişte özgün bir modele sahip olduğunu öne süren Wood, bu özgünlüğü göreli gelişkin kapitalist sınıf yapısına sahip olmasıyla ve nüfusun büyük çoğunluğunun işçi sınıfından olmasıyla ilişkilendirir (Wood, 2012: 109). Dolayısıyla kapitalizmin denetlediği nüfusun fazlalığı, toplumsal denetim için daha fazla sayıda adım atılmasına neden olmuştur. Bu adımlardan biri de 1575’te İngiltere’de kurulmaya başlanan düzeltim evleri olmuştur. Foucault bu düzeltim evleri ile birlikte 1656 yılında Paris’te kurulan Genel Hastaneyi -Salpêtrière Hastanesi- kapatma uygulamasının

başlangıcı için örnek olarak seçer ve yaygınlaşacak olan bu uygulamaya *büyük kapatılma* adını verir. Binlerce "deliyi" kapatan bu kurumda[3] Fransız devriminden sonra sayılar iki katına çıkmıştı ancak deliler kapatılan insanların küçük bir parçasıydı, on binleri aşan sayıda insanın olduğu bu yerde 1790 yılında delilerin oranı onda birdi (Scull, 2015: 125). 1676 yılında tamamlanan Bedlam Hastanesi de Londra'nın genel hastanesiydi. Leicester ve Manchester'da da benzerleri kurulan bu hastanelerin sayısı 18. yüzyıl ile birlikte hayırsever iş adamlarının fonlarıyla taşrada da giderek arttı. Bu kurumlar kapatılma merkezlerinin ilk örnekleridir. Fransa ve İngiltere'de neredeyse eş zamanlı kurulmuş olan bu büyük boyutlu kurumlar, yeni endüstri kapitalizminin taleplerine yanıt olarak ve sadece delileri kapatmak için değil aynı zamanda işsizler, yaşlılar, çalışamayacak durumda olan sakatlar ve işgücüne dâhil edilemeyen herkesi kapatabilmek için kurulmuştu (Foucault, 2015b: 79). Foucault (2015a: 112), kapatma pratiğini aylaklığın mahkûm edilmesi olarak tariflerken, Neocleous kapatma kurumunun yegâne amacının emek gücüne şekil vermek olduğunu belirtir. Neocleous (2013: 35-36)'ya göre, hastaneleri, çalışma evlerini ve diğer tüm kapatılma yerlerini, delileri, yaşlıları, hayatını kendi kendine idame ettiremeyen hastaları ve marjinal bireyleri kapatmaya yönelik büyük projeler olarak ele almaktan ziyade, modern işgücünün inşasına dair bir projenin eksenleri olarak düşünmek gerekmektedir.

Fransa ve İngiltere üzerinden örneklenen kapatma uygulamasının Foucault Avrupa'nın tümünde aynı yönelime sahip olduğunu vurgular (Foucault, 2013: 115). Emeğin mülkiyet düzenine tabi kılınması için ortaya çıkan bu uygulamayı okurken, düzen, sermayenin işçi sınıfı üzerinde tahakkümü anlamında sermaye emek ilişkilerinin kabulü olarak anlaşılmalıdır (Neocleous, 2013: 140). Kendisine yetecek kadar kazanamayan aşırı yoksullar için kurulan hastaneler ve bakım evleri ise onlara bakmaktan

[3] Foucault, 17. yüzyılda üç yüz bin nüfusa sahip olan Paris'te altı binden fazla kişinin kapatıldığını belirtmektedir (2015b: 105).

ziyade onların kontrol altında tutulması için kurulmuşlardır (Fülberth, 2018: 137). Bununla birlikte bu yapıların fabrikalar ile ilişkiselliğini Pollard İngiltere örneğinden şöyle ifade etmektedir: "Ülkede modern endüstrilerin, özellikle de tekstilin, eğer büyük binalarda yapılıyorsa, hapishaneler, düşkünler evleri ve yetimhanelerle ilişkilendirilmediği çok az yer vardı" (Pollard, 1968: 192).

Kapatma kurumlarının modernite ile birlikte çeşitlendiği ve okul, askeri kışla, hapishane, akıl hastanesi, fabrika arasında benzeşim, hatta iktidar kurma biçimiyle ve pratiğiyle özdeşlik olduğunu öne süren özellikle 1968 sonrası kuşağından postmodern teorisyenler bulunmaktadır (örneğin, Foucault, 2015b; Deleuze, 2011). Agamben (2017: 144-145) ise toplama kamplarını, kapatma pratiğinin aracı olan biyosiyasetin, yani doğrudan çıplak insan yaşamına uygulanan siyaset pratiklerinin devamı olarak görmektedir.

Resim 2: St. Luke's Hospital, 1809, Thomas Rowlandson.

St. Luke's 1751'de Londra'da kurulan oldukça büyük bir akıl hastanesiydi.

(https://collection.sciencemuseumgroup.org.uk/objects/co8023732/st-lukes-hospital-print-london-1809-print-aquatint)

Özetlemek gerekirse, Avrupa devletleri Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan yeni üretim ilişkisinin sürdürülebilmesi için denetlenmesi gereken bir nüfusun varlığını fark etmiş ve onu disipline etmenin ve denetim altına almanın yollarını aramıştır. Hem çalışan nüfusun hem aylakların ve yoksulların denetim altına alınması tarih içinde üretim biçiminin gelişimi ve toplumsal yapının hareketliliğine göre değişime uğramıştır. Fabrika ve manifaktür döneminde doğrudan/despotik/teknik olarak uygulanan denetim, zamanla üretim sürecinin gelişmesiyle farklı boyutlar kazanmıştır (Çağlayan ve Bayrakçı, 2016: 285). Edwards da işyeri özelinde incelediği denetim biçimlerinin aşamalı olduğunu belirtmektedir. 19. yüzyıl başı ile küçük ölçekli fabrikalarda/şirketlerde basit denetim görülmekteyken; üretim ölçeğinin büyümesi, üretimin çok daha toplumsal hale gelmesi ve 20. yüzyıl başı ile birlikte artan direnişle (örneğin grevler) işçiler için daha az görünür olan ve teknik ve bürokratik biçimlerden oluşan yapısal denetim ortaya çıkmıştır (Edwards, 1979: 19-20). Özgür emek piyasasına geçişle birlikte, çalışmanın hiyerarşik statü ilişkisi anlayışı yerini görünürde gönüllü bir sözleşme ilişkisine bırakmış; bu olgu da işgücü denetim teknolojilerini yeni bir düzeye taşımıştır.

2.2.1. Fabrika Sisteminde Emeğin Denetimi

He ne kadar 15. yüzyıldan itibaren kapitalist bir ekonomik ve toplumsal dönüşümden bahsedebiliyor olsak da kapitalizmin temel niteliğini kazanması endüstriyel kapitalizmin ve fabrika sisteminin ortaya çıkışı ile gerçekleşmiş, çalışma ilişkilerini kendinden önceki dönemlerden nitelik ve nicelik açısından değiştiren gelişmeler yaşanmıştır. Teknik olduğu kadar örgütsel olarak da çalışma ilişkilerindeki değişimleri beraberinde getiren Sanayi Devrimi ile bu dönüşüm modern teknolojinin ya da endüstriyel toplumun kaçınılmaz sonuçları olmaktan ziyade, sürmekte olan sermaye birikiminin işçileri ve

sermayedarları büyümeye devam eden bir çatışmaya itmesiyle köklerini kapitalist üretimin temel düzenlemelerinde bulmaktadır (Edwards, 1979: 10). Sanayi Devrimi öncesi ev temelli eve iş verme sisteminden fabrika sistemine geçişle ortaya çıkan dönüşüm basitçe yeni makinelerin nimetlerinden yararlanmak anlamına gelmiyordu; aynı zamanda tüketim biriminin (ev) üretim biriminden (fabrika) fiziksel olarak ayrılması da gerçekleşmişti ve işgücünün doğrudan sıkı denetim ve gözetimi yoluyla üretimin kalitesi, hızı ve verimliliği üzerinde sermayedarın kontrolünün artması anlamına geliyordu (Budd, 2016: 28; Mokyr, 2001: 2).

Endüstriyel kapitalizm, sermaye birikiminin yanında olmazsa olmaz bir koşul olarak emek gücü kütlelerini de zorunlu kılmaktaydı (Marx, 2018: 686). Emek gücü olmadan kapitalizmin varlığı ve dolayısıyla artık değer ve sermaye birikimi olamazdı. Bu denklemin gerçekleşebilmesi için üretim araçlarından koparılmış ve mülksüzleştirilmiş bir kitlenin var olması mecburiydi. Bu emek gücü kitleleri özgürleşmiş olarak görülse de aslında korunmasız ve mülksüz bir kitle söz konusuydu ve gerek fabrikada yani çalışma alanında gerekse toplum içinde ve toplumsal kontrol mekanizmalarıyla ıslah altında tutulmalıydı. Yalnızca potansiyel olarak varlığını sürdüren emek gücü hiçbir mal üretemezdi ve sermayedarların karını artırabilmesi için satacak ürünü ortaya çıkaramazdı. Emek mübadelesi düzeni bir kez ortaya çıktığında ileri adımlar atılmalı ve yasal olarak hak iddia edilen emek gücünden en üst düzeyde yararlanmanın yolları bulunmalıydı. 19. yüzyıl ile birlikte eski hukuk, eski bilim, eski yöntemler de yerlerini yenilere bıraktılar. Örneğin çalışmanın yasal olarak düzenlenmesinde statüden sözleşmeye geçiş gerçekleşmişti; İngiltere'deki ağır cezalar içeren Efendi-Hizmetçi Yasalarının yerini Fabrika Yasaları almıştı. 1833-1864 yılları arasındaki İngiliz fabrika yasaları modern sanayi için bir iş günü tanımlamaktan çalışma saatlerinin ve çalışan yaşlarının belirlenmesine kadar sermayenin işgücü üzerindeki kontrolünü sağlamaya yaramaktaydı (Marx, 2018: 271-289). Kıta Avrupası'nda görülen, çalışanın efendisi onaylayana kadar

yeni bir işe giremediği işçi karnesi sistemi yerini gönüllü sözleşme koşullarına ve isteğe bağlı çalışma ilkesine bırakmıştı (Budd, 2016: 77, 81). Yeni yüzyılda denetlemenin bin bir kolu vardı ve her biri aynı amaca hizmet etmeye odaklanmıştı. Örneğin dinde Protestan Reformu kilise öğretisinin yerini alarak sermaye sahiplerinin mülklerini artırmasına meşruiyet sağlarken[4] –Protestan güdü (motive) sözcüğü çalışana dönüşmek teması ile iç içe geçmişti (Barley ve Gedeon, 1992: 367)-, hukuk ise yoksulluğu ve işgücünü denetlemeye odaklanmıştı. Yine 19. yüzyıl başlarındaki Methodist mezheplerde çalışma disiplininin içselleştirildiğine dair malzemeler oldukça yoğundu; keza Püritenlik de sanayileşmiş dünyanın çalışma ahlakının gerekli bir parçasıydı (Thompson; 1967: 91, 95). Protestan ve Püriten çalışma etiğinde aylaklığa yönelik saldırılar yer alırken miskinlik ve tembellik de günümüzde Roma Katolik Kilisesi tarafından halen yedi ölümcül günahtan biri olarak belirtilmektedir (Budd, 2016: 53). Halk tabakasındaki insanların ahlaki davranışları, sistematik olmayan karakterinden tüm bu yöntemlerle yoksun bırakılarak bir bütün olarak denetlenebilir tutarlı bir davranış yönetimine tabi kılınmıştı (Weber, 2005/1930: 71-72).

Kapitalizm öncesinin toprakta çalışan işgücü ve eve iş verme biçiminde yapılan üretiminin yerini, sermaye sahiplerinin binalarında, sıkı denetim altında yapılan fabrika tipi üretim almıştı. Fabrika, fabrika kasabaları ve bir endüstriyel ücretli işgücü ordusu yani proletarya, tümü 18. yüzyılın son on yıllarında ve 19. yüzyılın ilk yarısında yaratıldı; uzun ve zorlu geçiş süreciyle birlikte 1914'te işgücünün çoğunluğu artık evlerinde çalışmıyordu (Mokyr, 2001: 4). Aletlerin ve hammaddelerin sahibi bütünüyle işverendi ve işçiler yalnızca emek güçlerini satarak gözetime tabi biçimde hayatta kalmaya çalışıyorlardı. Kapitalizmin öncelikli amacı kâr elde etmekti ve bu ancak emeğin

[4] Protestan Reformu ile kapitalizm ruhunun insan hayatının amacının daha çok para kazanmak ve satın almak konusunda nasıl ilişkilendiğini ve "kapitalizme uyum sağlama ile dini faktörler arasındaki bağlantıyı" görmek için: Weber, M. (2005/1930), *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*, London, Routledge. Ek olarak Gramsci de, kapitalizmin temel düşünsel zemini olan pragmatizmin, Katolik ülkeler içinde düşünülemeyeceğini ancak Anglo-Sakson ülkeler için rahatça uygulanabileceğini belirtiyordu (Gramsci, 2011: 77).

üretkenliğini arttırma yoluyla sağlanabilirdi. Emeğin üretkenliğini arttırmak ise işgücünün denetimi ile mümkündü. Emek süreci bir sermaye birikim sürecine dönüşmüştü ve emek sürecinin denetimi kapitalistin sorumluluğu haline gelmişti (Braverman, 2008: 80). Yeni denetim biçimleri eski mekanizmaların savunulmaz hale gelmesine neden olan baskıların ve yoğunlaşan çelişki ve çatışmaların bir çözümü halinde ortaya çıktı; artan gerilim dönemini, daha eski ve daha ilkel olanların yerine yeni denetim sistemlerinin ikame edildiği nispeten hızlı bir keşif, deney ve uygulama süreci izledi (Edwards, 1979: 18). Bununla birlikte, endüstriyel kapitalizmin büyümesi ile birlikte sermayedarlar tarafından icra edilen yönetim ve denetim işi zaman içinde profesyonel yöneticilere aktarılmaya başlandı; dolayısıyla 20. yüzyıla girerken işgücünün denetimi ve disipline edilmesi de yöneticilerin görevi haline geldi (Aydoğanoğlu, 2011: 11).

Geniş ölçekli fabrikalarda emeği denetlemek için birbirini izleyen ve çoğunlukla iç içe geçmiş çeşitli yöntemler kullanıldı ve kullanılmaya devam ediyor. Bu yöntemlerden ilklerinden ve en önemlilerinden biri gözetlemenin sistematik hale getirilmesi projesiydi.

2.2.1.1. Panoptikon: Bir Denetim Teknolojisi Olarak Gözetim

Gözetim yoluyla emeği kontrol etme olgusu fabrika sisteminden önce de kullanılmaya çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır. Feodal dönemde işlevsel olan gözetleme ve denetim kuralları fabrikaların ortaya çıktığı ilk yıllarda uygulanmaya çalışılmış fakat karşılığı olmamıştır. Yeni tekniklere duyulan ihtiyaç, işçilerin yeni sisteme uymasını sağlama amacıyla ortaya çıkmış ve kapitalist üretim sistemi açısından bir gereklilik halini almıştır. Çünkü fabrikalar ile birlikte tarihsel düzeyde ve toplumsal anlamda büyük bir dönüşüm yaşanmış ve bu olgu da denetim ve gözetlemeye dair yeni ve daha işlevsel arayışları beraberinde getirmiştir. Lyon'un belirttiği üzere;

> …işçilerin kendi işgüçleri üzerinde kendi seçtikleri şekilde tasarruf hakkına sahip olduğu kabul edildiği zaman, insanları işte tutmanın başka araçları bulunmak zorundaydı. Bunlardan biri elbette ki doğrudan doğruya gereklilikti. Bir işverenin verebileceği ücretten başka hiçbir geçim aracının bulunmadığı koşullarda hayatta kalma ihtiyacı. Diğeri ise, her şeyden önce fabrikada görülen, çalışmanın zamanlaması, yerleştirilmesi, gözlemlenmesi ve kontrol edilmesi yoluyla yapılan gözetimdi (Lyon, 1997:34).

Gözetim kavramı, gözetleme, sistemli olarak izleme, sınıflandırma, takip etme ve denetim altında tutma anlamlarını içermektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 19). Gözetim kavramı modern anlamıyla ilk kez İngiliz sosyal reformcu ve faydacı filozof olan Jeremy Bentham'ın (1748-1832), 1791 yılında, Londra'da basılan, aynı sene Fransız Devrimci Millet Meclisi tarafından hızlı bir şekilde Paris'te yayımlanan Panoptikon adlı kitabında karşımıza çıkmaktadır. Yunanca *pan* ve *optikon* kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan Panoptikon "her yeri gören" anlamına gelmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 22). Bentham'ın panoptikon sistemi kapitalizmin getirdiği iktidar ve denetim yapısının 19. yüzyıl aynasıdır. Özellikle üretim ilişkilerinde işgücünün denetim altına alınmasıyla başlayan süreç toplumsal denetim biçimine evrilmiştir. 18. yüzyılda Bentham tarafından sonunda bir gözetim evi ilkesi olarak ortaya koyulan plan, kapitalizmin tüm modern kurumlarına uygulanabilecek bir nitelikteydi. Bentham 1787'de şöyle yazmıştı:

> Bina, endüstrinin her alanındaki iş kollarındaki ıslah edilemeyenlerin cezalandırılması, delilerin denetim altında tutulması, ahlaksızların ıslah edilmesi, şüphelilerin hapsedilmesi, tembellerin çalıştırılması, acizlerin bakılması, hastaların tedavi edilmesi (…) imalathanelerin ya da akıl hastanesinin amaçlarına uygulanabilir (Bentham, 2019/1787: 12).

Bentham'ın gözetim evi sisteminin amacı, içeride kalanların her daim gözetlendiğine inanması ve nihayetinde bu gözetimi içselleştirmesiydi. Amaç ise nezaret altında tutma, hapis, tecrit ve zorla çalıştırma olarak belirtilmişti (Bentham, 2019: 13). Düzenek, hücrelerden oluşan dairesel bir bina ve tam merkezde bulunan büyük pencereli bir gözetleyici kulesinden oluşmaktaydı. Bu gözetleme kulesi her bir hücrenin görebileceği biçimde tasarlanmıştı ve gözetleyicinin her zaman diliminde hücrelerin içini gördüğü algısı yaratılırken kulenin içi hücreler tarafından görülemiyordu. Görünmez ancak her an hücrelerde neler olduğunun bilgisine sahip bir gözetleyicinin varlığı, o zamana dek örneği

görülmemiş boyutta, zihin üzerinde kurulan yeni bir iktidar sağlama tarzı sunuyordu (De Angelis, 2011: 167). Görülmeden görmek ilkesine dayanan bu iktidar biçimi panoptisizm / panoptizm olarak da adlandırılmaktadır.

"En az problemle en yüksek ıslahın" hedeflendiği bu sistemde mümkün olan en fazla sayıda kişi en uzun sürelerde disiplin altında tutulabilecekti. Gerçek gözetlemenin varlığıyla birlikte içeride kalanların gözetlenmediği durumlarda koşullanarak gözetleniyormuş gibi davranması bekleniyordu. Bentham'ın sözleriyle bu "şimdiye dek eşi görülmemiş biçimde zihin için zihin üzerinde iktidar uygulamanın yeni bir yolu", bir yönetim biçimiydi (Bentham, 1995/1787: 31). Disiplin sağlamanın otokontrole dönüştürülmesi duyguların manipüle edilmesi (korku ve ikna) ile sağlanabilecekti. Psikolojinin bütün bir bilim olarak olmasa da koşullanma ve duyguların manipüle edilmesi gibi yöntemlere başvurularak emek gücü denetiminde kullanılması ilk olarak bu sistemde karşımıza çıkmaktadır. Benthamcı panoptikon kuramı, bir psikolojik siyaset kuramıydı. Polanyi (2017: 178-180)'nin tabiriyle, Bentham bir sosyal mühendis olarak çağrışımcı psikolojiden sınırsız hayal gücünü dilediğince kullanabilmesi için insan kaynaklarının daha etkili kullanımı adına yararlandı. Mimari ve toplumsal koşulların düzenlenmesiyle insanlar da yeniden düzenlenmiş olacaktı. Bentham'ın ardından giden diğer İngiliz faydacı filozoflar da toplumsal düzenlemeyi ön planda tutan, haz ve acı deneyimlerinin bireyleri doğal ve kaçınılmaz biçimde mutluluklarını artırmaya yönelik davranışları üretmeye iteceği bir dünya ortaya koymayı hedefleyen siyasi bir program geliştirmişlerdir (örneğin Bentham'ın takipçisi olan James Mill) (Smith, 2015: 39). Bireysel insan doğasının bilgisini edinerek evrensel yasalarını aramak, bunu toplumsal yaşamın temeli olarak konumlandıran modern siyasi düşüncenin önemli bir kısmı bu entelektüel kökeni temel almaktadır.

Panoptikon üretim ölçeğinin genişlemesiyle ortaya çıkan fabrika sisteminde uygulanması düşünülen bir yöntem olmakla birlikte daha üst düzeyde modern çağı

yeniden şekillendirmenin bir aracı olarak tasarlanmıştı. Foucault, panoptikonu modern iktidarın biçim bulmuş metaforu olarak görür ve rıza üretimine dayalı gönüllü işgücü ile manevi disiplin sağlama niteliklerine odaklanır. Foucault (2012: 23)'e göre denetimin tarihinde cezalandırmadan gözetlemeye geçiş biçiminde merkezi bir an vardır ve bu an 18. yüzyıla ve 19. yüzyıl başına tekabül eder. 18. yüzyılın sanayi hamleleri, iktidarı bireylere, onların bedenlerine, günlük hal ve hareketlerine varıncaya dek uygulamayı gerekli görür; böylece yönetilecek çok sayıda insana rağmen bireysel uygulamalar ile büyük etki sağlanmış olur (Foucault, 2012: 91).

Panoptikon katı bir "ahlaki bir mimari" olarak tasarlanmıştı (Bauman ve Lyon, 2016: 22; Foucault, 2012: 25). İşçi sınıfı içinde ahlaksızlığı, suça eğilimliliği azaltmak ve yoksulluğu denetim altında tutmak sermayedarların kar elde etmesine giden yolda önemli bileşenlerdi. Aynı biçimde faydacı devlet anlayışında Bentham'ın en sevdiği ilke olan "denetilebilme" ilkesi en üstteki yetkilinin idarenin bütününü kontrol altına alabilmesini sağlıyordu (Polanyi, 2017: 202).

Panoptikon bir bina tasarımı olarak hiçbir zaman tam anlamıyla hayata geçirilmedi ancak modern fabrika sisteminde gözetim ilkesi denetimin önemli bir bileşeni olarak yer aldı. İşçinin her anını ve her hareketini gözetim altında tutmaya imkân sağlayarak emek gücünü denetleyen yeni bir emek sürecinin ortaya çıkışının koşulları yaratılmaktaydı. 20. yüzyılın henüz ilk yılları ile birlikte Taylorizm, her hareketi gözlemlemeye ek olarak onu hesaplayarak da kontrol altında tutma anlayışıyla panoptik denetimi bir üst düzeye çıkarıp teknik denetim ile onun halefi olarak yerini almıştır. İlerleyen tartışmadan da görüleceği üzere, bu haleflik gömleğinin daha sonra yerini bürokratik yönetime ve sonrasında "insancıl kontrole" bıraktığı söylenmiş olsa da Taylorizm'in ardından gelenler yalnızca onun farklı biçimlerini sunmuştur. Taylorizm kısa süreli gelip geçici bir yönetim stratejisinin çok ötesinde kapitalist denetime şeklini veren bir anlayıştır. Denetim, tarihin

başlangıcından günümüze dek yönetimin temel çekirdeği olmuştu ancak Taylor ile birlikte önceden görülmemiş boyutlar kazanmış oldu (Braverman, 2008: 109).

Psikoloji disiplini de fabrika üretimiyle ortaya çıkan yeni denetim teknikleri, gözetim ve Taylorizm sürecinde böyle bir çerçevede yerini almaya başlamıştı. Ancak bu yer alma biçimi ABD psikolojisinde doğrudan işgücü denetimi ve toplumsal kontrole yönelik bir yönetim aracı olarak konumlanma şeklinde görülürken, Fransa örneğinde süreç 1930'lara dek farklı gelişmiştir. Bu nedenle öncelikle Fransız psikolojisinin içinde geliştiği politik ve toplumsal koşullar, psikolojinin bu koşullar içinde biçimlenen epistemolojik ve pratik aygıtları ile yönetimde nerede konumlandığı ele alınacaktır.

3. FRANSA ve PSİKOLOJİ

Fransa'da psikoloji diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi 19. yüzyıl ile bir bilim olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, toplumsal ve politik hedeflerin bir aracı ve nesnel bir bilgi dalı olarak ele alınmış, 1950'lere kadar genel gelişmesi bu çizgide ilerlemiştir. Fransa psikolojisi günümüzde de politik ve kamucu bağlamlarıyla kendine özgü dinamiklerini korumaktadır ancak ABD psikolojisinin küresel olarak ana akım psikoloji haline gelmesi neticesiyle görünürlüğü ve bilimsel üretiminin evrensel etkisi oldukça azalmıştır. Bu bölümde 19. yüzyıl ile birlikte Fransa psikolojisinin gelişimi, yönetimsel rolü, psikolojinin işgücü ilişkilerindeki müdahilliğinde çalışma psikolojisinin yeri, bu eksenlerin ortaya çıkardığı politik ve toplumsal sonuçlar değerlendirilmektedir. Ancak bu değerlendirmenin hemen öncesinde tarihsel ve toplumsal arka planın bir resmi sunulacaktır.

3.1.Tarihsel ve Toplumsal Yapı

> *"Derken bütün şehir ayaklandı, bilirsiniz ya Parislililer o kadar kolay ayaklanırlar ki, yabancı milletler Fransız krallarının sabrına şaşarlar, nasıl oluyor da bu krallar bu ayaklanmaların günden güne artan tehlikelerini görüp bunları gereğince bastırmıyorlar diye."*
>
> Rabelias, Gargantua, 1534

Marx'ın Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i eserinin 1885 tarihli üçüncü baskısında Engels önsözde şunları belirtir:

> Fransa, tarihsel sınıf mücadelelerinin, başka her yeri geride bırakacak şekilde, her seferinde sonuca kadar götürülmüş olduğu, dolayısıyla, sınıf mücadelelerinin çerçevesini oluşturan ve bu mücadelelerin sonuçlarının biriktiği değişen siyasal biçimlerin de en keskin sınır çizgilerini taşıdığı ülkedir (içerisinde Marx, 2016/1885: 15).

19. yüzyılın sonlarında yapılan bu tespit ilerleyen yüzyılda da doğruluğunu korumuştur. Sınıf mücadelesinin sonuca kadar götürüldüğü kazanımlar elde ettiği ve en keskin sınır çizgilerinin ortaya çıktığı bu ülke aynı zamanda Hobsbawm'ın tarifiyle Avrupa devrimlerinin doğal merkezi ve ateşleyicisi konumundadır (2017a: 21). Psikolojinin Fransa'da ortaya çıkışı ve endüstri ve üretim ilişkilerinde konumlanışı da bu sınıf mücadelelerine göre şekillenmiştir. Ancak öncelikle Fransa'nın bu tarihsel özgünlüğü, 19. yüzyıldaki sınıf savaşımı ve bunun ortaya çıkardığı toplumsal dinamikler ekseninde ele alınacaktır.

1789 Devrimi'yle Fransa'da iktidarı eline alan burjuvazi ortaya koyduğu *fraternite* yani evrensel kardeşlik ilkesinin bir örtü olduğunu, yurttaşlar arasında kardeşlik istemediğini kısa süre içinde göstermişti. Sınai gelişim devam etmekteydi ve burjuvazinin asıl istediği emek gücünü sömürme düzeninin devamlılığıydı. 1789 ile ilan edilen bir diğer ilke olan eşitlik ise başından itibaren burjuvazinin çekindiği bir kavramdı. Devrimin ardından Yasama Meclisinde yemin edecek yöneticilerden bazıları, eşitlik yemini ettiklerinde servet paylaşımına rıza göstermiş ve dolayısıyla fiili eşitlik (l'egalite de fait) için yemin etmiş olmaktan korkmuşlardı (Mathiez, 1927: 208-209). Özel mülkiyet yasaları ile birlikte fabrika sisteminin gelişip yaygınlaşmasının ardından kapitalist sistemin iç çelişkileri ve gelişimi içinde eşitlik tüm anlamını yitirdi (Aydoğanoğlu, 2011: 10).

1847 dünya ticaret bunalımı, Fransa'da ortaya çıkan ve kısa sürede tüm Avrupa'ya yayılan şubat ve mart devrimlerinin gerçek sebebiydi ve 1848'in ortalarından itibaren yavaş yavaş geri dönen, 1849 ve 1850'de tam olarak olgunlaşan sınai gönenç (Engels, 2016/1885: 15) sınıf mücadelesinin keskinleşmesinde belirleyiciydi. Şubat 1848'de Paris'te ilan edilen "toplumsal" devrim, yani proletarya devrimi, 1789 ve 1830 devrimlerinin örnekleriydi (Engels, 2016/1885: 18). 1848 devrimlerinin ilk başlarda yalnızca birbirinden kopuk kentsel başkaldırılar şeklinde olduğunu belirten Davis, bu

devrimleri doğrudan emek ile sermaye arasındaki bir savaş ve sosyalizm düşüncesinin güçlendiği bir süreç olarak değerlendirmektedir:

> Haziran'da Sosyal Cumhuriyet adına çıkan ayaklanma, yeni bir tarihsel çağı duyuran bir şimşek çakmasıydı, işte o kadar. Hâlâ büyük ölçüde tarıma dayanan Fransız ekonomisi, üretim tarzları ve sömürü biçimleri arasında geçiş yaşıyordu. (…) Birçok rengiyle sosyalizm, hiç kuşkusuz Paris'te dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar güçlüydü: Örneğin 1851'de kentte "sosyalizmden esinlenmiş işçi cemiyetleri"nin sayısı neredeyse iki yüzü buluyordu (Davis, 2018: 209-210).

1848 devrimleri bu sınıf savaşımı niteliği dolayısıyla da çalışan yoksulların toplumsal devrimleriydi (Hobsbawm, 2017: 21).

1848 döneminde yalnızca Paris değil Berlin de sokak ayaklanmaları ve barikat savaşlarıyla çalkalanmaktaydı. 1848'in simgesi olan her köşe başına kurulmuş barikatlar; özgürleşme, yoğun bir umut ve iyimser bir kafa karışıklığının ilk duyguları, "halkların baharıydı" (Hobsbawm, 2017: 25). Avrupa'da 1848, kıtanın hem "gelişmiş" hem de geri kalmış bölgelerini etkisi altına almış ve bütünlüklü bir coğrafi alanı etki altına almış olan tek olaydır. Berlin, Budapeşte, Milano, Palermo, Prag, Venedik ve Avrupa boyutunda birçok şehirde patlak veren ayaklanmalar 1848 devrimlerinin önemli yansımalarıydı (Faulkner, 2016: 191). Son derece yaygındı ve 1848 devrimleri olmasaydı ve yeniden tekrarlanabileceklerinden korkulmasaydı, Avrupa tarihinin sonraki yirmi beş yılda izleyeceği seyir son derece farklı olurdu (Hobsbawm, 2017a: 22).

Bu devrimler olmasaydı görünen o ki Avrupa'da psikolojinin endüstri ve çalışma ilişkilerinde yer alışı da farklı olacaktı. 1848 devrimleri ile birlikte Batı Avrupa bu süreçte iki önemli keşifte bulunmuştu: Devrim tehlikeliydi ve [devrimlerin] temel (özellikle ekonomik) talepleri devrimsiz bir şekilde karşılanabilmeliydi (Hobsbawm, 2017a: 32). Ekonomik taleplerin devrimsiz karşılanabilmesi ile kitlesel üretimin verimliliğinin arttırılması ve rızaya dayalı daha fazla çalıştırma gerekliliği burjuvazi için ilk elden çözülmesi gereken sorunlardı.

1848'den sonraki dönemin ana izleği, kapitalist ekonominin bütün dünyaya yayılması olmuştu. Ancak 1852'den itibaren Fransa'nın ayırt edici özelliği, nispeten sürekli olarak kırsal ve sınai ücretli emek sıkıntısı çekilmesiydi. Diğer yandan mesleki miras, Almanya'da ya da Kuzey Amerika'da olduğundan daha yaygındı; 1848'in ve Komün'ün birleştirici anılarıyla ve efsaneleriyle, işyeri direniş kültürleri daha derine yerleşmişti (Davis, 2018: 90).

Fransa'da 1848 devrimlerinin toplumsal ve politik sonuçları, özellikle de çalışma süreçlerine dair talepler hükümet ve sermaye tarafından tanınmak zorunda kalmıştı ancak bu tanınma süreci birbirini tetikleyen eylemlerle gerçekleşmişti:

> Henüz yeni kurulmuş olan Geçici Hükümete işçilerin çalışarak geçinebilmelerini güvence altına alma, tüm yurttaşlara çalışma olanağı sağlama vb. sorumluluklar yükleyen kararname, bir işçi olan Marche tarafından dikte edilmişti. Ve Geçici Hükümet birkaç gün sonrasında sözlerini unutmuş ve proletaryayı aklından çıkarmış göründüğünde, 20 000 kişilik bir işçi kitlesi Hôtel de Ville'e şu sloganla yürüdü: Emeğin örgütlenmesi! Ayrı bir çalışma bakanlığının kurulması! Geçici Hükümet uzun tartışmaların ardından ve isteksizce, emekçi sınıfların durumunu iyileştirmenin araçlarını bulma görevini verdiği daimi bir özel komisyon atadı! (Marx, 2016a/1850: 57).

Paris proletaryasının 1848'de hedefi olan ve Geçici Hükümet'ten talep ettiği cumhuriyet, sosyal kurumlara sahip, demokratik ve toplumsal bir cumhuriyetti ve dolayısıyla toplumsal olduğu kadar politik de bir hedefti (Marx, 2016a/1850: 73; Hobsbawm, 2017a: 35). 1848'de halkın hedefi olan "demokratik ve toplumsal cumhuriyet", hem toplumsal hem siyasal bir hedefti[5] . Geçici Hükümet ayrı bir çalışma bakanlığının kurulmasıyla ilgili önergeyi reddetti ve Bakan Trélat'nın "artık bütün sorun eski çalışma koşullarını geri getirmektir" şeklindeki açıklamasını alkış tufanıyla karşıladı (Marx, 2016c/1891: 74). 1848'de işçiler tarafından talep edilen ayrı bir çalışma bakanlığının kurulması için 1900'leri beklemek gerekecekti.

[5] "İşçi sınıfının deneyimi yirminci yüzyıl başlarında Rusya'daki Sovyetler gibi yeni ve güçlü unsurlar yaratmamış olsa da, en azından Fransa'da bu hedefe sendika pratiğini ve eylem birliğine dayanan yeni kurumsal unsurlar soktu" (Hobsbawm, 2017a: 35).

10 Aralık 1848'e, yani Louis Bonaparte'ın cumhurbaşkanı seçildiği zamana gelinceye dek tarihin bize söyledikleri şunlardır: Fransa'da 1789-1848 yılları arasında gerçekleşen kanlı çatışmalar ve silahlı ayaklanmalar ve son olarak "Avrupa'nın iç savaşlar tarihinin en muazzam olayı olan Haziran Ayaklanması" proletaryanın sosyal cumhuriyeti kazanması ile sonuçlanmıştı. Marx'ın söylediği üzere "Böylece modern devrimin genel içeriğine işaret edildi" (Marx, 2016b/1869: 28).

1789 – 1870 süreci boyunca Avrupa işçi hareketinin ağırlık merkezi Fransa'ydı ancak 1870-1871 Savaşı ve Paris Komünü'nün yenilgisi[6], Marx'ın öngörmüş olduğu üzere, Avrupa işçi hareketinin ağırlık merkezini bir süreliğine Fransa'dan Almanya'ya taşımıştı[7] (Engels, 2016a/1885: 26). Yine de Paris proletaryası emek süreçlerinde ısrarcı ve toplumsal talepleri ile emeğin örgütlenmesinde belirleyici bir konuma sahipti. Diğer yandan Hobsbawm'ın belirttiği gibi 1870'lerin sonunda gelişmiş bir ülkedeki tek devrim örneğini oluşturan Paris'teki hemen hemen her yerel ve kısa ömürlü ayaklanma, 1848'deki herhangi bir ayaklanmadan çok daha fazla kan akmasına ve panik halinde diplomatik temas sağanağına yol açtı (Hobsbawm, 2017a: 15).

Tüm bu toplumsal çalkalanmalar ve asıl olarak sınıf çatışması içinde politikacıların ve bilim insanlarının durumu dizginlemek, toplumsal kontrolü ve işgücü denetimini sağlamak için aradığı çarelerden biri de psikolojinin devreye girmesi, yani endüstri ve çalışma ilişkilerine dâhil edilmesiydi. Ancak bu olgu 1880 ile 1890 arasında, -Fransa'ya

[6] Ordu, Komün'ün kuruluşundan on hafta sonra Paris'i işgal ederek yirmi beş bin ila otuz bin insanı katletmiştir (Gullickson, 2018: 18). Komün deneyimi, sermaye sınıfının işçi sınıfı üzerindeki zora dayalı egemenliğinin ne ilk ne de son örneği olmuştur; ancak bu egemenliğin çalışan kitleler tarafından kırılabileceğini gösteren tarihsel bir eşiktir. 19. yüzyılın son çeyreğine girmeden, işçi sınıfı Avrupa'da sanayi kapitalizminin göbeğinde iktidarı ele geçirmiş, emeğin örgütlenmesinin siyasal biçimini kurmuştur. Emeğin köleleştirilmesinde sermaye tarafından ür etilen rıza yollarının tıkandığı ve/ya etkisiz kaldığının bir nişanesi olarak okunabilecek bu tarihsel deneyim, 72 gün süreyle üretenlere yeni bir dünyanın varlığına dair ayna tutmuştur. Bu niteliğiyle Komün siyasal bir devrim olduğu kadar toplumsal da bir devrimdi, Marx'ın belirttiği üzere "halkın kendi toplumsal yaşamının halk tarafından halk için yeniden başlatılmasıydı" (Marx, 2016c/1891: 146).

[7] "Almanya'nın endüstrileşmesi, çok önemli bir tarihsel olguydu. Ekonomik önemi bir yana, bu gelişmenin uzun erimli siyasal içerimleri oldu. 1850'de Alman Federasyonu'nda yaşayanların sayısı neredeyse Fransa'nınki kadardı, ama endüstriyel kapasitesi Fransa ile karşılaştırılamayacak kadar düşüktü. Oysa 1871'e gelindiğinde birleşik Alman imparatorluğu, Fransa'dan daha kalabalık bir nüfusa sahip olmakla kalmıyor, endüstriyel bakımdan da çok daha güçlü bir konuma yükseliyordu" (Hobsbawm, 2017a: 55).

özgü bir biçimde- parlamenter cumhuriyet sağlam bir şekilde kurulduktan sonra (Dreyfus, 2007: 190) gerçekleşebilirdi.

19. yüzyıl sonu ile emek süreçlerinde sahaya giren psikoloji bu belirleyici konuma göre şekillenmiş, sosyalist bilim insanları ve politikacıların önemli girişimleri ile kimi toplumsal ilkeleri ortaya koyulmuştu. Bir yandan işçilerin taleplerine yanıt aramak ve toplumsal refahı herkes için sağlayabilmek hedefleri ile diğer yandan verimliliği insanın zihinsel ve bedensel sınırlarını gözeterek artırmak ve zaman zaman devrim tehlikesini savuşturmak için ön plana çıkan psikoloji bilim ve pratikleri Fransa'da kendine özgü bir yol izledi.

Kıta Avrupası'nda 1838-48 arası proleterleşmeye ve sınai yoksulluğa karşı kitlesel isyanların ortasında sosyalist ve komünist öğretilerin hızla yayıldığı görülmekteydi (Davis, 2018: 5). Ulusal atölyelerin kapatılması üzerine Paris'te çıkan "sosyalist" ayaklanmanın yenilgisiyle, Haziran 1848'de, yani Komünist Manifesto'nun yayımlanmasının üzerinden dört ay bile geçmemişken bu dönem sona erdi. Ancak 1860'larda proletarya ve işçi hareketiyle özdeşleşecek olan bir ideoloji, sosyalizm sahneye çıkmıştı. Devrim burjuvazi için yalnızca bir hayalet korkusu değildi, ideolojik olarak da sağlam bir temele oturmaktaydı. 1864-72 yılları arasında Uluslararası İşçi Birliği yani Birinci Enternasyonal (Fransız ve Britanyalı sendika önderleri tarafından kurulmuştu) ile de ete kemiğe bürünen ve uluslararası bir niteliğe sahip olan Sosyalizm ideolojisi sınıf mücadelesinin yürütüldüğü zemini oluşturmakta ve dönemin politik ve endüstriyel eylemlerini biçimlendirmekteydi.

Psikolojinin sınıf mücadelesinde bir yumuşatıcı araç, bir emniyet supabı olarak görev yapmasının farklı iki biçimi 19 ve 20. yüzyıl Fransa'sı üzerinden ve ardından ele alınacak ABD üzerinden açıkça okunabilmektedir. Çünkü psikolojinin endüstri yaşamına girişi Fransa'da keskinleşen ve Avrupa için öncü niteliği taşıyan devrimler ile sınıf savaşımı sayesinde ABD'den farklı bir yol izlemesiyle mümkün olmuştur. Braudel (2015: 70)'in

de belirttiği gibi Fransa çok büyük bir ölçüde toplumsal ve tarihine kök salmış sebeplerle her zaman kapitalizme daha az yatkın bir ülke olmuştu. Fransız kültüründeki 19. yüzyıl "kamusal düşünüş" anlayışı, halkçı-ulusal karakterle iç içe geçmişti ve Fransız aydınları, gelenekleri ve koşulları sayesinde başka herhangi bir ülkedekinden daha fazla ideolojik olarak halkın yanında olmak ve yönetici sınıfla onu temas halinde bulundurmak durumundaydı (Gramsci, 2011: 141). Dolayısıyla da psikolojinin endüstriyel gelişmelerin kanatları altında işgücü denetimi aracı olarak gelişmesinden ziyade toplumsal ve politik hakları gözeten farklı bir yol ortaya çıktı. ABD emeği denetlemek ve toplumsal kontrolü sağlamak için ilk olarak bilimsel yönetim metodolojisiyle hareket etmiş, ardından gelen ve başlangıçta Almanya'dan ithal edilen psikoloji hem bu çerçevenin içinde inşa edilmiş hem de çerçevenin kendisini değiştirmiştir. ABD'de Taylorizm anlayışının, psikolojinin hem kendi paradigmalarını hem de yönetim aracı olmasını büyük ölçüde belirlemiş olmasıyla birlikte, Fransa'da psikoloji Taylorizm ile mesafesini korumaya ve her ne kadar nihayetinde sınıf mücadelesini yumuşatmaya çalışsa da bunu işgücünün bireysel ve toplumsal iyilik halini ön plana çıkararak yapmaya çalışmıştır.

Fransa'da psikolojinin endüstriyel dünya ve iş yaşamında bilimsel bir araç olarak kullanılması ile yapılan çalışmalarda, iş koşullarını iyileştirmek ile birlikte fiziksel ve zihinsel yorgunluğu gidermek, motivasyonu arttırmak, doğru işe doğru işçileri adil bir biçimde seçerek verimliliği yükseltmek hedeflenmiştir. Somut durum üzerinden aşağıda yapılan tahlil bu durumu net bir şekilde göstermektedir.

3.2.Fransa'da Çalışma Psikolojisi

Fransa'da psikoloji işgücü süreçlerine bir "çalışma bilimi" dâhilinde müdahil olmuştur. Psikolojinin gelişiminde tıbbın ve fizyolojinin ikili katkılarıyla ve toplumsal bir bilim olma anlayışıyla bir arada görülen bu yaklaşımın içinde olumlu bir toplumsal ve

politik hedef mevcuttur. 20. yüzyıl başında Fransa'da, hatta tam olarak 1890-1930 yılları arasında geliştirilen ve Fransa'nın yanı sıra Kıta Avrupası'nda da benimsenen çalışma biliminin genel projesi, her bir bireyin kapasitesi ölçüsünde çalışabilmesi ve bu bağlamda iş tarafından tamamen tüketilmemesi için psikofizyolojik temelde hesaplanan, herkesin çalışma kapasitesinin adil bir ölçüsüne ulaşmaktı. Dolayısıyla da bu hedef politik bir görevi içinde barındırıyordu.

Çalışma biliminin temelinde yer alan bir başka önemli anlayış da toplumsal hijyen anlayışıdır. Hijyenizmin, bireysel varoluş koşullarını iyileştirmek ve dolayısıyla toplumsal ilişkileri istikrara kavuşturmak için bilimsel bilginin toplumsal organizasyona uygulanmasını savunan çoklu bir söylemdi (Saraceno, 2013: 140). Çalışma bilimi, kolektif refah amacıyla üretimin toplumsal örgütlenmesinde toplumsal hijyenizm anlayışıyla hareket etti ve psikoloji, siyasi projede teknik ve bilimsel araçlar sağladı.

Fransa'da psikolojinin işverenler ve çalışanlar arasındaki diyaloğa dayalı bir "mesleki ilişkiler" yaklaşımı ile emek süreçlerinde yer alması, kamu gücü ve bilimin ikili himayesi altında gerçekleşti. Bu nitelik Fransa'yı ABD'den belirgin şekilde ayıran bir durumdu. Talepler, kendilerini arabulucu olarak gören bilim insanları tarafından doğrudan ve ısrarla devlete yapılmıştı. Örneğin Çalışma Bakanlığının kurulması da (1906) yine farklı disiplinlerden bilim insanlarının çabaları ve talepleri üzerine olmuştu. İş kazalarının önlenmesi, meslek hastalıkları, çatışmaların çözümü gibi sorunlar için fizyoloji, psikoloji, endüstriyel hijyen gibi disiplinler genç yönetime yasama eylemini daha nesnel temellere oturtmasını ve müdahalesini işçi ve işverenlerin gözünde meşrulaştırmasını sağlayan yeni yöntemleri sağladı (Le Bianic ve Vatin, 2007: 6). Bakanlığı bilimsel bir arka plan çevrelemişti ve bilimsel kişiliklerin becerileriyle idari eylem ve bilimsel uzmanlık aynı kavşakta kesişmekteydi.

Fransa'da psikolojinin emek dünyasına dâhil oluşu, bir masanın ayakları olarak düşünülebilecek üç eksen üzerinden şekillendi:

i. Emeğin psikofizyolojisi,

ii. Çalışanları ilgili alanlara yönlendirme,

iii. Profesyonel meslek seçim alanları.

Masanın gövdesini ise *çalışma laboratuvarı* kavramı oluşturmaktaydı. 19. yüzyıl sonlarında Fransa'da ortaya çıkmış olan çalışma laboratuvarı fikri zamanla tüm araştırmaların değerlendirilmesinin yapıldığı yerlere dönüşecekti. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ise, savaş öncesi, akademiden laboratuvara taşınmış olan psikoloji-emek çalışmaları laboratuvardan çıkarılıp doğrudan işyerine taşındı.

Emeğin psikofizyolojisi, bilimsel araştırmanın insan emeğinin çok pratik problemlerine disiplinler arası bir uygulamasıydı. Fizyoloji ve psikoloji çalışmalarını bir araya getirerek bu yeni alanı geliştiren Fransız bilim insanları arasında Edouard Toulouse ve Henri Laugier'nin yanı sıra Jean-Marie Lahy ve Henri Piéron da vardı (Schneider, 1989: 5).

Bir önceki yüzyılın fizyoloji disiplinine kök salmış insan emeği olgusunda 19. yüzyılda Fransız psikologlar özellikle yorgunluk üzerinde yoğunlaşmıştı. Fizyoloji, bilimsel tıbbın temeli olarak görülüyordu ve bedensel zihnin incelenmesiyle yaşamın maddi koşulları ile ilgilenen materyalist bir bilim dalı olarak kabul görüyordu (Smith, 2015: 64). Avrupa'da doğan yeni siyasi düzenin destekçisi olan ve ona umut bağlayan kamu kitleleri 1848 sonrasında doruğa ulaşan bir destekle fizyolojiye popülerlik kazandırmıştı. Mesleki yorgunluk ve fazla çalışmaya ilginin birden çok nedeni vardı, bilimsel, tabii ki, ama aynı zamanda sağlık uzmanları, hümanistler, sosyal, ekonomik ve hepsinden önemlisi politik, çalışma süresinin azaltılmasının temel işçi taleplerinden biri olmasıydı (Turbiaux, 2008: 341). Çalışma hayatında toplumsal reform yapılmasına yönelik kampanya yürüten siyasetçilerin ve bilim insanlarının ortak çabaları, Çalışma Bakanlığı bünyesinde, profesyonel çalışmanın fizyolojisi, varoluş koşulları, mesleki beceriler ve mesleklerle ilgili bir çalışma programının hazırlanmasından sorumlu bir

komisyonun kurulmasını sağlamıştı (Ouvrier-Bonnaz, 2010: 6-7). Başlangıçta çalışmalar ufak adımlarla ilerlese de politikacılar tarafından desteklenen az sayıda bilim insanı mali kaynak elde etmek ve özellikle bir "çalışma laboratuvarı" kurmak için büyük çabalar sarf ettiler.

Özel bir çalışma laboratuvarının kurulması için çağrıda bulunan ilk kişi bir politikacı, aynı zamanda bir bilim doktoru ve sosyalist olan Édouard Vaillant (1850-1915) olmuştur. Vaillant, Paris Komünü'nün eğitim temsilcisi olmuştu ve bu nedenle 1872'de gıyaben ölüm cezasına çarptırıldı, ancak 1880'de af yasası ile affedildi (Ouvrier-Bonnaz, 2010: 7). 1887'de belediye meclisinden doğa tarihi kürsüsüne bağlı bir "fizyolojik istasyon" oluşturulması için Parc des Princes'te bulunan bir arsanın imtiyazını almıştı. Amacı başlangıçta rasyonel jimnastik ve öğretimi ile ilgili araştırmalar yapmaktı. 1887'de Vaillant sekiz meslektaşıyla birlikte bir öneri sundu, önerdiği araştırmanın içeriğinde insanda enerji üretimi ve bunun iş yapma biçimlerine uygulanması bulunmaktaydı (Turbiaux, 2008: 341). Vaillant 1893'te Paris milletvekili oldu ve her zaman çalışmanın neden olduğu yorgunluk ve fazla çalışma konusunda endişeliydi; bu konuyu çok kez parlamentoda gündeme getirdi. Ağustos 1900'de Paris'te düzenlenen X. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi'nde beşinci bölümden (endüstriyel sağlık) önce konuştu. Aşırı çalışma saatlerinin fiziksel, zihinsel ve ahlaki olarak çalışanların durumu üzerindeki zararlı etkisinden bahsetti. Fizyologların "işçinin aşmaması gereken fizyolojik çalışma sınırını" belirlemesini talep etti. İnsan enerjisinin ortaya çıkışı, işgücünde harcanması ve yenilenmesinin fizyolojik araştırmalarının yapılması için çağrıda bulundu (Vaillant, 1900: 502-524).

Fransız bilim insanları tarafından aynı dönemde "tıp fakültelerinde profesyonel emeğin incelenmesi için laboratuvarlar kurulması" önerisi ısrarla çalışılıyordu. Bu önerilerin sahiplerinden biri olan Vaillant şöyle demiştir: "Belli sayıda fizyolog çoktan laboratuvarlarından çıkmış, işçiyi şantiyesinde, atölyesinde bulmaya ve onun üretken

faaliyetini, profesyonel çalışmadaki çabasını incelemeye gitmiştir [...] İşçilerin talepleri burada bulunuyor. Bilimsel bir temelde araştırma yapmakta" (aktaran Turbiaux, 2008: 346).

Vaillant bu laboratuvara emanet edilebilecek görevleri şöyle raporlaştırmıştır:

> Genel olarak, profesyonel el emeğinin sistematik, doğrudan ve deneysel çalışmasının kurulması sorunudur. Günlük süresinin ve yoğunluğunun etkilerini kesin bilimsel veri ve prosedürlerin yardımıyla değerlendirmek amacıyla, rasyonel bir çalışma düzenlemesinin deneysel temellerini araştırmak, ücretler ile enerji harcaması arasındaki ilişkiyi kurmak, işçi, bilimin yararlı göstergeler sağlayıp sağlamadığını öğrenmek için, çocuğun veya ergenin yüksek maaşlı vasıflı bir işçi olma olasılığının daha yüksek olacağı mesleğin seçimi için veya verilecek yön için tatmin etmelidir. Çeşitli mesleklerde çıraklık veya bir kazadan sonra çalışma kapasitesindeki azalmanın değerlendirilmesi; hatta bu, şiddeti her zaman meşruiyeti dışlamayan taleplerin doğruluğu konusunda, işçilerin işinin doğrudan ve deneysel olarak incelenmesinden tarafsız takdir unsurları çıkarma meselesidir (aktaran Turbiaux, 2008: 347).

Vaillant aynı raporda işçilerin şimdiye kadar yalnızca ekonomik olarak ele alındığını oysa sorunların ele alınması için deneysel bilim yöntemlerine başvurmak gerektiğini vurgulamaktadır.

Vaillant'ın projeleri arasında bir merkezi devlet laboratuvarı oluşturmak da vardı ve bu konuda bakanlıklara ve ilgili kurumlara ısrarlarını sürdürüyordu. 1915'te savaş kapıya dayandığında ve Vaillant hayatını kaybettiğinde çalışmaları yarıda kalmıştı.

3.2.1. Akademiden Laboratuvara ve İşyerine Psikoloji ve Çalışma Bilimi

Vaillant çalışma laboratuvarının gerekliliği konusundaki düşünceleri ve bu yöndeki politik girişimlerinde yalnız değildi. Selefleri tarafından da takip edilen izleğe göre, tek tek işçilere dair bireysel bir sorun olmanın ötesinde toplumsal bir karakteri barındıran çalışma sorununun çözümü, bilimsel yöntemlerin, yani psikoloji ve fizyolojinin sunacağı araçlarla akademiden çıkarılmış merkezi bir laboratuvarda gerçekleşebilirdi. Savaş sonrası ise laboratuvarın kendisi doğrudan işyerine taşınacaktı.

3.2.1.1. Édouard Toulouse: Çalışma Laboratuvarı ve Çalışmanın Toplumsal Sorunu

Psikiyatrist Édouard Toulouse (1865-1947) çağdaşları ve ardından gelenler için ilk teorik ve kurumsal temeli sağlayan kişiydi. 1895'te, o zamanlar Sainte-Anne Akıl Hastanesi'nde asistan doktor olarak, entelektüel üstünlük ve nöropati arasındaki ilişkiye dair geniş bir mediko-psikolojik araştırma yürütmekteydi (Turbiaux, 1983: 970). Tıp eğitimini tamamladıktan sonra, gelişen psikiyatri alanında Emile Zola üzerine yaptığı araştırmayı 1897'de sunarak hızla öne çıktı. Toulouse Zola'nın kişiliği üzerine oldukça detaylı bir inceleme aracılığıyla dehanın nedenleriyle ilgileniyordu ve yazarın psikolojik karakterlerinin incelenmesi, Toulouse tarafından bireysel yeteneklerin incelenmesine açılan bir kapı olarak tasarlanmıştı (Seraceno, 2013: 114). Toulouse'a göre yüksek entelektüel kişilikleri, hiçbir önyargıya kapılmadan ancak nadir gerçekler olarak hayranlığın önüne geçen bir analiz ruhuyla incelemek gerekmekteydi (Toulouse, 1896: ix).

Sunumunda doğrudan gözlem, klinik değerlendirme, deneysel psikolojinin tekniklerini uygulama üzerine ve ABD'li psikolog Cattell'ın (1890) zihinsel testlerine referansla şunları belirtti:

> Bu şekilde sadece büyük yazarları, sanatçıları, politikacıları, askerleri değil, aynı zamanda yönetim, sanayi, ticaret gibi daha az görkemli mesleklerde ortalamanın üzerinde entelektüel yeteneklere sahip olan herkesi de incelememiz gerekiyor (aktaran Turbiaux, 2008: 342).

Cattell'ın zihinsel testleri, tepki zamanını ölçen bir aygıt olan kronoskopla oluşturulan eğrilerin grafiğinin alınmasıyla oluşuyordu ve Fransız bilim insanları bu sonuçlara oldukça mesafeliydi. Farklı deneyimler, sosyal çevre ve koşullar içinde durumun değişebileceğini göz ardı eden bu matematiksel indirgemeye eleştirel bakıyorlardı.

Her meslekte üstünlük koşullarının incelenebileceğini, buna el emeği mesleklerinin de dâhil olduğunu öne süren Toulouse, hem profesyonel seçimin hem de yönlendirmenin habercisiydi. Toulouse, 1897'de Journal de Psychiatrie'yi (Psikiyatri Dergisi) düzenlemeye başladı; 1898'de Villejuif Akıl Hastanesi'ne başhekim olarak atandı ve burada bir deneysel psikoloji laboratuvarı (Laboratoire de Psychologie Expérimentale) kurdu (Schneider, 1989: 5). Toulouse bir biyolojik ve sosyal araştırmalar laboratuvarı kurmak istiyordu ve bu isteğini dönemin Ticaret Bakanlığına belirtmişti. Akılcı işe alma bakış açısıyla, insan için gerekli fizyolojik özellikleri (duyular, hafıza, ahlaki değer, vb.) belirlemeye yönelik araştırmalar yürüteceğini ifade ediyordu. 1900'lerin başına gelindiğinde fizyoloji ve psikoloji araştırmaları endüstri için daha da yoğunlaşarak birleşmiş, ağırlık daha çok psikolojiye kaymıştı. Ülkede halen bir çalışma bakanlığı yoktu ve Ticaret Bakanlığı psikoloji alanındaki bilim insanlarının çalışma laboratuvarı kurma talepleri ile ilgileniyordu.

Toulouse'un programının Vaillant'ınkinden farkı, Vaillant'ınkinin fizyolojiye yönelik olması ve Toulouse'unkinin daha o dönemde psikotekniğe dönüşecek olmasıdır. Diğer yandan Vaillant bir sosyalist olarak işçilerin çalışma saatlerinin azaltılması taleplerini dile getiriyor ve bu taleplerin bilimsel karşılığını sunmaya çalışıyordu. Toulouse ise bilimsel yöntemlerin, psikoloji ve fizyolojiden veri getirilmesinin ve laboratuvar çalışmalarının toplumsal çatışmalara çözüm olacağını düşünüyordu (Lahy, 1910: 45).

1905'te Toulouse tarafından Çalışma Bakanlığına sunulan bir çalışma laboratuvarının gerekliliğine dair raporda, çalışma laboratuvarının, psikolojik ve fizyolojik inceleme yöntemleri uygulayarak, her meslek için gerekli olan ve başvuru sahibi tarafından sunulan yetenekleri belirleyebileceği ifade ediliyordu. Toulouse çalışma koşullarını düzenleyen bir yasanın da hazırlık çalışmasının laboratuvara bırakılmasını önermekteydi:

> Şu ana kadar, haklı olarak politikacıların ve iktisatçıların dikkatini çekmeyi talep eden işçilerin antropolojik koşullarının incelenmesi, yeterli yöntem olmadan sürdürüldü. Her şeyden önce bu çalışmanın biyoloji bilimine ait olduğu açıktır. Ayrıca, bilimin mevcut durumunda bu

> tür araştırmaların mümkün olduğunu ve bu konuya hemen önemli katkılar sağlayabileceğini söylemek mümkündür. Yeni laboratuvarda sürdürülmesi gereken bu araştırmadır (aktaran Turbiaux, 2008: 343).

Toulouse, bu laboratuvarın misyonlarını üç alana ayırıyordu: mesleki eğitim, işçilerin işe alınması ve hijyenik çalışma koşullarının sağlanması. Bütün iktisat kanunlarının bu tür soruşturmalarla hazırlanması ve uygulanmasında takip edilmesi gerektiğini belirtmekte ve bu laboratuvarın bireyin tam fizyolojik ve zihinsel başarıya ulaşması için bir araç olacak bir çalışma organizasyonu olduğunu söylemektedir (Turbiaux, 2008: 343). Toulouse 1906'da Çalışma Laboratuvarını kurdu ve bu laboratuvarın amaçlarını şöyle belirtti:

i. Her meslek için yetenekleri belirlemek,

ii. Devletin mesleki eğitim politikasına rehberlik etmek,

iii. Çalışma koşullarını düzeltmek,

iv. Toplumsal bir hastalık olan grev durumunda araştırma yapmak, arızaları analiz etmek ve çareler önerebilmek (Clot, 1995: 77).

Toulouse'un yaşamı boyu ilgilendiği asıl çalışma alanı akıl hastalığı, nedenleri, etkileri ve tedavisiydi. Akıl hastalarının tespit edilmesi ve mümkünse tedavi edilmesinin gerekliliğini gördü. Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı için askere alınan askerlere yönelik Amerikan IQ testi doğrultusunda, nüfusun kapsamlı test edilmesini ve taranmasını da destekledi. Toulouse, bu tür testlerin uygulanmasında yalnızca ölçeğin alt ucundakileri belirlemede değil, aynı zamanda bir elit seçme ve aradakiler için uygun bir yerleştirme belirlemede de geniş avantajlar gördü. Keza, Emile Zola üzerine yaptığı çalışma da bu görüşünü destekliyordu. Toulouse bir keresinde, "her okula ve fabrikaya girişin, bir seçme ve sınıflandırma organı olarak hareket eden psiko-fizyolojik bir laboratuvar aracılığıyla olması gerektiğini" öne sürmüştü (Schneider, 1989: 6).

Yüzyılın başlangıcında Toulouse, fikirlerini popüler hale getirmek için kitaplar ile gazete ve dergilerde köşe yazıları yazmaya başladı. Mayıs 1905'te yazılan Çalışma Krizi (*La Crise du Travail*) başlıklı bir makale, önceki ay Limoge'da düzenlenen ve Toulouse'un ilkelerine sadık kalarak "iş dünyasının mustarip olduğu hastalığın basit işaretleri" olarak gördüğü bir dizi grev ve gösteriden esinlenmişti. Grev ve işçilerin taleplerini dile getirdiği gösteriler Toulouse ve çağdaşı meslektaşlarının bir kısmı tarafından toplumsal bir hastalık olarak görülüyor, mesele psikolojikleştiriliyordu. Onlara göre bu sorun bilimsel olarak incelenmeliydi ve bunun çözümü de "Laboratoire du Travail" yani Çalışma Laboratuvarıydı. Çalışma laboratuvarı kriz zamanlarında göreve çağrılabilir, metodik çalışmalar yürüterek etkili çareleri gösterebilecek bir komisyon sorunları çözebilirdi. 19. yüzyıl Fransa'daki popüler yaklaşımı ile söylenecek olursa, insan makinesinin[8] / makine işçinin ve onun performansının incelenmesi için bir şeyler yapılmalıydı. Toulouse, laboratuvar çalışmasının her şirketin ayrılmaz bir parçası haline geleceğini öngördü. Her endüstride, gerekli direnci ve yetenekleri belirleyecek ve işçileri seçmeye yönelik bir test önerecekti. 1904 yılında iki asistanı Vaschide ve Pieron ile birlikte yazdığı Deneysel Psikoloji Teknikleri (*Technique de Psychologie Expérimentale*) adlı eserde şunları belirtmişti:

> Diğer gözlem yöntemlerinin (normal ve her şeyden önce patolojik gözlem) daha kolay sağlayabileceği zihinsel süreçlerin yakından bir analizini gerçekleştirmeyi pek aramıyoruz; biz daha çok temel zihinsel fenomenlerin, hatta daha yüksek olanlarının bile ölçülebileceği yolları arıyoruz ve bireyleri bu ölçümlere göre sınıflandırıyoruz (Toulouse, Vaschide ve Pieron, 1904: 17).

Toulouse'un (daha sonra göreceğimiz gibi Lahy, Laugier ve Piéron tarafından yorumlanıp uygulanan) bilimsel çalışma kavramı, endüstri dallarının çoğu tarafından kullanılan Fransız psikoteknik okulunun temeli haline geldi. Fransız yaklaşımı, işçiye

[8] Örneğin Fransız filozof, doktor ve psikolog Le Mettrie, zihinsel süreçlerin beden tarafından belirlendiğini ve insanın bir makine gibi işlediğini savunmuş ve insan makinesi kavramını kullanmıştı (bakınız, La Mettrie, 2022, Makine İnsan, çev. Aslı Aycan ve Enfal Erkan, İstanbul, Fol. Makine işçi kavramı ise ilk kez Lemontey tarafından kullanılmıştı (Vatin, 2019: 3).

yalnızca dışarıdan, yani kârı maksimize etmek için daha ekonomik ve verimli hale getirilebilecek faaliyetlerle bakan Amerikalı Frederick Taylor'ın fikirleriyle çelişiyordu (Schneider, 1989: 7). Toulouse (ve daha sonra Lahy ve Laugier), işçinin temel psikolojisi ve fizyolojisiyle çok daha fazla ilgilendiler. Verimlilik hedefini paylaşıyorlardı, ancak birincil hedef azami kar değil, işçiyi / insan makineyi kendi içinde en iyi durumda tutmanın yollarını bulmaktı.

Toulouse'un Fransa'da çalışmanın bilimsel incelenmesi üzerindeki daha pratik etkisi, yeni emek psikofizyolojisi alanında çalışanlar için neredeyse kırk yıl boyunca kurumsal bir temel sağlamasıydı. Uygulama açısından, bu, Pieron ve Laugier'e sınırlı bir süre için ve Lahy'ye daha uzun bir süre için, kendilerinin ve öğrencilerinin araştırmaları için laboratuvar olanakları sağladı (Schneider, 1989: 7).

3.2.1.2.Armand Imbert: Bilimsel Arabuluculuk ve Toplumsal Barış

Armand Imbert (1850–1922) Montpellier Tıp Fakültesi'nde profesördü; tıbbi fizik kürsüsündeydi ve röntgen ışınları yoluyla yaptığı radyolojik incelemeler vesilesiyle hastanede yaralı işçilerle günlük temas halindeydi. İşçilerin acılarını unutturmak için onlarla yaşam tarzları ve çalışma koşulları ile ilgili konuşmalar yapıyordu; emek sorunlarına ilgisi bu vesileyle başladı. Profesör Imbert, insan motorunun, bu kadar hassas ve hasar gördüğünde tamir edilmesi çok zor olan, temel ve dolayısıyla değerli bir enerji sağlayan bu motorun genel olarak bakımının iyi yapılmadığını fark etti ve bu alanda çalışmalara başladı. Imbert, yaptığı incelemeleri, bir kazanın neden olduğu bedensel yaralanmaların ciddiyetinin değerlendirilmesinde ilişkin patronlar ve işçiler arasındaki anlaşmazlıkların hakemliğine bilimsel bir temel sağlama aracı olarak görüyordu (Le Bianic ve Vatin, 2007: 8). Röntgenle yaptığı incelemelerin önemi, patronların sahtelik şüpheleri karşısında işçilerin yoğun acılarını ortaya çıkarmaya yarayacaktı ve Imbert

bilimin aracılığını yoksulların ve işçilerin savunulması olarak kurguladı; dolayısıyla onun iş kazaları çalışmaları Cumhuriyetin bu dönemde geliştirmeye başladığı koruma yasalarını uygulamak olan bir tahkim olarak belirmektedir (Saraceno, 2013a: 175). Imbert'e göre iş kazalarının nedeni mesleki yorgunluktu ve yasalar yalnızca kazaların rapor edilmesini söylüyordu; oysa durumun ciddiyetini kavramak için yorgunluktan kaynaklanabilecek kazalar da incelenmeli ve yasal zemin bulmalıydı (Imbert ve Mestre, 1904). Imbert, 1903'te 11. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi'nde "Mesleki yorgunluğun ve işin organizasyonuyla ilgili sonuçların ölçülmesine yönelik prosedürler" hakkında rapor vermişti. Uzun çalışma saatleri, mesleki yorgunluk ve işin organizasyonuna yönelik ortaya çıkan toplumsal sorunlar ancak bilimin tarafsızlığı sayesinde çözülebilirdi (Imbert ve Mestre: 1904).

1903'ten itibaren Imbert, kendisini esas olarak fizyolojinin profesyonel çalışmalara uygulanmasına adadı. Konuyla ilgili araştırması tıp dünyasında tanındı, bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar ile 1911'de "profesyonel çalışmanın analizindeki bilimsel titizliği" ve "adalet ve barışı sağlama eylemi" nedeniyle Tıp Akademisi'nden Chaussier ödülünü aldı (Le Bianic ve Vatin, 2007: 9).

Imbert'in yaklaşımı, Toulouse'unkiyle tamamen aynı değildi; özel bir laboratuvarın kurulmasını istemiyor, yalnızca çalışan insanın incelenmesi için bir yer ayrılmasını ve bakanlığın kendisine emanet etmek isteyeceği araştırmayı yapmayı teklif ediyordu (Imbert, 1906: 258). Bu çalışmanın Imbert'e göre daha doğrudan, pratik koşullarda, gözlemlerin işçinin üzerinde yapılması ve araştırmanın fabrikalarda ve sahada sürdürülmesi gerekiyordu (Imbert, 1906: 259).

1908'de tüm bu çabalar sonucu ilk resmi emir gelmişti. Çalışma Bakanlığı tarafından sistematik profesyonel çalışmanın incelenmesi artık tesis edilmiş ve bir laboratuvara emanet edilmişti. Imbert'in profesyonel çalışma üzerine yaptığı araştırmalar siyasi çevrelerin de ilgisini çekmişti. Özellikle sosyalistler, bunu iddialarının bilimsel olarak

meşrulaştırılması olarak görüyorlardı. 1908'den beri Imbert ile düzenli bir yazışma sürdüren Vaillant, 1912'de Mecliste yaptığı konuşmada, Imbert'in çalışmasına uzun bir bölüm ayırmıştı. "Bireysel çalışmanın kendisi ile gerçekleştirildiği mükemmelleştirilmiş araçlar arasında var olan ilişkiyi dikkate alarak, kişinin işten daha iyi yararlanabileceğini, süreyi azaltabileceğini göstermiştir ve sonuç olarak çalışanın yorgunluğunu azaltır" demişti (aktaran Le Bianic ve Vatin, 2007: 9).

1904-1909 yılları arasında doğrudan sendikalar tarafından düzenlenen ve Armand Imbert'in de aralarında bulunduğu çeşitli bilim insanlarının katıldığı dört "işçi hijyeni" kongresi düzenlenmişti ve bilimin tarafsız temsili ile sendikaların toplumsal temsili arasındaki diyaloğa yönelik en başarılı girişimler bu anlayış sonucunda görülebilmektedir (Saraceno, 2013b). 1909 yılında sendikalar tarafından işçilerin ve atölyelerin sağlığı ve güvenliği ile ilgili beşinci kongreye katılmaya davet edilen Imbert'in burada "uzun yıllar işçi sınıfına bağlılığından" bahsedildi. Bu kongre, Imbert'in iş uyuşmazlıklarında bilimsel bir tahkim talebini onayladı ve bu amaçla 1909'da iş araştırmaları için bir bilimsel işçi laboratuvarı, hijyen ve güvenlik konularında gerçek işçilerin karşı uzmanlığının olduğu bir yer yarattı.

Bu kongrelerde görülen önemli bir olgu, daha sonra tartışılacak olan ABD atmosferinden farklı olarak hayırsever işverenler ile araya koyulan mesafedir. Delegeler taleplerinin temeli olarak resmi bilim araştırmalarını görüyorlardı; 1909 konferansında oturum başkanı şunları söylemişti:

> Yoldaşlar, ilginç konferansı için sizin adınıza Doktor Imbert'e teşekkür ediyorum. Deneyler, çalışma koşullarının iyileştirilmesinde ve taleplerimizin geçerliliğinin ortaya konmasında bize çok yardımcı olabilir (aktaran Saraceno, 2013a: 183).

Imbert de toplumsal hijyene (işin organizasyonu alkol, tüberkiloz, sağlıksız barınma koşulları gibi toplumsal bir hijyen sorunuydu) yönelik tüm çaba ve çalışmaları bilimsel,

tıbbi ve hayırseverlik duygusundan ziyade yerine getirilmesi gereken toplumsal görevler olarak adlandırmaktaydı (Imbert, 1906: 245).

Son olarak, Imbert'in sosyalist basında çeşitli vesilelerle kendini ifade ettiğini ve sekiz saatlik işgünü veya meslek hastalıklarının iş kazalarına benzetilmesi gibi konularda sendikaların pozisyonlarına katıldığı belirtilmelidir. Imbert, fazla çalışmanın getirdiği yorgunluğun iş kazalarına neden olduğunu vurguluyor ve bu konuda kararlar alınmasını öneriyordu (Imbert, 1908: 240). Bununla birlikte, Imbert'i sosyalistler arasına yerleştirmek yanlış olur, çünkü o, toplumsal soruna, toplumsal mülkiyet sistemini değiştirmeye dayalı radikal bir siyasi çözüm olasılığı konusunda ihtiyatlıydı. Toplumsal soruna bilim aracılığıyla çözüm getirmek istemekteydi ancak bu çözüm daha çok mesleki fazla çalışmanın ortadan kaldırılması biçimindeydi; Imbert'e göre sermaye ile emek arasındaki çatışma temel olarak fizyolojik gerçeklerin doğal sonucuydu (bakınız, Imbert, 1906: 257; 1908: 242). Imbert, siyasi taahhüt eşiğini geçmemeye dikkat etti, çünkü onun için bilim "ne kapitalist ne de sosyalist, hakikatin ta kendisiydi" (Le Bianic ve Vatin, 2007: 9); sendikaların ve işçilerin olduğu kadar endüstri patronlarının işbirliğine de başvurulmalıydı zira ortak bir çabayla hakikatin keşfi daha kolay olacaktı (Imbert, 1908: 241). Ek olarak Imbert 1907'de Berlin'de düzenlenen Uluslararası Hijyen ve Demokrasi Kongresi'nde yaptığı sunumda; toplumsal sorunların içinde yalnızca mesleki fazla çalışmayı değil, maaş bilgisi ve çalışma yaşamında niteliksiz beslenmeyi de ele alıyordu ve bu konularda da bilimsel araştırmalar yapılması için çağrıda bulunuyordu (Imbert, 1908: 248).

1911 yılında Imbert, işçi sınıfı çalışmasının deneysel olarak incelenmesi yönünde uluslararası bir kongrede daha sunum yaptı ve bir kez daha "devletin bu tür deneyleri teşvik etmesi yönünde bir dilek" belirtti. Imbert ve bakanlık arasındaki son işbirliği, 1913 yılında, Bakan Henri Chéron tarafından "mesleki çalışmanın fizyolojisi, varoluş koşulları, mesleki beceriler ve bunların eğitimi ile ilgili bir araştırma komisyonu" kurulması

vesilesiyle gerçekleşti. Çalışma ve Sosyal Refah Bakanlığı'nın bir kararnamesi sonrası yirmi dört üyeden oluşan ve çeşitli kapasitelerde kişilikleri içeren (fizyologlar, psikologlar, tıp doktorları vb.) bir komisyon bir araya getirilmişti. İleride bahsedeceğimiz ve bu alanda önemli bir isim olan Lahy komisyonun sekreterliğine atanacaktı. Ekim 1913'te Imbert tarafından sunulan rapor geniş bir çalışma programının ana hatlarını çizmekteydi: işçilerin beslenmesi, yorgunluk ve dinlenme, en iyi profesyonel tekniklerin incelenmesi ("virtüöz" işçileri gözlemleyerek). Imbert'in önceki araştırmasında yer almayan daha orijinal temalardan da bahsediliyordu: "performansı iyileştirmek veya artırmak" için çocukların profesyonel yönelimleri ve araçların değiştirilmesi açısından çocukların psikolojik yeteneklerinin erken incelenmesi, "çalışan yorgunluğunu azaltmak" (Le Bianic ve Vatin, 2007: 10-11). Imbert, tüm bu yaklaşımıyla Taylor'dan farklı olarak, bedenin ve çalışmanın incelenmesinde koşullara ve kişilere göre bakılması gerektiğini; örneğin çocukların çalışmasını düzenlemek için yüklerin sınırlandırılmasının çözüm olmadığını belirtiyordu (Vatin, 2019: 3).

Mesleki Fizyoloji Komisyonu'nun 1914 oturumunda Imbert, Endüstriyel Emek Araştırma Laboratuvarı Direktörü Jules Amar'ı "psikolojik bakış açısını ihmal etmekle" suçlayacaktı (Amar insanı bir makine olarak değerlendirmekteydi ve 1916'da bu konuda anıtsal bir kitap yayınlamıştı). Sonuç olarak, komisyon Lahy'e "profesyonel emek çalışmasında psikolojik yöntemlerle elde edilen gerçeklerin bir envanterini" çıkarma görevini verdi.

Imbert'in çalışma fizyolojisinin toplumsal çatışmalara yatıştırıcı müdahalesini kavrama biçimi, onun bu disipline ilişkin sahip olduğu temsille doğrudan bağlantılıdır. Imbert laboratuvar yöntem ve teknikleri ile deneysel bilimin verilerinin sermaye ile emek arasındaki şiddetli çatışmaları çözebileceğini öne sürüyordu (Imbert ve Mestre: 1904). Ona göre çalışma fizyolojisi bilimden başka bir şey değildir, Amar ve diğer Fransız bilim insanlarında olduğu gibi Imbert'in görüşünde de işçi basit bir pasif araştırma nesnesi

değildir. “İş üretimi için ortaya çıkan motorun yani bizim düzgün işleyişimizi sağlamalıyız” diyen Imbert’e göre işçi aktif bir öznedir ve işçi ile bilim insanı arasında yakın bir işbirliği örgütlenmeden bir çalışma bilimi inşa etmek söz konusu olamaz (Imbert ve Mestre: 1904).

Imbert’in enerji ve bedensel ekonomi üzerine yaptığı çalışmalar ve hesaplamalar (örneğin el arabasıyla yük taşıma işine dair kapsamlı bir çalışma yapmıştı ve bu çalışmasını rapor olarak Çalışma ve Toplumsal Refah Bakanlığı’na sunmuştu: bakınız, Imbert, 1909) sermaye - emek çatışmasında kendi içinde yatıştırıcı bir değere sahipti. Imbert'in çalışma fizyolojisi böylece, bilimsel pozitivizme ve toplumsal diyaloğun örgütlenmesine karşı çıkmayan, aksine bu ikisini yakından birleştiren bir araştırma-eylem ruhuna yol açmıştı. Bilimsel tahkim ve sosyal diyaloğu temel alan Imbert’in işyeri hekimliği alanındaki tüm çalışmaları, bir çalışma bilimine dayalı olarak işçiler ve patronlar arasında arabuluculuk mekanizmalarının araştırılmasına yöneliktir. Ancak onun bilimin müdahalesine ilişkin anlayışı, Çalışma Bakanlığı’nın kurulduğu sırada Fransa'da çalışma ilişkilerinin konuşlandırıldığı yeni yasal çerçevenin ruhuna uygun olarak bir “mesleki ilişkiler” mantığına yol açmıştı (Le Bianic ve Vatin, 2007: 14).

3.2.1.3.Henri Laugier: Laboratuvarda Emeğin Psikofizyolojisi ve Çalışma Bilimi

Henri Laugier (1888-1973), bir fizyologdu ancak çalışma alanları emek fizyolojisi ve kariyer rehberliği yani profesyonellerin seçimiydi ve yeni biyotipoloji alanının yaratılmasına yardım etti.

1939’da Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi (CNRS-Centre Nationale de Recherche Scientifique) kuruldu ancak Laugier CNRS'nin kurulmasından önce, çeşitli önemli araştırma grupları arasında çalışmayı koordine eden disiplinler arası bir araştırma

programı oluşturabilmişti; bu programda fizyoloji, psikiyatri ve psikolojinin patoloji gibi çeşitli alanları yer alıyordu (Schneider, 1989: 2). Laugier laboratuvarlar, dergiler kurdu ve endüstriyel denemeler ile hükümet için önemli uygulamalar gerçekleştirerek araştırma sonuçlarını yayınladı. Laugier'e göre, mesleki ve endüstriyel verimliliğin arttırılmasına yönelik başka ülkelerde "psikolojik" (vurgu yazara aittir) bir savaş yürütülüyordu ve barışın sağlanması için ulusal araştırmalara ihtiyaç duyulmaktaydı (aktaran Picard, 1995: 10).

1923'te Laugier, Toulouse tarafından Sainte-Anne Akıl Hastanesi'nde oluşturulan Profilaksi[9] ve Zihinsel Hijyen için Uygulanan Fizyoloji Laboratuvarı'nın direktörlüğünü üstlendi. (Schneider, 1989: 4). Çalışmalarının çoğu, elektrik akımıyla kas stimülasyonu üzerineydi. Toulouse'un laboratuvarı açıkça daha çok fizyolojik araştırma uygulamalarıyla ilgiliydi ve Laugier kısa süre sonra kendini iş yerinde bariz kullanımları olan kas yorgunluğu sorunları üzerinde çalışırken buldu. Önündeki yirmi yılda profesyonel kariyerinin odak noktası; emeğin psikofizyolojisi ile kariyer rehberliği ve profesyonellerin seçimi alanları oldu. Laugier, 1922 yılında Pieron ile birlikte çocuklara yönelik zekâ testleri geliştirme çalışmaları yürütmüştü ve profesyonellerin seçimi alanının okul sınavlarına ve yarışmalara dayanan klasik seçim süreçlerinin eleştirel çalışmasına ayrılmış bir dal içermesi gerektiğini düşünmekteydi (Pieron, Pieron ve Laugier, 1935). Bununla birlikte, Laugier için biyotipoloji, insan işinin ölçülmesinin tüm sınırlarını gösterecekti ve performans, yetenekler, türler, işi ölçmek için teorik araçlar olarak kullanılan tüm kavramlar, yalnızca işin "toplumsal" tanımına göre tanımlanabilirdi (Saraceno, 2013a: 131).

[9] Önleyici tedavi ya da önleyici tıp.

3.2.1.4.Henri Pieron: Modern Psikolojinin Bireysel Farkları Ölçmesi ve Profesyonel Kariyer Rehberliği

Henri Louis Charles Piéron (1881-1864), 20. yüzyıl psikolojisinin yani modern psikolojinin Fransız kurucularından biriydi. Fransa'da psikolojiyi felsefeden ayıran bilimsel yaklaşımın öncülerinden biri olarak kabul edilir. 1907'de Pieron, Toulouse'un deneysel psikoloji laboratuvarının başına geçti. 1912'de doktorasını tamamlamasının yanı sıra Piéron, Sorbonne Üniversitesi psikoloji laboratuvarında ilk zekâ kuramcılarından ve zekâ testi teorisyenlerinden Binet'nin[10] halefi seçilerek onun yerini aldı ve 1912'de henüz otuz bir yaşındayken, Binet tarafından kurulmuş ve yalnızca bilimsel psikoloji içerikli en eski Fransız Psikoloji dergisi olan L'Année Psychologique dergisinin direktörü oldu. Pieron bugün bildiğimiz şekliyle deneysel psikoloji alanını geliştirmeye devam etti (Carroy ve Plas, 1996: 75). Otuz beş yıl boyunca L'Année Psychologique dergisinin baş editörüydü, 1928'de Ulusal Mesleki Rehberlik Enstitüsü'nü (Institut National d' Orientation Professionnelle) kurdu (Poirier, vd., 2012: 396).

Tüm bu gelişmeler süresince, Sainte-Anne grubu olarak anılan Toulouse, Laugier, Pieron ve Lahy dörtlüsü temas halinde kalmaya devam etmekteydi.

[10] 1890'ların başlarından itibaren zekâ ve karakter üzerine bir dizi bilimsel çalışma ortaya çıkmıştı. Psikologlar, daha karmaşık etkinlikleri kavramak için "daha yüksek" işlevleri incelemeye çalıştılar; hafıza, zihinsel imgeler ve diğer konularda deneyler yaptılar ve hızlı ve henüz tamamlanmamış deneylerle bireylerin özelliklerini bilimsel olarak açıklığa kavuşturmaya, entelektüel tiplerini belirlemeye çalıştılar (Nicolas, vd., 2014: 6). Alfred Binet (1857-1911) psikolojiyi ve zekâyı duyumlardan, yalnızca duyumların ölçülmesinden ayırmaya çalışan ilk bilim insanlarından biriydi. Binet, Sorbonne Üniversitesi Psikoloji bölümü direktörüydü ve Fransız Eğitim Bakanlığının isteği üzerine Fransız okul sistemi için Paris'teki okul çocuklarının zekâ geriliği ve öğrenme güçlüğü tespiti üzerinde çalıştı. 1882'de Fransa'da altı yaşından on dört yaşına kadar çocukların okula gitmesini zorunlu kılan bir yasa çıkarıldı ve Binet, zekâya dayalı olarak "normal" çocukları zihinsel engellilerden ayıran bir test oluşturmakla görevlendirildi (Plesa, 7). Fransa'da zihinsel engelli çocuklara daha etkili öğretme metotları üzerinde durmasıyla ilk zekâ testi 1905 yılında geliştirmiştir. Binet, öğrencisi olan Théodore Simon (1873-1961) ile birlikte geliştirdiği ilk Binet-Simon Zekâ Testinde entelektüel performansı ölçmek için, birçok çocuğun cevaplarının karşılıklı olarak değerlendirildiği, yaşa uygun problemler ve test maddeleri tasarlamıştır. Binet'ye göre zekâ karmaşık işlemlerde ortaya çıkan bir beceridir ve akıl yürütme, yargılama, soyutlama, bellek gibi karmaşık öğeleri barındırmaktadır (Gündoğdu, 2021: 161-177).

Pieron'un modern psikolojinin gelişimine verdiği önem, işin psikofizyolojisi araştırmalarına yaptığı katkıyı gölgelememelidir. Toulouse, Lahy ve Laugier ile paylaştığı ortak mesleki ilgi, 1901'de Toulouse ile çalışmaya başladığında ortaya çıkan zekâ ölçümü idi. Binet'nin laboratuvarının başına geçtikten sonra bu çalışmaları doğal olarak çok daha fazla arttı. Entelektüel yeteneğin yeni testlerini geliştirirken, Piéron, Almanya ve Kuzey Amerika'nın bir zekâ bölümü takıntısına belirgin bir tezat teşkil eden selefinin yaklaşımına sadık kaldı.

Amerika'nın zihinsel yaş ile kronolojik yaş arasındaki bir karşılaştırmadan türetilen zekâyı ölçtüğü varsayılan tek bir sayı arayışına karşı, Piéron -daha önce Binet'nin yaptığı gibi- zihinsel yeteneğin karmaşık doğasında ısrar etti, çünkü bu Pieron'a göre ancak çok sayıda ve çeşitli yaş tarafından ortaya çıkarılabilirdi. Hafıza, dikkat ve kavrama gibi kavramlarla ilgili çeşitli testler üzerinde çalıştı (Pieron, Pieron ve Laugier, 1935). O zaman bile, sonuçların bir ölçekte sıralanacak bir sayıdan çok, bireyin yeteneklerinin çok yönlü bir yansıması olduğunu savundu (Pieron, 1931). Toulouse, Amerikan IQ testinin[11] geniş çapta uygulanmasına olan hayranlığına rağmen, belki de klinik yöntem eğitimi nedeniyle, daha sonra Hugo Münsterberg ile somutlaşacak olan Amerikan zihinsel testler ekolüne mesafeli duruyor ve Piéron'un şüpheciliğine sempati duyuyordu (Schneider, 1989: 9).

Ortak yazarlar Toulouse ve Vaschide ile Pieron, Deneysel Psikoloji Tekniği (*Technique de Psychologie Expérimentale*) adlı kitaplarında şunları belirtmişlerdir:

> Şekil bir şeyi belirtir; ama neyi belirtmekten sorumlu olduğunu bilmek gerekir; sayının kendi başına bir değeri yoktur; denebilir ki, daha kesin bir nicel belirlemeyi beraberinde getiren bir olguyu gösterir, ama en önemli olan olgudur, onun sayısal değerlendirmesi değil (Toulouse, Vaschide ve Pieron, 1904).

[11] Binet'nin entelektüel performansı ölçme çabaları ve ortaya koyduğu entelektüel yaş ölçeği Kuzey Amerika'da da etkisini göstermiş ve Kuzey Amerikalı psikologlar kelime anlamı zekâ katsayısı olan Intelligence Quotient (IQ) kavramını kullanmaya başlamışlardır. IQ, ilk kez William Stern tarafından 1914 yılında kullanılan bir terim olmuştur (Gündoğdu, 2021: 161).

İlk deneysel psikoloji kitaplarından biri olan ve psişik süreçlerin ölçülmesine yönelik bir ansiklopedi niteliği taşıyan bu eserde, insan zihninin karmaşıklığı ve değişkenliği vurgulanıyor, psikoloğun amacının sayılar elde etmek yerine karşılaştırılabilir sonuçlar elde etmek olduğu belirtiliyordu (Touoluse, vd., 1904: 233). Bireysel karmaşıklığın aynı takdiri, bir başka ifadeyle insanları bir sayı skalasında göstererek değerlendirmenin yanlışlığına duyulan inanç Lahy ve Laugier'nin işin psikofizyolojik çalışmasına yaklaşımının da temel bir parçasıydı. Lahy ve Laugier, Binet ve Piéron tarafından hâlihazırda geliştirilen çok yönlü zekâ ölçümlerine, incelenen her işçi veya öğrencinin bir profilini geliştirmek için diğer zihinsel ve fizyolojik testleri eklediler (Schneider, 1989: 9).

Piéron, 1920'li yılların başında Parisli okul çocukları üzerinde yaptığı kapsamlı bir çalışmayla başlayarak ve 1928'de Ulusal Mesleki Rehberlik Enstitüsü'nü (Institut National d'Orientation Professionnelle) kurma çalışmalarına devam ederek Laugier ile en yakın şekilde çalıştı (bakınız, Pieron, Pieron ve Laugier, 1935). Bu enstitüde ilk profesyonel rehberlik danışmanlarını eğittikten sonra kariyer danışmanı psikologların öğretimiyle uğraştı ve mesleki yönelim psikolojisiyle ilgili araştırmalar yaptı (Poirier, vd., 2012: 397).

1930'lu yıllarda bir Biyometri Laboratuvarı kurdu. Laugier 1940'ta Fransa'dan ayrılmadan önce, Piéron onun organize ettiği Hava Kuvvetleri için pilotlar ve mürettebatla ilgili çalışmayı yönetmeyi kabul etmişti ve işgal sırasında Laugier'in biyometri laboratuvarının ve personelinin sorumluluğunu üstlendi. Pieron, psikofizyolojinin gelişimine ve üniversitelerde öğretilmesine önemli katkılarda bulundu.

3.2.1.5. Jean-Marie Lahy: Psikolojinin Laboratuvardan İşyerine Geçişi, Psikoteknik ve Fransa'da Taylorizm

Toulouse ve Piéron'un psikoloji ve çalışma bilimi açısından asıl önemi, onları akademiden laboratuvara götürmekse, Jean-Marie Lahy de psikolojiyi laboratuvardan çıkarıp işyerine taşıdı. Bununla birlikte Lahy kavramsal anlamda da ilk çalışma psikologlarından biridir. Psikoteknik ile çalışma bilimine uygulanabilir bir alan ve kavramsal anlayış kazandıran Lahy, belirli psikolojik özelliklerin yalnızca iş faaliyetinin yerinde gözlemlenmesiyle gösterilebileceğini kanıtlamıştır (Seraceno, 2013: 118). Lahy'e göre fizyoloji yöntemleri yalnızca motor becerileri ölçerken, dikkatin, hafızanın yorgunluğunun ve fiziksel yorgunluğun zihinsel senteze dayattığı bozuklukları kusurlu bir şekilde ölçüyordu; psikoloji, insan faaliyetinin gerçekleşmesi gereken en uygun koşulların araştırılması için yeni yöntemler sağlayacaktı (Lahy, 1910: 46).

Jean-Marie Lahy (1873-1943), kendini hem fizyoloji hem de psikoloji alanında eğitmiş ve grubun öncü deneysel dehası olan bir otodidakttı. Paris'te Asile Clinique'de mesleki rehberlik sağlama işlevi gören bir kliniğin müdür yardımcısı olan Lahy, psikolojinin endüstride uygulanması konusunda araştırmalar yapıyordu. 1905 gibi erken bir tarihte, stenografların seçimi konusunda deneyler yapmıştı (Viteles, 1923: 207). Lahy, Toulouse'un ardılıydı ve otuz yılı aşkın süre endüstri ilişkilerinde psikolojinin önemi üzerine çalıştı. Farklı dönemlerde Çalışma Bakanlığında "özerk bir psikoteknik servisi" oluşturulması için kampanyalar yürüttü. Fizyoloji laboratuvarlarına gönderme yaparak "insanların faaliyetlerinde baskın yeri alan psikolojidir" demişti.

1910'ların ortalarında Çalışma Bakanlığının izlediği politikaları değerlendiren Lahy, yüzyılın başında işin psikolojik sorunlarına gösterilen ilgiye ve Bakanlığın daha sonra bilim insanlarıyla (Imbert, Mestre, Lahy, Frois, vb.) kurduğu işbirliğine vurgu yaparak başarısızlığa karşı gerçek bir müdahale fizyolojisi ile çalışmak için başvurdu (Le Bianic

ve Vatin, 2007: 10). Imbert'in, sermaye ve emek arasındaki çatışmalarda, Çalışma Bakanlığının himayesi altına yerleştirilen bilimsel bir arabuluculuk umutları, nihayetinde hayal kırıklığına uğramıştı. Imbert'in laboratuvarı iş yerlerine taşımaya ve işçileri ve işçi örgütlerini bu araştırmayla doğrudan ilişkilendirmeye yönelik istekleri ile Toulouse'un tarafsız bir hakem olmasını umduğu bilimsel arayışı, Lahy eliyle ilerleyen zamanlarda kısmen de olsa gerçekleşmiş oldu.

Öncü yenilikleri arasında, işçilerin ilk iş yerinde fizyolojik muayenesi (1908), bir şirket için ilk kurum içi psikoteknik laboratuvarının oluşturulması (1923) ve tüm kırsal topluluğun ilk psikoteknik çalışması (1935) vardı. Bu çalışmalar için icat ettiği laboratuvar araçlarının listesi, solunum alışverişini saptamak için taşınabilir bir aygıt, tepki süreleri ve kardiyovasküler değişiklikler için otomatik kayıt çiziciler ve otomobil sürücülerinin görüşünü test etmek için aygıtları içermekteydi. Lahy bu çalışmalarına ilk olarak daktilocuları ve tramvay sürücülerini test ederek başlamıştı. Daha sonra Binet'in tarzını izleyerek onları çok çeşitli psikolojik testlere (hafıza, dikkat) ve fizyolojik testlere (iki el becerisi, tepki süresi, yorulmaya karşı direnç) tabi tuttu ve bu ölçümler arasında korelasyonlar aradı. Lahy'nin, işverenleri bulgularını takip etmeye ikna etmenin en etkili yollarından biri, onlara tasarruf edeceklerini göstermekti.

20. yüzyılın başında, profesyonel çalışma bilimi olarak değerlendirilen ve sık sık sitem edilen bilimcilik, Lahy ve öncülleri tarafından Taylorizm biçiminde görülmüyordu. Çalışmaya yönelik bu orijinal yaklaşım, kısmen savaşlar arası dönemde alternatif bir disiplin olan ve mesleki yönelim hareketi etrafında önemli bir gelişme yaşayarak kendini kabul ettirmeyi başaran psikotekniğin gelişmesinden kaynaklanan nedenlerle, uzun süre göz ardı edildi (Le Bianic ve Vatin, 2007: 16).

1925 yılında Fransa'da ilk psikoteknik laboratuvarı Fransız Demiryolları için kuruldu. Fransız Psikoteknik Okulu, başkanı Toulouse olmak üzere, Pieron, Lahy, Laugier ve Weinberg'den oluşmaktaydı ve kuruluş amacı yine toplumsal problemlerin çözümüydü

(Clot, 1995: 73). Comtecu pozitivizm ve toplumsal barış ile demokrasinin bir araya getirilmesi, okulun üyeleri tarafından benimsenin bir politik hedefti ve bu toplumsal hedef uygulamalı psikolojinin içinde bulunduğu pratik çalışma bilimi ile gerçekleşecekti. Bu proje, becerilerin bilimsel olarak incelenmesine dayalı bir toplumsal organizasyonu savunması bakımından pozitivisttir. Halkın iddia ve özlemlerini tatmin etmeyi amaçladığı ölçüde de demokratik ve hümanisttir.

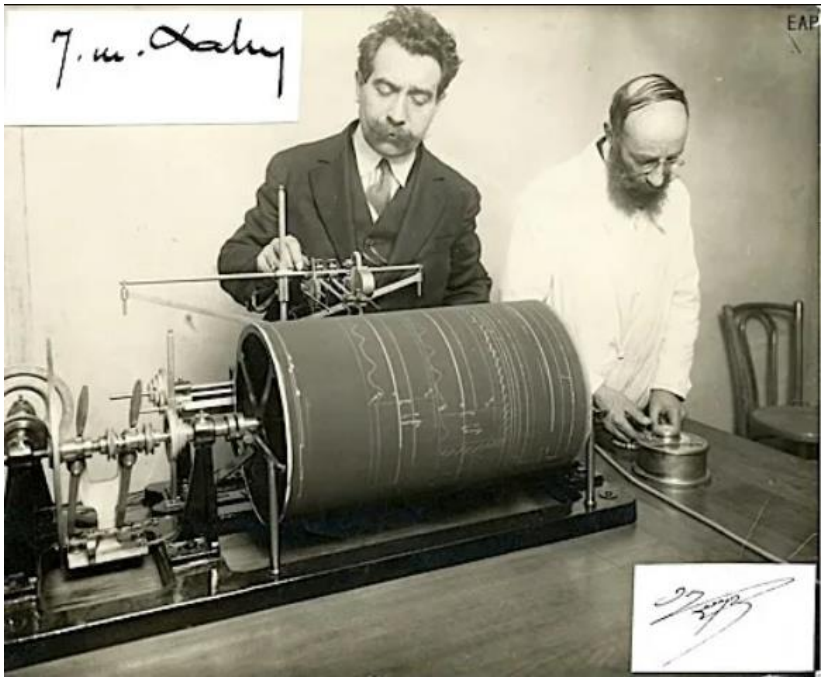
1930'ların sonu ile iyice önemli hale gelen psikoteknik yalnızca bireysel yatkınlık fikrine odaklanmış görünüyordu ve işçi ile çalışma ortamı arasındaki etkileşimi daha karmaşık bir şekilde öngören Imbert'in çalışmalarından geri adım atılması anlamına da geliyordu. Imbert'in düşüncesinden geri adım atılmasının önemli bir nedeni de kesinlikle önerdiği iş analizi biçimlerinin basitliğiyle erken dönemde çalışmaya yönelik baskın fizyolojik yaklaşımlara ciddi bir rakip olduğu kanıtlanan Taylorizm'in Fransa'da tanıtılmasından kaynaklanmaktaydı. Imbert'in yaptığı fizyolojik analiz Taylorizm için olağanüstü bir panzehir niteliğindeydi (Vatin, 2019: 3). Imbert'in ve ardından gelen Lahy'nin çalışmaları aslında Taylor'ın basit bir şekilde rasyonelleştirmeyi önerdiği işverenlerin taleplerinden çok uzak, titiz bilimsel analizlere dayalı çalışma standartları ile ilgiliydi (Le Bianic ve Vatin, 2007: 17). "Amerikan çalışma yöntemlerinin Fransa'da uygulanmasının ardından halk arasında doğan bir endişe"den bahseden Lahy, psikotekniğin temel bir özelliği haline gelen psikolojik ve fizyolojik testleri birleştirerek, işçinin iç işleyişiyle ilgilenmesi nedeniyle onu Taylorizm'den[12] ayırdı (Schneider 1989: 10). Lahy Taylorizm üzerine bir kitap yazmıştı ve Taylorizm'i fabrikalara aktarmanın gereksiz olduğunu, Fransa'nın kendi ulusal sistemini kuracağını belirtiyordu. Kitapta Taylorizm'i "çalışan adamda aranması gereken maksimum değil optimumdur, maksimum çaba hastalığa, yorgunluğa ve ölüme neden olur" diyerek eleştirmişti (Lahy,

[12] Tepkilere örnek olarak da Fransız şair Paul Valery'nin 1919 yılında Fransa'dan Mektup şiirini şöyle bitirmesi gösterilebilir: "Ölümcül bir kesinliğe doğru olan eğilimini 'ilerleme' adıyla anan dünya, Taylorizasyondan Taylorizasyona doğru ilerliyor" (Kanigel, 1997: 3).

1916: 207). Lahy'nin Taylorizm eleştirileri yalnızca teknikle ilgili değil, ABD'deki göçmen işçiler ya da vasıflı işçilere dair toplumsal analizler de içermekteydi. Lahy işin rasyonel örgütlenmesi çağını selamlıyor ancak dünyada hüküm süren sistemi barbarca buluyordu; işçilere ve bir bütün olarak insanlığa duyduğu sempatiyle bilime güveniyordu (bakınız, Turbiaux, 1983: 972). Lahy'nin yaklaşımı, bilimsel laboratuvar yöntemlerini kullanmaktı, Taylorizm'i körü körüne uygulamak yerine psikolojik ve fizyolojik çalışmaların karşılığında sanayi üretimi arttırılabilir, işten çıkarılan işçi sayısı azalabilirdi (Lahy, 1916: 89-90). Taylorizm Fransa endüstrisinde de kullanılmaya başlandı ancak Taylorizm'in getirdiği yeni iş yöntemlerine ve kronometre kullanılmasına karşı çıkan işçiler 1912 ve 1913'te Renault'da, 1913'te Paris'te bir banliyö olan Argenteull'da protesto grevlerine gitmişlerdi (Beaud, 2021: 247). Taylorizm'in ünü dünyada büyümeye başlayınca Fransa'da Taylorizm'e yönelik tepkiler artarak devam etmekteydi. Örneğin, Fransa Metaller Federasyonu (French Fédération des Méteaux) başkanı Taylor'ı "işçinin bir otomat haline gelmesi gerektiği" düşüncesi nedeniyle suçladı (Bloemen, 1988: 55'ten aktaran Derksen, 2014: 134). Daha önce "l'organisation scientifique du travail" (bilimsel çalışma örgütlenmesi) olarak isimlendirilen yapı daha sonra "l'organisation rationalle du travail" (rasyonel çalışmanın örgütlenmesi) olarak değiştirildi (Braverman, 2008: 110).

1920'lerin ortalarında kurulmaya başlayan psikoteknik laboratuvarlarının başarısı Avrupa'da ve dünya genelinde büyük yankı bulmuştu. 1927'de Lahy'nin kurucuları arasında bulunduğu Psikoteknik Uygulamalar Kuruluşları (EAP) kuruldu; dernek, ticari kaygılardan uzaktı. Derneğin amacı psikoloji, fizyoloji ve psikoteknik cihaz üreticilerinin teslimat öncesi cihaz kontrollerinin yapılması, yeni aletlerin incelenmesi ve geliştirilmesi ile uygun olduğu durumlarda, söz konusu cihazların yapımı ve satışıydı (Simonnet). Takip eden aylarda, benzer laboratuvarlar oluşturmaya yönelik çeşitli projeler geliştirildi. Başarıları göz önüne alındığında Lahy, hizmetlerine Marsilya ve Liége'nin tramvay sistemleri, Fransız donanması, Herstal'daki Belçika savaş silahları fabrikası, Polonya

demiryolları ve birkaç büyük mağaza gibi işletmeler tarafından büyük talep gördü. Ayrıca Rusya, Romanya, İspanya ve Hollanda'dan delegasyonların ve öğrencilerin de dâhil olduğu, Lahy'nin yeni tekniklerini incelemeye gelen etkileyici bir yabancı ziyaretçi listesi vardı. 1930'larda Lahy, Kuzey Demiryolları için başka bir laboratuvar kurdu ve Laugier, Devlet Demiryolları için aynısını yaptı. 1937 yılında Paris'te düzenlenen Uluslararası Sergide Fransız psikoteknik laboratuvarları ilgi odağıydı; Lahy'nin yönettiği Kuzey Demiryolları laboratuvarı ile Laugier ve Weinberg'in sorumluluğundaki Devlet Demiryolları laboratuvarının yanı sıra yapımlar ve filmler sunulmuştu (Turbiaux, 1983: 978). 1938'de açılışı yapılan İşgücü Çalışmaları Bilim Merkezi'nde (Centre Scientifique de la Main-d'œuvre) Lahy, binanın birinci katı için planlanan bir psikoteknik merkezinin düzenlenmesinden sorumluydu. İşsizlerin ve işçilerin mesleki olarak ve daha modern teknikler kullanılarak profesyonel biçimde yeniden sınıflandırılması ve genel olarak istihdam edilmesi amacıyla iş psikolojisi üzerine araştırma ve çalışmalar yapmak başlıca sorumlulukları arasındaydı (Turbiaux, 2006: 230).

Resim 3: Lahy, S.T.C.R.P. Psikoteknik laboratuvarında. Solda J.M. Lahy (1872-1943), önerilebilirlik testinin işleyişini kontrol ederken, G. Guyot (1879-1943) da sonuçların kayıtlarını kontrol ediyor. Kaynak: Association pour la Recherche et l'Intervention Muséale en Psychologie (https://arimep.org/)

İki Dünya Savaşı arasında, bir düzine özel veya kamu şirketi, Donanma, Hava Kuvvetleri ve Paris Bölgesi Toplu Taşıma Şirketi (STCRP) ve Fransız Demiryolları Ulusal Topluluğu (SNCF) dâhil olmak üzere birkaç işveren kuruluşu, yaratılışında Lahy'nin de büyük bir kısmına katılmış olduğu kendi psikoteknik hizmetlerine sahipti.

Ancak Édouard Toulouse, Armand Imbert, Édouard Vaillant, Jean-Marie Lahy ve hatta Henri Laugier tarafından hayal edilen büyük çalışma laboratuvarı bir kuruntu olarak kalacaktı (Turbiaux, 2008: 354). Yine de sonuç olarak Lahy, Laugier, Piéron ve Toulouse, öğrencileri eğiten okullardan sonunda onları işe alacak işverenlere kadar araştırmalarında önemli bir paya sahip yeni kurumlar yarattılar veya mevcut kurumlarla yakın bağlar geliştirdiler.

3.3.Ana Akımdan Farklı Biçimlenen bir Fransız Psikolojisi

Fransa'da psikolojinin kökleri ve özellikle 19. yüzyıldaki ilerleyişi siyasal devrimden bağımsız değildi. 19. yüzyılın umut verici disiplinlerinden biri gibi görünen Fransız psikolojisinin ortaya çıkışı, büyümesini besleyen kültürden de güçlü etkiler aldı (Plesa[13], 4). 1789 Fransız devrimi ile başlayıp 1848 devrimleri ile devam eden süreç, Fransız siyasi ve kültürel manzarasını yeniden şekillendiren ve psikolojinin büyümesini beslediği bileşenlerin benzersiz bir karışımını sunmuştu.

Psikoloji Fransa'da bu dönemde çok yönlü bir gelişme gösterdi. Örneğin, kitlelerin ayaklanmalarını tahlil etmek üzere Gustave Le Bon (1841-1931) tarafından yazılan Kitleler Psikolojisi (*Psychologie des Foules*) kitabı ile bu alandaki çalışmalar popüler hale geldi. Le Bon'dan önce de 1848 Avrupa Devrimlerinin sonucunu analiz eden ve

[13] Bu kaynak Toronto, York Üniversitesi Psikoloji Bölümünden Dr. Patric Plesa'ya aittir ve kişisel academia sayfasında yayınlanan bir çalışmadır; o nedenle yıl bilgisi yer almamaktadır. Dr. Plesa ile mail yoluyla iletişim kurulmuş ve çalışmasından yararlanıldığı tarafına bildirilmiştir.

"kalabalıkları" (daha sonra "kamu" olarak adlandırılacaktı) psikolojik olarak ele alan çalışmalar yapılmıştı (daha fazla bilgi için bakınız, Jahoda, 2017: 134-137). Ancak Le Bon'un eseri, ilk kapsamlı ve politik olanın psikolojikleştirilerek kitleler üzerine yapılan çalışmaydı.

Le Bon, kalabalığın zihinsel bulaşmadan etkilendiğini ve onların bilinçaltına giren ve onları liderlerine itaat etmeye iten, hipnotize olmuşlar gibi davranmaya yönelten telkinlere duyarlı hale getirdiğini belirtti (Le Bon, 2022/1895). Kalabalıkları evrimin ilkel dönemlerine doğru gerileyen ve salt güdüleriyle hareket eden barbarlar olarak tanımlamaktaydı. Le Bon diğer eserlerinin yanı sıra 1912 yılında Fransız Devrimi ve Devrimlerin Psikolojisi (*La Révolution française et la Psychologie des Révolutions*) adlı bir kitap yayınlamıştı. Le Bon'un eserleri ve teorileri, o dönemin Fransa'sının içinde bulunduğu toplumsal ve tarihsel zemin dikkate alınarak değerlendirildiğinde, içine sinmiş demokrasi, kamu korkusu ve Fransız devrimi ile Paris Komünü'nün hayaletleri gözlemlenebilmektedir. Le Bon kavramsal karışıklıklar ve temelsiz değerlendirmeler ile Freud'un kolektif bilinçsizlik kavramını, liderlik ve kalabalıklar tahlili ile birleştirerek ideolojik bir "Kalabalıklar Dönemi"ni başlatmıştı (Maisonneuve, 2005: 10). Bu kalabalıklar, irrasyoneldi, içindeki bileşenlerin toplamından daha farklı ve güçlü varlıklardı, kitlesel hipnoz ve histeriye düşüyorlar, şiddet potansiyeli barındırıyorlardı. Le Bon ile başlayan Fransız sosyal psikoloji bakış açısı, günümüzde de (özellikle Fransız devrimi temelindeki) toplumsal davranış farklılıklarını, değişim/dönüşümlerini anlama ve açıklama çabasından kaynaklanan bir yaklaşım sergiler. Bu noktada, Avrupa ve Amerika'da psikolojiye bakış açılarının farklılaşmasının temel nedenlerinden biri yöntemsel yaklaşımlardır. Amerika'da sosyal psikoloji deneyleri yapılırken, Avrupa'da bunlara gerek duyulmaksızın, doğrudan olgular üzerinden açıklamalar yapılmıştır (Ertürk, 2017: 173).

3.4.Toplumsal Bir Psikoloji

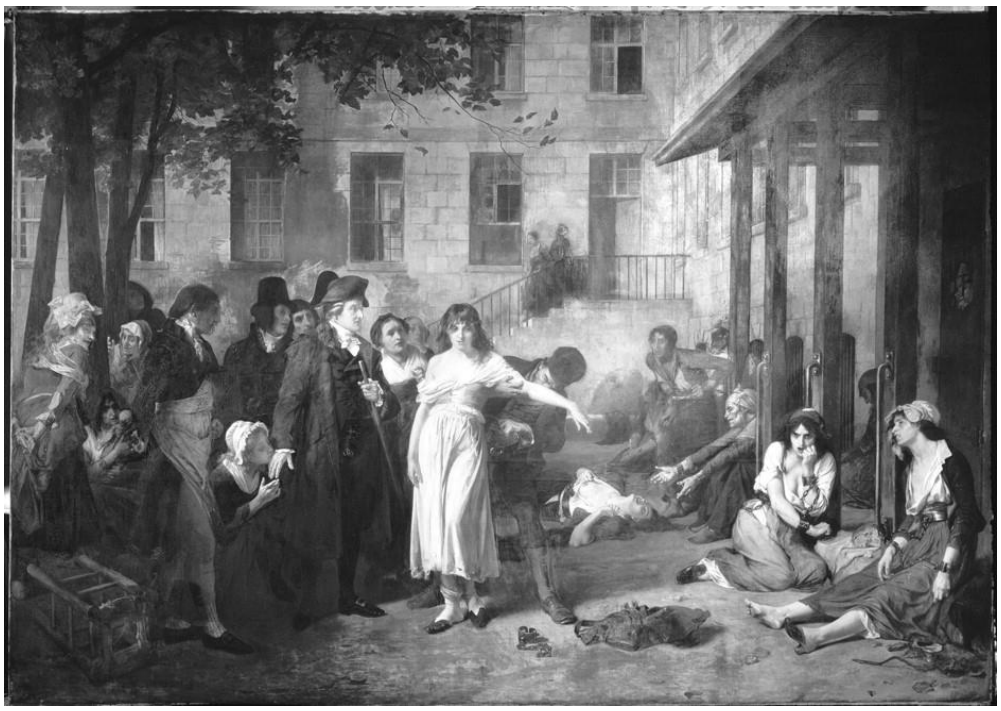
Taine, Ribot, Janet, Pinel ve Binet Fransa'da bilimsel emelleri olan bir psikolojinin kurucuları sayılabilir; temel kabaca 1870-1900 dönemine tarihlenebilir (Carroy ve Plas, 1996: 73). Fransa'da 1885'te ilk deneysel psikoloji kursu verilmişti ve 1889'da ilk deneysel psikoloji laboratuvarı Theodule Ribot (1839-1916) tarafından açılmıştı (Guillin, 2004), Fransız üniversitelerinde yeni bir disiplin olarak psikoloji öğretimini ilk kez kuran da Ribot olmuştur (Poirier, vd., 2012: 395). Ribot, deneysel psikoloji çalışmalarında psişik yaşam ile çalışma arasındaki ilişkiyi incelemiş, dikkat ve irade ile ilgilenerek psişik aktiviteyi analiz etmişti (Saraceno, 2013a: 83-84). Ribot ve Taine laik bir zihin biliminin çağrıcıları olurken Fransız klinik çalışmaları geleneğini şekillendirerek Fransız psikolojisine klinik yöntemlere, laikliğe ve materyalizme dayanan bir yön vermişlerdir (Smith, 2015: 101). Fransa'da psikolojiyi şekillendiren ve dünya çapında psikolojinin bir bilim olmasında öncüler olan psikiyatristler Jean-Martin Charcot (1825–1893) ve Pierre Janet (1859-1947) de sayılmalıdır. Charcot "nevrozun Napolyon'u" olarak bilinmekle birlikte dünya çapında bir otoriteye sahipti; birçok öğrencisinin olmasının yanı sıra Freud da 1885-1886 yıllarında onunla birlikte çalışmış ve ondan çok şey öğrenmiş (Aron ve Starr, 2017: 212-213); ABD psikolojisinin kurucusu William James de onun öğrencisi olmuştu. Charcot daha çok histeri ve hipnoz çalışmalarıyla ön plana çıkmaktaydı; histerikler ve hipnotize olmuşlara karşı dini açıklamalar yapan kesimlere karşı seküler kampanyanın yürütücüsü olmuştu. Salpêtrière Hastanesi'ndeki görkemli otoritesiyle, Paris proletaryasının en zavallıları –dilenciler, fahişeler ve deliler- için önemli çalışmalar yapmış, hastaneyi modern bilimin tapınağına dönüştürmüştü (Herman, 2016: 13). Onu kürsüde takip eden psikolog ve doktor Janet ise psikopatoloji kavramına ve tanımlanmasına önemli bir katkı yaptı (Poirier, vd., 2012: 396) ve histeri, ayrışma, bilinçaltı, aktarım ve zihnin örgütsel düzeylerinin gelişimsel bir modeli hakkında teoriler ortaya koydu. Bu teoriler Freud ile kendisi arasında fikirlerin mülkiyeti konusunda

tartışmalara yol açtı (Brown, vd., 1996). Janet'in etkisi, büyük rakibi Sigmund Freud'un gölgesinde kalsa da, büyük ölçüde klinik psikolojinin kurucularından biri olarak kabul edilir (Poirier, vd., 2012: 396).

Genel kanıya göre Fransız psikanalizi ve psikiyatrisi gerçekten devrim sırasında Pinel'in çalışmalarıyla doğmuştur. Pinel, 1806'da ilk psikiyatri ders kitabı Mani Üzerine Mediko-Felsefi İnceleme'yi (*Traité Médico Philosophique sur la Manie*) yazdığı için modern psikiyatrinin kurucusu olarak kabul edilmiştir (Freedheim ve Weiner, 2003: 314). Pinel, devrimci Paris'in geleneksellik karşıtı mirasının temsilcilerinden ve tek tek insanların ya da delilerin değil şehrin kendisinin hasta olduğu yönündeki hijyenist anlayışın geliştiricilerinden biridir (Weiner ve Sauter, 2003: 24). 19. yüzyılın ilk yarısı, Pinel'in önce Bicetre (devrimci Paris'teki kadın ve erkek yoksul delilerin ana yuvası) daha sonra Salpêtrière Hastanesi'nde[14] aptal, deli / yabancılaşmış hastaları uyumsuzlardan, dilencilerden ve diğer serserilerden ayırmak için yaptığı çalışmalarla akıl hastalıkları araştırmalarında hızlı bir gelişmeye tanık oldu (Poirier, vd., 2012: 391). Salpêtrière'de üç yüz yaşlı ve hasta kadının bulunduğu genel revirin koğuşlarını geriatrik tıp eğitimi veren bir servise dönüştürdü ve yakındaki akıl hastanesinde kadınlara yönelik bir psikiyatri kliniği hizmetini başlattı (Weiner ve Sauter, 2003: 36). Pinel'in delilere etik muamele yapılmasına, zincirlerinden çıkarılarak insani bakımlarının sağlanmasına ve tımarhanelerin (asylums) psikiyatrik bakım için hastanelere dönüştürülmesine yönelik hareketi, eski Monarşik rejime ve özellikle onun zamanında Fransa'ya hâkim olan Roma Katolik Kilisesi'ne açıkça karşı çıkan fikirlerdi. Pinel, Fransız devriminin amacına ve Fransız halkının psikolojisindeki değişime damgasını vuran özgürlük, eşitlik ve etik ahlakını benimsemişti. Yeni bir insanlık perspektifinin uygulanmasına yönelik bir çevre anlayışını savunuyor ve var olan toplumsal düzene karşı çıkan zihniyetin bir örneği olarak

[14] Salpêtrière Avrupa'nın ve muhtemelen de dünyanın en büyük tıp merkeziydi. Kırk beş binası, caddeleri, meydanları, bahçeleri ve görkemli kilisesiyle zamanla dünya çapında bir araştırma merkezi haline gelmişti (Aron ve Starr, 2017: 212).

duruyordu. Pinel, bakış açısını ve uygulamaya koyduğu değişiklikleri teorileştirerek insanca ve etik muamele ile etkili bir terapi anlayışının Fransız versiyonunun ilk sistematik açıklamasını yapmış, bu yeni sürecin kurumsallaşmasında öncü olmuştu (Scull, 2015: 161). Pinel'in 1800'lerin başlarında deliliğin, dönemine göre radikal olan bir kavramsallaştırılmasını başlatması, yüz yıl sonra dolaylı yollardan da olsa Freudyen psikanalize yol açan teorik yansıma ve terapötik uygulama alanı açmıştı (Mayer, 2018: 117).

Resim 4: Pinel 1795'te Paris'teki Salpêtrière Akıl Hastanesi'nde delileri zincirlerinden kurtarıyor, Tony Robert-Fleury, 1876 (Kushner, 2011: 1991). https://www.jrheum.org/content/38/9/1990

Pinel'in refleksif psikolojisi (duyguların fiziksel sonuçlar doğurduğu anlayışı), insanları test etmek ve araştırmaktan çok onlara yardım etmek ve iyileştirmekle ilgilenen bir psikoloji disiplininin oluşmasına yardımcı oldu. Bu nedenle, Charcot'nun histeri ve nöroloji üzerine çalışması ve Janet'in psikanalizi gibi, başkalarını psikolojik patolojilerin nedenlerini keşfetmeye yönelmeye motive etti. Bugün Fransa, sloganlarıyla uyumlu olarak uzun süredir devam eden bir psikanaliz, danışmanlık ve sosyal psikoloji geleneğine sahiptir*: Liberté, égalité, fraternité* (Fishbein, 1995). Fransız psikolojisi demokratik bir

gelecek olasılığı öngören bir psikolojiydi. 19. yüzyılın başlarında Fransız halkının refleksif psikolojisi, büyük ıstırap, kargaşa ve sefaletin yanı sıra umut ve bireysel özgürlüklerin gerçekleşmesi, varoluşun güzelliğine dair yeni bir vizyon ile iyinin ve kötünün romantikleştirilmesi tarafından şekillendirildi. Pinel, bu romantik duygulara dayanan bir psikoloji hareketine ve Aydınlanmanın aristokratik ve politik normlarına karşı bir başkaldırıya öncülük etti ve pek çok kişi onun izinden gitti (Fishbein, 1995).

Fransa'da bir devrimi hızlandıran Aydınlanma, diğer Avrupa ülkelerinde aynı etkiyi yaratmadı ve bu, bu tür fikirlerin yerleştirildiği bağlamla ilişkilendirilebilirdi. Benzer şekilde, psikolojinin gelişimini bir disiplin olarak kavramsallaştıran fikirlerin, bu fikirleri benimseyen ve daha da geliştiren ilgili uluslarda ve kültürlerde benzersiz etkileri oldu (Plesa, 8).

Psikoloji, 19. yüzyılda büyüleyici ve yaygın bir konuydu ve Fransa'da hızla büyüdü. Fransa, psikolojiyi bilimsel bir disiplin olarak tanıyan, bir meslek olarak kabul eden ve psikolojik bir dernek kuran ilk ülkelerden biriydi. 1889'da Paris'te ilk uluslararası psikoloji kongresi yapılmıştı; Fransa'daki ilk psikoloji derneği 1901'de kuruldu (Societé Française de Psychologie). Yukarıda da bahsedildiği üzere Binet tarafından –ki Janet'nin öğrencisiydi- 1905 yılında çok yönlü olarak yalnızca duyumları ölçmenin ötesinde ilk zekâ testi ortaya çıkarılmış, uzun soluklu olacak bu ölçümler formüle edilmişti.

19. yüzyılın başında Fransa'da ortaya çıkan psikoloji disiplini, Fransız ruhunun ve onun travmalarının yanı sıra insancıl, toplumsal ve iyileştirici bir psikolojiye yönelik dayanıklılığının ve umudunun bir ürünüydü (Plesa, 13).

Psikolojinin endüstri ve çalışma ilişkilerine girmesi de böyle bir anlayış içinde gerçekleşmişti. 1749'da ve 1791'de Fransa'da işçilerin birleşmelerini, sendika kurmalarını engelleyen yasalar kabul edilmiş, ancak 1864'te sendikalar yasal olarak tanınmıştı. Yüz yıla yakın süreye rağmen sorunlar henüz çözülmemişti; işçilerin uzun

saatler boyunca ve ağır koşullar altında düşük ücretlerle çalışması devam ediyor ve büyük işçi direnişleri ile devrim tehlikesi varlığını sürdürüyordu[15]. Bir yandan devrim korkuları diğer yandan devrim umutlarıyla geçen koca bir yüzyıl içinde, Timur'un Foucault'tan alıntıladığı gibi, her türlü "felsefe, iktisat, tarih ve insan bilimi söyleminin altında saklı olan şey, ister lehte ister aleyhte olsun, hep devrim konusunda bir bilgi" şeklini almıştı (Timur, 2017: 112).

Proletarya ile burjuvazi yani işçi sınıfı ile sermaye sahipleri arasında 19. yüzyılda doruğa ulaşmış bu çatışmayı çözme araçlarından biri psikoloji olabilirdi. Çatışma nedenleri tam olarak ortadan kaldırılamayacak olsa bile yeniden tanımlanabilir, emek süreci ilişkileri yeniden üretilebilirdi. Psikofizyoloji, psikolojik testlerin geliştirilmesi ve kariyer yönlendirilmesinde kullanımı, çalışma laboratuvarları ile başlayan serüvenin her işyerinin bir laboratuvara dönüştürülerek tamamlanması; 19. yüzyıl sınıf savaşımına karşı geliştirilmiş ara bulucu araçlardı. Krizler sırasında psikoloji, politik hedeflere sahip ve halk sağlığı ile çalışma koşullarına duyarlı reformcu bilim insanları aracılığıyla, yeni ölçüm ve teknik aygıtlarını nesnel bir araç olarak kullanmaya çalıştı.

Ücretli emek, sanayi çağında benimsenen ekonomik biçim haline gelmişken işçilerin yaşam koşulları uzun süreler boyunca yıkım ve yalnızca hayatta kalabilmek anlamına gelmişti. Odağına sefaleti yerleştiren bir servet arttırma sisteminin yükselişindeki muammaydı bu (Castel, 2019: 24). Fransız psikolojisi ise bu muammayı, kamu gücü ve nesnel bilim ile hafifletmeyi ve endüstri alanında yapılan çalışmalar ile düzeni değiştirmeden işçilerin çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirerek çözmeye çalışmıştı. Sürekli kapıda bekleyen bir devrim ve uzun süreli kanlı ayaklanmaların olduğu bir ülkede psikolojinin tamamen burjuvaziye adanmasını engelleyen de yine bu devrim yaklaşımı oldu. İyileştirmeler ve yenilikler düzenin içinde yapıldığı sürece iktidar değişimi söz

[15] Lyon ipek işçilerinin 1831 ve 1834'teki büyük ayaklanması (bu grevleri bastırmak için ordunun geniş ölçekli müdahalesine ihtiyaç duyulmuştu); 1890, 1908 ve 1920 (büyük demiryolu grevi) Fransa'daki genel grevlerden birkaçıdır (bakınız, Davis, 2018, 69 ve 97-98).

konusu olmayacaktı. Örneğin 1873 ekonomik bunalımı psikoloji biliminin endüstride sağladığı düzenlemeler ve kamusal baskısı ile büyük ölçüde devrimsiz atlatılabildi.

İşgücü süreçleri çatışmalarında uzmanlık Fransız çalışma psikologlarının Toulouse'den itibaren benimsediği asıl amaçtı. Bu uzmanlık zaman zaman önemli yumuşatmalara araç olduysa da işçiler ve patronlar arasındaki çatışmayı kayda değer biçimde azaltmadı (Clot, 1995: 77). Çalışma alanında uygulamalı psikolojinin büyük konularından biri olan mesleki rehberlik ile yapılacak rasyonel yerleştirme sayesinde toplumsal eşitsizliğin ortadan kalkacağı düşünülüyordu[16]. Yine Binet ve Simon tarafından ortaya koyulan bireysel farklılıklar anlayışı ile istatistiksel analizin kullanımı bu eşitsizliğin kaldırılmasına yönelik favori testler haline gelmişti. Diğer yandan Toulouse, Lahy ve Pieron arasında yaklaşımsal farklar olsa da üçü de Sovyet psikolog Lev Vigotski'nin "zihinsel eğitim"inden etkilenmişler, çalışmalarına eğitimsel ve çevresel faktörler ile toplumsal politikanın belirleyiciliğini eklemişlerdi (Clot, 1995: 78-85). Ekolün etkilendiği diğer bir isim olan Sovyet psikolog Eleksei N. Leontiev (1903-1979) ile Fransız ekolünde Henri Wallon (1879-1962) gibi Marksist psikologların varlığını da belirtmek gerekmektedir.

Fransız bilim insanları emek sermaye çatışmasını kamu gücüne yaslanarak ve işçiyi metalaştırmadan, onu diyaloğun bir tarafı haline getirerek çözmeye çalıştılar. Bakış açıları mesleki ilişkiler yaklaşımıydı ve talepler doğrudan bilim insanları tarafından devlete yapıldı. Çalışma laboratuvarlarının kurulması ile Çalışma Bakanlığının kuruluşu dahi bu izlekte gerçekleşti. Müdahale, toplumsal çatışmalara yatıştırıcı etkide olacaktı ve öyle olması için çalışmalarını yürüttüler. İnsan bir makineydi ve bu makinenin verimli çalışması her şeyden önce bedensel olduğu kadar zihinsel olarak da sağlıklı olması ile

[16] 19. yüzyılda Fransa'da kitleleri eğitmeye yönelik olarak ortaya çıkan muazzam seferberlikleri, pedagojik bir siyaset vizyonunu da bu mesleki rehberlik ve eğitim anlayışından bağımsız düşünmemek gerekir. Yönetici elitler sırf toplumsal gerilimleri azaltmak için olsa bile işçilere eğitim vermek gerektiğini 19. yüzyılda düşünmeye başlamışlardı (Ross. 2016: 61).

mümkündü. Bu anlayış sermaye emek çatışmasında yatıştırıcı bir değere sahipti ve fizyopsikoloji ile uğraşan bilim insanları bilim ile toplumsal diyaloğun örgütlenmesi için devletten taleplerde bulundular; bilim yoluyla tahkimin ve sosyal diyaloğun havarisi haline geldiler. Zaman zaman Imbert'in çabalarında olduğu gibi işçi sendikaları, patronlar ve hatta sigorta şirketleri arasında arabuluculuk yaptılar. Imbert'in sözleri şöyledir:

> Bir yanda sigorta şirketlerini, diğer yanda işçileri doğal düşman olarak görmenin çok büyük bir yanılgı olduğuna inanıyorum. Bunlar, bir grevin ardından işçilerin zaferiyle kâr paylarının ne kadar arttığını hiç merak ettiler mi? Sorun, işçilerin refahında bir artışa ve sonuç olarak yorgunluğa karşı dirençlerinde bir artışa eşdeğer olacak bir ücret artışı mı, yoksa çalışma saatlerinde bir azalma ile sonuçlanacak bir azalma mı? İşçileri daha az yoran sigorta şirketleri, proletaryanın bu konudaki davasını kazandığı taleplerden bir ölçüde yararlanıyor (aktaran Le Bianic ve Vatin, 2007: 14).

Ancak aynı şekilde halk hareketleri ve kitlesel ayaklanmalar da psikolojiyi kendi içinde şekillendirdi. 1800'lerin sonu ile ortaya çıkan ve popüler hale gelen deneysel psikoloji Fransa'da 1910-1920 yıllarından itibaren gelişen psikolojinin işe uygulanan pozitivist ve nesnelleştirici yaklaşımları ile devam etti (Billiard, 2002: 13) Fransa'da çalışma psikolojisi, mirasçılarına 1950'lerde ortaya çıkan *çalışma psikopatolojisi, aktivite kliniği* ve 1960'larda ortaya çıkan *ergonomi* alanlarını bıraktı. Bu alanlar da öncelleri gibi çalışma sürecinin dışında standartlar oluşturmak yerine işçilerle somut çalışma durumlarında karşılaşmayı tercih eden alt disiplinler olarak gelişti. Özellikle ergonomi, çalışma durumlarının ve insan ile makine arasındaki ilişkinin bilimsel olarak incelenmesine adanmış bir disiplindi ve Taylorizm karşıtlığı ile Marksist bir temelden yükseliyordu. Disiplin, aynı zamanda, işin doğrudan gözlemlenmesi etrafında şekillenmeye ve ilk Fransız çalışma psikologlarının arzuladığı yaklaşıma oldukça benzer bir "müdahale fizyolojisi" geliştirmeye çalıştı (Le Bianic ve Vatin, 2007: 17). "Çalışma psikopatolojisi" terimi ise 1952'de Paul Sivadon'un kaleminden Psychiatric Evolution'da yayınlanan bir makalede ortaya çıktı. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir avuç militan psikiyatrını böldüğü kadar birleştiren bir dizi yenilikçi pratik ve sorunun varlığına ilk kez işaret ediyordu. Fransız toplumunun yaşadığı dönüşümlerle şekillenerek klinik pratikler,

uygulama teorisi, terapi ve toplumsal eleştiriyi içermekteydi[17]. Çalışmayla ilgili psikopatolojiye ilgiyi ön plana çıkaran bu yaklaşımın öncülleri Toulouse, Janet gibi kurucular tarafından yetiştirilmişlerdi (Billiard, 2002: 11-12). Psikiyatri kliniği "gerçek" işe doğru kaymış ve genişlemişti; zamanla "çalışmanın psikodinamiği" olarak yeniden adlandırılan bu alanda dersler aktif terapilerden gerçek çalışmaya aktarıldı, gerçek işle olan ilişki öznel olarak ele alınmaktaydı.

Fransız ekolünün 19. yüzyıl ile başlayıp halen devam eden üç orijinalliğinden bahsedebilmek mümkündür:

i. Toplumu reforme etmeyi amaçlayan siyasal ve toplumsal hareketlerle yakın ilişkiler sürdürmektedir.
ii. İnsanların tek boyutlu sıralamasını uygulamak konusunda isteksizdir.
iii. Bireysel farklılıkların kalıtsal miras tarafından kitlesel ve kesin olarak belirlendiğini düşünmez.

Bu üç özellik Fransız çalışma psikolojisi ekolünü ilerici olarak nitelemeyi mümkün kılmaktadır (Clot, 1995: 85).

Hem genel olarak psikolojinin hem de çalışma psikolojisinin ABD'deki gibi insanı yok sayan, onu doğrudan bir ölçüm ve verim aracına indirgeyen ve bu doğrultuda denetim ve kontrol sağlamaya odaklanan bir anlayışla ortaya çıkması ve ana akıma eklemlenmek Fransa için söz konusu olmadı.

Sonuç olarak bunda hem psikolojiyi geliştiren bilim insanlarının içinde bulundukları politik atmosfer, kendilerinin de kamu gücüne yaslanan politikacılar olmaları, işçilerin haklarına ve taleplerine duyarsız kalmamakla birlikte demokratikleşme emeliyle hareket

[17] Aynı dönemde ABD'de ise Maslowcu hümanist psikoloji ortaya çıkmış, patolojiyi psikolojinin inceleme alanından çıkaran ve psikolojinin olumlu olana odaklanmasını öne süren bir paradigma doğmuştu. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınacak bu paradigma, Fransız psikoloji yöneliminin tam tersi biçimindedir.

etmeleri hem de devrimlerin ve halk hareketlerinin ateşleyicisi olan bir ülkede böyle bir yok sayışın mümkün olamaması etkiliydi.

4. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ve PSİKOLOJİ

Amerika Birleşik Devletleri'nde Kıta Avrupası'ndan, özellikle de Almanya'dan alınan psikolojinin kabulü, kuruluşu ve psikolojiye yüklenen amaçlar Fransa'dan farklı bir örüntüye sahiptir. Söz konusu farklılığın temelinde ülkenin tarihsel ve toplumsal süreçleri ile sınıf dinamikleri yer almaktadır. Bunun yanı sıra, ABD'de 20. yüzyıl ile birlikte ortaya çıkan Bilimsel Yönetim hem bilim paradigmasını hem de işgücü ilişkilerini etkilemiştir. Bu bileşenler ABD'de bir "Yeni Psikoloji"nin doğuşunu ve gelişimini belirlemiştir.

4.1.Tarihsel ve Toplumsal Yapı

Amerika Birleşik Devletleri, 18. yüzyılın ikinci yarısında uzun yıllar süren koloni savaşlarının ardından Britanya İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmış ve siyasal Devrimini tamamlayarak (1765-1783) genç ve dinamik bir ulus olarak tarih sahnesine çıkmıştı. 19. yüzyıl dünya tarihinde görülen paralelliği yansıtır ve zamanın ruhuna uyar biçimde Kuzey Amerika'da da yeni bir üretim biçimi yani kapitalizm ve beraberinde getirdiği kapitalist siyasi dönüşüm ve ideolojisiyle kendini göstermişti. 1830 yılından itibaren Fransa'da, Alman devletlerinde ve Kuzey Amerika'da Sanayi Devrimi süreci başlamıştı (Fülberth, 2018: 151). 1849-64 arası demiryolu ve buharlı gemilerin inşası, kentsel yenilenme ve pamuklu dokuma ihracatı Avrupa'da olduğu kadar ABD'de de gelişimini sürdürmekteydi ancak ABD'de henüz genç olan bir işçi hareketi söz konusuydu (Davis, 2018: 57).

1860'lardan itibaren ülkenin batıya doğru genişlemesi ve 1861-65 yılları arasındaki Amerikan İç Savaşı[18] ülkenin devletleşmesi ve bağımsız bir ülke haline gelmesi için önemli bir dönemeçti. Savaşın sona erdiği Nisan 1865 sonrasındaki on bir yıllık süreç Yeniden Yapılanma (Reconstruction Era) dönemiydi; savaşın ardından ülkeyi yeniden inşa etmenin yanında konfederasyon eyaletlerini birleştirmeye ve köleliğin neden olduğu politik ve ekonomik sorunların çözümüne odaklanılmıştı. Modern devlet, Fransa ve İngiltere'de uzun süreden beri mevcuttu; o süreçte ise Amerikalılar kendi devletlerini inşa ediyorlardı (Dreyfus, 2007: 21). Savaşın etkisiyle merkezi bir devlet gereksinimi ve milliyetçiliğe ilgi ortaya çıkmıştı; tabii ki bu durum beklenmedik bir gelişme değil, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu ideolojik şemsiyeydi. Richman ve Aksoy da ABD İç Savaşının ülke entelektüellerinde milliyetçi kolektivizmi savunma, militarizmi kutsama, toplumda militarist kolektivizmi ve itaat ve düzeni ortaya çıkarma gibi etkilerinin altını çizmektedir (Richman ve Aksoy, 2014: 51-53).

ABD'nin ulus devletleşme sürecine Avrupa ile karşılaştırmalı bir perspektiften bakıldığında, ABD'de kapitalist sınıfın liderlerinin Avrupa'nın herhangi bir ulus devletinden daha güçlü olduğu görülebilmektedir. ABD'nin ulus devletleşme sürecinin arkasında feodal bir tarih yoktu, kurumsallaşmış bir kilisesi de yoktu, dolayısıyla sermaye sınıfı, devleti ve iktidarı kazanmaya çalışırken çatışacağı, rakip olacağı bir yapı bulunmuyordu. İç Savaş'ın ardından hızlı bir şekilde hırsız baronların altın çağı başlamıştı (Schivelbusch, 2014: 60). 19. yüzyıla kadar olan süreçte de benzer bir şekilde iki ya da üç yüz yıllık bir kapitalistleşme sürecinin getirisi olacak işçi sınıfı mevcut değildi[19]. Lasch'ın belirttiği gibi, burjuvazinin, feodal soyluluğun kalıntıları ile sınıf bilinçli proletarya arasında durduğu Avrupa'da, proletarya terimi, ABD'de asla ulaşamadığı bir sosyolojik kesinliğe sahipti. Tarihin ilerleyen sürecinde de Amerikalı

[18] Bu dört yıl süren kanlı savaş yaklaşık 620.000 hayata ve bir milyondan fazla yaralıya mâl oldu (Richman ve Aksoy, 2014: 51).
[19] Köleliğin ortaya çıkardığı bir sınıf bölümünden söz edilebilirdi.

işçiler hiçbir zaman kendilerini açık bir şekilde proletarya olarak görmediler (Lasch, 1991: 483).

19. yüzyılda kapitalizme hızlı bir giriş yapan, bağımsızlığını yeni kazanmış ve merkezileşme aşamasında olan bu devasa ülkede genç ve önemli bir oranı göçmen olan yeni yeni oluşmaya başlamış bir işçi sınıfı mevcuttu. ABD'de, ilk başlarda köle emeğine dayanan güney eyaletleriyle, özgür işgücüne sahip kuzey eyaletleri arasında bölünmüş bir ekonomik yapı oluşmuştu. Köle emeği ağırlıklı olarak tarımsal nüfusu meydana getiriyordu; 19. yüzyılın ilk yarısında on yaş ve üzeri köle nüfusunun yüzde doksan beşi kırsal alanda yaşıyor ve yüzde yetmiş beşi çiftçilikte çalıştırılıyordu (Weiss, 1992: 24). Britanya'nın Kuzey Amerika kolonileri ile Amerikan yerlileri arasındaki üç yıl süren 1812 Savaşı'nın ardından Kuzeydoğu ve Orta Atlantik eyaletleri hızlı bir endüstrileşme ve kentleşme sürecine girmiş, hayatını kendi emeğiyle idame ettiren birçok Amerikan yurttaşının çalışma koşulları değişmeye başlamıştı. Diğer yandan ABD'nin özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında muazzam oranda göç alan bir ülke olmasının işgücü piyasasında ve emek süreçlerinde önemli etkileri oldu. Ülkeye göçler yüzyılın diğer yarısında da devam etmişti; yalnızca 1880-1890 arasındaki on yıllık sürede altı milyondan fazla göçmen gelmişti –elli milyonluk nüfus bazında-, 1900-1910 arasında ise bu sayı sekiz milyona çıkmıştı[20] (Lebergott, 1966: 122-123). Makineleşmenin artmasıyla el ele giden vasıfsız genç erkek işçilerin çokluğu, işbölümünün artmasına ve yoğun denetim altındaki fabrikalara olanak sağlamıştı.

[20] 20. yüzyıl başında Kuzey Amerika'ya göçün diğer ülkelerden oldukça ayrık, tarihsel olarak pek eşine rastlanmamış bir niteliği vardı. Yalnızca çalışacak durumda olan genç erkekler ya da doğrudan aileler ve akraba toplulukları değildi gelenler. Yüz binlerce genç, orta yaşlı erkeğin çalışmak için akın ettiği ülkeye onların gelişinden kısa bir süre sonra birçok ülkeden gemiler dolusu genç kadın o erkeklerle evlenmek için ve Yeni Dünyada kuracakları yepyeni ve varsıl bir hayatın ümitleriyle göç etmişti. Görücü usulü eşleştirme ile ellerinde yalnızca evlenecekleri erkeklerin fotoğrafları olan kadınların göçü 1920'ye kadar sürmüştü (Ng, 2002: 4). Çok geçmeden ABD'nin farklı eyaletlerinde tarımsal alanda ve İkinci Dünya Savaşı sonrası bir kısmı endüstri dünyasında yerlerini alacaklardı. 2004 yapımı Gelinler (Nyfes, Pantelis Voulgaris) filmi Yunanistan'dan, 2011 yılında basılan Julia Otsuka'nın Tavan Arasındaki Buda (The Buddha in the Attic) romanı ise Japonya'dan yola çıkan bu postayla sipariş edilmiş ve "fotoğrafla eşleşmiş gelinlerin" öykülerini anlatmaktadır.

ABD'de birleşik bir ekonomik pazar, ancak uzun bir iç savaştan sonra kurulabilmişti (Fülberth, 2018: 161). Amerikan İç Savaşı, ABD'nin teritoryal ve endüstriyel bakımdan muazzam biçimde genişlemesini mümkün kılarak onu zamanla küresel bir süper güce dönüştürdü (Faulkner, 2016: 215).

Sistemin uzun bir depresyona girdiği 1873 Buhranı ABD'de işçilerin hareketlenmesiyle belirgin bir biçimde sonuçlarını göstermeye başladı. Sermaye sınıfı ve işçiler arasındaki en şiddetli çatışmalar 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktı. 1870'lerin ortalarında grevler artıyor, ancak zorla kırılmaya çalışılıyor ve ölüm ve kanla sonuçlanıyordu. 1873 Ekonomik paniğinin etkileri sürüyor ve işverenler bir politika olarak ücretleri azaltıyorlardı. Örneğin Baltimore ve Ohio Demiryolu 1877 yazında ücretleri yüzde on oranında azaltmaya başlayınca, Kuzey bölgesi boyunca yayılarak kısa sürede demiryolu grevcileri ve müttefik işçiler ile polisin, milislerin, federal birliklerin karşı karşıya geldikleri kanlı sokak çatışmalarına (100 ölü) dönüşen kırk beş günlük bir isyanın fitili ateşlenmiş oldu (Davis, 2018: 58). Pittsburgh'da meydana gelen çatışmalar yeni yeni oluşan orta sınıfı dehşete düşürürken sermayedarların direncin kırılması için neler yapabileceğini gözler önüne sermişti. Yine 1886'daki Haymarket olayı çarpıcı bir örnekti. Chicago'daki işçilerin grevi sırasında Haymarket meydanına bombalı saldırıda bulunulması sonucu suçsuz olan yedi işçi idam edilmişti. Chicago'da antikomünist göçmenlerden oluşan bir işçi gücü vardı ve 1885 yılında kurulan İşçi Şövalyeleri (Knights of Labor) grevlerin ve direnişlerin güvenliğini sağlamaya çalışıyordu. 1 Mayıs ve 8 saatlik işgünü hareketi burada doğmuştu. Bu çatışmalarda çoğunlukla işçiler kaybetti ancak grevler durmadı; sınıf savaşımı artık okyanus ötesinde de kendini gösterirken, 1915'lere kadar bu kanlı bastırma biçimleri devam etmişti.

1880'lerde daha önce sınırlı olan fabrika sistemi genişleyerek ağır sanayi işletmeleri, makine yapımı ve sermayenin üretimini de içine alacak şekilde genişlemişti. Aynı yıllarda ABD ekonomisinde küçük üretici firmaların birleştiği, üretim tesislerini büyüttükleri ve

daha büyük birimler haline gelerek merkezileştiği görülmektedir. 1882'de yaşanan aşırı üretim paniğinin ardından bu birleşmeler ve konsolidasyon ekonomiyi yeniden canlandırdı ve büyümeye teşvik etti. ABD ekonomisi tekelleşiyor, üretim süreçleri sistemli olarak büyüyor ve standartlaşıyordu. 1893'te de bir ekonomik panik hali yaşanmıştı ancak toparlanma hızla gerçekleşmişti. O zamana dek, bu şekilde oluşturulan büyük firmaların tipik örnekleri, Ohio Standard Oil Company (1885'ten sonra New Jersey Standard Oil Company), Distillers' and Cattle Feeders' Trusts, American Sugar Refining Company ve United States Rubber Company idi (Walton ve Rockoff, 2014: 311). 1895'ten sonra Amerika'nın Kıta Avrupası'na ve dünyanın diğer bölgelerine yaptığı makine aletleri ve diğer mühendislik ürünleri ihracatındaki patlama da dramatikti (Wright, 1990: 652). Modern büyük ölçekli fabrika yöntemleri Chicago Illiniois'deki Pullman gibi şirket kasabalarında uygulanan "yeni sanayi feodalizmi"yle çoğu zaman el ele gitti (Davis, 2018: 59). Daha önce de belirtildiği gibi, 19. yüzyıl sonlarında güçlü grevler kendini göstermeye başlamış, işçiler direnişlerinde kanlı baskılara, bir kısmı idamla sonuçlanan uygulamalara maruz kalmışlardı. 1892 Homestead çelik grevinin katliamla bastırılması ve 1894 Cripple Creek madencileri grevi yine bu örneklerden birkaçıydı.

Resim 5: Grev sırasında Pullman Company demiryolu bahçesindeki işçi kapısı (*Workers' gate at Pullman Company railroad yard during strike*), Ray Stannard Baker, fotoğraf tarihi 1893 ya da 1894. Kaynak: Library of Congress (https://www.loc.gov/resource/cph.3c30360/ Erişim tarihi:19.01.2023).

Şiddetli çatışmalar ve toplumsal huzursuzluk, dönem edebiyatı yazarlarının da gündemindeydi; örneğin Edward Bellamy'nin 1887 yılında yayınlanan ve çok satan ütopik romanı Geçmişe Bakış'ta (*Looking Backward*) tüm tröstlerin kamulaştırılması, verimli ve büyük bir sanayi ordusu, çatışmaların kansız ve şiddetsiz çözümlenmiş olduğu bir toplumsal ahenk tahayyül ediliyordu (Bellamy, 2011/1887). Jack London'ın yirmi yıl sonra yayınlanacak distopyasında birleşmiş ve son derece güçlenmiş tröstlerin demir bir ökçe haline gelerek halkı ezdiği ve şiddetli çatışmaların yaşandığı dünya (London, 2014/1907), Bellamy için henüz ihtimal dâhilinde değildi. Bellamy'nin romanında asıl olarak önemli olan ise, işçi sınıfı ve halk kitlelerinin devlet ve sanayi dünyasıyla uyumunu, Fransa'daki gibi karanlık bir çatışmayı resmederek değil, doğru yönetim ile kendiliğinden bir uzlaşı sonucu ortaya çıkacak bir olgu olarak görmesiydi. Geçmişe Bakış, dönemin bilim ve düşün dünyasında paylaşılan pragmatist yaklaşımın ve Amerikan devriminin Fransız devrimine benzemeyeceği, kendine özgül koşullar barındırdığı, bu koşulların en önemlisinin de ABD'nin demokrasi kökleri olduğunun bir

okumasıydı. Bellamy'nin ütopyasında, 19. yüzyıldaki çatışmanın sebebi sınıfsal olmaktan ziyade işçilerin enerjilerini birbirleriyle savaşmaya harcamalarıydı, nitekim işçi partileri duruma her zaman sınıfsal baktıkları ve ulusun bütününü göremedikleri için hiçbir zaman başarılı olamayarak 2000 yılına gelindiğinde ortadan kalmış olacaklardı (Bellamy, 2011/1887: 197, 212). Bellamy'nin bu yaklaşımı, daha sonra gelişecek olan sosyal psikolojinin toplumsal kontrol yöntemlerinin temelini yansıtmaktaydı (örneğin, Mead, 1925). Ek olarak yalnızca yansıtmakla kalmıyor, Mead'in ifadesiyle tüm diğer toplumsal romanlar gibi, toplumsal kontrol yoluyla biçimlendirilen toplum üzerinde belki de gerçekten teknik eğitimden daha fazlasını yapıyordu (Mead, 1925: 276). Dönemin entelektüel, aydın, bilim insanı ve yöneticilerinin beklentileri ve öngörüleri bu yöndeydi. İzleyen yüz yıl, bu beklentileri gerçekleştirmek, toplumsal uyumu, işgücü denetimini ve toplumsal kontrolü sağlamak için sosyal bilimlerin ancak en özel olarak da koca bir psikoloji disiplininin seferber olmasına şahitlik edecekti.

19. yüzyıl sonunda ABD artık kapitalizmin gelişmesi konusunda öncü bir konuma yükselmişti. Avrupa'da henüz proto aşamasında olan teknolojiler, çoğunlukla ABD'de endüstriyel kullanıma geçmişti bile (Füllberth, 2018: 176). Kapitalizmin ilk büyük krizi olan 1873 uzun bunalımına burjuvazi, sermayenin hızla merkezileşmesi ve yoğunlaşması eğilimiyle tepki gösterdi (Faulkner, 2016: 226). Dev şirketlerin hâkimiyetine giren piyasalarda, ABD'de kapitalizmin yoğunlaşması belirtildiği üzere Avrupa'dan farklı olarak tröstler ve karteller üzerinden yürütülüyordu. Fülberth'in sunduğu karşılaştırma ve oranlara göre:

> ABD 1880 yılında dünya ekonomisindeki payıyla Büyük Britanya'yı yakalamıştı. (Her ikisinin dünya ekonomisindeki payı %28'di) 1890 yılında %31'lik bir oranla Büyük Britanya (%22)'yı geride bırakmıştı. 1900 yılında ABD'nin payı %31, Büyük Britanya'nınki %18 ve Almanya'nınki ise %16 idi. Verilerdeki bu değişiklikler, sanayileşmiş büyük ülkeler arasındaki çatışma potansiyelini azaltmamıştı (Fülberth, 2018: 192).

ABD'de kaynak yoğunluğu 1890'larla birlikte Amerikan teknolojisinin gelişmişliğine işaret ediyordu ve ABD bu dönemde dünya çapında endüstriyel lider konumundaydı (Wright, 1990: 651).

Bu gelişimle birlikte işçi direnişleri de devam ediyor, sınıfsal keskinleşme Avrupa'ya göre daha yavaş olsa da gerçekleşiyordu. Sınıf bilinci neredeyse tarihin hiçbir aşamasında ABD'de Avrupa'da olduğu gibi derinden hissedilmese de, başlarda parçalanmış bir işçi sınıfı hareketine sahip olan ABD'de sendikal örgütlenmeler kendini gösteriyor, diğer yandan göçlerle gelen "konuk işçiler" ve siyahiler bu örgütlenmelere çoğunlukla kabul edilmiyordu.

Amerikan özgürlük anlayışıyla Fransız özgürlük anlayışı aynı kaynaklardan esinlenmez ve her biri kendine özgü bir deneyimden beslenir (Dreyfus, 2007: 51). Prekapitalist kalıntıların olmadığı ve toplumsal çelişkilerin açıkça kapitalizmden kaynaklanmadığı mükemmel bir modernite örneği olan bu ülkede –ABD'de- (Wood, 2012: 109), denetlenmesi gereken proleter nüfus arttıkça yukarıda bahsedilen merkezileşme ve militerleşme eğilimleri de arttı.

1900'lerle birlikte ABD'nin İç Savaşla başlayan maden keşfetme serüveni tüm hızıyla devam etmekteydi. Endüstriyel üretimdeki liderlik ABD'nin aynı zamanda dünyanın önde gelen kömür, bakır, petrol, demir cevheri, çinko, fosfat, molibden, kurşun, tungsten ve diğer birçok mineral üreticisi olmasıyla birlikte yürüyordu (Wright, 1990: 653). Maden endüstrisi tröstlerin elinde, işçi sayıları muazzam, çalışma koşulları dehşet vericiydi. Örneğin beş ila on beş yaş arası çocuklar maden havzalarında uzun saatler boyunca karanlıkta, ölümle burun buruna çalıştırılıyor, önemli bir kısmı iş kazaları ve sağlıksız

koşullar nedeniyle hayatını kaybediyordu; 1901'de Pennsylvania antrasit kömürü madeninde çalışan altı işçiden biri çocuktu[21] (Rosenberg, 2013: 91-96).

Resim 6: Kırıcı Çocuklar (*Braker Boys*), 1911. Sekiz ila on yaş arasındaki kırıcı çocuklar, Pittston, Lucerne County, Pennsylvania'daki bir madendeki antrasit kömürden arduvazları eldiven kullanmaları yasaklandığı için çıplak elleriyle çıkarıyorlar (Rosenberg, 2014: 91).

Bu devasa alanlarda çalışmakta olan işçi sınıfı örgütlenmeye çalışıyor ancak Avrupa'daki gibi yatay bir biçimde görülen örgütlenme tam anlamıyla gerçekleşmiyordu. Sendikal hareket parçalı bir biçimde gelişiyordu; Amerikan sendikal hareketi 1820'li yıllarda başlamıştı, AFL - American Federation of Labor (Amerikan Emek Federasyonu) ise 1886 yılında kurulmuştu ve 1905'e gelindiğinde 1,5 milyon üyesi bulunmaktaydı (Sunal, 2011: 114; Walton ve Rockoff, 2014: 333). İç Savaşın ardından güçlenen ve sayıları artan sendikal örgütler muhafazakâr yapılanmalara sahipti[22]. Diğer yandan

[21] Çocuk işçiliği tabii ki yalnızca madenlerde görülmüyordu. Pazarın genişlemesiyle çocuklar her alanda, kötü koşullar altında ucuz işgücü olarak emekleri ve yaşamları sömürülen kalabalık bir grubu oluşturuyorlardı. Sistem öylesine pervasızdı ki 1934 yılında iki ve üç yaşındaki çocukların çalıştığı Connecticut metal endüstrisi yalnızca bir örnekti (Huberman, 2019: 135). Çocuk işçiliğine dair kimi insani yasaların sözünün edilmesi için 1938 yılını (Adil Çalışma Standartları Yasası'nın çıkarılmasını) beklemek gerekecekti.

[22] 1912 yılında kurulan IWW Industrial Workers of The World (Dünya Endüstri İşçileri), daha radikal bir örgüttür ve AFL ile kuruluşundan itibaren fikirsel açıdan farklılıklara sahip olmuştur. ABD'de, Bolşevik İhtilali ve sosyalizm yoğun bir tehdit olarak algılandığı için, bir süre sonra IWW kapanmıştır (Sunal, 2011: 114).

ABD'ye göç devam ediyordu; göç ile birlikte 1870'ten 1920 yılına kadar Amerika'da kentlerde yaşayanların sayısı 10 milyondan 54 milyona çıkmıştı (Terzioğlu ve Çağla, 2021: 879). Yine de 1860'lardan itibaren yapılan baskılarla 1903'e gelindiğinde Çalışma ve Ticaret Bakanlığı kurulabilmiş oldu ve direnişlerin sonunda devlet tarafından işçilerin haklarını gözeten birtakım kararlar alınmaya başlandı.

ABD'yi kapitalist gelişmede zirveye ulaştıran önemli noktalardan biri de 20. yüzyılda montaj hattı ve fordist üretim biçiminin ortaya çıkmasıydı. Montaj hattı, üretim sürecine muazzam bir hız kazandırmış ve devrim olarak nitelenebilecek bir dönüşüm ortaya çıkarmıştır (Dikmen, 2013: 101). 1908 yılında montaj hattı ile üretilen ilk araba olan Ford T ile Henry Ford dünya kapitalist üretimine yeni bir boyut kazandırmıştı. Fordizmin işçiler için ortaya çıkardığı rutinlik, yabancılaşma ve standardizasyon süreçleri ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır. Ancak burada eklenmesi gereken en önemli nokta sınıf çatışmasının bu dönüşümle birlikte şiddetini de arttırdığıdır. Fordizmin üretim biçimi ve ilişkilerini yeni bir boyuta taşımasının sonucu olarak uzun süreli, önemli bir kısmı şiddetle sonuçlanan mücadeleler artarak devam ediyordu. Sıklıkla ortaya çıkan grevlerin bir kısmı sendikaların örgütlemesiyle meydana gelse de bazıları örgütsüz işçilerin kendiliğinden eylemleri olarak patlak veriyor ve sendika oluşumuyla sonuçlanıyordu (Walton ve Rockoff, 2014: 333). Sermaye sınıfı hükümet desteğini de alarak sendikaların artan gücünü bastırmaya ve işçilerin direncini kırmaya çalışıyordu. Örneğin Manhattan'da giyim işçilerinin 1909-1915 yıllarında büyük ayaklanması (Davis, 2018: 73) gibi direnişlerle sınai çatışmanın doruk noktasına doğru ilerlediği görülmektedir.

İşçiler bir yandan da yoğun baskılara karşı ayakta kalmaya çalışıyorlardı (örneğin 1914 Ludlow ve 1916 Everett Katliamları). 1919'da Seattle Genel Grevi ise bir diğer örnektir. Grev, 35.000 tersane işçisine destek için gerçekleştirilmişti ve dönemin kaynaklarında 65.000 sendikalı işçinin grevde olduğu yazılmaktadır. Özellikle 1919 yılı grevler açısından muazzam bir tarihsel öneme sahiptir, ülke tarihinde en fazla grevin

yaşandığı yıl olan 1937'de bile greve katılan işçilerin sayısı 1919'da katılan işçi sayısının yarısı olabilmişti (U.S. Department of Labor, 1938: 1).

Bu ayaklanma ve şiddetle sonuçlanan çatışmalara rağmen Birinci Dünya Savaşı sonrası Kuzey Amerika'da 1920'li yıllar olağandışı ekonomik büyüme yılları olmuştur. Bu dönemde endüstriyel ve kitlesel dayanıklı tüketim ürünleri ve otomobil üretimi artışı, borsanın yükselişi beraberinde bolluk ve refah dönemi getirmişti; ABD tarihinde Kükreyen Yirmiler (Roaring Twenties) olarak isimlendirilen bu dönemin ekonomik simgesi de otomobildi (Walton ve Rockoff, 2014: 398-400).

> Amerika'daki birçok kişinin düşüncesi yirminci yüzyılın gerçekte 1920'lerle başlamış olduğudur. Otomobillerin, otomasyonun ve bilimsel yönetimin günlük hayatı ve iş hayatını değiştirdiği ve eğlence sektörünün her yönüyle büyük bir iş alanına dönüştüğü, aynı zamanda Amerika'nın modern endüstriyel bir ülke olması yolunda önemli gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur (Terzioğlu ve Çağla, 2021: 879).

Otomobilin dönemin simgesi olmasıyla birlikte büyümenin devam etmesinin önemli sebeplerinden biri de Ford'un yalnızca montaj hattını değil, emek ve sermayeyi birbirine bağımlı hale getirecek formülü de uygulamasıydı. Ford, artan emek hareketliliğini durdurmak için ücretleri ikiye katlamıştı ve kendi işçilerinin, ürettikleri arabaları satın alacak duruma ve bağımlılığa gelmelerini sağlamıştı (Bauman, 2018: 34-35). "Ortodoks kapitalizm" olarak da adlandırılan bu uygulamaları içeren model, evrensel bir fabrika ortamında emeğin metalaşmasının kaçınılmazlığı ile sürekliliğini sağladı.

1917 Ekim Devrimi ile Rusya'da komünist bir hükümetin iktidara gelmesi tüm dünyayı etkisi altına almış ve bu gelişme işçiler için hem mücadele arzusu hem umut olmuştur. Sovyetler Birliği (SSCB) kısa sürede önce Almanya ile ardından da neredeyse yüzyılın tamamında dünya çapındaki büyük güç politikalarına hâkim olan ABD ile rekabet edebilecek güce erişecekti. 1917 itibariyle sosyalist hareket tüm dünyada gücünün doruğuna ulaşmış, ABD sermayedarlarını ve tabii ki tüm dünya burjuvazisini saran bir korku ortaya çıkmıştı. Sınıf mücadelesinin 1917'den itibaren destansı bir ölçekte

yeniden kendisi göstermesi ile büyük sanayi kentlerinde çalışma ve yaşam koşullarının kötüleşmesi paralel olarak gerçekleşmiştir (Davis, 2018: 63).

Sınıf savaşımı tüm hareketliliğiyle sürerken ABD ekonomisi ve kapitalist üretim de hızla büyümeye devam ediyordu. 1929 Büyük Buhranı kapıyı çalana dek ivme bu şekilde devam etmişti. Ancak iş dünyası ile çalışan psikologlar endüstriyel çatışmaları ortadan kaldırmak ve sınıf savaşımını örtbas etmek için ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlardı. Büyük Buhran'dan sadece birkaç yıl öncesine kadar önce çoğu psikolog ve endüstri teorisyeni halen sürtüşme ve hoşnutsuzlukların bilimsel yöntemlerin ve özellikle psikolojinin yardımıyla çözülebileceğine dair inançlarını ve çabalarını koruyorlardı. Örneğin sosyal psikolojinin kurucularından William McDougall, Avrupa sanayi dünyası grevler ve endüstriyel durgunluktan mustaripken ABD endüstrisinin büyüdüğünü kaydediyordu. Bu büyümenin sebebi olarak da ABD'de sınıf savaşı olmamasını çünkü Amerikalı yöneticilerin psikolojik faktörlerin önemini fark ettiğini, psikolog istihdam eden ABD şirketlerinin sayısının giderek arttığını ve üniversitelerin sanayi dünyasıyla işbirliği yaptığının altını çiziyordu (Cullen, 1992: 2).

ABD'de 1929'da borsanın çöküşüyle başlayan büyük ekonomik bunalım 1930'larla birlikte neredeyse tüm Avrupa'yı ve sanayileşmiş diğer ülkeleri de etkisi altına alarak dünya ölçeğinde bir ekonomik krize dönüştü. Kriz, ABD başta olmak üzere kitlesel işsizliklere (dünyada yaklaşık elli milyon işsiz ortaya çıkmıştı), toplam üretimin ve dünya ticaret oranının azalmasına neden olmuştu. 1933'te ABD'de işsizliğin zirve noktasına ulaştığı görülmekle birlikte (her dört işçiden biri işsizdi) sendikal hareket de bu dönemde güçlenmişti. Örneğin 1933 yazında Birleşik Maden İşçileri Sendikası üye sayısını iki ay içerisinde altmış binden üç yüz bine çıkarmıştı; bir yıl sonra bu sayı yaklaşık beş yüz otuz bine yükselecekti (Meriç, 2018). İşçiler çeşitli sektörlerde kitleler halinde sendikalaşıyorlardı ve otomobil sektörü de bu hareketlenmeye dâhildi. Otomobil sektöründe iki yüz yerel sendikada yüz bin işçi örgütlenmişti (Meriç, 2018).

ABD 19. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı'na dek geçen sürede, bağımsızlığını kazanan, devasa topraklara ve kaynaklara sahip, yoğun göç dalgasıyla birlikte muazzam insan ve emek gücünün olduğu bir ülke olarak kapitalist dönüşümde yukarıdaki izlekte anlatıldığı biçimde varlığını sürdürdü. ABD'yi Fransa ve diğer Batı Avrupa ülkelerinden ayıran temel noktalardan biri, kapitalizme geçişte mücadele edilmesi gereken feodal kalıntıların olmaması, siyasi birliğini monarşiye karşı değil kendi içsel bütünlüğünü sağlayarak kazanmasıydı. Bir diğeri, iç savaşın ardından da süren siyahi karşıtlığı ve beraberinde yoğun göç almasının sonucu olarak göçmen işçi karşıtlığı[23] ile de parçalanmış işçi sınıfıydı. Sınıf mücadelesi 19. yüzyıl sonundan itibaren şiddetlenmişti ancak Fransa'da olduğu gibi yöneticiler, aydınlar, entelektüeller ya da sendikalist hareket tarafından desteklenen toplumsal ya da sosyalist eğilimler baskın değildi. İşçi sınıfı ve ABD halklarının konsolidasyonu muhafazakârlık eliyle gerçekleşmişti. Tüm bu verilerle birlikte ABD'nin 20. yüzyıl ile birlikte dünya kapitalist birikim rejiminin baskın gücü olması da emeğin denetlenmesine ve toplumsal kontrole dönük bilimin ve özelde psikolojinin endüstri ilişkilerinde kullanım biçimini önce Avrupa, ki vaka olarak incelediğimiz Fransa'da farklı kıldı, ardından söz konusu ideolojik ve pratik araç ve yöntemler dünya ölçeğinde egemen halini aldı.

ABD endüstri ilişkilerinde psikoloji disiplininin işgücünün denetimi ile toplumsal kontrolü sağlama ve krizleri yumuşatma aracı olarak kullanılmasına geçmeden önce bilimsel yönetim modelinden ve Taylorizm'den bahsedilecektir. Zira psikolojinin emek sürecindeki konumunu ve uzmanların erekleri ile bakış açılarını anlayabilmek için Taylorizm bir nevi yol haritasıdır.

[23] AFL sendikaları, birkaç istisnayla, fabrikaları ve madenleri dolduran yeni göçmenleri örgütlemeyi reddediyordu (Davis, 2018: 60).

4.2.Taylorizm: Bilimsel Yönetim

İşgücü denetimini belirleyen, başka bir tabirle emek sürecinin yönetimini yeni bir boyuta yükselten ve etkisi 20. yüzyıldan günümüze dek tartışılmaz bir biçimde süren önemli kişiliklerden biri Frederick Winslow Taylor'dur. Taylor'dan önce de 1880'lerin sonu gibi erken bir tarihte üretimin sistematikleştirilmesi ve endüstriyel verimliliği arttırmak ABD endüstrisinde önemli bir hedefti; bu dönemde yönetsel kontrolü arttırmayı hedefleyen birçok kitap ve metin yayınlanmıştı (Barley ve Kunda, 1992: 369; Edwards, 1976, 98). Ancak bilimsel yönetimin bir ideoloji olarak endüstriyel ve küresel dünyada belirmesi Taylor ile gerçekleşti. Bilimsel yönetim, hem iş ilişkilerinin analizi yoluyla verimliliği artıracak sistematik bir denetim biçimini hem de yeni bir işyeri felsefesini sundu - yani hem maddi hem de ideolojik bir iddiada bulundu (Edwards, 1979: 98).

19. yüzyılın sonlarında dev şirketlerin ortaya çıkışı ve tekelci sermayenin tezahürü üretim ölçeğini değiştirmekle birlikte kapitalist işbölümünün sistematikleştirilmesi ihtiyacını da beraberinde getirdi. Foster (2008:17)'nin belirttiği üzere Frederick W. Taylor'ın ve bilimsel yönetimin, yani literatürdeki adıyla Taylorizm'in 20. yüzyılla birlikte önemli hale gelmesi bu kapsamda okunmalıdır.

Frederick W. Taylor 1856 yılında ABD'nin Pennsylvania eyaletinde avukat bir babanın oğlu olarak dünyaya geldi. 1872'de New Hampshire'daki Phillips Exeter Akademisine girdi ve ardından Harvard Üniversitesi giriş sınavını geçmesine rağmen, gece çalışmasından dolayı görme yeteneği kötüleştiği için üniversiteye giriş planlarından vazgeçmek zorunda kaldı. 1875'te görme yetisi düzeldi ve Philadelphia'daki Enterprise Hydraulic Works'te kalıpçılık ve makinistlik zanaatını öğrenmek için çıraklık yaptı. Onun gibi üst sınıftan birisi için bu alışılmadık bir durumdu. Üç yıl sonra Midvale Steel Company'ye gitti ve burada bir makine atölyesinde işçi olarak çalışmaya başlayarak

sırasıyla mağaza memuru, makinist, ekip patronu, ustabaşı, bakım ustabaşısı, çizim dairesi başkanı ve başmühendis oldu.

1881'de yirmi beş yaşındayken Midvale fabrikasında zaman ve hareket etütlerini başlattı. Taylor, bir atölye veya fabrikadaki üretim verimliliğinin, işçilerin bireysel olarak yakından gözlemlenmesi ve operasyonlarında boşa harcanan zamanın ve hareketin ortadan kaldırılmasıyla büyük ölçüde artırılabileceğini öne sürmüştü. 1890'da Manufacturing Investment Company'nin (MIC) genel müdürü oldu ve sonunda yönetim için bağımsız bir danışman mühendis konumuna geldi. 1903 yılında yayınladığı Shop Management (İşlik / Atölye Yönetimi) kitabıyla ünlendi ve artık 1910'da Taylor ve yönetim ilkeleri iyi bilinir hale gelmişti; o artık dünyanın ilk verimlilik uzmanıydı. 1911'de demiryolları ile ilgili bir dava sebebiyle büyük bir atılım biçiminde "bilimsel yönetim" akılda kalıcı bir isim oldu ve birkaç yıla yayılan "verimlilik çılgınlığı" başlamış oldu (Derksen, 2014: 152).

Üretimin rasyonelleştirilmesi dolayımıyla işgücünün denetiminin uzun soluklu hikâyesi böyle başladı. Taylor'dan günümüze dek bu rasyonelleştirme, yönetim teorileri kapsamında zaman zaman biçim değiştirmiş gibi görünse de tözü aynı kaldı, değişmedi. Gabriel Garcia Marquez, büyük eseri Yüzyıllık Yalnızlık için sıklıkla "Aslında tek bir kitap yazdım, aynı kitap habire döne döne devam ediyor" demiştir (Martin, 2017: 160). Taylorizm de kendinden sonra gelen insan ilişkileri okulu, iş zenginleştirme, iş değiştirme, hümanist yakla şım vb. yaklaşımların ne büyülü ne gerçekçi olan ancak ötesine geçecek anlayışı ortaya çıkaramadıkları için döne döne devam ettikleri Yüzyıllık Yalnızlık'ı olmuştu.

1911'de yayınladığı Bilimsel Yönetimin İlkeleri (The Principles of Scientific Management) kitabını -Başkan Roosevelt'e hitaben- ulusal verimlilik sorununa katkı olarak ortaya koymaktaydı (Taylor, 1911: 5). Taylor'a göre savurgan eylemlerin ortadan kaldırılması sadece endüstriyel üretimde devrim yapmakla kalmayacaktı, aynı şekilde

tüm toplumsal aktivitelere eşit şekilde uygulanabilirdi; evlerin yönetimi, çiftliklerin yönetimi, esnafların büyüklü küçüklü işletmeleri, kiliseler, hayır kuruluşları, üniversiteler ve devlet daireleri (Taylor, 1911: 8). Taylor, pratik iş görme / yaklaşık hesap usullerini işçi hareketlerinin en verimli biçimde kullanımı ile değiştirerek üretim ve refahın sınırlarının üstesinden gelinebileceğine inanmaktaydı (Taylor, 1911: 16).

Taylorist bilimsel yönetim felsefesinin temel bileşenleri şöyleydi:

i. Tüm görevlerin belirli parçalara bölünmesi,
ii. Maksimum verimlilik elde etmek için her bir görevin analizi ve tasarımı ile tekrarlama kolaylığının belirlenmesi,
iii. Aletlerin ve makinelerin standartlaştırılmış modeller olarak yeniden tasarlanması,
iv. Ücretlerin üretim çıktısına bağlanması ve
v. Rasyonel koordinasyon ve üretim yönetiminin sağlanması.

Verimlilik ve rasyonalizasyon 20. yüzyıl sanayi kapitalizminin amentüleri olan iki önemli kavramdı. Taylorizm'de en berrak ve işlevsel halini alan bu kavramlar yönetimin yani işgücü denetiminin önemli araçlarıydı. Denetim, tarihsel süreçte her daim yönetimin özü olmuştu ancak Taylor'ın sistemli hale getirmesiyle daha önce görülmemiş nitelikler ve boyutlar kazanmış oldu; Taylor, işgücünün, işin yapılış seyri içinde alınan kararların denetlenmesi yoluyla denetim altına alınması modelini ortaya koymuştu (Braverman, 2008: 109 - 122).

Verimlilik (*efficiency*) tarihsel süreçte farklı biçimlerde tanımlansa da ortaya çıktığı bu yüzyılda en az kaynakla en çok çıktıya ulaşmak olarak görülüp sayısallaştırılabilir bir veri olarak tanımlanmaktaydı (Zengin, 2011: 7). Bir tanımıyla Taylorizm, endüstriyel işlerde veya benzerlerinde maksimum verim elde etme sorununa bilimsel yöntemlerin uygulanmasıydı (Kanigel, 1997: 1). Eklemek gerekir ki, Taylorizm her şeyden önce bir

ideoloji olarak önemli hale gelmişti; uygulamadaki tekniklerden ziyade –örneğin uygulamada çoğu kez zaman etüdü yer almıyordu- sistematik yönetim kavramsallaştırması ve bunun "bilimsel" olması onu vazgeçilemez bir anlayış, bir anahtar kılıyordu (Derksen, 2014: 161).

Rasyonalizasyon ise Aydınlanma Çağı ile Sanayi Devriminin tesadüfi olmayan kesişiminin ürünü olmakla birlikte aklın yüceltilmesi, akıl yürütmenin evrenselliği olarak görülmüştür. Evrensel olduğu var sayılan rasyonalite gerçekte kapitalizmin gelişiminin ilk aşamalarında ortaya çıkan doğa yasası felsefesine dayanmaktadır (Zengin, 2010: 80). Ortaya çıkış saikiyle de uyumlu olarak zamanla teknikleşen ve kapitalizmin büyümesinde araçsallaşan rasyonalizasyon kamu ve özel kuruluşlarda yönetim ilkesi olarak dönemin bilimsel yönetiminin ruhu haline geldi. Taylor'ın çalışmasında doruğa ulaşan rasyonel yönetim teorileri, Birinci Dünya Savaşı'nda yönetim söylemine egemen oldu. Taylor'ın üretimde rasyonalizasyon kavrayışına göre, rasyonalizasyon sadece işi daha az çetin ve daha üretken kılmakla kalmayacak, aynı zamanda hem işçiler hem de sanayiciler için daha fazla kazançla sonuçlanacaktı (Barley ve Kunda, 1992: 364, 371). Her görevin yapılma biçiminin en iyi yolunun bilimsel metotlarla belirlenmesinde hem işçilerin hem işverenlerin çıkarının olduğu ileri sürülüyordu. Taylor'ın kendisinin de belirttiği gibi, "Adil bir iş gününün ne olduğu, pazarlık edilecek bir konu olmak yerine, bilimsel araştırma konusu olacaktır" (Taylor, 1911: 53). Bilimsel nesnellik – her ne kadar yönetim tarafından uygulandığı göz ardı edilemez olsa da böyle bir iddia söz konusu olabilmişti – iddianın aksine yönetimin çıkarını yansıtıyordu.

Rasyonalizasyon, bilimsel yönetimin bir diğer öncüsü olan Max Weber (1864-1920) düşününde de önemli bir yer tutar. Weber, çağdaş işyeri yönetimi adını verdiği bürokrasiyi hem kamu hem işletme yönetimi için tanımlar (1986: 192-193) ve çağdaş işyeri yönetiminin temelinde para ekonomisinin gelişmesi ve tam mekanikleşmeye götüren etmenler yer almaktadır. Kapitalizmin gittikçe istikrarlı hale gelen işleyişini

Weber bu rasyonaliteye bağlar. Weber uzun bir ABD seyahati sırasında fabrikaları gezmiş, incelemiş ve "Amerika'daki bilimsel yönetim sistemi bu hesaplamalara dayanarak, iş performanslarının rasyonel olarak belirlenmesi ve eğitilmesinde en yüksek zaferleri kazanmaktadır" değerlendirmesinde bulunmuştur (Weber, 1986: 207-224). Weber çağdaş dünyanın her kulvarda böyle bir model üzerinden, salt rasyonalite ve uzmanlığa dayalı bir örgütlenmeyi mümkün kıldığını düşünmektedir (Dikmen, 2010: 67).

Taylor'ın bilimsel yönetimi, kapitalizme rasyonelliğin zaman ve metot etütleri ile sistematik gözlem ve ölçmeyi temel alan yöntemini kazandırmıştır. Weberci rasyonalitenin somut işyeri düzeyinde uygulanması olarak da görülebilecek bu yönetim anlayışının temel uygulama biçimi yukarıda belirtildiği gibi işin basitleştirilmesi ve standartlaştırılması, verimliliği azami düzeye çıkarmak, zaman ve finans kayıplarını en aza indirmek biçiminde özetlenebilir.

Bilimsel yönetim, rasyonalite ve verimlilik çağında hızla büyüyen kapitalist ekonominin karmaşıklaşan işgücü denetimine bilimsel yöntemlerin uygulanmasını hedeflemekteydi (Braverman, 2008: 106). Devrimsel bir niteliğe sahip bu yöntemlerin ardındaki ideolojik kaygı işgücü ile sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişkileri dizginlemekti. Onaran (1971: 13) da Taylor'ın çalışmalarının o dönemde Ekim Devrimi ve SSCB'nin kuruluşuyla iyice tehlikeli hale gelen komünizme karşı kapitalist sanayiciler için bir savunma "ideolojisi" olduğunu düşünmektedir.

Taylor'ın asıl hedeflerinden biri, döneminde, iş yavaşlatma ve grevler şeklinde ortaya çıkan kitlesel tepkileri en aza indirebilecek yöntemi bulmaktı (bakınız, Taylor, 1903: 1371). 19. yüzyıl sonunda Avrupa'da esen ve tüm diriliğiyle ABD'ye sıçrayan sosyalizm rüzgârları sendikaların güçlenmesi, emek borsaları, yardım sandıkları ve partiler gibi işçi ve işyeri örgütlenmeleri ile karşılık bulmuştu. İşçi sınıfı bu dönemde önemli bir güç olarak tarih sahnesine çıkmıştı ve sermayedarların yani burjuvazinin dikkate almak durumunda kaldığı bir taraf olduğu çağa geçilmişti; ABD'de aktif nüfusun %63'ü ücretli

işgücünden oluşuyordu. Endüstride çalışan ücretli işçi sayısı (yalnızca fabrikalarda) 1870'te iki milyondan 1899'da dört buçuk milyona, 1909'da 6,2 milyona ve 1919'da 8,4 milyona varmıştı (Beaud, 2021: 212-213). 1880'ler ile birlikte artan grevler, boykot, sermaye ve işgücü arasında şiddetle sonuçlanan sürtüşme ve gerilimler Taylor'ı "işgücü sorununa" parça başı ücret sistemi fikrinden itibaren çözüm bulmaya yöneltmişti (Taylor, 1896).

Yoğun makineleşme, işçinin makinelerle denkleştirilmesi ve seri üretim, üretimde standardizasyon, bir yandan emeğin de standardizasyonunu gerektirirken diğer yandan kapitalist birikimin bekası için insan faktörünü de kırmak durumundaydı. Taylor eserinde "Bireysel olarak işçinin yargılarının yerini alacak birçok kural, kanun ve formülün oluşturulması" gerekliliğine vurgu yapmıştı (Taylor, 2016: 12-36). İnsan öğesinin inkâr edilmesi ve hatta küçümsenmesi, insanın olağan bir makineye indirgenip verimliliğin tek yolunun ücret olarak görülmesi Taylorizm'in önemli niteliklerinden biriydi (Dikmen, 2013: 84). İşçinin üretim sürecinde zihinsel faaliyetlerden koparılması ve yalnızca makinelerin işleyişine göre çalışması, katı hiyerarşi sayesinde işçilerin sendikalaşmasının engellenmesi ile işveren - işçi çatışmasının engellenmesi gibi denetim yöntemleriyle Taylorizm çağın bilimsel ve verimli yönetim biçimi olarak kabul gördü (Zengin, 2011: 75).

Taylor'ın yolunu açtığı bir diğer devrimsel nitelik ise standardizasyondu. Bir işin en doğru yapılış biçimini formülleştirirken hareketleri, zamanı ve üretim yapma biçimini de standart hale getiren Taylor emeğin ve daha sonra montaj hattı ile birlikte ürünün standartlaşmasının yolunu açmıştı. Taylor standardizasyonun önemini ve maksimum verimliliğe giden yolda önemli bir basamak oluşunu daha 1903 yılında yazdığı *Shop Managemenet* isimli erken dönem çalışmasında vurgulamış, üretim sürecinde her bir basamağın ve en küçük ayrıntıların dahi baştan sona ve dikkatli bir şekilde standardize edilmesi gerektiğinin altını çizmişti (Taylor, 1903: 1348, 1367, 1368). Dikmen (2011:

527)'nin belirttiği gibi Taylor işçinin iş görmesinin standartlarını belirleyerek emeğin standardizasyonu sürecini gerçekleştirmiş; Taylorizm ve Fordizmin katkılarıyla 20. yüzyıla gelene dek farklı biçimlerde görülen standardizasyonun ulaştığı en yetkin biçimi haline gelmiştir. Mekanik saatin icadı ile saat kullanımı 14. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştı[24] ve Sanayi Devrimi ve ardından gelen kronometreler zamanı en küçük parçalara bölerek işgücünü bu ritme uydurmuş, zamanın standardizasyonu sağlanmıştı. Bölünerek standardize hale getirilen zaman artık çalışanın değil işverenin zamanıydı ve zaman bilimsel yöntemle neredeyse bir para birimi haline gelmişti (Thompson, 1967: 61; Dikmen, 2013: 96). Yeni ekonomik sistem parçalara ayrılmış zamanın daha yoğun olarak kontrol edilmesini gerektirmişti. Ardından resimde perspektifin kullanılması ile mekân kavrayışı değişmiş; fabrikaların ortaya çıkmasıyla da mekânın standardizasyonu tamamlanmıştı (Dikmen; 2013: 95-96). İşgücünün yaşadığı ve çalıştığı mekânların, maksimum verimliliğe ulaşmak ve işgücünün yeniden üretiminin sağlanması için standardize edilmiş mimari biçiminde örgütlenmesi gerekmekteydi. Zamanın ve mekânın standardizasyonu ile başlayan süreçte modern işgücüne ait ürün ve emek standardizasyonuna varılmaktadır ve bu iki standardizasyon biçimi tarihte önemli bir eşik olan Taylorizm tarafından kucaklanmaktadır (Zengin, 2011: 69).

Taylorizm'in standardizasyonu teknolojiyle birleştiğinde en berrak halini Fordizm ile bulmuştu. ABD üretim örgütlenmesinde Taylorizm - Fordizm olarak adlandırılan bu yapı ile üretim teknolojisi modern anlamda başka bir boyuta geçmişti (Zengin, 2011: 61). Ford Motor Şirketi'nin kurucusu Henry Ford (1863-1947), 1908 yılında kitle üretiminin ilk ürünü olan T model arabayı piyasaya sürmüş; Highland Park Fabrikasında 1910-1914 yılları arasında standardizasyona dayalı işbölümünün kusursuz bir örneğini sunmuştu (Sennett, 2013: 42). 1916'ya gelindiğinde günde 2000 adet T Model Ford otomobil

[24] Thompson bu olgunun yeni bir Püriten disiplinin ve burjuva kesinliğinin bir belirtisi olduğuna değinir (Thompson, 1967: 56).

üretiliyordu (Walton ve Rockoff, 2014: 401). Ford'un fabrikasının çalışma prensipleri Taylor'ın bilimsel yönetim anlayışına dayanıyordu; Taylorist yönetim anlayışını Fordist montaj hattını içeren bir yönetsel anlayış biçimi olarak görmek gerekmektedir (Dikmen, 2013: 81). Teknoloji sayesinde ve karmaşık makinelerin kullanımı ile vasıflı emeğe eskisi gibi gerek olmadığı ilan edilmişti. İnsan emeğini standartlaştırarak basite indirgeyen ve vasıfsızlaştıran bu sistemde Taylor da işçilerin bütünün çalışma biçimini anlamasına gerek olmadığını düşünüyordu; zira Taylor'a göre işçiler anlama çabasıyla ne kadar az alakadar olursa işlerini o kadar verimli yapabilirlerdi (Sennett, 2013: 43)[25]. Edilgenlik yaratmak ve denetimi sağlamak için yapılan tüm bu düzenlemelerle birlikte Taylor, Ford ve onların izinden gidenler, işçi sınıfını etkili şekilde yeniden tasarlamayı amaçladılar (Mason, 2016: 260).

Taylorizm gerçekte işyerlerinde çalışanlar tarafından yöneticilerin umduğu gibi sorunsuz bir şekilde kabul edilmedi, aksine önemli bir dirençle karşı karşıya kaldı. Her ne kadar Taylorcular, güçlü sendikalara sahip endüstrilerden uzak durarak, "bilimsel yönetim altında hiçbir zaman grev olmadı" iddialarına inandırıcılık kazandırmış olsalar da, bu yanılsama kısa sürdü (Hale, 1984: 150). İşyerlerinde çatışmalar alevlendi, işleri kronometre ile zamanlanacak ilk iş olarak seçilen kalifiye kalıpçılar işi bıraktı. Onların grevi, Uluslararası Makinistler Birliği'ni derhal Taylorizm'e karşı yeni bir muhalefete yöneltti -ne de olsa makine atölyeleri, Taylorizm'in başlıca uygulama alanlarıydı- (Edwards, 1979: 103). 1912 yılında Watertown Arsenal fabrikasında ortaya çıkan grev Taylorizm'e direnişin önemli bir simgesiydi. Grev uzun sürmedi ancak bilimsel yönetimin verimliliği artırdığına dair önemli sorunların patlak vermesine sebep olan dört

[25] Henüz erken dönemde bile bazı sanat dallarında eleştirisini bulan bu hareketin en eleştirel temsillerinden biri Chaplin'in Modern Times (1936) filmiydi. İlerleyen dönemde Taylorizm filmleri olarak anılacak bu akımın bir başka geç dönem örneği de Chris Marker'ın yönetmenliğini yaptığı Fransa'da bir tekstil fabrikasında geçen Rhodiecata (1967) filmidir.

aylık bir kongre soruşturmasıyla sonuçlandı. Joseph ve Feiss ve üç American Locomotive Company fabrikasındaki grevlerin de nedeni buydu (Nelson, 1992: 13).

> Watertown grevini, birkaç eylem izledi: bir Kongre soruşturması, AFL'nin Taylorizm'e muhalefetinin seferber edilmesi, Taylorizm'in pratikte ciddi bir akademik değerlendirmesi ve kronometre ve askeri işletmelere prim ödeme yöntemleri. En önemlisi, grev, tüm örgütlü emeği Taylorizm'e karşı çıkması için uyardı (Edwards, 1979: 103).

Tüm bu krizlerin ve kısmen başarılı kısmen başarısız çabaların ardından eleştirmenler, Taylor'ın işçiyi yalnızca başka bir makine olarak görme eğilimi ve "insan faktörünü" anlayamamasını vurgulamaya başladı. Taylor'ın başlattığı girişimde insan ilişkileri, endüstriyel psikoloji, örgüt psikolojisi, personel yönetimi ve daha sonra ayrıntılı olarak tartışacağımız psikolojinin dâhil olduğu diğer alanlar da işgücü denetiminde çalışanın uyumlulaştırılması rolünü devraldılar. Aslında kısaca değinmek gerekirse, Birinci Dünya Savaşı öncesi gibi erken bir tarihte bile bilimsel yönetime psikoloji gözlüğüyle bakmanın ve onu mükemmelleştirme yolunun bu bileşim olduğuna dair eserlere de rastlanmaktadır. Psikoloji doktorası olan ve endüstri yönetiminde ilk doktora sahibi olan kişilerden biri sayılan Lillian M. Gilbreth'in 1912'de, kendisi de bir bilimsel yönetim teorisyeni olan eşi Frank Gilbreth'in adıyla basılan *Primer of Scientific Management* (Bilimsel Yönetimin İlk Kitabı) eseri basılmıştı. Lillian M. Gilbreth, 1914'te *The Psychology of Management: The Function of the Mind in Determining, Teaching and Installing Methods of Least Waste* (Yönetim Psikolojisi: En Az İsraf Yöntemlerini Belirleme, Öğretme ve Uygulamada Zihnin İşlevi) kitabını yazmıştı. Gilbreth her iki eser de Taylorizm'in işçilerin sağlığı ve gelişimi ile tutarlı tek yönetim yöntemi olduğunu savunmaktaydı (Price, 1992:60). Bununla birlikte Gilbreth yönetim psikolojisi (psychology of management) kavramını ilk olarak tanımlayan kişilerden biriydi; yönetim psikolojisini, işi yöneten zihnin yönlendirilen iş üzerindeki etkisi ve bu yönlendirilmemiş ve yönlendirilmiş çalışmanın işçinin zihni üzerindeki etkisi olarak tanımlamıştı (Gilbreth, 1914: 1). Gilbreth (1914: 3)'e göre psikolojinin yönetim (management) açısından önemi

bilimsel yönetimde yatmaktaydı ve verimliliğin en iyi şekilde elde edilebilmesi için vurgu işe değil insana yapılmalı, insandan en iyi şekilde yararlanılmalıydı.

Ancak yeni bir sıçrama olarak değerlendirilebilecek düzeydeki gelişimde, Hugo Münsterberg, Elton Mayo gibi öncüler ile psikoloji işyerinin bilimsel yönetiminde yerini aldı. Verimlilik kaygısı ile rasyonalizasyon ve standardizasyon, bu uyumlulaştırma sürecinde temel araçlar halinde varlığını her daim korudu. Taylorizm'in ana çerçevesi, çalışma biçimlerine ve doğrudan işgücü denetimine yönelik ortaya çıkan kuram ve uygulamaların hemen hemen hepsine ev sahipliği yaptı ve yapmaktadır.

Taylorizm'in tüm dünyaya yayılması çok kısa sürede ve inanılmaz bir hızla gerçekleşti. Taylor'ın en bilindik eserlerinden biri olan Bilimsel Yönetimin İlkeleri kitabı ABD'de basılmasından birkaç yıl sonra Çince, Felemenkçe, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Rusça'ya çevrildi (Kanigel, 1997: 4). E.A. Filene, Henry S. Dennison, Owen D. Young ve 1920'lerin önde gelen sanayicilerinin çoğu Taylor'ın takipçileriydi; Frank Gilbreth gibi Amerikalı Tayloristler yeni Avrupa hükümetlerine tavsiyelerde bulundular. Diğerleri Çin ve Japonya'ya seyahat ederek, diğer uluslara endüstriyel organizasyon ve idari değişimin verimliliği konusunda bir dizi Amerikan tavsiyesi sunmayı sürdürdüler (Karl, 1976: 496).

Lenin de Sovyet deneyiminde Taylor'ın bilimsel yönteminin incelenmesi ve yöntem içinde bilimsel ve ilerici olanı almanın gerekliliği çağrısında bulunmuştu (Braverman, 2008: 44). Lenin kapitalizmin son sözü dediği Taylorizm'den, örneğin yapılan iş miktarına göre ücret belirlenmesinin ya da en iyi kontrol ve muhasebe sisteminin getirilmesi gibi önerilerle Sovyet yönetim örgütlenmesini kapitalizmin güncel kazanımlarıyla birleştirmedeki başarıya atıfta bulunmuştu (Lenin, 1918).

Taylor Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen süreçte kendi teorilerinin benimsendiğine şahit olamadı ancak Karl'ın toplumsal Taylorizm (social Taylorism) olarak adlandırdığı

örgütlenme, endüstriyel bir sistemin işleyişine olan inancın ilhamıyla ortaya çıktı (1976: 496). Taylorizm endüstrinin büyük binalarından küresel dünyanın bilinirliliğine sıçradığında 20. yüzyılın başından modern dünyanın her alanında hazır ve kullanışlı bir mevcudiyet, yaşam ve verimlilik paradigması haline geldi. Arendt'in belirttiği gibi *homo faber*'in (alet yapan insan) *animal laborans*'a dönüşmesinin[26] tamamlandığı dünyada verimlilik eliyle bir emekçiler toplumu yaratılmıştı ve iş sürecinin ortak payda olacak en küçük performans tespiti için bölümlenmesi emekçiler toplumuna istikrar sunuyordu (2013: 192). Kısacası, Taylorizm yalnızca işin bilimsel örgütlenmesi olarak değil, bir toplumsal biçimlendirme yöntemi olarak da anlaşılmalıdır. Lasch, Taylorizm'i Amerikan yaşamının vaadinin üretkenlikteki bitmek bilmeyen gelişmelerin yarattığı bolluğa dayanan, "Amerikan rüyasının yeni bir yorumu" olarak adlandırmıştı (Lasch, 1991: 224). Kanigel de çeşitli yazarların, şair William Carlos Williams'ın eserlerinde Taylor'ın elini gördüklerini; Fransız modernist yazar Louis-Ferdinand Celine'in endüstrileşmiş, standartlaştırılmış bir tıbbi bakım sistemi çağrısından 1930'larda Alcatraz mahkûmlarına dağıtılan katı günlük tarifelere kadar Taylorizm'in varlığını koruduğunu belirtmişti (Kanigel, 1997: 2).

4.3.ABD'de Yeni Psikoloji

Psikoloji ilk olarak Almanya'da akademik bir bilimsel disiplin haline geldi çünkü Almanya, Wundt ve meslektaşlarının deneysel fizyolojinin daha önceki başarısına dayanan deneysel bir psikoloji yaratmasını sağlayan modern üniversite sistemini geliştirmişti. Bununla birlikte, psikoloji Kuzey Amerika'da kurumsal olarak Almanya'da

[26] Arendt'in tartışmasında *homo faber* yaratan, yaratıcı insandır ve bütün yeryüzünün efendisi ve Tanrısı olarak davranırken *animal laborans* hayatta kalmak için çalışır ve yine de doğanın ve yeryüzünün hizmetkârı olarak kalır (2013:209-210). Sanayi Devriminin ardından otomasyonun ve makineleşmenin gelişmesiyle her türlü "iş-çiliğin" yerini "emek"almış, bu andan itibaren de modern dünyadaki tüm şeyler, kullanıma uygun iş ürünlerinin aksine tüketilmek üzere üretilen emek ürünleri haline gelmiştir. Zaferi kazanan animal laboranstır ancak mevcut dünyada hizmetkâr olarak kalacak olan da odur.

olduğundan daha hızlı gelişti (bakınız, Ash, 1980); 1915 civarına gelindiğinde psikoloji ABD'de muazzam bir gelişme göstermişti (Danziger, 1979: 29).

ABD'ye psikoloji doğrudan Alman üniversitelerinden ihraç edilmiştir diyebiliriz. Alman araştırmalarının duyusal fizyolojideki sonuçları ve bunların zihin felsefesi için önemi, İç Savaş sonrası dönemde Amerikalıların gözünden kaçmadı. Wundt'un laboratuvarında ve yine Almanya'da başka üniversite kürsülerinde eğitim alan ABD'li psikologlar 19. yüzyıl sonunda ülkelerine dönerek psikolojiyi burada bir bilim olarak tanıttılar ve Amerikan psikolojisinin öncüsü oldular. Wundt'un öğrencileri arasında; ABD psikolojisinin kurucularından biri sayılan ve yeni deneysel psikoloji üzerine önemli çalışmalar yapan –ki bu alanda çalışmaları yayınlamaya adanmış ilk İngilizce süreli yayın olan American Journal of Psychology'yi kurmuştu- G. Stanley Hall (1846-1924), bireysel farklılıklara dayalı ilk zihinsel test programlarından birini Columbia Üniversitesinde geliştiren James McKeen Cattell (1860-1944) ve gelişim psikolojisine önemli katkılar yapan James Mark Baldwin (1861-1934) de vardı (Boring, 1965: 7; Fuchs ve Milar, 2003: 4; Danziger, 1973: 33).

1880'lerde ABD'de yerleşik zihinsel ve ahlaki felsefi temelleri yerle bir eden "Yeni Psikoloji" ortaya çıkmıştı. Bu Yeni Psikoloji, temelinde, gündemlerini ve önceliklerini önemli derecede belirleyen bir ahlaki proje de barındırmaktaydı ve yeni psikoloji geleneksel ahlak için yetkili bir kültürel temel sunmaktaydı (Richards, 1995: 2, 15). "Yeni Psikoloji" adlandırmasını ilk kez John Dewey 1884 yılında yazdığı makale ile bir "hareket" olarak ortaya koysa da öğeleri yaklaşık 1912'de Münsterberg ile net bir şekilde belirlenmişti. 1899'da Amerikan Psikoloji Birliği (APA) başkanlığı da yapan Dewey, eski psikolojinin var olmayan şeylerle ilgilendiğini, olguları tanımladığını ama onları açıklamadığını belirtiyordu; yeni psikoloji soyut ideallerle değil gerçeklerle ilgilenen, fizyolojik, deneysel, gündelik yaşamla ilişkili ve somut gerçekçi olayları konu edinen bir psikoloji hareketiydi (Dewey, 1884). 1920'lere gelindiğinde bu yeni psikoloji çağın

karakteristiği ve onunla birlikte kritik toplumsal değişimin hem sebebi hem belirtisi haline gelmişti (Burnham, 1968: 352).

ABD muhafazakâr geleneği psikolojinin ülkede belirişini de büyük oranda etkilemişti. ABD'de deneysel psikoloji başlangıçta yerli bir yenilik olarak ortaya çıkmayı başaramadı. "Ruh" için duyulan teolojik kaygılar deneysel psikolojinin yöntemleriyle giderilemedi ve eski psikolojinin teolojik[27] nüveleri yeni psikoloji ders kitaplarında da yer aldı (Fuchs ve Milar, 2003: 7). 1788 anayasasının temel ilkelerinden biri, dinsel ve aslında din dışı inançların çoğunluğunun bir "insan hakkı" olduğuydu, o zamanlar ahlaki otoritenin yerleştirildiği yer burasıydı. 1860'lardan sonra ABD'de teşvik edilen İngiliz evrimci düşüncesinin yükselişi ve İç Savaşı izleyen Yeniden Yapılanma dönemi üniversitelerin laikleşmesi ile sonuçlanmıştı (Richards, 1995: 2-5). Disiplinin teolojiyle bağlarını kısmen koparmayı başaran, 1890 yılında ampirik yöntemlere olan ihtiyacı kuvvetle vurgulayan Psikolojinin İlkeleri (*The Principles of Psychology*) kitabını yazan ve yeni psikolojinin önemli figürlerinden biri olan William James olmuştu. James başlangıçtaki bu dinsel atmosferi "bizim bilimimizin mizacı dindardır" ifadesiyle belirtmişti; din ile bilim arasındaki bu çelişki büyük bir patlamaya yol açsa da çözülmüş görünüyordu (James, 1907: 15). Ancak parantez açmak gerekir ki bu çözüm, Fransa'daki gibi bir karşı çıkışla ve seküler bir bilim ısrarıyla değil, işbirliği ile gerçekleşti. Örneğin ilk APA başkanı ve yeni psikolojinin kurucularından Stanley Hall, 1880'lerin sonundan itibaren Johns Hopkins'de ve Clark Dini Psikoloji Okulu'nda dini psikoloji dersleri vermiş, dini psikoloji için bir kütüphane bölümü kurmuştu. Hall'ın 1917 yılında basılan iki ciltlik Psikolojinin Işığında İsa Mesih (*Jesus, The Christ, In The Light Of Psychology*) adlı bir eseri de mevcuttur.

[27] 1880'lerden önce ülkede çok sayıda küçük kolej vardı. Bu kolejlerde psikoloji, ağırlıklı olarak dinsel imalar taşıyan, 18. yüzyıl İskoç felsefesinin bir dalıydı. Yüzde doksanı din adamı olan kolej başkanları tarafından öğretildi (Ben-David ve Collins, 1966: 465).

James'in Psikolojinin İlkeleri kitabı iki ciltten, yirmi sekiz bölümden ve yaklaşık olarak bin dört yüz sayfadan oluşuyordu; beyin işlevi, alışkanlık, düşünce akışı, benlik, dikkat, çağrışım, hafıza, duyum, hayal gücü, algı, içgüdü, duygular, irade ve hipnotizma dâhil olmak üzere o zamanın bilimsel psikoloji disiplinindeki tüm ana konulara değinmekteydi. 1869'da Wundt'u, Helmholtz'u ziyaret eden ve Berlin'de derslere katılan James, psikolojinin bir doğa bilimi olması çağrısı yapıyor, 1890 ve 1892 yıllarında yazdığı modern ders kitaplarıyla psikolojinin henüz yerleşik bir bilim olmamasına rağmen, bir bilimin umudunu oluşturduğunu kabul ediyordu. James, 19. yüzyıl sonunda Wundt ile birlikte gayri resmi olarak eski ve yeni dünyaların "psikolojik papaları" ilan edilmişti (Fancher ve Rutherford, 2017: 279).

Başlangıçta, ülkede sadece birkaç psikolog olduğu söylenebilir (1892'de yeni Amerikan Psikoloji Derneği'nin otuz bir kurucu üyesi vardı) (Popplestone, 2003: xiii). ABD psikologları yurtdışı eğitimlerinden dönmeleri ile hemen işe koyulmuşlar, Kıta Avrupası'nda edindikleri birikimleri ve özellikle deneysel yöntemleri içeren ders kitapları yazmaya, laboratuvarlar, araştırmaları teşvik etmek ve yayınları çoğaltmak için dergiler ve üniversite kürsüleri kurmaya girişmişlerdi.

Amerikan psikolojisinin hızlı gelişimi ve başarısı neredeyse on yıl içinde, 1880 ile 1900 arasında gerçekleşmişti. Bu on yıl içinde çok sayıda laboratuvar kuruldu ve psikoloji lisansüstü programları açıldı. 1903 yılına gelindiğinde Amerikan üniversitelerinde ortalama kırktan fazla psikoloji laboratuvarı bulunmaktaydı ve doktora eğitimi görenler diğer alanlardan daha fazlaydı (Schultz ve Schultz, 2007: 308-309; Smith, 2015: 100). 1929'a gelindiğinde ise ABD'de yüzden fazla psikoloji laboratuvarının bulunduğu ve yenilerinin de kurulmakta olduğunu görülüyordu (Garvey, 1929).

Psikolojinin bir dal olarak benzersiz ve süratli bir gelişimi gözlenmekteydi. 19. yüzyılın sonunda ABD psikolojisi herhangi bir Avrupa ülkesindekinden daha net ve hedef odaklı hale gelmiş; mesleki bir birliği, dergileri, üniversitelerde cazip kürsüleri ve

fonlama karşılığında hizmet ettiği pratik faydalara ilişkin iddialarını önemseyen geniş bir müşteri kitlesi bulunmaktaydı. Fransa'dan klinik birikimin, Almanya'dan deneysel yöntemlerin ve İngiltere'den evrimselci bakış açısının alınması hızlı olmuştu ve hemen yeni bilime adapte edilebildi (Smith, 2015: 130). Almanya'dan alınan deneysel yöntemler kısa sürede laboratuvar dışına, toplumsal yaşama taşınacak, İngiltere'den alınan evrimselci bakış özellikle davranışçıların davranış tahmini ve kontrolü çalışmaları için meşru bir zemin sağlayacaktı. Fransa'dan alınan klinik birikim ise fabrikaları ve işyerlerini bir klinik mekân olarak ele almakta kullanılacak, bir süre sonra da terk edilecekti. Kısa sürede psikolojinin içine tıbbi bilgileri dâhil etmek yerine, tıbba psikolojik testler ya da algı, performans ölçüm cihazları gibi psikoteknik araçların dâhil edildiği görülecekti.

ABD'de psikolojinin gelişimi yukarıda bahsedildiği üzere Kıta Avrupası'na göre geç gerçekleşti ancak kısa sürede dünyada ciddiye alınan, araştırma, uygulama ve amaçları belirleyen ana akım psikoloji haline geldi. 1915 civarında gelişmeye başlayan psikolojinin 1880'lerde Almanya'da ortaya çıkan psikolojiyle özde aynı olduğu varsayımı psikoloji tarihçileri tarafından uzun yıllar kabul edildi. Çünkü psikoloji bir bilim ise gelişimi lineer, birikimli ve sürekli biçimde ele alınmalıydı. Oysa Alman psikolojisi ile ABD psikolojisi arasında temel bir niteliksel süreksizlik söz konusudur. Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkelerindeki sayılı psikoloji bölümünün aksine ABD üniversitelerinde psikoloji bölümü 1910'larla birlikte mantar gibi çoğalmıştı; diğer yandan felsefeyle bağları olmayan küçük bir profesyonel psikolog ordusu vardı (Danziger, 1979: 32). Alman profesyonel psikoloji birliği Amerika Psikologlar Birliği'nden (APA 1892 yılında kurulmuştu) yirmi yıl sonra kurulmuştu ve söz konusu olan bir otonom Amerikan modeli vardı. APA'nın kurulması bu otonom modelin kurumsal bir kimlik kazanması ve psikologların hâkim daha doğru bir deyişle karar verilen paradigmayı izlemeleri konusunda önem taşıyordu. APA başkanlarının eylem ve

tutumları önemliydi çünkü psikologlar arasında kutsallık arz ediyordu; diğer yandan başkanların ve alanın devlerinin kurdukları bilimsel ve ticari ilişkiler kanonun oluşumunu sağlıyordu. Bu nedenle mevcut çalışmada adı geçen bilim insanlarının APA başkanlığı statüleri belirtilmektedir.

Wundt'un yetiştirdiği öğrencilerin ABD'ye döndüklerinde meydana getirdikleri psikolojinin Wundt'tan öğrendikleri psikoloji ile neredeyse ilgisi kalmamıştı (Schultz ve Schultz, 2007: 310). Psikoloji ABD'de yeni çevresine uyum sağlamak ve bu çevrenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere değişiyordu ve bu değişim oldukça hızlı gerçekleşti. APA'nın kuruluşunun henüz ertesi yılı, 1893'te Chicago'daki Dünya Columbia Fuarında, yeni psikolojiyi bilimsel bir disiplin olarak tanıtmak amacıyla çeşitli psikolojik aygıtlar ile zihinsel testlerin tanıtıldığı ve laboratuvarın ötesindeki pratik uygulamaların vurgulandığı bir psikoloji sergisi düzenlenmişti. Fuara altı ay boyunca İran'dan Japonya'ya kırk altı ülkeden toplamda yirmi yedi milyondan fazla insan katılarak dünyanın modern harikalarıyla tanışmıştı; ilk ses kaydı cihazı, asansör, fermuar, ilk elektrikli araba, silahlar ve daha fazlası. Psikoloji sergisi de tüm ekipmanlarıyla modern harikalar arasında yer alıyordu. Biri laboratuvarı diğeri zihinsel süreçler üzerine yapılan deneylerdeki aygıtların koleksiyonunu içeren iki büyük odadan oluşan sergide onlarca test, teknik, alet ve özellikle antropometrinin[28] yöntem ve sonuçlarına dair materyaller yer alıyordu (Jastrow, 1893). Sergi süresince binlerce fuar ziyaretçisi tarafından yeni psikolojinin bilimsel cihazları ve testleri kullanılarak değerlendirildi; yaş, cinsiyet, ırk, fiziksel gelişim, eğitim gibi konularda veriler toplandı (Dennis, 2011: 119). Sergiyi gezen Fransız bir psikolog daha önce hiç böylesine araç ve yöntem kombinasyonu görmediğini, iki frank gibi göstermelik bir meblağ ile yaklaşık iki saat süren bir muayeneden geçilebildiğini yazmıştı (De Varingny, 1894: 624). Yüzyıllık Yalnızlık'ın Çingene

[28] İnsan bedeninin büyüklük ve oranlarının yaş, cinsiyet ve etnik köken gibi değişkenlerden nasıl etkilendiğinin bilimsel çalışmasıdır (APA Dictionary of Psychology, 2015: 62).

büyücüsü Melquidas'ın çılgın icatlarının yer aldığı sergileri çağrıştıran ve Amerikan istisnacılığının[29] bir sembolü haline gelen bu fuarda, yeni psikoloji yalnızca ulus sınırları içinde değil, dünya ölçeğinde rüştünü ve vaatlerini sunuyordu. Modern psikoloji temel araştırma ve faaliyet alanlarını sergileyerek gövde gösterisini yapmıştı.

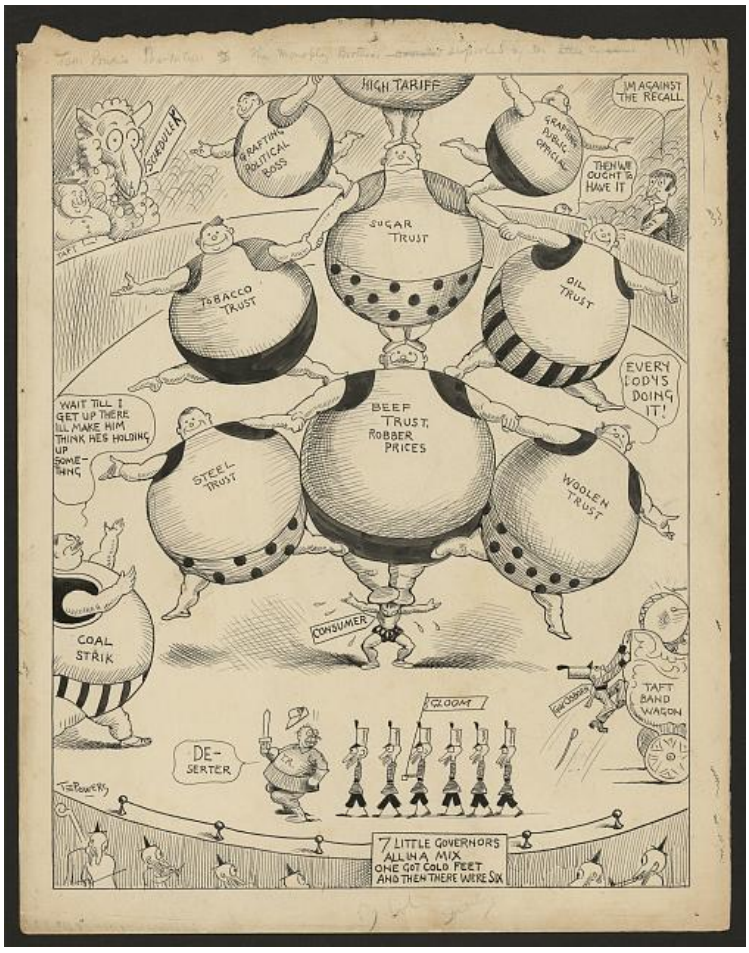

Resim 7: Harvard Psikoloji Laboratuvarı, çeşitli zihinsel görevler için gereken süreyi ölçen öğrenciler, Dane Hall, fotoğraf, 1892. Masanın başında oturan Hugo Münsterberg. (Kaynak: Harvard Library Digital Archive: https://hollisarchives.lib.harvard.edu/repositories/4/archival_objects/2165241)

ABD'de psikolojinin hızlı gelişiminin ve otonom modelinin üzerinde İlerlemeci Dönemin (The Progressive Era, 1896–1917) etkisi de büyüktü. Daha doğru bir deyişle, psikolojinin gelişimini bu sürecin içinden okumak gerekir. ABD modernleşmesinin felsefi temeli olan pragmatizm, İlerlemecilik politikasını önemli derecede etkilemişti; ekonomi ve toplumun devlet eliyle kapsamlı bir denetime ve planlamaya tabi tutulması baskın eğilimdi (Schivelbusch, 2014: 48-49). Genel olarak toplumsal aktivizm ve politik reform dönemi olarak bilinen bu süreçte, yolsuzluk ve siyasi rüşvet eleştiriliyordu ve sanayi mülkiyeti tröstlerin elinde muazzam biçimde yoğunlaşırken ilerlemeciler hızlı

[29] ABD'nin niteliksel olarak diğer milletlerden farklı, benzersiz ve ulu olduğuna dair görüş (American exceptionalism).

endüstrileşmenin neden olduğu toplumsal sorunları çözmeye odaklanmıştı. Büyük sermaye ve Wall Street'in siyasi temsilcileri 1870'lerden o güne dek hâkimi oldukları iş dünyasını, endüstriyi ve finansmanı ellerinden kaçırmamak için uğraşırken; entelektüeller, gazeteciler, avukatlar, sosyal bilimciler ve kimi politikacılardan oluşan ilerlemeciler bu sorunları kimi zaman sistemli kimi zaman korsan bir şekilde ama değişime dair büyük bir inanç ve umutla dile getiriyorlardı. İlerlemeciler hiçbir zaman ortak hedeflere yönelik siyasi bir mekanizma kuramamışlardı, ancak ortak amaçları, büyük ekonomik grupların ülkenin kurumları ve yaşamı üzerindeki gücünü kontrol etme ve dengeleme konusunda hükümet yetkisini elde etmek, daha doğrusu iyi hükümet oluşturmaktı (Link, 1959: 836). Ortak ilke ve hedefleri kamusaldı. Aynı zamanda bilimden, daha özel olarak inceleme nesnelerini zihnin yapısından zihnin işleyişine, zekâ testlerine, bireysel farklılıklara ve çevreye uyuma kaydırmış olan psikologlar gibi "bilgiye dayalı disiplin uzmanlarından" yardım arıyorlardı (Dennis, 2011: 119).

Resim 8: Küçük tüketicinin desteklediği Tekel Kardeşler (*The Monopoly brothers supported by the little consumer*), Powers, Thomas E. Published in: New York American, April 2, 1912. Caroline and Erwin Swann collection of caricature & cartoon. Library of Congress.

(https://www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.24802/). İlerlemeci dönemin toplumsal yankılarını betimleyen Tekel Kardeşler, tröstleri, yüksek tarifeleri, siyasi rüşveti ve kömür grevini temsil eden on tombul figürden oluşuyor.

İlerlemeci dönemin 1920'lere getirdiği önemli bir olgu, sermayedarların rüzgârı kendi lehine çevirerek, demiryolu baronları, zengin tröstler imajının yerine işçileri güçlendirmeye çalışan kişiler oldukları imajının yaratılmasıydı. İşçi örgütlenmeleri ve sendikaların taleplerini, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yaptıkları gibi şiddet yollarını kullanarak bastırmanın aksine daha sessiz ve profesyonel olarak denetlemenin ve büyümelerini devam ettirebilmek için maksimum verimlilik sağlamanın yollarını aramak durumunda kalmışlardı. Psikologlar ise tröstlerin ihtiyaç duyduğu işgücü denetimini sağlamak için önemli bir teknik ve entelektüel grubu oluşturuyor, bilimsel yöntem ve araçlarla işgücü denetimini nesnellik ve ulusal verimlilik zemininde meşrulaştırıyorlardı. Bununla birlikte, politik olmamaya çalışıp, daha doğrusu politik olmama gereğini her fırsatta vurgulayan ve bununla övünen alanın kurucuları ve önde gelenleri, ekonomik koşulların ve gün geçtikçe büyüyen sanayileşmenin ortaya çıkardığı toplumsal sorunlara, nedenlerinden bağımsız olarak birer hastalık, patoloji bakışıyla yaklaşmış ve toplumsal kontrolü sağlamak için tarih sahnesindeki yerlerini almışlardı. Aslında son derece politiklerdi. İlerlemeci dönem psikologlar için özellikle toplumsal kontrol adına meşruiyet zemini sağlayan bir dönemdir. İlerlemeci dönem yönelim olarak bir orta sınıf hareketiydi ancak bu dönemde yapılan reformların önemli bir kısmı yine finans ve endüstri dünyasının liderlerinin arzularıyla çıkarılan, özel çıkarlara yönelik örneğin israfı ve kötü yönetimi önlemeyi içeren kanunlardan oluşuyordu (Link, 1959: 836). Psikolojideki reformcuların, siyaset ve ekonomideki reformcularla, hepsini İlerlemeci olarak tanımlayan bir dizi toplumsal varsayımı paylaşmaları çarpıcı bir gerçektir (Burnham, 1960: 457). İlerlemeciler, bireylerin şekillendirilebilir olduğu, insanın kendi yaşamını yaratabileceği, kötülüklerin ve patolojilerin sebebinin sosyal çevre olduğu gibi konularda hemfikirdi. Evrimci düşünceden doğmuş olan İlerlemecilikte

bir paradoks gibi görünse de insanın çevresini değiştirerek toplumun ve bireylerin yeniden inşa edilebileceği düşünülüyordu. Yeni bireyler ve yeni bir toplum yaratırken de var olanı değiştirmek ve kontrol altında tutmak psikolojiye düşüyordu.

ABD'de yeni psikolojinin ortaya çıkışı ve yükselişi beş felsefi ve siyasal ilke ve metot üzerinden gerçekleşmişti:

i. Deneycilik (Ampirisizm)
ii. İşlevselcilik
iii. Pragmatizm
iv. Araçsal rasyonalite
v. Profesyonelliğin ticari olanla el ele gitmesi

Aslında bu beş maddeyi birbirinden ayrı ele almak oldukça zordur, çünkü bir çarkın dişlileri gibi birbirlerini tamamlıyorlardı. Örneğin Hugo Münsterberg'in felsefenin metafizik tartışmalarını bir kenara bırakıp deneyciliğe yönelme çağrısı aynı zamanda yalnızca laboratuvar deneylerini değil evlerinde ya da sınıflarda "normal" insanları da deneye tabi tutmayı kapsıyordu (Münsterberg, 1893: 207-208). Bir başka deyişle, deneycilik işlevselcilik ile el ele gidiyor, psikoloji, deney ekipmanları ve tüm düşünsel donanımıyla birlikte yaşam alanlarına iniyordu.

Deneycilik ABD psikolojisinin Alman köklerinden, Leipzig'den geliyordu ve bu anlayışta Herbert Spencer'in (1820-1903) etkisi de büyüktü. Spencer, felsefenin evrensel problemi olan zihin ve beyin ikiliği tartışmasını, zihnin ve beynin karşılıklı bağımlılığı üzerinden ele almıştı ve modern psikoloji, çalışma hipotezini ona borçluydu (Fite, 1904: 293). 1855 yılında ilk baskısı yapılan Psikolojinin İlkeleri (Principles of Psychology) kitabı ile Spencer, insan davranışının biyolojik olarak incelenmesi gerektiği üzerinde ısrar eden ve çevreye uyum üzerinde duran ilk filozoflardandı. Evrimci bakış açısını psikolojiye uyarlamıştı. Örneğin Spencer'a göre zihnin uyum sağlama ile öğrenilen genel

çalışma yasaları vardı ve genel doğruların gözlemlenmesiyle ulaşılan tümevarımla bu genel yasalar bulunabilirdi (Spencer, 1855: 339-340). Spencer, evrim teorisini hem doğanın hem bireylerin hem de toplumun izlediği gelişim yasalarının işleyişini açıklayabilmek üzere uyarlamıştı; bilimsel bilgi tutarlı bir bütünlükle basitten karmaşığa doğru giden gerçekleri yasalar halinde insanlığa sunabilirdi. Spencer'ın kalıcı bir bilinç durumu olarak adlandırdığı alışkanlıklar yasası ise (Spencer, 1855: 30, 342) işlevselcilik için önemliydi. Bilincin amacıyla ilgilenmeyen ABD psikolojisi için bilincin nasıl işlediği üzerine Spencer'ın düşünceleri önemli bir kaynak, davranışçılar için ise rosetta taşı olmuştu. Spencer'ın dönemdeki etkisi oldukça büyüktür, kitapları üniversitelerde psikoloji de dâhil birçok bölümde okutulmuş, gazete ve dergilerde yazıları basılmıştı. Spencer'ı önemli kılan bir başka gerçek de 1880'lerin başında İngiltere'den ABD'ye geldiğinde bu altın çağ sermaye sınıfının sözcüsü, hatta kimi tarihçilere göre endüstriyel kapitalizmin koruyucu azizi olmasıydı (White, 1979: 57). Spencer, ABD çelik endüstrisi milyoneri Andrew Carnegie ile yakın ilişkiler geliştirmişti (Carnegie kendisini Spencer'ın öğrencisi ilan etmişti) ve ülkede bir kahraman olarak görülüyordu. Spencer'ın ilerlemeye dair toplumdaki mücadele ve rekabete vurgusu, yani en güçlü olanın hayatta kalacak olması tezi, serbest rekabet ve sanayi kapitalizminin uygulamaları ve iş yöntemleri için ideolojik ve bilimsel destek sunuyordu. Felsefi ve evrimci görüşlerinin yanı sıra Spencer bir laissez-faire liberalizm düşünürüydü; toplumsal reform ve biyolojik bir organizma olarak toplum görüşleri de bu çalışma dâhilinde ele alınamayacak kadar geniş olsa da dönemin psikoloji düşünsel atmosferini anlamak için oldukça önemlidir. 1860'ların ortalarından itibaren ABD endüstrisinin hızlı yükselişi, göçmenlerin kıtaya akını, sanayi işçilerinin huzursuzlukları karşısında Spencercı görüşler yeni bir toplumsal kontrol formumun belirişine alan açmıştı. Daha sonra Amerikan Rüyasına[30] evrilecek olan en iyi olanın ve yeterince çalışanın hayatta kalmasına dair evrimci görüşler 19. yüzyıl ikinci

[30] Amerikan Rüyasına dair daha geniş, tarihsel ve eleştirel bir çalışma için: Lasch, C., (1991), *The True and Only Heaven: Progress and Its Critics*, New York, Norton.

yarısında kapitalizmin ruhuna uygun düşüyordu. Deneycilik 19. yüzyılın sonunda psikoloji otoritelerinin en çok ilgilendiği konuydu ve psikoloji laboratuvarlarının açılması, zihinsel süreçlerin analizine ve ölçülmesine dair deneyler yapılması oldukça önemseniyordu. Fizikte, kimya ve astronomide kesin sonuçlar veren deneysel yöntemlerin psikolojiyi de aynı sonuca yani kesin bilgiye ulaştırmaması için hiçbir neden yoktu (Cattell, 1888: 37-38). Fizyolojiden gerekli yöntem ve tekniklerini alan psikoloji, deneycilik ile duyum, algı ve zihinsel süreçlere ve bunların çevreyle olan ilişkilerine dair yasalara ulaşabilirdi (Dewey, 1884).

1885-1890 arasındaki beş yıl içinde ilki Pennslivania'da olmak üzere Chicago, California, Johns Hopkins gibi üniversitelerde psikoloji laboratuvarları kurulmuş, James, Ladd, Kiilpe, Jodl, Titchener, Ebbinghaus ve daha başkaları tarafından deneysel psikoloji üzerine ders kitapları yazılmıştı (Cattell, 1890: 655-657). Bu dönemde üniversitelerdeki psikoloji müfredatı yeni oluşturuluyorken ve tartışmaların konusu halindeyken, deneycilik ile yeni psikoloji, Avrupalı ve Antik Yunan köklerinden kopuş çizgisini çizmeye başlıyor, iç gözlemin bilimsel yollarla yapılmasını öneriyordu. İç gözlem yönteminin geçmişi Antik Yunan'a kadar uzanmakla birlikte, Wundt'un asıl olarak bilinçli yaşantıları incelemeyi sistematikleştirerek psikolojiye temel olarak sunduğu yöntemdi. James'in iç gözlem yerine önerdiği bilimsel yollar ise yoğunlukla zihinsel test ve ölçümlerdi. Bu test ve ölçümler iç gözlem kadar zaman almıyor, kısa sürede çok sayıda kişiyi incelemeyi mümkün kılıyordu ve gözlemlenen kişiden kontrolü tamamen almış oluyordu. Psikoloji dünyası kısa sürede bu çağrıya kulak vermiş ve bilinci zihinsel testler ile ölçmeye koyulmuştu. Örneğin, Jastrow'un 1891 yılında gerçekleştirdiği bilinçdışını ve zihinsel süreçleri sayısallaştırma ve nesnel sonuçlarını materyal haline getirme çalışması bunlardan biriydi. Modern psikolojinin amacı aynı yasaların herkesin zihninde işlediğini göstermekti ve zihinsel birliğe dair kanıtlar deneycilerin bilinçli ölçüm ve

tanıklıklarıyla elde edilebilirdi (Jastrow, 1891: 560). Sonuç olarak ölçme, gözlemin yerini aldı ve kurumsallaştı.

Deneyselci psikoloji zihnin bastırılmış ya da psişik süreçleriyle değil, çok sayıda kişiye uygulanan testler aracılığıyla kesin ve genellenebilir bilgisine ulaşmak, eğitim ve endüstriyel alanda fayda sağlayıcı bir psikoloji elde etmek istiyordu. Deneyselci psikolojinin kuruluşuna dair çalışmalar hızla ilerliyordu. 1890'da Pennsylvania Üniversitesi Psikoloji Laboratuvarı'nda Cattell tarafından on testten oluşan ve duyum, bellek, algı ve fiziksel acı gibi parametreleri içeren ilk seri öğrencilere ve gönüllü katılımcılara uygulanmış, daha sonra zekâ testi olarak adlandırılacak olan testlerin ilk örneği elli testlik bir serinin tanıtılmasıyla gerçekleştirilmişti (Cattell, 1890: 373-380). ABD psikolojisinin deneyciliğinin Leipzig deneyciliğinden kopuşu da deneylerin bireysel farklılıkların ve zekânın psikolojik ölçümlerine ve psikolojinin pragmatist uygulamalarının geliştirilmeye başlamasıyla gerçekleşti. Wundt, felsefe ile bağlarını hiçbir zaman koparmamış, Leipzig laboratuvarı süresince de felsefe üzerine binlerce sayfalık kitaplar yazmış ve psikoloji deneylerinde asıl olarak psikofizyolojik süreçleri ölçmeye çalışmıştı. Almanya'daki psikoloji bölümlerinde Aristoteles ve Platon'un eserleri Antik Yunanca baskılarından okutulmaya devam ediyordu. Cattell, Wundt'un yanında henüz öğrenciyken yapmaya giriştiği zekâ ve kişilik farklılıkları ölçümleri ile pratik psikoloji çalışmalarından o dönemde Wundt'un hoşlanmadığını belirtmektedir (Cattell, 1928: 546). Dewey de yeni psikolojiyi tanımlarken 18. yüzyıl felsefesini ve psikolojinin geçmişini elini tersiyle itiyor, tüm o mirasın ve "onların" işlerinin geçmişte kaldığını ve şimdi "kendi" işlerinin gelecekle ilgilenmek olduğunu belirtiyordu (Dewey, 1884). 1890'da James'in Psikolojinin Prensipleri (The Principles of Psychology Vol. I-II) kitabının yayımlanması, 1892'de Harvard, Yale ve Cornell'deki psikoloji laboratuvarlarının açılması ve aynı yıl Amerikan Psikoloji Birliği'nin kurulmasıyla Amerika'da psikolojinin daha önceki dönemi kapanmıştı (Cattell, 1928: 547-548). Bu

kritik yılda ilginçtir ki uygulamalı psikolojinin önde gelen ismi Münsterberg meslektaşlarını deneyciliğin biçimi ve psikolojinin yönü hakkında APA'nın ilk yıllık toplantısında uyarmıştı. Münsterberg'in uyarısına göre deney, iç gözlem yönteminin yerini almamalı, sadece ona yardımcı olacak kesin koşullar sunmalıydı; psikoloji ise felsefe ile sınırlarını koruyacak biçimde ancak ondan kopmadan, felsefeden kurtulmak için pür fizyolojiye dönüşmeden bu yolu kat etmeliydi (Münsterberg, 1892: 12). Zaman ilerledikçe özellikle 1920'lerden sonra deneyciliğin yaratacağı hayal kırıklı Münsterberg tarafından sezilmişti ancak Münsterberg da dahil olmak üzere psikoloji otoriteleri deneyciliği işlevselcilik ve pragmatizm ile psikolojinin çekirdeği haline getiren çabalarında ısrarcı oldular.

Zamanla işlevselcilikle birleşen ampirik anlayış psikolojiyi okullara, fabrikalara, reklamcılık şirketlerine çekti ve kullanılabilir hale getirdi. İşlevselcilik, görünen alışkanlıkları ve ölçülebilir davranışları uyarlanabilir işlevler olarak ele almaktı ve bu anlayışa göre insan zihni de çevresine uyum sağladığı için işlevsel incelemeye eklenebilirdi (Seim, 2007: 101). İşlevselci psikoloji, sistemli bir düşünsel zeminden ziyade bir tutumu yansıtıyordu ve ABD yeni psikolojisinin karakterini belirledi (Fuchs ve Millar, 2003: 19). İşlevselci psikoloji 20. yüzyılın başında aralarında John Dewey'in de bulunduğu Chicago İşlevselcilik Ekolü ile ortaya çıkmıştı ve bu ekolün temel beyanı sayılan makaleyi James Rowland Angell 1907 yılında yayınlanarak işlevselci psikolojinin ilkelerini bildirmişti. Bu ilkeler, bilincin karmaşık tutumlarını gerçek yaşam koşulları altında elde etmek, zihinsel eylemin oluşum sürecini ve zihnin ne olduğunu değil doğrudan eylemin kendisi ile dikkat, akıl yürütme gibi işlevsel ilişkileri incelemek, iç gözlem biçimini bir kenara bırakarak deneylere yönelmek, duyular ve duyguları çevre koşulları ile birlikte değerlendirmekti (Angell, 1907). İşlevselci anlayış da Darwinci teoriye dayanıyordu ve bilinci, yeni durumlara verilen uyarlanabilir tepkilerle büyük ölçüde eşanlamlı olarak ele alıyordu. Uyum sağlayıcı faaliyetlerin yalnızca fizyolojik

değil zihinsel nitelikte de olduğu bir psikolojik doktrin olarak kabul ediliyor ve psikolojinin, yaşam alanlarına pratik olarak uygulanabilir olması amaçlanıyordu. Bu konudaki çabaların ve uygulamalı psikolojinin öncüleri olan James, Hall ve Münsterberg psikolojinin günlük yaşama ve yaşamın her alanına uygulanmasının toplumsal sorunlara karşı çözümler sağlayacağına inanıyorlardı. APA'nın ilk başkanı olan G. Stanley Hall "Biz kullanılabilir bir psikolojiye ihtiyaç duyuyoruz" demişti (aktaran Schultz ve Schultz, 2007: 308). Hall'a göre felsefe, tarihsel psikoloji olarak öğretilmeliydi ve "yeni psikoloji" felsefeyi kısmen kapsayacak biçimde deneysel olmalı, bu yolla ulusun acil eğitimsel ve dini ihtiyaçları karşılanmalıydı (Hall, 1885). Hall yaklaşık on yıl sonra ise modern bilimsel psikolojinin hem metodolojik hem de epistemolojik olarak felsefeden tamamen bağımsızlaşmasını öneriyordu. Psikoloji eski sistemlerin çözümsüzlüğünün etkisinden sıyrılmalı, fazla soyut, tümdengelimli ve spekülatif köklerin zorunluluğundan koparak özgür olmalıydı; felsefi düşünce tarihinde kültür değeri olan konular artık psikolojinin çalışma konusu olamazdı. Psikoloji tümevarımsal ve pratik olmalıydı (Hall, 1904: 582-587).

Psikoloji 1910'lardan itibaren laboratuvardan stüdyoya, fabrikaya, tüketici araştırmalarına, satış ve pazarlama programlarına ve hatta özellikle 1920'ler itibariyle orta sınıf Amerikalıların hayatlarına bedensel olarak taşındı. İlerleyen bölümlerde somut olarak görüleceği üzere, bu işlevselci anlayış sınıf çatışmasını dizginlemek ve işgücü denetimini sağlamanın yanında toplumsal kontrol için de oldukça geçerli bir temel olacaktı. Gündelik yaşama uygulanabilir olan psikoloji çağrısı, aslında sermayenin istekleri doğrultusunda belirlenen hedefleri topluma uygulamaktı. Psikoloji halka iniyordu inmesine lakin araçlarını ve bilgisini kamunun ortak faydası, iyilik hali ya da kamusal bir politika için değil onun denetimi için kullanıyordu. Yine işlevselci anlayışın bir sonucu olan standartlaştırma süreci de denetimin bir başka aracı olmuştu. En net ve

hedef odaklı halini davranışçıların uygulamış olduğu bu standartlaştırma da ilerleyen bölümlerde tartışılacaktır.

ABD yeni psikolojisi işlevselci olmakla birlikte aynı zamanda pragmatikti. Daha doğrusu işlevselcilik, psikolojiye kaçınılmaz olarak ve işlevsel bir biçimde pragmatizm kapılarını açmıştı. Angell (1907: 68)'in de belirttiği gibi işlevselcilik ve pragmatizm benzer mantıksal motivasyondan kaynaklanıyor ve güncellikleri ve yayılmaları birbiriyle yakından ilişkili güçler olmalarına dayanıyordu. Pragmatizm, yeni bir bilgi teorisi ve yeni bir hakikat fikriydi. 1907 yılında James, Pragmatizm üzerine bir kitap yazmış –bu eserini ona pragmatik zihnin kapılarını açtığını belirttiği John Stuart Mill'in hatırasına ithaf etmiştir- ve pragmatizmi hem dindarlığın, hem rasyonalizmin ya da gerçeklerle bağını güçlü kılan ampirizmin, yani her türlü talebin ihtiyacını karşılayabilecek; ama nitelik olarak ampirist tutumu daha önce olduğundan daha radikal bir biçimde temsil eden bir felsefe olarak sunmuştu (James, 1907: 33, 51, 73). Pragmatizmin kamusal yüzü olan ve onu 20. yüzyıl başında popüler hale getiren yeni psikolojinin kurucusu James, Mill, Dewey ve Locke'tan etkilenmiş, pragmatizmi psikolojiye uygulamıştı. Pragmatizm de tıpkı işlevselcilik gibi bir felsefeden ziyade bir metot olarak ele alınıyordu. James, Mill'in faydacılığını (utilitarianism) psikoloji üzerinden geliştirerek pragmatizmi tanımlıyordu. James'in pragmatizmi, sonsuz metafizik anlaşmazlıkları çözme yöntemiydi; kader ya da ruh gibi metafizik kavramları pratik sonuçlarının izini sürerek yorumlamayı öneriyordu (James, 1907: 45). Herhangi bir fikrin mutlak doğru olup olmadığı değil, bu fikrin birileri için pratik fayda sağlayıp sağlamadığı önemliydi. James'e göre felsefenin tüm işlevi tam da bu olmalıydı: hangi dünya formülünün hayatın pratikliğinde fayda sağlayacağını bulmaktı. Diğer yandan pragmatik metodun bir diğer önemli niteliği teorileri muammalar olarak tartışmak değil, onları araç haline getirmekti (James, 1907: 51-53). Teoriler pratik sonuçlarına göre ele alınmalıydı; örneğin tanrının varlığı ya da özgür irade gibi problemler, pragmatik açıdan yararlı ise tartışmanın anlamı yoktu. Dolayısıyla psikoloji

teorileri de birer araçtı; hatta psikolojinin kendisi bir araçtı. Eklemek gerekir ki, James bu pratik faydaların kimin yararına olacağını tartışmaktan kaçınıyor, ya da belki de üzerine düşünmüyordu. Hangi dünya formülünün ya da teorinin yaşamda pratik fayda sağlayacağının bulunması bir adımdı belki ancak bu faydanın hangi toplumsal sınıflar için bulunacağı yanıtı herkes tarafından bilinen ancak var olmayan bir soruydu.

James'in pragmatizmi ve psikolojinin karakterinin bu çerçevede belirlenmiş olması, hem Avrupa psikolojisinden kopuşu net bir biçimde belirlemekte hem de psikolojinin Antik Yunan felsefesi köklerinden tamamen ayrılmasını göstermektedir. Aristoteles'ten 19. yüzyıla dek psikolojinin konusunu oluşturan iyi yaşam, erdem, beden ve ruh birliği ya da ikilemi, hakikat, mutlak doğru gibi arayışlar psikoloji için artık ortadan kalmış oluyordu. Fizyolojik psikolojideki gelişmelerle ve deneyselci psikolojinin yükselişiyle başlayan bu ayrılış ABD yeni psikolojisinin kurulmasıyla tamamlanmıştı. Bu kopma, Doktor Faust'un Yuhanna İncili'ndeki "Başlangıçta söz vardı" giriş cümlesini düşünüp, söz yerine önce "akıl" sonra "eylem" kelimesini yerleştirmesine benziyordu (Goethe, 2013/1829: 67-68). Tüm bu süreç tıpkı klasik tragedyada olduğu gibi bir anlaşmanın sonucuna benziyordu. İlginçtir ki, yeni psikolojinin kimi öncüleri deneycilik akımında felsefeden kopma yolunda kararlı ve istekli bir şekilde ilerlerken, kısık sesle de olsa Aristoteles'e referans veriyor, Aristotelesçi bölünme ve elementler anlayışıyla hareket ettiklerini iddia ediyorlardı (örneğin, James, 1890; Angell, 1907; Cattell, 1928). Ancak sonuç itibariyle, Hall (1923: 430)'un vurguladığı gibi, psikoloji gerçek bir bilim olma yolunda, geçmişten miras aldığı pek çok tartışmanın merkezi olmuş ancak yine de birçok araştırmaya yol açan ve hiçbir zaman çözülemeyecek olan problemler biçiminde hâlâ kendisine yük olan bazı metafizik kalıntılardan kurtulmuştu.

Pragmatist psikolojinin toplumsal alana ve emek süreçlerine yansıması da araçsal bir anlayışla gerçekleşmişti. Toplumsal emek alanlarında bilimsel dönüşüm, ancak pragmatik doktrinin bilimsel yöntemlerle kontrol edilen süreçlere dönüştürülebildiği ve

başarılı olduğu ölçüde yaygın bir bilgi haline gelmişti; üretimin, yönetimim ve idarenin rasyonelleştirilmesi, davranışların manipüle edilmesi söz konusu olduğunda profesyonel uygulama nesnelleştirilmiş süreçlerin teknik kontrol biçimi üzerinde kafa yormak zorunda kalacaktı (Habermas, 1989, 54-55). 20. yüzyılın başında işlevselcilik her şeyden elzem hale gelmiş, toplumsal bilimler ile yönetim bilimlerinde standart uygulama olmuştu. İşlevselci ve pragmatik retoriğin gölgesinde formalist ve indirgemeci teorinin inşası ve insanın mantıksızlığına dair üstü kapalı iddiaların yanı sıra bilimsel çabaların rasyonelliğine dair güçlü iddialar, psikologların, insan davranışının rasyonel kontrolünü sağlamak için yaptıkları çalışmalarda ortaya çıkıyordu (Morawski, 1986: 220). Bu dönem ve sonrasında ABD'de psikologlar bireylerin çalışma yerlerine ve topluma uyumlu hale getirilmesini öğrenmeye ve bunu başaramaya çalışmış ve çok az olarak ortak bir siyasi hedefin olup olmadığını sorgulamıştır. (Smith, 2015: 88). Topluma uyumlu hale getirmenin içerdiği her pratik ise bireylerin örgütlü ve bilinçli bir biçimde karşı çıkışlarının son derece siyasi doğasını da psikolojikleştirerek ve bireyselleştirerek maskelemiştir. Psikolojikleştirme bir yüntem olarak, Parker'ın belirttiği üzere üç biçimde işlemektedir. İlk olarak konuyu önemsizleştirir ve değişmesi imkânsız bir paranteze hapseder; ikincisi bireyi ve mecvut siyasi konuyu diğer dünyalardan ayırarak çözümsüzleştirir; üçüncüsü ise psikolojinin dili diğer çeşitli politik açıklamaların yerini alır ve toplumsal değişim alanını sınırlandırır (Parker, 2022: 21-22).

Yaşamın her alanına laboratuvarda teknik incelemeler ile bakan pragmatizm, Horkheimer'ın belirttiği üzere; "fabrikayı insan var oluşunun prototipi olarak gören ve bütün toplumsal alanları montaj hattı üzerindeki üretim ya da rasyonelleştirilmiş işyeri modeline uydurmaya çalışan modern endüstriyalizmin düşünce alanındaki karşılığı" olmuştur (Horkheimer, 2016/1947: 94).

Aydınlanma ile ortaya çıkan ve çağın mührü haline gelen rasyonellik ise psikoloji için James'ten itibaren başta tartışmalı bir konuydu ancak psikoloji o dönemde rasyonalizmi

yine de elinin tersiyle itmedi hatta kısa sürede sahiplendi. James rasyonalitenin akıl ilkesine bağlılığını ve pratik yaşam algısını destekliyordu ancak yine de rasyonalizmi gökler katındaki teorilerle cebelleşen bir felsefe olarak görüyordu (James, 1907: 21-27, 81). İşlevselcilik ve pragmatizm, yeni disiplinin içine tam olarak oturtulduktan sonra psikologlar rasyonalizme de kucak açtı. Ancak bu rasyonalite, bilimsel yönetimde olduğu gibi araçsal bir rasyonaliteydi. Araçsal rasyonalite istek ya da hedeflerin ne olduğuyla değil ona nasıl ulaşılacağı ile ilgilenen, yargılama ya da sorgulama niyeti olmadan yolların hangisinin maksimum fayda ve sonuç sağlayacağıyla ilgilenen rasyonalite biçimiydi (Cevizci, 2005: 141). Daha da ötesi, verimlilik talebine yanıt vermek için insan eylem ve davranışlarını ölçme, göstergelere dönüştürme, belirlenmiş parametreler içinde çaplarını belirleme, yönlendirme ve kontrol tekniklerinden oluşan büyük bir repertuarı uygulamak anlamını taşımaktaydı (de Gaulejac, 2013: 61). Psikoloji, araçsal rasyonalite ile bu amaçlara ulaşmayı sağlayan salt bir aygıta dönüşmüş oluyordu. Kuruculardan Hall da yöntem ya da sonuçtaki kesinlik saplantısından kurtulma, saf psikoloji yerine uygulamalı alana yönelme çağrısı yapmıştı; bilimlerin ve psikolojinin değeri artık pragmatik olarak ne yapabileceğinde, hangi yolları kullanarak bilimsel verimlilik sağlayabileceğindeydi (Hall, 1917: 10). Psikoloji pragmatizm, işlevselcilik ve araçsal rasyonalite kıskacınca ondan isteneni olumlama, yalnızca sonuca ulaşmak için teknik ve becerilerini ortaya koyma meziyetiyle felsefi kavrayışından yoksun bırakılmıştı. Bir aygıt ve teknikler bütününe indirgenen psikoloji, çağın sermaye sınıfıyla işbirliği doğrultusunda işgücü denetimi ve toplumsal kontrol için oldukça önemli bir anahtar haline gelmişti.

Önceki yüzyılda Fransa örneğinde de görüldüğü üzere psikoloji disiplini Avrupa'da filozoflar, tıp hekimleri, politikacılar, fizyologlar, eğitimciler ve diğer alanlardan birçok kişinin ürettiği bilgi ve görüşlerle ve kamusal hedeflerle şekillenmişti. Oysa Amerika'da disiplin kendine doğrudan psikolog diyen, felsefi ve politik bağlarla beslenmeyen bir

yapıda inşa edildi[31]. İlerleyen bölümlerde ele alacağımız gibi bu inşa ise zamanla psikolojiye dair bilgi ve hakikat tekelini elinde tutan uzmanların dünyasına dönüştü. ABD psikolojisini Atlantik'in diğer yakasından ayıran önemli bir kopuştur bu. Bu kopuşun kapitalizmin zirveye erişim yıllarına denk gelmesi ise rastlantı değildir. Toplumsal bağlamın farklılığı yani üretim ilişkilerinin gelişme biçimi yeni disiplinin doğasını oldukça somut ve politik yollarla belirledi. Psikoloji ABD'de hem kapitalizmin oraya özgü büyüme ivmesi içinde şekillendi hem de yöntem ve araçlarıyla çalışma ilişkileri ile işgücünün denetimi ve toplumsal kontrol sürecine yön verdi. Avrupa'daki ekonomik gelişmenin var olan aristokrasiyi demokratikleştirme eğiliminin tam tersi bir biçimde ABD'deki hızlı sanayileşmenin getirdiği zenginlik birikimi "sözde aristokrat" bir sınıfı ortaya çıkarmıştı (Keller, 1979: 36). Bilim dünyasının bu sınıfla kurduğu maddi temele dayanan işbirliği sosyal bilimlerin ve daha özelde psikolojinin yönünü belirledi. 20. yüzyılda ABD'de entelektüellerin toplumla ilişkisi anlaşılmak istendiğinde Loren, Amerikan toplumunun iyileştirilmesi en az zor olan toplum olduğunu ve sosyal bilimcilerin çoğunun iş dünyası ile olan ilişkilerinde güçlerini sanayi dünyasının hâkimiyetine sunduğunu belirtmektedir ve onları "Gücün Hizmetkârları" olarak tanımlamaktadır. Loren (1960: x-xi)'nın buradaki sosyal bilimler referansı öncelikle ve doğrudan insan düşüncesi ve davranışıyla en geniş anlamda ilgilenen psikoloji, sosyoloji ve yeni insan ilişkileri alanlarıdır. Psikoloji Avrupalı köklerinden koptuktan sonra bu hizmetkârlar içinde önemli bir mevki edindi ve Loren (1960)'ın vurguladığı gibi toplumsal ve tarihsel arka plan da buna oldukça elverişliydi.

ABD psikolojisinin Kıta Avrupası' ndan kopuşunda önemli süreçlerden biri ve onunla birlikte psikolojinin ABD'de şekillenişini açıklayan maddi koşullardan biri şudur:

[31] Amerikalı psikologlar felsefi temellerden ve incelikten neredeyse bihaberdi (Danziger, 1979: 34). James kuruculardan ve erken dönem psikologlardan biri olarak, diğer meslektaşlarından biraz daha felsefeyle ilgiliydi. Ancak o da liberal felsefenin yeni psikolojiyi şekillendirmesine yarayacak pragmatizm ilkesiyle ilgileniyordu. James (1907: 50)'e göre felsefenin tüm görevi, hangi dünya formülü reel yaşamlar için kanıtlanmış olarak pratikse onu bulmaktı.

Amerika'da sayıları hızla artan doktoralı psikologların çoğu, geçinebilmek için üniversitelerin sağladığı imkânların ötesinde arayış içinde olmak zorunda kalmışlardı (Schultz ve Schultz, 2007: 310). Akademisyenlerin önemli bir kısmı reklam şirketleri için psikoloji çalışmaları yapmak durumunda kalıyorlardı. Örneğin, reklamcılık dünyasında psikoloji bilgilerini uygulayan ilk kişilerden biri olan Harry Hollingworth (1880-1956) o akademisyenlerden biriydi. Hollingworth'ün kafeinin zihinsel ve davranışsal etkilerine ilişkin 1911 tarihli araştırması, büyük bir şirket tarafından finanse edilen psikolojik araştırmaların en eski örneklerinden biridir. Araştırmayı Coca-Cola Company talep ve finanse etmişti; Coca-Cola kafein gibi sağlığa zararlı bir madde içerdiği için yargılanıyordu ve kafeinin insan davranışlarına zarar vermediğine dair kanıtlara ihtiyacı vardı (Benjamin, Rogers ve Rosenbaum, 1991: 42). Araştırma önce tanınmış bir otorite olan Cattell'a teklif edilmişti ancak Cattell bu teklifi kabul etmemişti, Alman üniversiteleri geleneğinden gelen Cattell üniversiteyi ve profesörlüğü kutsal görüyor, Almanya günlerinden "para bozanların içeri girmesinden önce tapınağın dış avlusuna kabul edilmek güzel bir deneyimdi" şeklinde bahsediyordu (Cattell, 1928: 546). Hollingworth o dönemde iki yıllık bir psikoloji doktoruydu (doktorasını Cattell'ın yanında yapmıştı) ve paraya ihtiyacı vardı. Hollingworth, Coca-Cola'yı ürüne kafein ekleyerek halk sağlığına zarar verdiği yönündeki suçlamalara karşı ve hatta kafeinin zihinsel ve bedensel verimliliği arttırdığına yönelik bulgularıyla (Hollingworth, 1912: 164-166), psikolojik ve bilimsel kanıtlarla savunmasıyla ünlendi. Ertesi yıl araştırma sonuçları kitap olarak basıldı[32] ve sonrasında aranan, popüler bir danışman psikolog haline geldi (Jones ve Elcokc, 2001: 77). Bu dava ve çalışma yalnızca Hollingworth'ün kariyerinde değil, endüstriyel psikoloji tarihinde de bir dönüm noktası olmuştur. Hollingworth 1927'de APA başkanı seçilmişti. Bir başka önemli örnek ise Cattell'dı; Cattell da 1920'lerde finans dünyasına psikolojik uzmanlık pazarlamak amacıyla

[32] Deneyler ve çalışma hakkında daha fazla bilgi için: "The Influence of Caffein on Mental and Motor Efficiency'', Hollingworth, (1912), New York, The Science Press.

kurulmuş olan ticari bir girişim niteliğine sahip The Psychological Corpotarion'ın kurucusu ve aktif çalışanıydı.

Hollinghworth'ün anılarından görüldüğü üzere 1910 gibi erken yıllarda psikolojinin pratik uygulamalarına yönelik teşvikler ve bu uygulamaların önemli sonuçlara yol açabileceğine dair kehanetler vardı ancak,

> Satıcıların, çalışanların, imalatçıların, avukatların, reklamcıların soru ve yardım çağrıları ya yaşlılar tarafından görmezden geliniyordu ya da en iyi ihtimalle laboratuvardaki henüz koruyacak bir kutsallığa sahip olmayan daha genç ve daha cesur ruhlara havale ediliyordu (Hollingworth, 1938: 308).

Örneğin, Coca-Cola davası savunması için psikolojik araştırma yapmayı reddeden Cattell ya da 1910'larda reklamcılık psikolojisi üzerine yüksek lisans programı kurulması talebiyle fon sunulan ve bu fonu endüstriyel temaslardan kaçınarak reddeden Columbia Üniversitesi, -kısa süreli de olsa- koruyacak kutsallıkları olanlar arasındaydı. Columbia Üniversitesi daha sonra fonu kabul edip bu araştırmalara yön verecekti. Ancak teşviklere yönelmek, ya da bir kısım akademisyen için yönelmek zorunda kalmak ve kutsallıkları "aşmak" uzun sürmedi. İlk teşviklerle araştırma yaptıkları için kimi otoriteler tarafından ayıplanan, şaşkınlıkla karşılanan "Yahuda" o zamandan sonra hırslı ve inatçı sermayedar dışında başka bir kaynaktan araştırmalarını finanse edecek desteği almayı başaramadı (Hollingworth, 1938: 309).

Tüm bunlarla birlikte asıl olarak, hali hazırda ABD'de üniversite atamaları, araştırma fonları ve mesleki fırsatların kontrolü sermaye sahiplerinin ve onların atadığı kişilerin veya çıkarlarını temsil eden politikacıların elindeydi (Danziger, 1979: 35). Uzun bir alıntı yapacak olmayı göze alarak Danziger'in cümlelerini sunmak isterim:

> Psikoloji uygulanabilir bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkacaksa, bunun toplumsal güçlerin kabul edebileceği bir biçimde olması gerekirdi. Amerikan psikolojisinin kaderi kararlarına bağlı olanların eğilimlerine açıktı. Onlar, başkalarının eylemlerini kontrol etmek için konumlarını kullanmaya can atan, gerçek toplumsal güce sahip konumlardaki adamlardı. Toplumsal kontrol teknikleri ve somut performansla ilgileniyorlardı. Geniş ölçekli kentleşme ve göçlerle gelen insan kitleleriyle baş etmek, insanların rasyonalize edilen endüstriyel sisteme hızla adapte edilmesi ve ürünlerin satılması gerekiyordu. Mesleki uzmanlığın alternatif kaynaklarının zayıflığı göz önüne alındığında, psikologlar, bu problemlerle uygun şekilde başa çıkmak için gereken teknik yeterliliği geliştirme konusunda makul

> bir söz verebilirlerse kabul edilebilir hale gelebilirlerdi. Amerikalı psikologlar bu fırsata tamamen yenilikçi bir vaatle karşılık verdiler. Bu vaat, deneysel psikolojinin, bağlamdan bağımsız olarak tüm insan faaliyetlerini yöneten temel yasaları sağlayacağı iddiasından daha azını içermez. Bu nedenle, insanları kontrol etmeye yönelik tüm çabalara rehberlik eden insan ilişkilerinin "usta bilimi" (master science) olarak düşünülmelidir (Danziger, 1979: 35).

1920'lerden sonra ABD'de Carnegie, Sages veya Rockefeller gibi ülkenin en zengin sanayi sermayedarı ailelerin kurduğu büyük özel vakıflar, akademik bilimin en önemli müşterileri ve hamileriydi. Üniversitelerin sermaye vakıfları ile fonlanması aslında ABD'de üniversitelerin kurumsallaşmaya başladığı dönemde, 1892'de Chicago Üniversitesi ile başlamış, John Hopkins Üniversitesi ile devam etmişti (Karl ve Katz, 1983: 244-245). Hall (1923: 295-296)'nın biyografisinde anlatıldığı üzere, Chicago Üniversitesi rektörü seçkin kişilere kadroya katılma teklifi götürmüş, ancak bu teklif Standard Oil kurumuna karşı eleştirel görüşler nedeniyle geri çevrilmişti. Daha sonra, var olan maaşlarının iki katını almayı vaat ederek kadrolarına profesörler, eğitmenler, doktorlar ve bursiyerler almıştı. Hall da kendine gelen teklifi reddetmişti ve rektörün acıklı durumunu "hizmetçileri daha yüksek bir fiyata meşgul etmek için arka kapıdan içeri giren bir hizmetçinin hikâyesi" olarak düşünüyor, kötü şöhretli patron Rockefeller'in üniversiteye suikast yaptığını belirtiyordu (Hall, 1923: 296)[33]. Birkaç yıl sonra Carniege de Clark Üniversitesi psikoloji bölümüne yüz bin dolar hibe vermişti (Hall, 1923: 302).

Sermayenin toplumsal kontrolü ve işgücü denetimini hayata geçirmenin rasyonel bilimini sağlayacak yeni psikolojiye yönelimi 1910'lardan sonra görülmektedir[34]. Bu hayırseverlik vakıflarının temel amacı toplumsal kontrolü sağlamak, var olan kapitalist toplumsal düzeni değiştirmek yerine korumaktı; özellikle 1910-1940 yılları arasında

[33] Hall daha sonra Rockefeller'ı övgü dolu sözlerle anacaktı (bakınız Hall, 1923: 452).

[34] Sermaye sahiplerinin ve ABD'nin en zengin iş dünyası liderlerinin, çalışma ilişkilerini düzenlemek ve verimliliği artırmak için akademiye yönelişi yalnızca psikoloji üzerinden olmamıştı. Liderler ve kimi önemli akademisyenler birleşerek 1901 yılında Ulusal Yurttaşlık Federasyonu'nu, 1906'da Amerikan Çalışma Mevzuatı Birliği'ni (AALL), 1904'te Wisconsin Üniversitesi Endüstriyel Araştırma Grubunu, Özel Konferans Komitesi'ni (1904) oluşturmuşlardı. 1919'da İş Danışma Konseyi, Yirminci Yüzyıl Fonu, Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu, Ulusal Endüstriyel Konferans Kurulu, Brookings Enstitüsü, Taylor Topluluğu ve Endüstriyel İlişkiler Danışmanları gibi yapılar da aynı amaçla kurulan önemli akademik bileşenlerdi (Brents, 1984: 27).

hayırsever vakıflar kültürel hegemonyanın hem üretiminde hem de yeniden üretiminde kilit kurumlardı (Fisher, 1983: 206). Başlangıçta hayır kurumu olmanın bir niteliği olarak reform çağrısında bulunan vakıflar kısa sürede toplumsal kontrolü amaçlayan bilimsel araştırmaların ortaya çıkması gerektiğini anladılar ve dolayısıyla finansmanlarını bu konudaki yatırımlara sunmaktan geri durmadılar (Seim, 2007: 5). Örneğin Walter Van Dyke Bingham (1880–1952) Carnegie Teknoloji Enstitüsünü 1915'te kurmak için davet edilmiş ve orada endüstriyel psikoloji çalışmalarını geliştirmiş, benzersiz bir uygulamalı psikoloji bölümü kurmuştu. Rockefeller Vakfının önemli yöneticilerinden psikolog ve kamu politikacısı olan Beardsley Ruml, 1920'lerin başında, sosyal bilimlerdeki gelişimin, "yetkili teknisyenlerin elinde zamanla önemli toplumsal kontrol sağlayacak bilgileri" üreteceğini savunmuştu; böyle bir kontrol, "yoksulluk, sınıf çatışması ve uluslar arasındaki savaşın temsil ettiği mantıksızlıkları" ortadan kaldıracaktı (Cullen, 1992: 4). Yeni psikolojinin saygın üyeleri de toplumsal kontrole olan ilginin paydaşı olmaya hazırdılar; yeni psikoloji insanların davranışları, güdüleri, dürtüleri ve istekleri hakkında bilgi sağladığı için tüm bunların kontrol edilebileceği yeni yollar önerdi (Burnham, 1968: 353).

Sermayedarlar araştırmaların parasını ödüyor ve onları tasarlıyorlardı. Büyük sermaye sahiplerine ait vakıflar akademik gelişmeleri doğrudan desteklemenin yanında uygulamalı bilimin yönünü çizen politikaların da belirleyicileri oldular (Kohler, 1976: 279). Örneğin, Chicago Üniversitesi Rektörü Robert Maynard Hutchins, Ruml'u "ABD'deki sosyal bilimlerin kurucusu" olarak adlandırmıştı. Yönetici sınıf ufukta görünen sınıf savaşımı tehlikesine karşı ve büyüyen endüstri kapitalizminin sürekliliği, hegemonyanın ikbali için düzen içinde kendilerine entelektüeller değil teknik uzmanlar arıyordu. Vakıfların sosyal bilimlere ve bu çalışma özelinde psikolojiye yaptıkları yatırımlar toplumsal rasyonalizasyon ve kontrol sürecinin parçasıydı. Yönetici sınıf istikrara katkı sunacak ve toplumsal kontrolü sağlayacak bilgiye erişmek istiyordu

(Fisher, 1983: 208). Disiplinin önde gelen ve genç üyeleri istekle yeni bir yönetim ve denetim ideolojisi çağrısına yanıt verdiler. İnsan zihninin gizli kalmış yanlarının ortaya çıkacağı, davranışlarına yön verileceği ve dolayısıyla kontrol edilebileceği inancı, bilimin sunacağı araçlarla toplumsal uyum ve düzeni sağlamak ile toplumsal kontrol vaadi hevesle benimsenmişti (Cullen, 1992: 7).

Avrupa psikolojisi ve felsefi temellere uzanan son iplik de Birinci Dünya Savaşı sırasında, alanın otoriteleri tarafından bilinçli olarak ve istekle kopartılmıştı. Savaş dönemi ve sonrasında Almanya ve Fransa'daki bilimsel yayınlar durma noktasına gelmişti. Bilim insanları ile öğrenciler cepheye gitmiş, önemli bir kısmı hayatını kaybetmiş (savaşa giden Fransızların yüzde on altısı geri dönmemişti) ya da yaralı olarak dönmüştü. Savaşın açtığı yaralar Avrupa psikoloji dünyasında ağır hasar bırakmıştı. ABD'de psikolojinin kurucularından Hall (1917: 9-10) bu durumu, araştırmalarına devam edecek, dünyadaki tek ve büyük ülke olduklarını ilan ederek bildiriyordu; ona göre bu yeni durum psikolojiye büyük bir ilerleme getirecekti. ABD'nin savaşa geç girmesi (ABD savaşa Nisan 1917'de girmişti) ve savaştan maddi ve manevi olarak daha az hasarla ayrılması endüstri dünyasının gelişmesinde ülkeyi yükselttiği gibi psikolojide de endüstriyi yükseltti, hatta ona "büyük fırsatlar" sundu. 1917'de yirmi dört üniversite temsilcisinin hemen hemen ortak kararıyla artık ayrılmanın tam zamanı olduğu ve Amerika'nın Avrupa'daki mezun olduğu okuldan ayrılmasının iyi olacağı kararı alınmıştı (Hall, 1917: 9). ABD psikolojisi tek büyük, lider, ana akım psikoloji olmak istiyordu, nitekim bunun gerçekleşmesi için de tüm şartlar olgunlaşmıştı. Yeni toplumsal ve endüstriyel düzen psikoloji dünyası otoritelerini büyülüyordu. Endüstri dünyası liderleri de (birçoğu mühendisti), mühendisliğin kimya ve fizik alanlarında gösterdiği başarıların benzerini yakalayabilecekleri umuduyla insan mühendisliği sistemine başvurdular ve onun şekillenmesinde önemli bir rol oynadılar.

ABD psikolojisinin bir diğer önemli karakteristik özelliği ise zihinsel hijyen hareketidir. Zihinsel hijyen anlayışı, 1909 yılında Sigmund Freud ile öğrencisi ve meslektaşı olan Carl Gustav Jung'un Clark Üniversitesi'nde verdikleri derslere uzanmaktaydı; 1909 yılı bu nedenle ABD psikolojisi için önemli bir tarih olmuştu. Psikanalizle tanışan ABD psikolojisi ve psikiyatrisi, psikanalizi Avrupa'da olduğu gibi doğrudan kucaklamadı ancak psikanaliz 1909-1930 yılları arasında gelişen zihinsel hijyen hareketine önemli bir zemin hazırladı. Zihinsel hijyen hareketi, ABD'de psikiyatrik bakımda geniş bir reformu ve daha yaygın çaplı bir akıl hastalığı kültürünü hedeflemekteydi. 1909 yılında Ulusal Zihinsel Hijyen Komitesi (National Committee for Mental Hygiene) kurulmuş, Yale gibi büyük üniversitelerde zihinsel hijyen klinikleri açılmaya başlanmıştı. Daha çok psikiyatri alanının bir yansıması olarak görünse de, zihinsel hijyen hareketi, ABD psikolojisinin bireycilik ve toplumsal darvinizmini besleyen, çok çalışanın kazandığı bir işgücü retoriğini temellendiren ve pragmatik motivasyon sağlayan bir paradigma olmuştu. Baldwin, Hall ve Watson gibi psikoloji otoriteleri tarafından benimsenen zihinsel hijyen anlayışı, altın çağını 1920'lerde savaş sonrası yaşadı ve psikoloji dünyasındaki yükselişi çocuk yetiştirme yaklaşımları ve davranışçılık akımında gerçekleşti. İyi bir vatandaş yaratmak, uzmanlık bilgisinin kullanılmasıyla gerçekleşecekti ve iyi vatandaşın tanımı ise zihinsel olarak sağlıklı, sıkı çalışan, işgücü denetimine tabi kılınmış ve bütün olarak toplumsal kontrole dâhil edilmiş Amerikalı demekti. Zihinsel hijyen hareketinin politik hedefi, söz konusu olan iyi bir vatandaş tanımında ve yaratımında yatmaktaydı; zihinsel iyileşmeyi sağlamayan yani ideal vatandaş tanımının dışında kalan kişiler Amerikan ulusal kimliğinin ötesine yerleştirilmekteydi. Bu yaklaşım, bilişsel ve duygusal güçlükleri olan kadın ve erkeklere verilen ayırt edici hukuki statünün gerekçesi olarak hizmet etmekle birlikte özellikle siyahilerin karşılaştıkları yaygın damgalanmaya da katkıda bulundu (Gambino, 2010: 6). Aynı zamanda işgücü süreçlerinde ve toplumsal hareketlerde sermaye sınıfı tarafından

arzu edilmeyen dinamikler ve politik eylemler de bireyler üzerinden düzeltilme, sağaltma ya da Amerikan kimliğinin dışında bırakılma (örneğin siyahiler ilkel, atavistik ve bağımlı görülüyordu) biçiminde işleme tabi tutuldu. Zihinsel hijyen hareketi psikoloji pratiklerinde özellikle işgücü denetimi sağlama ekseninde en belirgin yansımasını ilerleyen bölümlerde tartışılacak olan Elton Mayo'da bulmuştu.

Bu bağlamlar bir arada ele alındığında; Amerikan psikolojisinin yapması gerekenler ve yeni psikolojide motivasyonu oluşturan birbirleriyle iç içe olan erekler şunlardı:

i. Toplumsal kontrolü sağlamak,
ii. İşgücü denetimini sağlamak,
iii. Üretimde verimliliği arttırmak,
iv. Kitlesel üretimin ihtiyaç duyduğu kitlesel pazar ve ürünlerin satılmasını sağlamak, yani kitlesel tüketimin hedeflerine aracı olmak.

İlerleyen bölümde psikolojinin bu ereklere ulaşma çabasının önemli dönemeçleri, kuramları ve uygulamaları incelenecektir.

5. PSİKOLOJİ ve YÖNETİM

ABD'li psikologların temel bir motivasyon olarak "sistemin araçları" ya da yukarıdaki ifadeyle "gücün hizmetkârları" olarak faaliyet gösterdikleri doğru olsa da, bununla birlikte, pratikte Richards'ın ifade ettiği gibi ahlaki bir mantığın –Avrupa psikolojisinin sunduğu felsefeye dayalı ve klinik sınırları aşmayı başaramayan ahlaki mantıktan çok daha farklı gelişen- resmi olarak benimsenmesiyle hiçbir şekilde tutarsız değildir (1995: 15-16). Bu mantık, bu bölümün alt başlıklarında ayrıntılı olarak ele alınacaktır. ABD psikolojisinin kariyerini şekillendiren, ahlaki proje ile birlikte işgücünün denetimi ve toplumsal kontrol problemidir. 1950'lere dek bireysel zihin ve davranışın tüm psikolojik fenomenler için en uygun araştırma nesnesi ve düzeyi olduğu varsayımı bu iki kariyer motivasyonunun reçetesiydi.

ABD sermaye sınıfının ihtiyaç duyduğu ve psikoloji disiplininden talep ettiği toplumsal kontrol problemine ilk ve sistemli yanıt John Watson'ın davranışçılığından geldi. Emeğin denetimi ise Birinci Dünya Savaşı'nın ardından endüstri-örgüt psikolojisi alanının ortaya çıkmasıyla göreceli olarak daha net çözümlere kavuşmuş oldu. 1910'ların sonlarından 1920'lere kadar uzanan dönemde, yani disiplinin eski temeli ortadan kalktıktan sonra, yenisinin inşa edilmesi gerekiyordu (Dewsbury, 2003: 71). Bu inşada uzmanlaşmış, somut ve pratik fayda sağlayacak bir insan bilimine ihtiyaç duyuluyordu ve ilk olarak reklamcılık çalışmaları ve davranışçılık ekolü bu ihtiyaca cevap verdi.

Ürünlerin satılmasına yönelik arayışlarda reklamcılık psikologların çok erken dâhil olduğu bir alandı. Amerika'da reklamcılık psikolojisinin başlangıcı için muhtemel tarih 1895'tir. O yıl, Minnesota Üniversitesi'nde psikoloji eğitmeni olan Harlow Gale (1862-1945), Amerika'da reklamcılık psikolojisi ve reklamın etkililiği üzerine ilk gerçek ve öncü deneylere başlamıştı (Kuna, 1976: 347; Sokal, 1981: 55). 1900'ler ile birlikte reklamcılık psikolojisi önemli bir alan ve yüksek oranda psikoloğun akademi dışında da çalıştığı bir

saha haline geldi. Örneğin 1910 yılında New York Şehri Reklamcı Erkekler Birliği (The Advertising Men's League of New York City), üyelerine uzun seriler halinde ve kendi tesislerinde psikoloji ve reklamcılık üzerine eğitimler verilmesini ve psikologlarla işbirliği talep etmişti; bu seriler farklı yerlerde çeşitli defalar tekrarlandı (Hollingworth, 1938: 308).

5.1.Davranışçılık, Toplum Mühendisliği, Watson ve diğerleri

John Braodus Watson (1878- 1858), Rus psikologlar Ivan Pavlov (1849-1936) ve onun klasik koşullanma tekniğini genişleten Vladimir M. Bekhterev'den (1857-1927) büyük ölçüde etkilenmişti ve davranışın tüm yönlerini incelemek için deneysel fizyolojinin ilkeleri ile hayvan deneylerini kullandı. 1903'te Watson, Chicago Üniversitesi'nde Hayvan Öğrenmesi (*Animal Education*) başlıklı tezini sundu ve orada, hayvanlarda öğrenme ve duyusal girdiye odaklanan bir araştırma profesörü olarak kaldı. 1908'de John Hopkins Üniversitesinde Wundt'un öğrencisi olan Baldwin'in halefi olarak önemli bir pozisyonu kabul eden Watson, üniversite rektörüne psikolojiyi felsefeden ayırması ve psikoloji ile biyoloji arasında yeni bağlar kurması için baskı yapmaya başladı (Fancher ve Rutherford, 2017: 330). 1915'te APA başkanı olarak görev yaptı. 1920'de üniversitedeki görevinden ayrıldı ve reklamcılık sektöründe sadece iki yıl içinde yönetici pozisyonuna yükseldi; psikoloji tekniklerinin ve davranışçılığın kullanılmasıyla birçok yenilikçi ve başarılı reklam kampanyasının planlanmasına yardımcı oldu. 1958'deki ölümünden kısa bir süre önce alanına katkılarından dolayı APA tarafından verilen Altın Madalya aldı.

1913 yılında Davranışçıların Gözüyle Psikoloji (*Psychology As The Behaviorist Views It*) adıyla yayınlanan ve Davranışçı Manifesto olarak anılan makalesi ile yeni bir otorite iddiası ortaya attı ve bu iddia psikologların toplumsal kontrol sorununa yönelik

çıkarlarında ciddi değişimler gerektirerek kabul edildi (Samelson, 1981: 399). Bu otorite iddiası oldukça keskindi; ya psikoloji, "bilinç" sorunlarıyla ilgili olsun ya da olmasın, davranış olgularını kabul edecek şekilde bakış açısını değiştirmeliydi; ya da davranışçılık tamamen ayrı ve bağımsız bir bilim olarak tek başına durmalıydı (Watson, 1913: 159). Watson'ın iddiası ve meydan okumasının Amerikan psikolojisi için kabul gördüğünün kanıtlarından biri de manifesto yayınlandıktan yalnızca bir yıl sonra Watson'ın APA başkanlığına getirilmesiydi. Davranışçılık kısa sürede, ABD'de büyük ölçekli kültürel ve ideolojik etkileri olan bir akım haline geldi.

Watson'ın manifestoda belirttiği üzere davranışçı görüş olarak psikolojinin teorik amacı davranışın tahmini ve kontrolüdür (Watson, 1913: 158). Watson'ın davranışçı teorisi, insanların içsel, duygusal ve psikolojik koşullarına değil, onların dışsal, incelenebilir ve gözlemlenebilen davranışlarına odaklanmıştı. 20. yüzyılın başında beyin organizasyonuna ilişkin baskın görüş beyindeki işlevin lokalizasyonuydu; Watson'ın davranışçılığında ise yeni olan, belirli bir tepkinin öğrenilmesinin, belirli bir bağlantı dizisinin, bir dizi kümesinin oluşumu olarak kabul edilmesiydi (Thompson ve Zola, 2003: 54). Diğer yandan; davranışçı, bütüncül bir hayvan tepkisi şeması elde etme çabalarında, insan ile hayvan arasında hiçbir ayrım çizgisi tanımamakta; tüm inceliği ve karmaşıklığıyla birlikte insanın davranışı, davranışçının tüm araştırma planının yalnızca bir parçasını oluşturmaktaydı (Watson, 1913: 158).

Watson koşullanmanın gücüne karşı sarsılmaz bir inanç besliyordu. Kendisinin bile gerçeğin ötesine geçtiğini kabul ettiği en iddialı savı, çevreyi yeteri kadar kontrol edebildiği sürece psikoloğun bir çocuğu istediği gibi bir yetişkin haline getirebileceği düşüncesiydi.

Watson, Birinci Dünya Savaşı sonrası genel ekonomik refah ve sıkı çalışmayla her şeyin mümkün olduğu düşüncesini savunan Amerikan rüyasına dair artan bir inancın (Benjamin vd., 2003: 34) bir üreticisiydi ve psikolojiyi de bu üretimin entelektüel ve

bilimsel bayrağı haline getirdi. Watson'a göre her şey mümkündü ve insan davranışına dayanmaktaydı. Watson koşullanmaya karşı duyduğu sarsılmaz inançla, koşulları yeteri kadar kontrol edebildiği sürece psikoloğun bir çocuğu istediği gibi bir yetişkin haline getirebileceği düşüncesi yalnızca davranışçılığın zaferi değil aynı zamanda Amerikan psikolojisinin de manifestosuydu:

> Bana bir düzine sağlıklı, biçimli bebek ve onları yetiştirmem için kendi belirlediğim bir dünya verin, rastgele birini alıp onu, yetenekleri, arzuları, eğilimleri, hünerleri ve atalarının ırkı ne olursa olsun, herhangi bir uzman olarak örneğin doktor, avukat, sanatçı, tüccar hatta dilenci ve hırsız bile yapmak üzere eğiteceğimi garanti ederim (Watson, 1925: 82).

Bu iddia, insan davranışlarının kontrol edilebilirlik derecesini ve nesneler olarak insana biçilen rolü tüm açıklığıyla göstermesi açısından önemli ve bir o kadar korkutucu bir savdı (Burger, 2006: 513).

Watson, davranışçılığın bir toplumsal kontrol sistemi olduğunu kanıtlayabilmek için yoğun çaba harcadı ve alanın hevesli diğer üyeleri de bu iddiaların anlamını keşfetmişti. Nihayetinde davranışçılığın pür hedefi psikoloji ve aynı dönemde ortaya çıkan diğer sosyal bilimlerin toplumsal amacını yeniden ve sistemli bir şekilde ifade etmekteydi: tahmin etmek ve tabii ki tahmin, kontrolü içermekteydi (Burnham, 1960: 464). Davranışçılık, pratik anlamda toplumun ortalama davranışını hesaplayabilmenin yolunda, bireyin "doğru" ve iyi organize olmuş bir topluma uygun tepkilerini teşvik etmeye, hatta bireyi ve tepkilerini her açıdan tamamen ve hızla dönüşen bir topluma uyarlamaya çalışmıştı (Mannheim, 2008/1958: 213).

Psikoloji bu dönemde, davranışçılığın toplumsal kontrol ereklerine paralel olarak (kişilerin karakterlerinin izleri alışkanlık sistemlerini koşullandıran ve ortaya çıkaran nedenlere ve otomatik duygusal tepkilere kadar takip edilebilirdi), daha önce hiç olmadığı kadar halkla teması sağlamaya çalıştı. Watson davranışçılığı gösterişli bir şekilde duyurmaya girişti ve başarılı da oldu. Amerikalılar, psikolojinin hayatlarını iyileştirme potansiyeli karşısında çılgına dönmüş görünüyorlardı. İlk popüler psikoloji dergilerinin

yanında sayısız kendi kendine yardım kitabı yayınlandı ve gazeteler günlük psikolojik tavsiye sütunları yayınladı. 1928 yılında bir gazeteci insanların hiçbir zaman psikolojiye o gün olduğu kadar ihtiyaç duymadığını, psikologların vereceği yeni bilgiler ile etkililik ve mutluluğun tam anlamıyla elde edileceğini yazmıştı (Benjamin vd., 2003: 34). Scientific Monthly dergisinin editörü Slosson 1922'de "Sıkıntı içindeki insanlığın gözleri, sağlık ve mutluluk vaat eden her yere hevesle çevriliyor" diye yazmıştı (Burnham, 1968: 356). Doğru davranışların üretimi ve toplum standartlarına uyum sağlamak mutluluğun anahtarıydı.

Watson'ın böyle bir psikoloji rüzgârında ailelere özellikle de annelere yönelik davranışçı önerileri ve hatta dikteleri, bebek ve çocuk yetiştirmeye yönelik görüşleri ve çalışmaları toplumsal kontrol arzusunun keskin uçlarını görmek için önemlidir.

Watson, 1928'de yayınlanan Bebek ve Çocuğun Psikolojik Bakımı (*Psychological Care of Infant and Child*) kitabında çocuğa bazı korkuların aşılanmasını uygun görmekteydi ve ona göre bunun amacı çocuğun grup standartlarına belirli bir tür uygunluğa erişmesini sağlamaktı. Kitabında, yüksek lisans öğrencisi Rosalie Rayner ile birlikte 1920 yılında gerçekleştirilen ve psikolojinin kara deneylerinden biri kabul edilen Küçük Albert Deneyini örnek veriyordu. "Koşullu Duygusal Tepkiler" başlığı altında yayınlanan Watson ve Rayner'ın Küçük Albert çalışması, psikoloji literatürdeki en ünlü ve tartışmalı çalışmalardan biri olmaya devam etmektedir. Uzun uzun ve fotoğraflarıyla birlikte anlattığı bu örnekten hareketle annelere evde korkuyu nasıl sağlayacaklarına dair talimatlar veriyordu (Watson, 1928: 42-63). Diğer yandan Watson herhangi bir "olumlu" duyguya duyulan ihtiyaç konusunda çok da emin değildi (Mandler, 2003: 170). Çok fazla anne sevgisinin tehlikelerine yer verdiği üçüncü bölümde ise bebeklerin anneleri tarafından neredeyse hiçbir zaman kucağa alınmamasını, öpülmemesini, kucaklanmamasını salık veriyordu (Watson, 1928: 65-78).

Küçük Albert Deneyi, annesi hastanede hemşire olan, sağlıklı, normal gelişim döneminde olan dokuz aylık Albert B. ile yapılmıştır (Watson ve Raymond, 1920: 1). Watson ve Raymond korkunun çocuklarda koşullanmasını incelemek için, Albert B.'yi önce beyaz bir laboratuvar faresinden, ardından tavşan, köpek, noel baba maskesi gibi tüylü varlıklardan korkmaya koşullamışlardı (Fridlund, vd., 2012: 1-2). Koşullama deneyinin içeriği çocukların yüksek sesten korkması gerçeği üzerine kurulmuştu. Watson çocuğa önce yüksek ses dinletiyor ve çocuğun korkma tepkilerini inceliyordu. Sonrasında Watson, Albert'e yüksek sesle beraber her seferinde beyaz fare de göstermeye başladı. Kısa bir süre sonra, yüksek ses olmadan Albert yalnızca beyaz fareye de, sese gösterdiği korku tepkilerini göstermeye başlamıştı (ağlama, emekleyerek uzaklaşma) (Burger, 2006: 538). Bu koşullanma işlemi tavşan, köpek ve beyaz tüylü noel baba kostümü ile devam ettirildi. Psikoloji dünyası şu anda, Küçük Albert'e daha sonra ne oldu konulu geniş bir makale külliyatına sahip. Halen net olarak yanıtlanamamış bu soruya yönelik yapılan araştırmalar sonucu ortaya atılan önemli iddialardan biri Albert'in deneyle birlikte zarar gördüğü ve beyninde oluşan nörolojik hasar (hidrosefali) nedeniyle altı yaşında hayatını kaybettiğidir. Bir diğer iddia ise Watson'ın Albert'in sağlıklı ve normal bir bebek olduğu iddiasının aksine, deney sırasında çekilen videolar dikkatle incelendiğinde Albert'in o dönemde de nörolojik hasarlı bir bebek olduğu yönündedir (daha fazla bilgi için bakınız, Griggs, 2015; Bartlett, 2014; Fridlund, vd., 2012). Ne yazık ki Küçük Albert Deneyi tek bir çalışma olarak kalmadı; Watson'ın izinden gitmeye niyetli olan kimi bilim insanları da benzer deneyleri tekrarladılar. En bilinenlerinden biri Mary Cover Jones (1896–1987) tarafından 1924 yılında gerçekleştirilen Little Peter isimli sistematik duyarsızlaştırma deneyiydi (daha fazla bilgi için bakınız, Fancher ve Rutherford, 2017: 338-339).

Davranışçılık 1920'lerde psikolojinin ana akım yaklaşımı haline geldi ve baskın yaklaşım olarak 1940'lara dek etkisi sürdürdü; temsilcileri arasında Watson'ın yanı sıra eğitim psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Thorndike (1874-1949), Hull (1884-

1952) ve öğrenme ve bellek üzerine çalışmalar yapan Lashley (1890-1958) de vardı. Hepsi de öğrenmeyi, çevresel uyaranlar ile organizmalarda uyandırdıkları davranışsal tepkiler arasındaki bağlantıları güçlendirme veya zayıflatma meselesi olarak görüyorlardı; iç gözlemi veya bilinçli durum raporlarını içeren herhangi bir deneysel yöntemi dışladılar ve deneklerinin kesinlikle gözlemlenebilir ve "nesnel" davranışlarına odaklandılar (Leahey, 2003: 120; Fancher ve Rutherford, 2017: 118). Örneğin Thorndike zihinsel işlevlerin karşılıklı bağımlılığını incelediği deneyleri okul ortamlarında öğrencilere kazandırılacak davranışları belirleme hedefiyle gerçekleştirmişti ve psikanalizin karşısında genel alışkanlıklar yaklaşımıyla hareket ederek, dikkat gücü, doğru çalışma biçimi ve süresi gibi değişkenleri ölçmüş, nelerin geliştirilebilir olduğunu bulmaya çalışmıştı (Thorndike ve Woodworth, 1901). Bu görüşlerin temelinde Darwin'in evrim kuramı ve doğal seçilim teorisi ile Galton'un öjöni teorisi yatıyordu. Evrim kuramından temel alan ve değişen bir çevreye bireysel adaptasyonlar biçimindeki işlevselci görüş, dinamik davranışı anlayabilmek için tutarlı bir model sunmaktaydı (Morawski, 1986: 221). İnsanlar doğanın parçasıydılar ve adaptasyon için davranışta gözlemlenebilen uyum ve öğrenme yer almaktaydı, öğrenme koşulları deneysel yollarla değiştirilebilirdi ve laboratuvarda hayvanların –örneğin çoğunlukla çalışıldığı üzere beyaz bir farenin- öğrenme yasalarını keşfetmek insanların bilgisinin yerine geçebilirdi (Pickren ve Rutherford, 2010: 154). 1920'lerin ortalarında ortaya çıkan şey, yaşamın, endüstriyel gelişimin artan karmaşıklığı ve zorlukları karşısında daha etkili toplumsal kontrol araçları geliştirmek amacıyla, geleneği ortadan kaldırmak ve onun yerine toplumun deneysel incelemesini koymak için tasarlanmış geniş kapsamlı bir stratejiydi (Fisher, 1983: 211). Evrim kuramından temellenen insan davranışını anlama çabası aynı zamanda endüstri dünyasının bakış açısının da aynasıydı: Başarının değer ve yetenek anlamına geldiğine yani en uygun olanın hayatta kalmasına dair derin bir inanç vardı (Loren, 1960: 18).

Daha önce de belirtildiği gibi Watson ve ardından gelen kimi davranışçılar söz konusu teknikleri reklamcılıkta kullandılar. Watson daha sonra "Yeni bir ürünün satış eğrisindeki büyümeyi izlemenin, hayvanların veya insanların öğrenme eğrisini izlemek kadar heyecan verici olabileceğini öğrenmeye başladım" demişti (aktaran Fancher ve Rutherford, 2017: 337). Endüstriyel kapitalizmin gelişimiyle teknikler bütününü ve entelektüel zeminini sanayinin hizmetine sunan yeni psikoloji, kitlesel üretimin ihtiyaç duyduğu kitlesel tüketimi mümkün kılmak için de kolları sıvamaktan geri durmamıştı.

Bir diğer önemli isim Watsoncu bir davranışçı olan Floyd Henry Allport'tur (1890-1979) ve Allport deneysel sosyal psikolojinin kurucusu olarak bilinmektedir. Davranışçılığı meşru bir disiplin olarak sosyal psikolojiye taşımış olan Allport, kamu, davranışlar, ahlak ve söylentiler üzerine çalışıyordu; laboratuvar deneyleri ve anket çalışmaları ile bu konuların rasyonel keşfi üzerinde duruyordu. Ona göre kişilerin, içinde bulundukları çevredeki toplumsal uyaranlara tepki verme biçimlerini tespit etmek için deney ve gözlem yöntemleri kullanılmalıydı. Allport 1919 yılında yazdığı Sosyal Psikolojide Davranış ve Deney (*Behavior and Experiment in Social Psychology*) adlı makalesinde deneylere dayanan "gerçek sosyal psikolojiyi" geleceğin bilimi olarak selamlıyordu (Allport, 1919: 297). Allport için "toplumsal" kelimesi, belirli bir çevreyi refere ederek bu çevrenin organizmanın dünyaya gelişinden sonraki davranışlarında yaşama hizmet eden alışkanlıklara dönüşerek doğuştan gelen fizyolojik tepki kalıplarının etkileşimi dışında oynadığı rolü ifade etmekten başka bir anlam taşımıyordu (Allport, 1919: 299). Allport da diğer davranışçıların izinden giderek bilinci davranış kompleksi açısından incelemeyi, bireyi, içgüdü ve duygular yerine toplumsal uyaranlara verdiği tepkiler üzerinden değerlendirmeyi önermekteydi.

Davranışçılık ve daha genelde yeni psikoloji, toplumsal olanın politik olandan ayrıştırılması ve bireyi içinde bulunduğu çevresel koşullara tepki veren bir organizmaya indirgeme projesinde son sürat ilerlemekteydi. Nitekim yeni psikoloji de 1920'lerde

"insan hayvanına ve onun güdülerine ilişkin kavramların popülerleştirilmesi" olarak tanımlanmaktaydı (Burnham, 1968: 352). Laboratuvardan elde edilen ilkelerin laboratuvar dışı koşullar altında davranışın kapsamlı kontrolüne uygulanabileceği inancı uzun süre etkisini korudu ve bu amaçla çeşitli deneyler tekrarlandı. Koşullu davranış mühendisliğinin kamusal alanlarda görünürlüğü 1950'li yıllara kadar arttırılarak devam etmişti. On dört yıl boyunca binlerce hayvan üzerinde koşullandırma deneyi yapan dönemin önemli davranışçılarından Breland çifti şöyle yazıyordu:

> Çok çeşitli hayvan davranışlarını kontrol ettik ve bunu ekonomik açıdan uygulanabilir bir proje haline getirmek için hayvanların büyük ilgisinden faydalandık. Koşullu davranış çeşitli belediye hayvanat bahçelerinde ve doğa tarihi müzelerinde sergilendi ve büyük mağazaların sergilenmesinde, fuar ve ticari kongre sergilerinde, turistik mekânlarda eğlence için, televizyon programlarında ve televizyon reklamlarının yapımında kullanıldı. Toplamda 6.000'den fazla hayvandan oluşan otuz sekiz tür koşullandırıldı ve ren geyikleri, kakadular, rakunlar, domuz balıkları ve balinalar gibi alışılmadık konuları ele almaya cesaret ettik (Breland ve Breland, 1961: 681).

Önemli davranışçılardan biri de B. Frederic Skinner'dır (1904–1990). Watson ve Pavlov'dan etkilenen Skinner davranış nedenlerinin çoğunun açıklanabileceğini düşünmüştü ve çalışmalarını bu yönde şekillendirmişti. Edimsel koşullanma sürecini fare ve güvercin deneyleriyle organize eden ve istenen davranışı meydana getirme eylemine pekiştirme ve cezalandırma fonksiyonlarını ekleyen Skinner, Harvard Üniversitesi'nde Davranış Şekillendirme ve Programlanmış Öğretim üzerine önemli çalışmalara imza atmıştı. Breland çiftinin deyimiyle "edimsel koşullandırma teknikleriyle mühendislik kontrolü" (Breland ve Breland, 1961, 681) olan bu teoride, hem dürtüsel hem öğrenilen davranışlarda deneklere olumlu pekiştireç (ödül) sunmanın istenen davranışın ortaya çıkma sıklığını arttırdığı ve istenmeyen davranışın olumsuz pekiştireç (ceza) ile ortadan kaldırılabileceği ile birlikte ortam koşullarının düzenlenmesi odak noktasıydı. Skinner (1950: 198) "Eğer davranışı tahmin edeceksek ve muhtemelen onu kontrol edeceksek davranış biliminin işi davranışı belirleyen koşulları araştırmaktır" demişti. Radikal davranışçılık olarak da isimlendirilen Skinner'ın teorisi, davranışın üretildiği ortamları tam olarak kimin tasarlaması ve kontrolü ele geçirmesi gerektiğine dair politik soruyu ele

almıyordu, ancak edimsel koşullanmanın gücü bir kez iyi bilindiğinde, birisinin bunu kesinlikle yapacağını savunmuştu (Fancher ve Rutherford, 2017: 354). Skinner'ın temsilcisi olduğu radikal davranışçılık 1940'larda ABD psikolojisine hâkim olan tek bir büyük düşünce biçimiydi ve insan davranışlarının neredeyse tamamının açıklandığı ve bu yolla kontrol edilmesinin işten bile olmadığı düşünülüyordu (Hari, 2023: 58-59). Şaşırtıcı değildir ki Skinner'ın davranış ortamını düzenleyerek ve ödül-ceza mekanizmaları kurarak ortaya çıkardığı istenen davranış yöntemleri sanayide de işgücü üzerinde kullanılmak üzere ele alındı. Ancak diğer yandan hali hazırda endüstri-örgüt psikolojisi ve insan ilişkileri yaklaşımları da 1925'ten itibaren sahnede yerlerini almaya başlamıştı.

1920'lerde Rockefeller Vakfı, operasyonun ilk on yılı için 4.5 milyon ABD doları bağışla Yale Üniversitesi'ne İnsan İlişkileri Enstitüsü'nü kurmuştu (Morawski, 1986: 219). Dönemin diğer sermaye sahipleri gibi Rockefeller da yönetimdeki kontrolü azaltmadan grevleri ve işçi aktivizmini ortadan kaldırmanın yollarını arıyordu (O'Connor, 1999b: 120). Disiplinler arası çalışan Enstitü, yapılacak araştırmaların dönemin toplumsal problemlerine çözümler bulmayı ve insan bilimlerine dair yeni ideallerle pratik uygulamalara yönelik sentetik bir bilim kurmayı amaçlıyordu. Tartışmanın önceki kısımlarında belirtildiği gibi sermayedarlar işbirliği yapan araştırma kurum ve programlarını finansal olarak desteklemekten geri durmuyorlardı. Yale'e yapılan yatırımlardan kısa süre önce benzer bir araştırma merkezi de Pennsylvania Üniversitesi'nde kurulmuştu; üniversite çatısı altında endüstrideki personel problemlerine çözüm aramak için bir grup işvereni etkili bir biçimde bir araya getiren ABD'deki tek bölüm ve dolayısıyla benzersiz olduğunu savunmuşlardı (Seim, 2007: 103). Hatta ilerleyen başlıklarda ele alınacak olan Elton Mayo da Penn'in ilk araştırmasından kısa bir süre sonra Penn'in endüstri sosyoloğu ve psikoloğu olarak bir proje kabulü almış, elde ettiği bursla Philadelphia'daki fabrikalarda, özellikle de kimi büyük tekstil işletmelerinde çalışmalar yapan araştırmacılara rehberlik etmişti.

Rockefeller Vakfı için Yale Üniversitesi İnsan İlişkileri Enstitüsü'ne yapılan bu yatırım, büyük ölçekli maddi desteğinin bilimsel araştırma yoluyla toplumsal mühendisliği kolaylaştırıp kolaylaştıramayacağını görme çabasıydı (Pickren ve Rutherford, 2010: 155). Yale Üniversitesi, toplumu ve işgücünü hızla değişmekte olan bir dünyaya uyumlu hale getirmeye yardımcı olma fikrini paylaşıyordu ve bu değişimlerin yeni "toplumsal kontrol" yöntemlerine olan ihtiyacı açığa çıkarttığını ilan etmişti (Seim, 2007: 107). Dönemin sosyal bilimcilerine göre uyum sorunları son yirmi yılda ortaya çıkan modernite ile ilgiliydi; sanayi dünyasının ve kapitalizmin yükselişiyle artan sömürü, bir neden olarak bu düşüncelerde yer bulmuyordu. Daha önce de belirtildiği gibi dönemin ana akım psikoloji yaklaşımı olan davranışçılık bu enstitüde yoğun biçimde çalışıldı; davranışları yönlendirmek için çevreci metodolojiyi kullanma hedefi devam ediyordu. Örneğin yeni-davranışçılık (neobehaviorism) olarak bilinen (psikolojinin gerçekten de bir doğa bilimi olacağı iddiasını meşrulaştırmak için davranışçılığa fizikteki operasyonizm ve mantıksal pozitivizm de dâhil edilmişti) akımın önemli isimlerinden Clark Hull (1884–1952), 1929'dan itibaren burada çalışmalarını sürdürdü. Enstitünün ilk on yılı bittiğinde rasyonel bir toplumsal düzen kurmak adına bireysel davranışın evrensel ve mekanik yasalarının araştırılması temel ideal haline gelmişti (Morawski, 1986: 220); çünkü araştırmacıların varsayımı, zihinsel alışkanlıklar ve toplumsal inançlardaki yüksek düzeydeki uyumsuzluğun nedeninin endüstriyel toplumdaki irrasyonellik ilkesinin ürünü olduğu yönündeydi (Seim, 2007: 102). Rockefeller Vakfı'nın doğa bilimleri yöneticisi ve biyoloji ve psikolojinin temel çalışılması gereken alanlar olduğunu vurgulayan ve programları bu minvalde dizayn eden Warren Weaver, 1934'te Hull'u "köpek yerine Yale ikinci sınıf öğrencilerini kullanan" Amerikalı Pavlov olarak tanımladı (Weaver, 1934'ten aktaran Pickren ve Rutherford, 2010: 155). Weaver'in tahayyül ettiği ve gelecek elli yılın bilimi olacağını belirttiği "psikobiyoloji" ona göre yeni bir biyoloji ve yeni bir psikolojinin geliştirilmesi ile mümkün olacaktı (Kohler, 1976: 290-291). Weaver'ın yeni

bir insan bilimi yaratma tahayyülünü ve hedefini ifade biçimi, dönemin politik projesinin de bir ifadesiydi:

> Psikolojiyi mevcut karmaşasından ve etkisizliğinden kurtarıp, her insanın her gün kullanabileceği bir araç haline getirebilir miyiz? İnsan davranışını rasyonelleştirmeyi umut edebilmemiz için insan, kendi yaşamsal süreçlerine ilişkin yeterli bilgiyi edinebilir mi? Kısacası yeni bir insan bilimi yaratabilir miyiz? (aktaran Kohler, 1976: 291).

Rockefeller Vakfı'nın psikoloji ve davranışçılık alanlarına yatırımları bir süreklilik arz ediyordu, kurulan enstitülerin yanı sıra doktora öğrencilerini fonlamak ve araştırma kurumlarına hibeler akıtmak vakıf için önemliydi. Örneğin Vakfın 1934 yılı senelik raporunda diğer psikoloji alanları dışarıda tutularak söylenirse sadece kişilik ve davranış alanında araştırma yürüten kurumlara toplamda 214.000 ABD doları hibe yatırıldığı görülmektedir (RF Annuel Report, 1934: 202). Bu yatırımlar, özellikle 1930'larda ulusal politik arenada da görülen iyi yönetilen bir topluma dair idealist bir vizyonun yansımalarıydı (Kohler, 1976: 280).

İkinci Dünya Savaşı sonrası davranışçılık cazibesini tamamen yitirdi ve -her ne kadar günümüzde de davranış analizi topluluğu olarak bilinen bir grup canlılığını koruyor olsa da- insanı makineye indirgediği ve faşizme alan açtığı gibi eleştirilerle birlikte akademik psikoloji camiasında yavaş yavaş görünürlüğü azaldı. Psikolojinin geniş sınırlarından pür davranışçılık bir süreliğine silinse de 1950'lerde ortaya çıkan Davranışsal İktisat (ki birinci kuşak teorisyenlerinden biri yönetim bilimci Herbert Simon'dur) gibi davranışı öngörme çabasından vazgeçmeyen kimi alanlar sosyal bilimlerde dönem dönem gün yüzüne çıkarak varlığını korudu. Keza Davranış Bilimleri olarak bilinen ve psikoloji, sosyoloji, antropoloji iktisat ve benzeri disiplinlerle ilişki içinde çalışan alan da 1950'ler itibariyle popülerlik kazandı (Watson'ın yukarıda bahsedilen davranışçılığın ayrı bir bilim olması gerektiği dileği farklı bir biçimde de olsa gerçekleşmişti). Davranış bilimlerinin ortaya çıkışı, 1945 sonrası bir politika biçiminde çok disiplinliliğe yönelimin sonucu olarak iletişim araştırmaları ve yönetim bilimleri gibi yeni "disiplinlerarası"

isimler yaratılmasının bir meyvesiydi (Gulbenkian Komisyonu, 2014: 49). Davranış bilimleri içinde, her bir davranış biçiminin nedenini ve amacını anlamaya çalışan bilim insanları, olması gereken davranışları değil daha çok gerçekleşmiş davranışları anlama iddiasındaydılar. 1920'lerde, Elton Mayo ve arkadaşları tarafından yapılan Hawthorne deneyleri ile ortaya çıkmış olan Davranış Bilimleri alanı İkinci Dünya Savaşı sonrası endüstride ve genel olarak toplumsal yaşam düzeni için yeni bilimsel rasyonel arayışların sonucu olarak ABD'de popüler hale gelmiştir. Sonrasında ise psikoloji içinde geliştirilen yetenek, kişilik, performans testleri gibi ölçme araçlarını kullanarak insanların davranışlarını istatistiksel standart rakamlar olarak gözlemleyebilme, öngörebilme ve bu sayede bireyin özellikleri belirlenerek her türlü alanda grubun verimliliğini ve iyilik halini arttıracak koşulları oluşturmanın mümkün olduğunu ileri sürmüştür.

Atom bombaları ertesi modern dünya yeni politik tartışmalara açılmış, hem doğa bilimlerine hem sosyal bilimlere yönelik eleştiriler, hayal kırıklıkları ile birlikte artık daha görünür hale gelmişti. Davranışçılığın özünde yatan insan davranışını kontrol etme, öngörebilme ve ortam koşulları belirlendiğinde istenen davranışın ortaya çıkacağı iddiaları yalnızca psikolojinin değil felsefenin ve siyasetin de konusuydu. Örneğin Hannah Arendt "insanlar eylemez, davranırlar" varsayımını konformizm olarak görmüş ve eleştirmişti (Arendt, 2013: 82). Davranışçılık insanın politik bir varlık oluşunu göz ardı eden hatta daha doğru bir ifadeyle söylenecek olursa bu politik olma durumunu etkisizleştirmeye çalışan yaklaşımların en önemli ve iddialılarından biriydi. İnsanların tek bir kalıba göre davranan bireyler olmaktan ziyade çoğul olduğunu, her bir bireyin yeni eylemler ortaya koymaya muktedir olduğu ve politik kapasiteleri baskılanmadığı müddetçe muntazam ve öngörülebilir bir modele uymayacakları olgusu bir hakikat olarak varlığını korumuştur (Canovan, 2013: 15). Davranışçılık ise –ardından gelen davranış bilimleri alanı da aynı şekilde- insanların yaşadıkları dünyadaki dönüşümle değil, yalnızca davranış biçimlerindeki olası değişimlerle ilgilenmişti.

Bilimsel yöntemlerle üretim süreçlerinde yaratılan devrimin ardından Habermas (1989: 56), teknik açıdan doğru işleyiş beklentilerinin emeğin sanayileşmesiyle birlikte toplumsal alanlara da aktarıldığının altını çizmektedir. Habermas'a göre de sosyal bilimlerde ortaya çıkan yeni disiplin, izole edilebilir her sistem, her kültürel alan için varsayılan sistem hedeflerine erişmeyi amaçlamaktadır; ancak bilimin çözdüğü teknik denetim sorunlarının yaşam sorunlarına dönüştüğü göz ardı edilmemelidir. Bu dönüşümün sebebi tam da yeni ampirik bilimcilerin üstünü çizmeye çalıştığı gerçekte yatmaktadır: Bilimsel denetim insanları eylemden muaf tutmaz (Habermas, 1989: 56). Pür davranışın ötesinde, çatışmalar, çıkarlar ve eylem varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Amerikan davranışçılığının dar vizyonu zihin, bilinç, biliş, irade gibi geleneksel psikolojinin çekirdeği olan önemli kavramları ve psikanaliz ve tıp tarafından kavramsallaştırılmış somatik tepkiler gibi psikolojik süreçleri dışarıda bırakıyordu. Davranışçılığın erken eleştirmenlerinden biri olan Marksist Sovyet psikolog Vigotski davranışçılığı, konuyu kaba bir insanbiçimciliğe indirgemekle suçluyordu (Vigotski, 2021: 32). Vigotski (2021: 32-35)'e göre davranışçılık, hayvan ve insan zihni arasındaki sınırı ortadan kaldırıyor, insana dair bilgi alanını yalnızca nesnel yollarla anlamaya çalışıyordu. Dünyadaki her şeyin bir tepki olarak ele alınması –"Anna Karenina ve kleptomani, sınıf mücadelesi ve bir manzara, dil ve düş, hepsi"- psikolojiyi psikoloji olmaktan çıkaran bir yaklaşımdı (Vigotski, 2021: 53).

Davranışçılığın bir diğer toplumsal sonucu yalnızca anonimlik düzeyinde istenen davranışların ortaya çıkarılması projesi olmasında değil aynı zamanda bu kalıplara, koşullara ve kurallara uymayanların anormal olarak görülmesinde yatmaktaydı. Bu yaklaşım, 18. yüzyıl ile başlayan, çalışma sistemine ve toplumsal düzene uymayanların etiketlenmesi, kapatılması ve sapma olarak görülmesi kuşağının devamlılığını ortaya koyuyordu. Kapitalizmin biçtiği gündelik davranışa ve otomatik eğilimlere girmeyen

herkes ve her şey devre dışı bırakıldığında siyasette anlam arayışı da anlamsız bir çabaya dönüşmüş olacaktı (Arendt, 2013: 83). Davranışçılığın sunduğu tekbiçimlilik görüldüğü üzere nesnel bir bilimsel ilerleme çabası olmaktan ziyade bilimsel rasyonalitenin üreteceğine inanılan politik bir idealdi.

İkinci Dünya Savaşı sonrası psikolojide davranışçılığın yerini bilişsel ve sosyal öğrenme kuramları almaya başladı (Burger, 2006: 682). Ayrı bir alan olarak günbegün büyüyen Endüstri ve Örgüt Psikolojisi de bilişsel kuramlar ve sosyal öğrenme kuramlarını da alan çalışmalarına dâhil ederek kapitalizmin taleplerini karşılamaya hevesli olarak görünür hale geldi.

5.2.Reklamcılık, Verimlilik ve Walter Dill Scott: "Ticaretin ve Sanayinin Müttefiki ve Çalışanı Olarak Psikoloji"

Walter Dill Scott (1869-1955) da Wundt'un öğrencisiydi; Almanya'da öğrendiği saf iç gözlemsel psikolojiyi, öğrendiklerini reklamcılık ve iş dünyasına uygulamak için terk etti ve 1900'de ülkesine dönerek Amerikan işlevselciliğine yöneldi (Schultz ve Schultz, 2007: 347). Çalışma amaçları endüstri hayatını daha verimli hale getirmek ve işyeri liderlerinin hem tüketiciyi hem de çalışanları nasıl motive edeceğini belirlemekti. Genel olarak güdüleri ve dürtüleri açıklamak yerine Scott, tüketiciler, konferans dinleyicileri ve işçiler dâhil olmak üzere insanları nasıl etkileyeceğini açıkladı (Von Mayrhauser, 1989: 61). Scott, reklamcılık psikolojisi alanındaki kariyerine 1901'de, önde gelen bir reklam ajansı olan Thomas Balmer'in kendisini reklamcılığın psikolojik yönleri üzerine bir dizi çalışma başlatması için görevlendirmesiyle başladı (Kuna, 1976: 347). Scott psikolojiyi reklamcılığa, yönetime ve personel seçimine uygulayarak bu alandaki ilk kitabı yazan kişidir (Schultz ve Schultz, 2007: 348).

Hem pratikte hem teoride üretken bir kişilik olan Scott'un bu alandaki kitapları şunlardır:

i. 1903'te Reklamcılık Teorisi; Başarılı Reklamcılıkla İlişkilerinde Psikoloji İlkelerinin Basit Bir Açıklaması (*The Theory of Advertising; A Simple Exposition of the Principles of Psychology in Their Relation to Successful Advertising*)[35],

ii. 1908'de Teoride ve Uygulamada Reklamcılık Psikolojisi (*The Psychology of Advertising in Theory and Practice*)[36]

iii. 1911'de İşletmelerde İnsan Verimliliğinin Artırılması - İşletme Psikolojisine Bir Katkı (*Increasing Human Efficiency in Business - A Contribution to the Psychology of Busines*).

Scott reklamcılık alanında kişisel imgeler arasındaki farklılıkların ve zihinsel imgelerin pratikteki uygulama yöntemlerinin farkındaydı. Scott (1908)'e göre, algı, kavrama, bunların illüzyonları, duygular, bellek, arzu, içgüdü ve fikirler, reklamlarda dikkate alınması gereken ve bir ürünün satışı için müşteriye hitap etmede kullanılabilecek kavramlardı. Scott yalnızca teoride psikolojinin reklama dair ne tür katkılar sunduğunu anlatmakla kalmıyor, pratikte de çok çeşitli ve bilimsel temelli örnekler sunuyordu. Örneğin müşterilere iade kuponu sunmanın ya da reklamcılıkta anket kullanmanın psikolojik değerine dair bilgiler veriyordu. Yine yemek reklamları için dikkat edilmesi gereken psikolojik faktörlere kadar -gıdaları bütün bir yiyecek olarak değil leziz birer lokma biçiminde tasvir etmek ya da aşırı görsel kullanmadan rasgele sunulan bolluğun iştahı bastırmasına izin vermemek gibi- çeşitli örnekleri mevcuttu (1908: 336, 344).

[35] Scott kitabının adını Reklamcılık Psikolojisi olarak belirlemişti ancak yayıncının ısrarı üzerine Psikoloji yerine Teori sözcüğünü kullanmak durumunda kalmıştı (Hollingworth, 1938: 308). Scott'un bir sonraki kitabında Psikoloji sözcüğünü kullanmaya cesaret edildi.

[36] Scott bu kitabını, selefleri gibi geleneklere bağlı kalmak yerine bilimi uygulayan ve sayılara giderek artmakta olan başarılı iş adamlarına ithaf etmişti (Scott, 1908).

Scott'un 1911'de yayımladığı kitabı iş dünyasında işçilerden maksimum verimlilik almanın psikolojik yollarını anlatıyordu. İşçinin zihninin işleyişine dair bilgiye sahip olmak maksimum verimliliğe giden en önemli yoldu; psikoloji bu yolda "ticaretin ve sanayinin müttefiki ve çalışanı olarak fizik ve kimyanın yanında yerini almıştı" (Scott, 1911: 6-7). Scott'un çalışmasında insanın taklit, rekabet, sadakat gibi içgüdüleri olduğu vurgulanıyor ve verimliliği arttırmak için bu içgüdülerin nasıl manipüle edileceği pratik maddelerle anlatılıyordu. "Sadakat nasıl sermayeye dönüştürülebilir?" ya da "Kumarbaz işçilerle nasıl baş edilir" ve benzeri sorulara verdiği yanıtlarla Scott'un çalışması bir nevi günümüzde popülerleşen ebeveynlere yönelik, çocukların söz dinlemesi ve ebeveynlerin onlara istediğini yaptırabilmesinin basit yollarını (örneğin ona iki seçenek sunun, seçmesini istediğiniz maddeyi ikinci sırada söyleyin) anlatan kitaplara benzemektedir. Şüphesiz Scott'un çalışması pür psikolojiye dayanmaktadır ve bilimseldir; ancak psikolojinin nasıl tanımlandığı ve tarafı bellidir. Taylor'dan devralınan bilimsel yönetimi zihinsel kodlarla zenginleştirme hedefinin de bu yaklaşımda büyük etkisi vardı. İşçilerin makine ya da bir mekanizmanın dişlileri olarak görülmemesi gerektiğini söyleyen Scott (1911: 82), aslında onları "zihinli makineler" olarak görüyordu. Arzu, zihinsel iyilik hali, çalışanların istek ve taleplerini değerlendirmeye alma gereği duymuyor, işçileri işe koşmaya hazır hale getirilecek ve maksimum verimlilik elde edilecek nesneler olarak görüyordu.

Scott, aralarında Daniel Starch, H. L. Hollingworth, E. K. Strong, Jr. ve Hugo Münsterberg'in de bulunduğu birkaç başka psikoloğun konuyla aktif olarak ilgilenmeye başladığı 1910-11 yılına kadar reklam psikolojisi alanına hakim oldu (Kuna, 1976: 348). Sonrasında da çalışmaları psikolojiye iş dünyasında önemli bir görünürlük verdi ve birçok psikolog için yol açtı; 1915'e gelindiğinde, birçok psikolog reklam, satış ve personel işlerinde sektörde tam zamanlı olarak istihdam edilmişti (Benjamin vd., 2003: 29-30). The New York Times gazetesinin 24 Haziran 1916 tarihli İş Dünyasında Psikoloji

(*Psychology in Business*) başlıklı yazısında, "her büyük işletmenin", "ofis gücünde lisanslı ve sertifikalı bir psikoloğa sahip olacağı" günün yakında geleceği tahmin ediliyordu.

Scott, psikolojik testler üzerinde de çalışıyordu ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ordu personeline personel sınıflandırması ve zekâ testleri uygulayan komitenin direktörlüğünü yapmıştı. 1919 yılında The Scott Company adında, savaş sırasında birlikte çalıştığı birçok başka psikolog ile birlikte bir psikoloji şirketi kurdu; şirket özel bir personel danışmanlık firmasıydı ve birçok sanayi yöneticisi ve sermayedarla müşteri ilişkileri temelinde çalışmalar yapmıştı. Scott psikolojinin pazarlanabilirliğini fark eden ve bunu uygulamaya döken, psikolojiyi kapitalize eden ilk kişilerden biridir. 1919'da APA başkanlığına seçildi.

5.3.Endüstriyel Psikoloji Hareketi

20. yüzyılla birlikte ABD'nin kapitalist yükselişi ve büyük endüstriyel imparatorlukların oluşmasıyla verimlilik ülkenin kutsal ereği haline geldi. Verimlilik, yeni Amerikan iş dünyasının parolası haline geldikçe, psikologlar üretkenliği artırma, personel seçimini iyileştirme, iş analizleri sağlama ve çalışanların moralini yükseltme zorluklarını üstleneceklerdi (Benjamin vd., 2003: 29). Hall psikolojinin sözcüsü olarak, her bir insanı teşhis ederek onu en uygun alana yönlendirmenin, psikologların kendi çalışmalarından kopmak pahasına da olsa gerçekleştirilmesi gerektiğini, bunun verimlilik sorununun zirve noktası olduğunu belirtmişti; tıpkı Taylor gibi Hall da bu konunun ulusal bir mesele olduğunu vurguluyordu (Hall, 1917:11-12). Tabii ki bu zorlukların temelinde asıl amaç olarak işgücünün denetimi yer almaktaydı. Sınıf çatışmasını ortadan kaldırmanın rasyonel bilimsel yolunu psikolojinin sağlayacağına duyulan inanç 20. yüzyıl sermaye dünyasının ve psikoloji camiasının "iyi niyetiydi".

Henüz 1920'lerin başında endüstri dünyasında yöneticilere, işyerinde insan faktörü üzerinde çalışmalar yapılması için çağrıda bulunuluyordu. American Management Review dergisinin 1923 yılında yayımladığı başyazıda, Amerikan yönetiminin insan faktörünü "olağanüstü" olarak ele alabileceği günlerin geride kaldığı ve ticaret ile endüstride insan faktörüne vurgu yapılması, son birkaç on yıldır makine ve malzemelere yapılan dikkatli çalışmanın insana uygulanması gerektiği çağrısı yapılmıştı (1923: 5). Aslında "insan faktörü" henüz 1911'lerde, bilimsel yönetimin önemli bir eksiğini gidermek için psikoloji dünyasında vurgulanmaya başlamıştı. Örneğin Walter Dill Scott, endüstride verimliliği artırmak için yalnızca "üretimin mekanik yönünü" değil onunla birlikte insan verimliliğini de çalışmak gerektiğini ve bunun da insan faktörünün psikolojik olarak ele alınmasını gerektirdiğini belirtmiş, "insan seçmek ve yönetmek dünya tarihinde her zamankinden daha fazla önem taşıyor" demişti (Scott, 1911: 3-4). Hugo Münsterberg de Taylorizm'i devrimsel bir hareket ve ilkelerinin kalıcı olacağı bir teori olarak selamlamış ve fakat önemli bir eksik olarak bu yaklaşıma insan zihninin analizinin eklenmesi gerektiğini belirtmişti (Münsterberg, 1913: 50). Bu dönemle başlayan "insan faktörü" vurgusu, aslında, de Gaulejac (2013: 65)'in belirttiği üzere insanların faktörlerden biri olduğunu öne sürmenin insanın metalaşma sürecini onaylamak ve insanların araçsallaşmasının üretim sistemi ve verimlilik kaygısının doğal bir verisi olduğunu kabul etmek anlamına gelmekteydi.

1920'lerde endüstriyel psikoloji ve ardından 1960'larda endüstriyel-örgütsel (E-Ö) psikoloji (industrial-organizational psychology) olarak anılacak olan ekonomik psikoloji (Münsterberg, 1914: 413) ya da iş psikolojisi (business psychology) ABD psikolojisinin büyük çaba gösterdiği bir uygulama alanıydı[37]. Endüstriyel psikoloji adlandırması Birinci Dünya Savaşı'ndan önce nadiren kullanıldı ancak yine de Hollingworth, Lillian ve Frank

[37] Fransa'da çalışma psikolojisi olarak ortaya çıkan yapının ABD'de önce business psikolojisi olarak ortaya çıkmış olmasını not düşmek isterim.

Gillberth, Scott, Münsterberg, Bingham gibi isimlerin çalışmaları alan için önemli kapılar açmıştı. Savaştan sonraki dönemde kurumsallaşmaların hızlanması ile birlikte endüstri psikolojisi daha yaygın hale geldi. Aynı yıllarda istihdam psikolojisi (employment psychology) ve ABD, Almanya ve başka ülkelerde de psiko-teknoloji (psychotechnology) etiketleri de mevcuttu (Koppes, 2003: 368); ancak hepsinin temel yaklaşımı psikolojinin iş ve endüstriye uygulanmasıydı. 1913'te Boston Herald Gazetesi'nde "endüstriyel psikolog" ya da "iş psikoloğu" adında yeni bir meslek geliştirildiği yazılmıştı; bu yeni mesleğin "tatminsizlik ve grev üreten iş çılgınlığı" karşısında endüstriyel çalışma ilişkilerinde düzen ve istikrar sağlayacağı belirtilmişti (O'Connor, 1999b: 123).

Scott'un 1911'de yayınladığı metni, çalışanları işlerinin niceliğini ve niteliğini artırmaya teşvik etmede psikoloji ilkelerinin uygulanmasında, personel alımında, kişiye yönelik satışta ve reklamcılıkta ilk çalışmaydı (Viteles, 1932: 41). İş psikolojisinin reklamcılık alanında başladığı söylenebilirse de hızla öne çıkan diğer alanlara da dallanmıştı. Verimliliğe artan vurgu, Taylor'ın bilimsel yönetimiyle şekillendiğinde psikologlar da uzmanlıkları, bilgi birikimleri ve tekniklerini uygulama fırsatlarıyla bu alanda yerlerini aldılar. İlk endüstriyel psikologlar kendilerini, çalışanın zihinsel verilerini ölçen ve manipüle etmek için teknikler uygulayabilen insan mühendisleri olarak sundular (Derksen, 2014: 149). Onlar "bilimsel psikologlardı" ve zihinsel hayata yönelik laboratuvar çalışmaları, zihne dair göreli olgular yerine net sonuçlar ortaya koymalarına olanak sağlıyordu (Münsterberg, 1910: 10).

5.4."Piyasa Psikolojisi", Psikolojiyi Uygulamak ve Hugo Münsterberg

Hugo Münsterberg (1863-1916) uygulamalı psikolojinin kurucusudur ve uygulamalı psikolojinin endüstride kullanımına, bir başka deyişle bir alan olarak endüstri

psikolojisine önemli katkılarda bulunmuş Alman asıllı Amerikalı psikologdur. Wundt'un öğrencisi olan Münsterberg[38], James tarafından coşkuyla destekleniyordu; James 1893'te Münsterberg'i Harvard Psikoloji Laboratuvarı'nın başına geçmesi için çağırmış, sonrasında da çalışmalarını çığır açıcı olarak nitelendirmişti. Münsterberg 1898'de APA başkanı olmuştu. James'in önünü açtığı ve hedefi olan psikoloji, yalnızca entelektüel soyutlamaların düşünsel analizler sunduğu bir psikoloji değil, insan hayatlarıyla bağlantılar kuracak ve onlar üzerinde uygulanabilecek bir psikolojiydi (1907: 20). Münsterberg, psikolojinin gündelik yaşama uygulanmasının başı çeken savunucularından ve uygulamacılarından en önemlisidir. Müsnterberg'e göre psikoloji yaşamın her alanında olabilirdi ve olmalıydı da, laboratuvar akademi dışına çıkmalıydı, her yaşam alanı bir psikoloji laboratuvarına dönüşmeliydi; çalışmaları bu düşünüş ve çaba üzerinde şekillendi. Psikoloji çalışmalarının hem sanayide hem hukuk alanında nesnel hakikate ulaşmayı mümkün kılacağı iddiasıyla (tanık ifadelerinde)[39] uygulanması konusu üzerinde çalışmıştı. Münsterberg daha 1893 yılında yazdığı bir makalede yeni psikolojiyi, yalnızca laboratuvarda hayvanlar üzerinde değil normal insanlar üzerinde de deneyler yapan ve pratik hayata hizmet eden bilim olarak tanımlamıştı (Münsterberg, 1893: 207-208). 1898 yılında yazdığı Yeni Psikoloji (*The New Psychology*) terimi ile de Amerikan psikolojisini adlandırmıştı (Benjamin, 2006: 415). Münsterberg, daha sonraki ifadelerinde de psikolojinin uygulama alanında büyümesi yönündeki görüşünü şu ifadelerle belirtmişti:

> İçsel yaşamın anlamı, yakında bilim tapınağının ardına kadar açık kapısından içeri girecek. O zaman iki bağımsız psikoloji sistemimiz olur - nedensel ve maksatlı. Dikkatsizce karıştırılmadıkları ve hiçbiri tam olarak ileri itilmediği sürece her ikisi de mükemmel bir şekilde haklıdır (Münsterberg, 1922: 279).

[38] Ancak Wundt, Cattel'ın pragmatist ve işlevselci çalışmalarını tasvip etmemesi gibi Münsterberg'in de Cattell ile aynı olan psikoloji anlayışına vize vermemişti. İstemli Eylemler (*Die Willenshandlungen*) başlıklı doktora tezi Wundt tarafından reddedilmişti (Cattell, 1928: 546).

[39] 1908 yılında Tanık Duruşunda: Psikoloji ve Suç Üzerine Denemeler (*On the Witness Stand: Essays in Psychology and Crime*) adlı kitabı ve yazmıştı. Bu konuyla ilgili çeşitli yıllarda gazete ve dergilerde makaleler yayınlamış, söyleşiler vermişti. Başka bir eserinde Hukuk Psikolojisi (*Legal Psychology*) başlığında yine bu konuyu çalışmıştır (bakınız, Münsterberg, 1914: 395-412).

Münsterberg'in ilgilendiği ve Yeni Psikoloji adını verdiği alan ikincisi, maksatlı ve gündelik yaşama uygulanabilir olandı. 1909 yılında yazdığı Piyasa ve Psikoloji (*The Market and Psychology*) başlıklı makalesinde bu alandaki çalışmasını ve yaklaşımını ortaya koymuştu. Makalede pratik iş dünyasının halen psikoloji biliminden ve psikoloji laboratuvarlarından yeterince yararlanmadığı eleştirilirken, psikolojinin katkıda bulunabileceği alanlar arasında personel seçimi, zihinsel testler, verimlilik, çalışan motivasyonu ve monotonluk ile yorgunluğun iş performansı üzerindeki etkileri sayılmıştı (Münsterberg, 1910: 149-173). Hollingworth (1938: 308)'in de vurguladığı üzere Münsterberg'in vaaz ettiği şey piyasa psikolojisiydi. Eklemek gerekir ki, Münsterberg ile oldukça önem kazanan mesleki rehberlik konusu aslında bireyin kaderine, onun için belirlenen bilimsel yollarla sınırları belirlenmiş ve uygun görülmüş konuma boyun eğmesini salık veriyordu. Personel seçimi çalışmalarının retoriği her ne kadar bireyin özgür seçimini genişletmek, yetenek ve başarıya demokratik bir anlayış katmak ve uygun pozisyonlarda mutlu çalışanlar ortaya çıkarmak olsa da retoriğin ardı işgücü denetimini ve verimliliği bu münasip görülen statülerle sağlamaktı. Psikoloji laboratuvarı, işçinin kendi görüşüyle farkına varmasının mümkün olmadığı özelliklerini test ederek ve belirleyerek işi şansa bırakmanın önüne geçiyordu (Münsterberg, 1910: 35- 36). Geleneksel amaçlar, farklı yollarla yeniden üretiliyordu ve Münsterberg, bilimsel uzmanlığı bu geleneksel amaçlara dönüştüren ve onda yerleşik otorite kaynaklarına destek bulan türden bir toplumsal reformcu örneğiydi (Hale, 1980: 8).

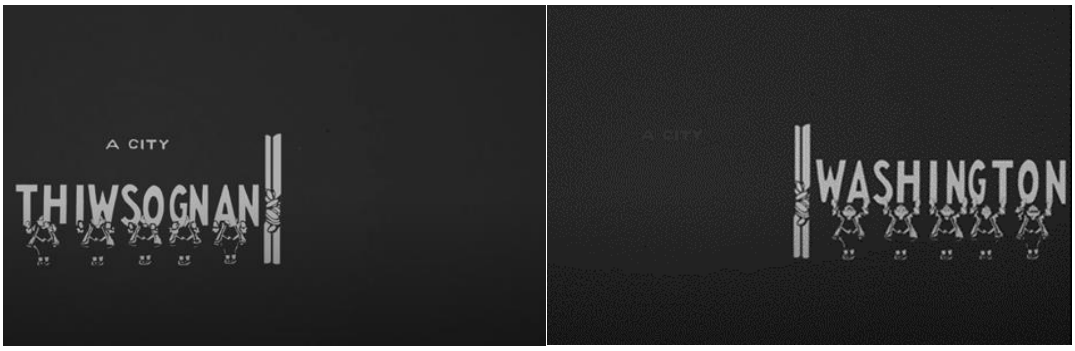
Münsterberg, Taylor hayranıydı ve bilimsel yönetimi "devrimci bir hareket" olarak selamlamış, onun sanayi dünyasının göz ardı edemeyeceği çok değerli öneriler getirdiğini belirtmişti (Münsterberg, 1913: 50). Münsterberg, Taylor'ın bilimsel yönetiminin kullandığı tekniklerden ziyade, işçinin çıkarlarına kayıtsız kalarak çalışma biliminin bağımsız uzmanların elinde olmasını temel alan ilkesini benimsemişti. Münsterberg için de, çalışmanın verimlilik için düzenlenmesi gerekliydi ve endüstriyel

ilerleme, çalışma alışkanlıklarının ve zanaatların (hem vasıflı hem de vasıfsız) yön takip edenlere dönüştürülmesine bağlıydı (Hale, 1984: 151).

1913'te yayınlanan Psikoloji ve Endüstriyel Verimlilik (*Psychology and Industrial Efficiency*) adlı kitabında[40] işyeri verimliliğinin anahtarının iş ile işçiyi eşleştirmek olduğunu ve başarılı eşleşmelerin memnun çalışanlar, kaliteli iş ve yüksek verimlilik ortaya çıkardığını savunmuştu. Münsterberg, psikolojiyi insan verimliliği bilimi olarak destekledi ve psikolojinin herhangi bir iş için gerekli olan çalışanların zihinsel özelliklerini, becerilerini, dayanıklılıklarını, zekâlarını belirleyerek mükemmel eşleşmeyi yaratacak araçlara sahip olduğuna dikkat çekti (Münsterberg, 1913: 51-54). Bu mükemmel eşleşmede denklemin "en iyi olası iş" tarafı doğrudan Taylor'ın "belli bir işi yapmanın en iyi yolu" ilkesinin kendisiydi. Denklemin diğer tarafını ise psikolojik laboratuvarın bakış açısından inceleyerek uygulamalı psikoloji sağlayacaktı. Münsterberg çalışmalarını işçilerin yetenek ve becerilerini uygun işlerle eşleştirecek testler geliştirmeye adadı. Fabrika işinin doğasını daha iyi anlamak için endüstriyel üreticilere anketler gönderiyor ve çeşitli büyük ölçekli tesisleri ziyaret ediyordu; diğer yandan şirketlerin danışmanlık tekliflerini geri çevirmiyordu. Örneğin 1911'de, niteliksiz potansiyel gemi kaptanlarını elemek için kullanılabilecek bir test tasarlaması için Hamburg Amerikan Nakliye Hattının bir yöneticisi ona başvurmuş, Münsterberg, karmaşık kararları hızlı ve doğru bir şekilde alma yeteneğini ortaya çıkaracağını düşündüğü bir kart sıralama görevi oluşturmuştu (Fancher ve Rutherford, 2017: 580). Kart testinin çok daha karmaşık ve endüstri dünyası için işlevsel olan versiyonlarını ve daha başka, örneğin dikkat ve konsantrasyonu sürdürme, dikkat dağınıklığı gibi olguları ölçmeye yarayan testleri, iş ve endüstriye yönelik slogan testleri de geliştirmeye devam etti.

[40] Kitabı bir süre ulusal kurgusal olmayan çok satanlar listelerinden inmemişti.

Münsterberg, testleri geniş kitlelere ulaştırma ve onlar üzerinde denemenin yollarından biri olarak sinemadan da yararlanmıştı. 1916'da sinema ve psikoloji üzerine Fotoğraf Oyunu: Psikolojik Bir Çalışma (*The Photoplay. A Psychological Study*) kitabını yayınlamış ve aynı yıl sinemada interaktif algı ve zihin testleri gösterimleri yapmıştı. Paramount'un The Pictographs dergisinde yer alan Zihni Test Etmek (*Testing the Mind*) başlıklı beyazperdeye yönelik psikolojik testler serisi, psikolojik testlerin beyaz perdeye uyarlamalarını içeriyordu. Münsterberg'in sinema salonlarında uyguladığı bu testler, seyircilerin ilgisini psikolojik deneylere ve testlere çekerek onları mesleki rehberlikte ve genel olarak yaşam pratiğinde psikolojik testlerin önemi konusunda etkileşimli ekran testleriyle eğitmeyi amaçlıyordu (Münsterberg, 2002/1916: 57). Münsterberg'in projesine benzer olarak 1920'lerde şoförleri ve kondüktörleri sinema filmleriyle teste tabii tutan cihazlar kullanılmaya başlanmıştı (Blatter, 2014: 109).

Resim 9: Yapıcı Bir Hayal Gücünüz Var mı? (*Have You a Constructive Imagination*?) adlı gösterimden (1916). Yaklaşık iki dakikaya yakın süren gösterimde ilk olarak izleyicilere karışık harfler gösteriliyor ve bu harflerin hangi şehri, hayvanı temsil ettiği soruluyordu. Yedi saniyelik bekleme süresinden sonra izleyicilere doğru yanıtlar gösteriliyordu. (filmin tamamı için: https://archive.org/details/munsterberg_paramount.pictographs). Daha fazla bilgi için bakınız, Blatter, J. (2015), *Screening the Psychological Laboratory: Hugo Münsterberg, Psychotechnics, and the Cinema, 1892–1916.* Science in Context 28, no. 1, 53–76.

Münsterberg bu çalışmasıyla sinemanın ilk teorisyeni sayılmakla kalmayıp, aynı zamanda bilişsel film teorisinin de temellerini atmıştı, duyular ve zihnin işleyişine dair psikolojik verilerini sinematografik araçların duyguları manipüle etme etkisiyle birleştirmişti (Bruno, 2009: 90; Büker, 2021: 14). Münsterberg hem sinema salonunu bir laboratuvara çevirerek geniş kitleler üzerinde deneylerini gerçekleştirme imkânını hem

de sinemanın toplumsal etki gücünü çok erken fark etmişti. Münsterberg (2002/1916: 91)'e göre sinema, psikolojik yasalara göre hareket eden zihin gibiydi, geçmiş ve gelecek, şimdi içinde ve hayal gücüne göre hareket edebilirdi, dış dünyanın kanunlarından ziyade zihnin kanunlarına tabiiydi. Münsterberg diğer yandan doğmakta olan sinemaya da yalnızca estetiği değil, hafıza, imgelem, dikkat ve duygular gibi konularda filmin sosyal ve psikolojik etkileri ile filmin nasıl algılandığını da dikkate almayı öğretmişti (Monaco, 2021: 450-452).

Uygun iş için en iyi olası kişiyi psikolojik araçlar kullanarak seçme arzusu yalnızca Münsterberg'in değil, haleflerinin ve dönemin psikoloji disiplininin kişilik özelliklerini belirleme çalışmalarına da yansıyacaktı. Kişilik testleri, kişilik özelliklerini belirleme teorileri, yalnızca personel seçimi olarak adlandırılacak olan alan için pratik bir amaca yönelik değildi; toplumda insanları "doğru" konumda tutmak için de ideolojik zemini meşru kılıyordu. Bu dalgadan beklenilen diğer ve önemli bir nitelik ise kişilik özellik ölçümlerinden davranışın tahmin edilmesi ve denetlenebilmesiydi. Bu alan endüstri psikolojisinin yoğunlukla kullandığı bir araştırma konusu haline gelmişti (Burger, 2006: 281).

Münsterberg 1915'te İş Psikolojisi (*Business Psychology*) kitabını yayınladı. İki yıl önce yayınlanan Psikoloji ve Endüstriyel Verimlilik kitabıyla birlikte bu iki çalışma daha sonra endüstriyel-örgütsel psikolojisi olarak bilinecek bir alan olan iş ve endüstri dünyasına psikolojiyi uygulayan bir öncü olarak profesyonel ve popüler itibarını sağlamlaştırdı.

Münsterberg (1893: 208)'e göre, psikolog incelediği konuyu ele alırken yan konuları dikkate almadan çalışmaya devam etmeliydi; tıpkı bir kimyagerin malzemesini zehir mi yoksa besin mi diye sorgulamaması gibi, psikolog da konusunu sorgulamamalıydı. Münsterberg bilimsel bir psikolojinin niteliklerini belirtirken, onun politik olarak tarafsız olması gerektiğini vurguluyor, tarafsızlığı da ideal politikanın ne olup olmadığıyla

ilgilenmemek olarak tanımlıyordu (Münsterberg, 1913: 19-20). Psikoloji, sonucun ne olması isteniyorsa onu uygulardı, yeni bilimin kudreti bu tarafsızlıkta, ekonomik ve siyasi partizanlıklara dâhil olmamakta yatmaktaydı. "Psikolog özel bir ürünün reklamının nasıl yapılabileceğini gösterebilir; ancak toplumsal açıdan bu malların satışının güçlendirilmesinin istenip istenmediği psikoteknik için sorun değildir" demişti (Münsterberg, 1913: 20). Netice itibariyle, işgücü yönetiminde, propaganda faaliyetlerinde ve toplumsal örgütlenme biçimlerinde sunduğu "verimlilik" idare problemlerine teknik çözümlerin havasını taşıyordu (Hale, 1984: 8). Tarafsızlık etiketiyle psikolojinin, yönetici müşterilerinin tarafında olduğunu ifade etmenin net bir biçimiydi bu. İlerleyen yıllarda da psikoloji her dönem böylesine bilimsel, tarafsız olduğunu ve siyasete rağmen yönetim sorunlarına çözümlere odaklandığını iddia ederken gerçekte sağ liberal sermayedarların ve endüstri yöneticilerinin yanında yer alacaktı. Münsterberg'in akademik ve mesleki kariyeri de diğer pek çok psikoloğunkine benzer şekilde, Hale (1984: 9)'un vurguladığı önemli bir noktayı açıklığa kavuşturmuştu: Belirli verimliliklerin aldığı tarihsel biçim tamamıyla politikti ve "tarafsızlık" ilkesi çoğu zaman politik motivasyonları maskeliyordu.

Psikolojinin bir bilim olarak günlük hayatla hiçbir çatışma içinde bulunmadığı, aksine hayatın her alanına uygulanabilirliği Münsterberg'in genel ve asla vazgeçmediği savıydı (Münsterberg, 1899: x). Münsterberg'in bilimsel psikolojinin uygulanabilir olması ve yaygınlaştırılması gerektiğine yönelik ısrarı, yöntemlerin ve bulguların sıradan insanların yargılarını geliştirmek için kullanılmasını da içeriyordu (Fancher ve Rutherford, 2017: 574). Psikolojinin kamu nezdinde de önemli popülerleştiricilerinden biri olan Münsterberg'in bu ısrarı, davranışçılığa benzer biçimde, psikolojinin toplumsal kontrol aracı olması gerektiğinin pek de örtük olmayan bir ifadesiydi. Çok çeşitli konu ve amaçlara psikolojinin araçsal niteliğiyle uygulama yapmaya çabalayan Münsterberg, psikotekniği belirli bir çerçevede tanımlanmış faaliyetlerle ilgili olarak insan davranışını

incelemek ve kontrol etmek için psikolojik ilkelerin kullanılması olarak tanımlıyordu (Münsterberg, 1914).

Münsterberg popüler basınla coşkulu bir şekilde bağlantılar kuruyor, "psikolojik gereçlerini" ve psikolojiyi laboratuvarın dışına taşımaya kendini adıyordu. Henüz 1909 yılında bile gazetelerde adı "Her Şeyi Bilen Münsterberg" olarak geçmekteydi (Blatter, 2014: 11)[41]. Aynı yıl yayınladığı ve kısa sürede popüler hale gelen kitabı Psikoterapi (*Psychotherapy*), psikolojinin tıbba pratik olarak uygulanmasını amaçlıyor ve bunu halka yönelik tanıtımlarla ve psikolojinin teknolojik bir kaynak olduğu vurgusuyla yapıyordu (Keller, 1979: 47). Sansasyonel bir biçimde olmakla birlikte hem bir psikolog hem de bir yazar olarak ün kazanmıştı. Halka açık konuşmalardan psikoterapiye, birbirinden farklı her alanda boy gösteriyor, gazete ve dergilerde Harvard'daki yirmi yedi odalı laboratuvarını gururla sergiliyor, psikolojinin eğitim, tıp, sanat, ekonomi ve hukuka uygulanma zamanının geldiğini belirtiyordu (Fancher ve Rutherford, 2017: 575). Hâlihazırda bu dönemde psikolojik araçları hem gündelik hayatın hem endüstrinin sorunlarına uygulamanın cazibesi karşı konulamaz durumdaydı. Ek olarak, psikolojinin tıbbi ve felsefi köklerinden koparak yeni psikolojiye evrilmesiyle sonuçlanan ABD psikolojisini yeniden tıpa, sanata vb. alanlara uygulama iddiasında bulunmak dönemin bir ironisi gibiydi; bu durum, işlevselci ve araçsal biçimde rafineleştirilen psikolojinin rasyonel bir teknikler bütününe dönüşmüş olduğunun da göstergesiydi.

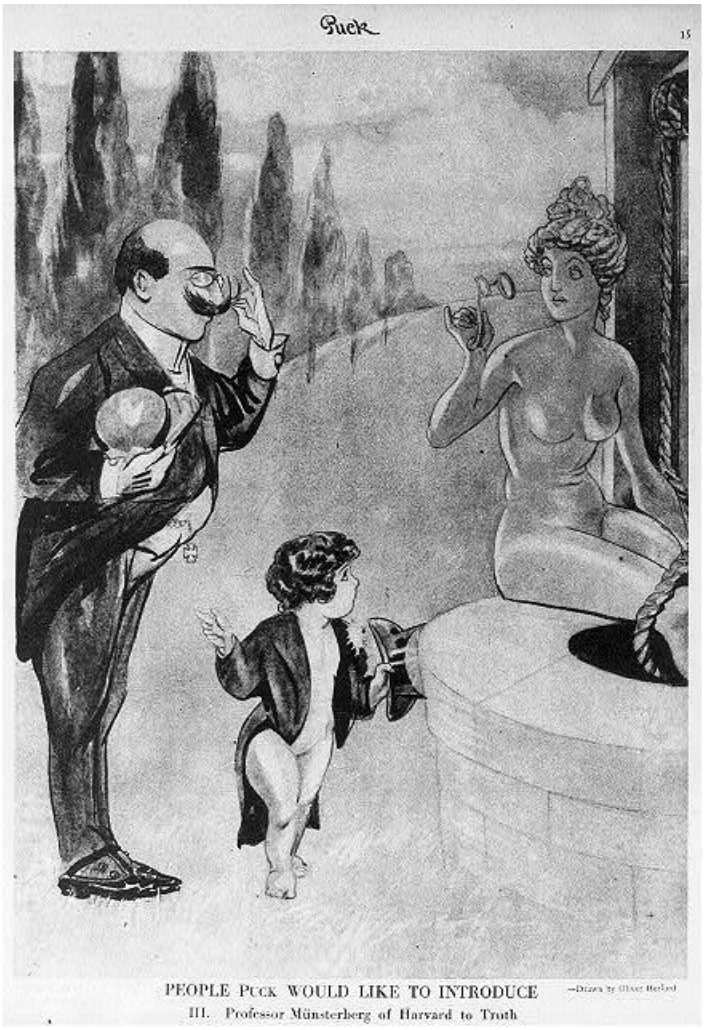
[41] Münsterberg öylesine popülerdi ki bir söyleşi ya da makalesi bir gazete ya da aylık dergide yayınlanmasının ardından birkaç başka gazete ve dergide de yer alıyordu; örneğin *Nerves* yazısı Eylül 1909'da The Metropolitan Dergisi, ardından Kasım 1909'da New York Times ve son olarak Kasım 1909'da The Journal Education dergisinde yayınlanmıştı. Alkol ve tütünün yasaklanmasının doğuracağı toplumsal sorunlar gibi doğrudan Psikoteknik ile ilgili olmayan konularda da dergilerde demeçler veriyordu (bakınız, McClure Magazine, 1908). Basının ve kamuoyunun gözünde o, gerçekten "her şeyi bilen" idi.

NEW SCIENCE SUGGESTED TO SOLVE SOCIAL PROBLEMS

Prof. Hugo Muensterberg, the Noted Harvard Psychologist, Calls It "Economic Psychotechnics" and Declares It Will Make Greater Efficiency Possible in Many Branches of the World's Work.

Resim 10: The New York Times, 9 Şubat 1913 manşeti, "New Science Suggested to Solve Social Problems" (Toplumsal Sorunları Çözmek İçin Önerilen Yeni Bilim). Münsterberg'in fotoğrafı ile psikolojinin doğru insanı doğru işe yerleştirmek için testlerin nasıl kullanılabileceği, zekânın ölçümü, ürünlerin sergilenmesi ve reklamının yapılmasında psikolojik bilgiler gibi çok çeşitli toplumsal sorunlara yönelik psikolojinin sihirli değneği anlatılıyordu. Yazıda, "modern laboratuvar psikolojisi ile ekonominin sorunları arasında aracılık edecek yeni bir bilimin ana hatlarını çizmek, psikolojik deneyin ticaret ve sanayinin hizmetine nasıl sunulabileceğini göstermek; özetle, kamuoyunu bu konuda uyandırmak" amaçlanıyordu. Kısacası, Münsterberg'in adlandırmasıyla "ekonomik psikotekniğin" olanakları tanıtılıyordu. (https://www.nytimes.com/1913/02/09/archives/new-science-suggested-to-solve-social-problems.html).

Resim 11: *People Puck would like to introduce - "Professor Munsterberg of Harvard to Truth"*, Puck Dergisi (Herford, 1916: 15). Puck, folklorik bir doğa perisidir ve ünlü psikoloğu (akademik formalitenin stereotipi) kuyunun kenarında oturan kadını (Hakikat) tanıttığını gösteren çizim. Adını Puck karakterinden alan dergi, ABD'nin siyasi hicivler içeren ve toplumsal olayları kapsayan ilk mizah dergisiydi.

Münsterberg'in projesi gerçekten de büyük bir deneysel organizasyon biçiminde çok büyük etkiye sahip oldu ve bir bilim olarak psikolojinin ve mesleki olarak psikologların laboratuvardan çıkıp toplumsal dünya üzerinde otorite olarak yaşamı biçimlendirici olmasında görev üstlendi. Gündelik hayatın her parçasına müdahale edebilen ve kaygısı toplumsal verimlilik olan yeni bir tür psikoloji ve yeni bir tür psikoloğun doğuşunun mimarı ve göstergesiydi.

Eklemek gerekir ki psikolojinin hayatın her alanına uygulanabilir olması, bu alanların her birinin de tek tek psikolojikleştirilmesi anlamına gelmektedir. Hall, bu psikololojikleştirmeyi selamlıyor ve henüz yetersiz olsa da başarı olarak görüyordu;

psikolojikleştirme kişileri uygun işe yerleştirme amacıyla genişledikçe genişlemiş, bireyleri onların psikofiziğine en uygun yaşam biçimleri içine yerleştirmeye (endüstriyel, toplumsal ve kültürel) ve maksimum verimlilik sağlayacak yolları bulmaya doğru ilerlemişti (Hall, 1917: 16). Psikolojinin görevi, her bireyin hayatta en uygun olduğu yeri bulmaktı. Münsterberg ve çağdaşları ile başlayan ve savaş sonrası yükselişe geçen bu psikolojikleştirme hareketi, kitap okuma, evlenme, sinemaya gitme, salonda ışık kullanımı gibi basit yaşam örüntülerini bile normlar içine sıkıştırırken, çalışma dünyası ve kamusal alandaki politik ve ideolojik eylemleri de aynı psikolojik normlar içine dâhil etmiş oluyordu. Normal olan ve normal olmayan ayrımı, gündelik yaşamda bireylerin zihinlerinde kurulmuş oluyor, endüstriyel yabancılaşma ve politik talepler "işe uyumsuzluk", "düzensiz zihin" ya da psikotik ve nevrotik kategoriler, psikoterapötik etkilere duyarlı zihinsel yanılsamalar haline geliyordu. Son olarak, psikoloji, toplumsal düzendeki bu yer belirleme ve zihinsel normallik biçme anlayışı ile kişinin yetenek, kapasite ve onun için en doğru ve mutluluk verici yaşam biçimin kendisinden çok daha doğru bir şekilde ölçen devasa bir makineye dönüşüyordu.

5.4.1. Savaş ve Psikoteknik

Psiko-teknoloji ya da diğer adıyla psikolojinin uygulamaya dönük çalışmalarını içeren psikoteknik dünyanın başka ülkelerinde de hızla gelişiyordu. İşgücünü uygun işlerle, kişileri özellikle de teknik askeri görevlerle uyumlu olarak eşleştirme arayışı savaşın yaklaşmaya başlamasıyla hızlandı. Felsefeyle iç içe olan pür psikoloji çalışmaları bir yana bırakılarak uygulamada savaş için neler yapılabileceği ve psikolojinin araçsal kullanımı tüm dünyada öncelik haline gelmişti. 1914-1918 yılları arası, Birinci Dünya Savaşı süresince Avrupa'da psikologlar uzmanlıklarını ordu ve endüstrinin hizmetine sundular.

Psikoteknik terimi Almanya'da ortaya çıkmıştı[42] ve Alman psikologlar hem ordu hem demiryolları gibi sanayi aktivitelerinin rasyonelleştirilmesiyle ilgilenmişler (Smith, 2015: 129), duyu, hareket yeteneği, yorgunluk testleri; farklı sindirim, solunum, kas ve sinir türlerinin oluşmasının incelenmesi; paniğe yatkınlığı büyük ölçüde azaltan esneklik testleri sistemleştirmişlerdi (Hall: 1917: 11)[43]. Psikologlar Walther Moede ve Curt Piorkowski, ordudaki motorlu araç sürücülerini taramak için laboratuvar sürüş simülasyonları yarattılar ve sonunda bu testleri ülke genelindeki demiryolu personeline genişlettiler (Fancher ve Rutherford, 2017: 581). 1930'ların sonlarında ise psikologlar personel seçiminde uzmanlık iddiasıyla yer almaktaydılar ve ordunun desteği sayesinde diğer alanlardan daha çok kaynak kullanılması mümkün oldu (Smith, 2015: 129). İngiltere'de de mühimmat fabrikalarındaki işçilerin yorgunluğunu ölçen ve etkilerini inceleyen çalışmalar yapıldı. Fransa'da da ordudaki personel seçimi testleri ve benzer çalışmalar yapılmıştı (bakınız, Bölüm 3).

Savaşa geç katılan ama bu sırada endüstriyel büyümesini hızla sürdüren ABD'de psikoloji bilgi ve tekniklerinin endüstri dünyasına uygulanması için Birinci Dünya Savaşı önemli bir eşik oldu. ABD'nin savaşa katılması, sanayi dünyasının önde gelenlerine psikologların neler yapabileceklerini görme fırsatı sağlamıştı. 1917'de ABD Birinci Dünya Savaşına dâhil olduğunda, APA üyelerinin dörtte birinden fazlası özel olarak askerlik hizmetine gitmişti (Griffith, 1922: 411). Satıcıları ve işçileri seçme konusundaki deneyimlerini ve ölçeklerini ordunun hizmetine sunan psikologlar ile savaşa girilmesinden sadece dört ay sonra Ordudaki Personelin Sınıflandırılmasına ilişkin bir komite kuruldu. Harvardlı psikolog Robert Yerkes'in (Münsterberg'in seçilmiş

[42] Psikoteknik terimi, Alman psikolog William Stern tarafından 1903 yılında yazılan *Angewandte Psychologie* (Uygulamalı Psikoloji) makalesinde yer almıştır. Stern Hamburg Üniversitesi'nde kişilik ölçümü ve psikolojik testlere dair çalışmalar yapmıştı.

[43] Hall henüz savaş bitmeden, 1917 yılında "Almanya'nın, yalnızca sanayide, belediyelerin toplumsal örgütlenmesinde ve hatta öjenide değil, her alanda, eski ahlak anlayışının sınırlarının çok ötesindeki yöntemlerle, en son bilgileri uygulamada ne kadar ileri gidebileceğini karışık bir hayranlık ve dehşetle görüyoruz" demişti (Hall, 1917: 11).

öğrencilerinden biriydi ve aynı zamanda 1917 yılı APA başkanıydı) geliştirdiği Ordu Alfa ve Ordu Beta (Army Alpha and Army Beta) zekâ testleriyle savaş sırasında 1.7 milyondan fazla asker değerlendirilmişti (Yerkes, 1921: 102). Savaş sona erdiğinde, üç milyondan fazla erkeğin mesleki nitelikleri sınıflandırılmış ve derecelendirilmişti (Sokal, 1981: 55). Savaş süresince farklı bölgelerde toplamda otuz beş adet psikolojik değerlendirme kamp istasyonu kurulmuştu (Yerkes, 1921: 69). Endüstride hâlihazırda uygulanmaya başlanan personel ve ölçme değerlendirme teknikleri savaşın sunduğu imkânlarla çok büyük ölçekte test edilebildi ve ordunun sunduğu geniş alan sayesinde endüstri psikolojisi için gerekli teknikler ve araçlar büyük bir hızla geliştirildi (Loren, 1960: 44). Zekâ ve kişilik özelliklerinin standartlaştırılarak kitlelere yalnızca bir kâğıt ve kalemle ya da derecelendirme kartlarıyla uygulanabilir olması, psikolojik tekniklerin her yere erişebilme ve disipline edici güçlerini de ortaya çıkarmıştı (Carson, 1993: 308). Savaş öncesi İlerlemeci dönemin ideallerinden biri zekâ testlerinin kitlesel olarak uygulanmasının zekâ geriliği ve suç kaynaklı toplumsal sorunları çözeceği fikriydi ve 1890-1917 yılları arasında artan göç, kırsaldan kente nüfus geçişi ve yeni zorunlu eğitim sistemi sonucu öğrencilere okullarda zekâ testi uygulaması dramatik bir biçimde artmıştı (Dennis, 2011: 122). Savaşla birlikte de bu testler insan teknolojisinin, ilerlemenin ve verimliliğin anahtarı, toplumsal problemlerin reçetesi olarak kamu, devlet ve sermaye sahipleri ile yöneticiler nezdinde ayaklarını sağlam bir zemine basmış oldu.

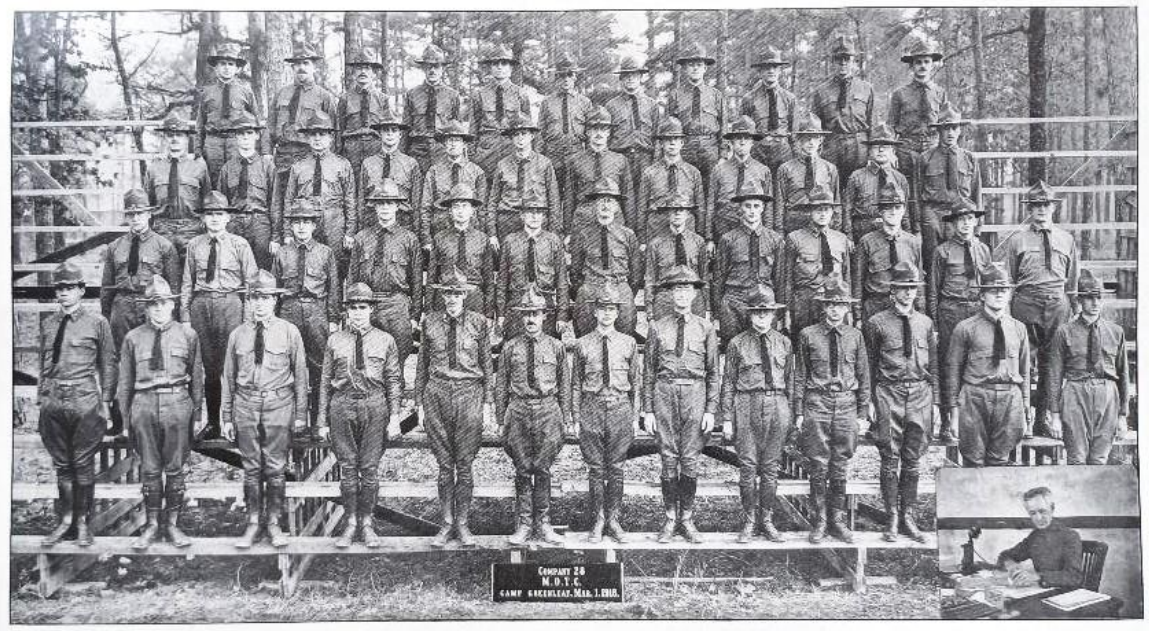
Diğer yandan savaşın psikolojinin meşrulaşmasındaki etkisi yalnızca testler üzerinden olmamıştı. Savaşta görev yapan nöropsikiyatri bölümü, yeni gelen psikoloji ekipleri ile işbirliği içinde çalışmış, karargâhlarda psikolojik yöntemlerin resmi olarak denenmesine alan açmıştı. Yerkes, psikologların düşük seviyeli ve "düzensiz" (vurgu Yerkes'e aittir) vakaları psikiyatri kliniklerine bildirmelerinin ve zihinsel yaş ya da başka türde betimleyici rapor nedeniyle sevk edilen tüm vakaları psikiyatri görevlileri için incelemelerinin sağlandığını savaş alanından bildiriyordu (Yerkes, 1921: 87). Savaş,

yüzlerce insanda nevrozlara ve zihinsel hastalıklara yol açmıştı ve yeni yüzyılda psikiyatri kliniğinin zeminini oluşturmuştu (Loyer, 2022: 63-64). Psikoloji savaş sırasında psikiyatriden de çok şey öğrenmiş, klinikte öğrendiği psikiyatri tekniklerini, örneğin zihinsel hijyen ya da bomba şokunun[44] neden olduğu zihinsel aldatıcılık gibi olgulara yönelik iyileştirme tekniklerini, psikiyatrik tedavilerin genel pratiklerini savaş bitiminde işyerlerinde ve toplumsal yaşamda kontrol sağlamak için uygulamaya girişmişti.

Böyle bir sürecin ortaya çıkması için bir nefer olan Münsterberg savaşın sonunu ve süregiden gelişmeleri görecek kadar yaşayamayacaktı. Savaş sonrası Münsterberg'in adı akademide de gündelik hayatta da kısa sürede etkisini yitirdi. Bu durumun sebebinin savaş dönemi ABD'de Alman karşıtlığının olduğuna dair güçlü iddialar olmasıyla birlikte -1914 döneminde ajanlıkla da suçlanmıştı (Münsterberg, 1922: 264)[45]- 1970'lerde Münsterberg yeniden keşfedildi, kitapları yeniden basıldı (Blatter, 2014: 26-27). Bu rönesansın hangi toplumsal ve kapitalist ihtiyaçlara yanıt verdiği ilerleyen başlıklarda görülebilecektir.

[44] Bomba şoku (shell schock) askeri operasyonlardaki travmatik deneyimlere verilen psikolojik tepki biçimiydi. Ses ve koku halüsinasyonları, hafıza kaybı, uyuyamama ya da kâbuslar görme, uyarıcılara ani tepkiler verme, ağlama nöbetleri, donakalma gibi reaksiyonları içeriyordu. I. Dünya Savaşı sırasında göğüs göğse çarpışmanın yani siper savaşının dehşetini yaşayan askerlerin verdikleri bu tepkiler, başlangıçta askerlerin ordudan ve savaştan kaçmak için uydurdukları numaralar olarak düşünülmüştü. Korkak ve yeterince erkek olmamakla suçlanan ve kimi zaman cezalandırılan askerler için zamanla beyin sarsıntısı ve korku ihtimalleri de düşünülmeye başlandı. Savaş sonunda psikolojik bir hal olarak değerlendirilen ve bomba şoku olarak adlandırılan bu tepkiler, II. Dünya Savaşı sonrası savaş nevrozu olarak tanımlanmış, Vietnam Savaşı sonrası ise savaştan dönen askerlerle yapılan çalışmalar neticesinde travma sonrası stres bozukluğu olarak adlandırılmıştır.

[45] Münsterberg kamu nezdinde Alman olduğu gerekçesiyle itibarsızlaştırılmaya başlamıştı ve 1914 yılında Binbaşı Wiener, Munsterberg'in istifasını sağlaması koşuluyla Harvard Üniversitesi'ne 10.000.000 dolar vermeyi teklif etmişti. Münsterberg derhal istifasını sundu ancak istifası üniversite tarafından geri çektirildi ve üniversite ifade özgürlüğünü vurgulayan kamuya açık bir açıklama yayınladı. Dönemin gazetelerinde bu olay oldukça ses getirmişti. (Bakınız: The New York Times 18 Ekim 1914 Sayfa 6, El Paso Herald 17 Ekim 1914). Tarafsızlık iddiası ve fon kıskacında Münsterberg'in kendini böyle bir olayın içinde bulması tarihin talihsiz bir ironisiydi.

FIRST COMPANY OF COMMISSIONED PSYCHOLOGISTS, SCHOOL FOR MILITARY PSYCHOLOGY, CAMP GREENLEAF.

(*** denotes officer not a psychologist.)

From left to right—Front row: Wood, Roberts, Brueckner, Stone, Foster (instructor), Tyng (battalion major), Hunter, Hayes, ***, ***, Edwards, Stech, LaRue. Second row: ***, ***, Malmberg, Moore, Norton, Shumway, Arps, ***, ***, Stokes, Jones, Pedrick, Toll. Third row: Manuel, Bates, Miller, Chamberlain, Basset, Estabrook, Poffenberger, Benson, Trabue, Doll, Rowe, Elliott. Top row: Paterson, Dallenbach, Pittenger, Boring, Wylie, Bare, English, Sylvester, Morgan, Anderson, Houser. Maj. Yerkes is shown in the corner.

Resim 12: Görevlendirilmiş psikologlardan oluşan ilk şirket, Askeri Psikoloji Okulu, Camp Greenleaf. Robert Yerkes sol alt köşedeki ekte gösterilmektedir (Yerkes, 1921: 32).

Savaş yalnızca psikoteknik açıdan değil insan motivasyonunu ham duygular, içgüdüler ve tepkiler ortaya çıktığında anlamak için de "veri bolluğu" sunuyordu; bu geniş ölçekli verilerin yorumlanma ihtimalinin boşa gitmesi istenmemekteydi (Hall, 1917: 14). Gerçekten de savaş yeni bir literatür ortaya çıkarmıştı; zihinsel hijyen hareketi bu veri bolluğunu kullanmış, klinik ortamı savaşa taşımıştı. Örneğin Elton Mayo da insan ilişkileri yaklaşımında savaştaki deneyimlerini kullanmış, savaştan aldığı klinik bilgiyi ve hatta doğrudan kliniğin kendisini fabrikaya taşımıştı.

Savaşın ardından davranışçılığın yükselişi ile birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın testler ve kitlesel uygulamalar sayesinde teşvik ettiği psikolojinin yaşamın her alanına uygulanması hedefinin gerçekleşmesi ve ardından gelen psikolojinin tam anlamıyla kapitalize edilmesi, kısaca psikolojinin Amerikanlaştırılması olarak adlandırılabilecek süreç zirveye ulaşmış oldu.

5.4.2. Ticari Bir Girişim Olarak Psikoloji Şirketi: The Psychological Corporation

Birinci Dünya Savaşı, psikologlara zirveye ulaşan bir itibar ve meşruluk sağlamıştı. Savaşın bitiminde psikologlar en cazip ve gelir getirici pozisyonları tutarak, uygulamalı psikoloji çalışmalarını geliştirerek ve The Psychological Corporation gibi ticari girişimler kurarak etki alanlarını daha da genişlettiler.

The Psychological Corporation 1921 yılında New York'ta, kısa süre öncesine kadar APA başkanı da olan Cattell başkanlığında ve iki eski öğrencisi Thorndike ve Woddworth (sırasıyla 1912'de ve 1914'te APA başkanıydılar) tarafından, psikolojik testleri ve ilgili materyalleri eğitim, kurumsal ve hükümet müşterilerine pazarlamak için bir iş olarak kuruldu. Cattell şirketin kuruluş amacını bilimin ilerlemesi ve kazançlarının bilimsel araştırmalara adanması olarak belirtmişti ve herhangi bir devletin şirketler kanunu yasalarına göre örgütlenen ilk şirketti (Cattell, 1922: 169). Ancak aynı zamanda ve temelde psikolojiyi kapitalize eden ilk büyük ölçekli sermaye oluşumlardan biriydi. The Psychological Corporation, uygulamalı psikolojinin ve psikolojiyi hem pazarlamanın hem de toplumsal düzlemde etki alanını büyütmenin, denetim aygıtlarını bilim ve sermaye işbirliği ile inanılmaz ölçekte genişletmenin en büyük başarılarından biri oldu. 1970'e dek bağımsız varlığını koruyan şirketin son yılında toplam varlıklarının yaklaşık 2,5 milyon dolar, satışların yaklaşık 5 milyon dolar ve net gelirin yaklaşık 250.000 dolar olduğu bildirilmişti (Sokal, 1981: 54).

The Psychological Corporation, uygulamalı psikolojinin ilk Amerikan "şirketleşme" girişimi değildi. Daha önce belirtildiği gibi 1895'ten itibaren psikolojide reklamcılık üzerine çalışmalar başlamış, kısa sürede satış ve reklamcılık üzerine kitaplar yayınlanmış,

dersler verilmeye başlanmış ve şirketlerin yüklü miktarlarla finanse etmesiyle[46] bu alanlarda araştırma laboratuvarları ve satıcılık araştırma kürsüleri gibi kürsüler kurulmuştu. Sermaye sahipleriyle psikolojinin işbirliği işçi seçimi çalışmalarında da hızlanmıştı, Münsterberg ile hatırlanacağı üzere 1910 gibi erken bir tarihte bu tarz çalışmalar yapılmaktaydı. Bu çalışmalar yalnızca sanayi işçilerini değil perakende satış çalışanlarının seçimini de kapsıyordu (örnek için bakınız, Oschrin, 1918). 1917'de ABD Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan Ordudaki Personelin Sınıflandırılmasına İlişkin Komitenin (Committee on Classification of Personnel in the Army) direktörlüğünü Scott yapıyordu. Komitenin Ordu Alfa ve Ordu Beta Testleri geliştirmesine ek olarak diğer çalışmaları da oldukça ilgi ve takdir gördü. Scott işlevselci psikolojideki deneyimlerini uygulamalı psikolojideki zengin çalışmalarıyla tamamlayarak 1915'te ilk grup zekâ değerlendirme testlerini ortaya çıkarmaya başlamıştı (Von Mayrhauser, 1989: 60).

Savaş psikolojik gereçlerin uygulanabilirliğini ve büyük ölçekte kitlelerin kısa sürede ve tıpkı fordist üretime benzer şekilde sınıflandırabildiğini göstermişti. Savaşın ardından devlet ve sermayedarlar psikolojiye daha çok yatırım yapmaya ve bünyelerinde daha çok psikolog istihdam etmeye başladılar. 1919 yılında Scott, komitede birlikte çalışan bilim insanlarının çoğunu yanına alarak The Scott Company olarak adlandırılan özel bir personel yönetimi danışmanlık firması kurdu. Firma birkaç yıl içinde kırktan fazla sanayi şirketinin katılımıyla işçi seçimleri ve verimli uygulamaları teşvik etmek için özel testler geliştirdi. The Scott Company yalnızca işçi seçimi konusunda çalışmıyor, sermaye sınıfının bilimsel sözcüsü olarak da sendikalarla görüşüyordu; 1920'lerin başında Chicago hazır giyim ticaretinde endüstriyel barışın sağlanmasında oynadığı önemli rol göz ardı edilemezdi (Sokal, 1981: 56).

[46] Örneğin, 1915'te H. J. Heinz Şirketi ve Burroughs Adding Machine Corporation, Carneige Enstitüsü için Uygulamalı Psikoloji Bölümü'ne işçi seçimi, satıcıları seçmek ve eğitmek gibi araştırmaların gerçekleşmesine yönelik finansal katkıda bulunmuştu (Sokal, 1981: 55).

The Psychological Corporation kurulduğunda ABD uygulamalı psikolojisinin durumu böyleydi. Bireysel farkların ve zekânın ölçümüne dair ilk testi geliştiren Cattell altmış yaşına geldiğinde, The Psychological Corporation'ı kurarak uygulamalı psikolojiyi tasarladığı geniş bir ölçekte bir tedarik ve yönlendirme hizmeti şirketi içinde konumlandırmıştı. Personel araştırmalarıyla birlikte ticari firma çalışanlarının zekâ düzeyini öğrenme ve başka standartlaştırılmış testler için ücret karşılığında bireysel hizmetler sunma projesini, ABD'nin çoğu şehrinde şubeler açarak ve basın yoluyla tanıtım yaparak hayata geçirmeyi planlamıştı. Testler, yöneticilere psikolojinin pratik bir değeri olduğunu ve uygulanabilirliğin işyerlerinde işgücü denetimi için kullanılabileceğini vaat ediyordu. 1930'ların ortalarına gelindiğinde şirket genişleme çabaları sonucu hissedarlarının yanında birçok psikoloğu da bünyesinde toplamış, şirkete bağlı olanların sayısı dört yüzün üzerine çıkmıştı; bu artış şirketi hizmetlere hazır psikologlardan oluşan ülke çapında bir organizasyon haline getiriyordu. O yıllarda şirket kendini, antetli kağıdında kısaca şöyle tanıtmaktaydı:

> Ürünler, reklamlar ve satış çekicilikleri hakkında tüketici anketleri yürüten, bilimsel konumu tanınmış psikologlardan oluşan ülke çapında bir organizasyon; satış, ofis ve fabrika personelinin seçimi, eğitimi ve verimliliğinde bilimsel yöntemleri uygular; Satış, kişisel ve halkla ilişkiler politikalarının psikolojik yönleri konusunda danışmanlık yapar (Achilles, 1937: 236).

The Psychological Corporation, testler alanında iddialı çalışmalar ve satışlar yapmıştı. Ordu Alfa Testinin revizyonu ile başlayan süreç kısa sürede onlarca kişilik, zekâ, yetenek, personel testlerinin geliştirilmesiyle devam etmişti. Yıllık yüz binlerce test cirosu elde ediliyordu. Bu fonlanan testler yalnızca yetişkinler için değil çocuklar üzerinden de çalışılıyordu. İstihdam psikolojisi (employment psychology) fikrinin öncüsü olan Henry Link 1930'larda çocuklar için geliştirilen bir test olan Kişilik Katsayısı (Personality Quotient) Testinin normlarını ülke çapında datalar toplayarak ortaya koymuştu. 1939'da şirket Wechsler-Bellevue Zekâ Ölçeklerini yayınladı. Şirketin Wechsler Zekâ Testleri

uzun yıllar geçerliliğini korudu, hatta günümüzde de sektör lideri olmaya devam etmektedir.

1970'te şirket Harcourt Brace Jovanovich (HBJ) yayıncılık şirketi tarafından satın alındı ve altı yıl sonra Book Company'den satın alınan eğitimsel test departmanı The Psychological Corporation ile birleştirildi. 1980'lerde ve 1990'larda The Psychological Corporation bir dizi satın almayla genişlemeye devam etti. 2008'e gelindiğinde, büyümeler ve birleşmelerle devam eden süreçte The Psychological Corporation, çok uluslu bir yayıncılık ve eğitim şirketi olan Pearson grubunun bir parçası olmuştu.

The Psychological Corporation'ın varlığının münferit olmadığı gerçeği, içinde gerçekleştiği bağlamla birlikte ve bağlamı doğrudan gösteren bir örnek olarak ele alınması gerekliliğiyle anlaşılmalıdır.

Özel çıkarlar için endüstriyel psikoloji araştırmaları yapma girişimleri The Psychological Corparation'dan sonra da, hatta 1920'ler boyunca çeşitli yollarla sürekli hale geldi. 1922'de kurulan Ulusal Araştırma Konseyi (National Research Council - NRC) endüstriyel ve mesleki psikolojideki çok sayıda araştırma grubunun, sonuçların paylaşılmasına ve mesleki uygunluk testlerinin geliştirilmesine yardımcı olacak bir tür koordinatör organ görevi üstlenme niyetindeydi ve "tamamen psikolojik" bir yaklaşımı savunuyordu. Yine aynı yılın sonunda Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi (Social Science Research Council - SSRC), politik konrolün psikoloji de dâhil olmak üzere sosyal bilimlerle işbirliği içinde çalışılması için kurulmuştu (Kuhlman, 1928: 584). 1923 yılında da Ulusal Endüstriyel Psikoloji Enstitüsü (National Institute of Industrial Psychology) kurulmuştu. Endüstriyel ve ticari şirketler adına özel soruşturmalar üstlenme görevine talip olduğunu belirten kurum, tıpkı NRC ve SSRC'nin yaptığı gibi fonlamaları yalnızca üniversite araştırma merkezleri ile sınırlı kalmayan sermaye vakıflarından uzun vadeli yatırımlar alıyordu (Seim, 2007: 109-110). 1923'te Pennsylvania Üniversitesi, 1924'te Yale Üniversitesi ve 1926'da Harvard Üniversitesi, endüstride "insan" sorununu çözmek

ve toplumsal denetime araçlar sağlamak için vakıf fonları ile psikoloji araştırma merkezleri kurmuşlardı. Yalnızca ABD'de değil Avrupa'da da kapitalizmin bekası için programlara ihtiyaç duyan sermaye vakıfları Avrupa'nın kimi üniversitelerine ve daha sonra dünyanın farklı ülkelerine de aynı amaçlara yönelik araştırma merkezleri kurulması için hibelerini sunmuşlardı. 1930'ların ortalarında uygulamalı psikolojideki araştırmaların endüstri tarafından desteklenmesi amacıyla Ekonomik Psikoloji Derneği (The Economic Psychology Association) kuruldu. 1930'larda finansal olarak desteklenen üniversite sayısı da artmaya devam etti.

The Psychological Corparation ve diğerleri tarafından verilen danışmanlığın en ünlü örneği Hawthorne deneyleriydi. Literatürde oldukça iyi bilinen Hawthorne deneylerinin gerçekleştiricisi Elton Mayo da şirketin aktif yetkililerinden biriydi. The Psychological Corparation'dan hizmet alan diğer önemli büyük şirketler, General Electric Company, Metropolitan Life Insurcance Company ve Johns-Manville Company idi (Achilles, 1937: 240).

5.5.Hawthorne Deneyleri ve Elton Mayo

Klasikleşmiş hale gelen Hawthorn çalışmaları 1920'lerde başlayan ve yaklaşık beş yıl devam eden bir dizi deneye verilen addır. Harvard İşletme Okulu'ndan Elton Mayo (1880-1949) öncülüğünde Chicago kentindeki Western Elektrik Şirketi çalışanları üzerinde gerçekleştirilen deneylerde geleneksel anlatıya göre bilimsel yönetimin "unuttuğu" insan faktörü -deneylerin başlangıcındaki niyet tam olarak bu olmasa da- ortaya koyulmuş oldu.

Western Elektrik Şirketi, 1915 Rockefeller Planını uygulayan, daha sonra özel komitede ve 1921'de kurulan Endüstriyel İlişkiler Danışmanları A. Ş.'nin içinde yer alan American Telephone and Telegraph Şirketinin bir yan kuruluşuydu ve endüstriyel

yönetimdeki yeniliklerden sorumluydu. Hawthorne deneylerine giden yol uzun soluklu bir arayışın, endüstride "insan unsuru"nu anlama ve işgücünü çatışmasız yönetme arayışının önemli bir uğrağıydı.

Diğer yandan 1920'lerin başında psikoloji kapitalist dünyaya tam olarak vaat ettiklerini verememişti, ABD'de otoriteler arasında psikolojinin durumunun tatmin edici olmadığı konusunda ve vaadini yerine getiremediğine dair günden güne artan bir fikir birliği görülmekteydi (Hall, 1923: 9). Birkaç on yıl önceki, psikolojiyi ölçüme indirgeme girişimleri psikologların başlıca mesleğinin deney yapmak olmasıyla sonuçlanmıştı ve psikolojiden artık yürüyüş çizgisini sorgulaması bekleniyordu (Jastrow, 1935: 261-262). Griffith, 1921'de "Psikoloji bir gecede laboratuvar maceralarının diyarı haline geldi. Ve ilk laboratuvarın kuruluşundan sonraki kırk yıl içinde, genel bilim, gerçekleri hâlihazırda ansiklopedik ciltlerin sınırlarını aşan bir disiplinin görüntüsüyle karşı karşıya kaldı" diye yazmıştı (Griffith, 1921: 17). Felsefenin köklü bileşenlerinden biri olan psikoloji yakın geleceğe yönelik talepler nedeniyle geçmişi ile bağlarını koparmıştı; psikolog kendisini yabancı bir yerde uyanan ve odasındaki mobilyaların dikkatli bir şekilde envanterini çıkararak durumunu anlamaya çalışan adamın tuhaf konumunda bulmuştu (Griffith, 1921:17-18). Hall anılarında pişmanlığını dile getiriyor ve deneysel psikolojiye odaklanmanın psikolojiyi kendi köklerinden kopardığını, kimi öğretim üyelerinin Antik Yunan metinleri okutmasının sorgulandığı günleri utanarak hatırladığını belirtiyordu (Hall, 1923: 230). James, bir klasiğe dönüşen kitabını "iğrenç, şişkin, çürümüş, damlacık bir yığın olarak tanımlayan ve yalnızca iki gerçeğe tanıklık eden" bir başarısızlık notu olarak kaydetmişti: "Psikoloji bilimi diye bir şey yoktur ve James beceriksiz biridir" [47] (aktaran Jastrow, 1935: 261). James'in sözleri, modern Prometheus olacağını düşünürken bir canavar yaratmanın çöküntüsünü yaşatan Victor Frankenstein'ın "yeni umutlar yerine,

[47] Fransız Laugier'in ise kendisini hiçbir biçimde yanılsama içinde görmeyerek "(Benim) çalışmam, bence onurlu, çok onurluydu, başka bir şey değildi" demiş olduğunu not düşmek isterim (aktaran Picard, 1995: 3).

vicdan azabı ve suçluluk hissi içindeydim şimdi" sözlerine benzemektedir (Shelley, 2021/1819: 95). Mary Shelley 1818'de Frankenstein'ı yazarken Sanayi Devrimi ve doğa bilimlerinin hızlı gelişiminin yarattığı endişe ve korkuları dile getirmek istemişti. Diğer yandan öyküde bildirilen kehanetler o dönemde, yeni psikolojinin fikirlerinde kök bulduğu iki düşünsel alandaki kişiler, Darwin ve bazı Alman fizyologlar tarafından imkânsız görülmüyordu (Shelley, 2021/1818: 9). Ancak otuz yıl sonra ortaya çıkan gerçeklik karşısında yeni psikolojinin kurucuları yaşadıkları hayal kırıklığını ve pişmanlığı telafi etmeye çalışıyorlardı. Arjantinli yazar Alberto Manguel (2020: 131)'in ustalıkla tespit ettiği gibi efsanede anlatılan yalnızca Dr. Frenkenstein'in hikâyesi değildi; diğer yönde "Canavar"ın da içinde bulunduğu zor durum anlatılmaktaydı. Yeni psikoloji de binlerce yıllık bilgilerin bir gölgesine dönüşmüştü. Toplumsal olayların çözüm reçetelerinin arandığı ve salt uygulamaya indirgenen ve psikotekniğe dönüştürülen psikoloji, kanatları ve kuyruğu kesilmiş, uçamayan ancak devasa, kalabalık bir gövdeye sahip biçimsiz ve sevimsiz bir kuşa dönmüştü, asıl ironik olan ise hedefine ulaşamamış olmasıydı.

Psikoloji camiası alanın 1920'lerde girdiği arayışa paralel olarak araştırmaları artırmak adına yalnızca üç yıl içinde birçok dergi satın aldı. Bu dergilerden biri olan Psychological Abstract dergisinin finansmanını Rockefeller vakfı sağlamış, on bir yıllık süre için 76.000 dolar fon vermişti (Fernberger, 1943: 40).

1920'lerde işyerinde insan faktörü üzerine çalışma ihtiyacına yönelik çağrılara Mayo yanıt vermiş, Hawthorne deneyleri ile uzun yıllar "başarılı" addedilen sonuçlar elde etmişti. Dergiye dahi adını vermiş olan ve İkinci Dünya Savaşı ile New Deal arası dönemde ortaya çıkan bu acil arayışın sonunda The Human Factor (İnsan Faktörü) dergisinin 1930 yılında yayınlanan sayısında editör şu ana kadar yayınlanmış en önemli sayıyı ortaya koyduklarını belirtiyordu. Çünkü bu sayı, Elton Mayo'nun Hawthorne

deneyleri ile zihinsel ilkelere dayanarak denetlemenin yeni ve pratik yöntemlerini anlattığını ilan ediyordu (Trahair, 1984: 240).

Hawthorne deneylerinin gerçekleştiği yıllarda tarihsel ve toplumsal arka plan, çalışmaların nasıl bir ihtiyaca yönelik olarak ortaya çıktığını kavrayabilmek açısından önemlidir. İki büyük savaş arasında, endüstri ve finans dünyasının ve siyasi liderlerin kritik kaygısı sanayi ve toplumdaki genel huzursuzluk ve işçi huzursuzluğuydu. İç Savaş sonrasının ABD'sine olan yoğun göçün sağladığı ucuz ve tam işgücü arzının örgütlenmeyi engellediği dönem, Birinci Dünya Savaşı'nın göçü durdurması ile birlikte geride kalmıştı[48]. Artık, talep eden işçinin ve organize sendikaların gücü ve varlığı işgücü ilişkilerinde kendini hissettiriyordu. SSCB'deki Ekim Devrimi'nden ve işçilerin başka bir dünyanın mümkünlüğünü ortaya koymasından sonra endüstrinin başını çekenler ABD'de de komünist ve işçi odaklı düşüncelerin yaygınlaşmasından endişe duyuyorlardı. ABD'deki devasa endüstriyel alanların bazılarında etkin sendikalar kurma mücadelesi çatışmalarla, kimi zaman da şiddetle sonuçlanıyordu (örneğin 1914 Ludlow Katliamı[49]); fakat 1920'ler ve 1930'larda sendikalar birçok sanayi alanında kurulmuştu (Pickren ve Rutherford, 2010: 168). Emeğin örgütlenmesi toplumsal bir boşlukta gerçekleşmemişti, 1920'lere gelene dek süren miyop güvenlik anlayışı, ayak sesleri duyulmaya başlayan depresyon paniği ve savaş sırasında çok fazla çalışma ve karşılık görmeyen vatanseverlik idealleri ile toplumsal yapı inanılmaz bir hızla değişmişti. Bu tür bir değişime yanıt veren Amerikalı işçi, 19. yüzyıldaki öncüllerinden tür olarak farklı bir toplumsal tipe dönüştü;

[48] ABD işçisi örgütlü bir biçimde öncesinde de serbest göçün vasıfsız işgücünün gerçek ücretlerinin artışını yavaşlattığı iddiasıyla göçün durmasını talep ediyordu ve 1921'e gelindiğinde göçü etkili bir şekilde sınırlayan Acil Göç Yasası (The Emergency Immigration Act) ortaya çıkmıştı.

[49] Colorado Kömür Sahası Savaşı sırasında grev karşıtı milisler tarafından gerçekleştirilen toplu katliamdır. Colorado Ulusal Muhafızlarından askerler ve Colorado Yakıt ve Demir Şirketi (CF&I) tarafından istihdam edilen özel muhafızlar, 20 Nisan 1914'te Ludlow, Colorado'da Eylül 1913'ten beri grev yapan yaklaşık 1.200 kömür madencisinden ve ailelerinden oluşan bir çadır kolonisine saldırdı; işçiler eşleri ve çocukları ile öldürüldü. CF&I'nin kısmi sahibi John D. Rockefeller Jr., kısa süre önce grevlerle ilgili olarak Endüstriyel İlişkiler Komisyonu'nun huzuruna çıkmış, işçilere karşı en korkunç nitelikteki acımasız baskıcı politikalara bulaşmakla ve büyük ölçüde katliamı organize etmekle suçlanmıştı (Karl ve Katz, 1983: 250). Howard Zinn Ludlow Katliamı'nı "Amerikan tarihinde şirket iktidarı ile emekçiler arasındaki belki de en şiddetli mücadelenin doruk noktası" olarak adlandırmıştı (aktaran Auerbach, 2015/1954: 63).

psikolojisindeki değişiklikler, endüstriyel dünyanın her yerinde yankı uyandırdı (Loren, 1960:11). 1929 Büyük Buhranı ise milyonlarca işçinin işsiz kalmasına neden olmuş, işgücünde ve toplumsal ölçekte huzursuzluğun artmasına yol açmıştı. Domhoff (1990: 104)'ün sözleriyle kısaca özetlersek, dönemin tablosu şöyleydi: "Ekonomi ciddi bir sıkıntı içindeydi, egemen sınıf bölünmüştü, işçi sınıfı birleşmiş ve militandı".

Böyle bir sahnede yöneticiler dikkatlerini endüstriyel ilişkilere, personel sorunlarına ve daha geniş ölçekte toplumsal yapılanmalara yöneltmekten başka yol bulamayacaklardı. Sendikasız işçilerin temsilcileri ile endüstriyel yönetime katılması tartışmasını başlatan demokratik kontrol ilkesi 1915'te Colorado Yakıt ve Demir Şirketinde Rockefeller planının oluşturulmasıyla ortaya çıkmış, 1920'ler boyunca şirket liderleri tarafından sendikalarla mücadele etmek için kullanılarak yaygınlaşmıştı (Kaufman, 2000: 322; Domhoff, 1990: 76). Plan teorik olarak işverenler ve işçilerin birbirlerini insan olarak görmesinin sonucu olarak toplumsal sınıflar arasında çıkarların uyumlanacağına dayanıyordu ve endüstrideki insan ilişkileri anlayışının ilk nüvelerini barındırıyordu. Demiryollarının kooperatifleşmesini ve kârın yarısının çalışanlara verilmesini öneren Plumb Planı (1918) ya da İngiltere'de 1919'larda endüstriyel huzursuzluğu gidermek için işçi ve yönetim temsilcilerinden oluşan müzakere organları olan ve daha sonra benzerleri ABD'de de görülen Whitley Konseyleri gibi başka arayışlar da ortaya çıkmıştı. 1920'lere gelindiğinde refah kapitalizmi dönemi başlamıştı. Büyük sermaye sahipleri, işçilerin huzursuzluğunu ve örgütlenmesini, 1917 Sovyet Devrimi'nin ideolojik etkilerini ve İlerlemeci dönemin hükümet düzenlemelerini ortadan kaldırmak için sendikasızlığın bir hediyesi olarak işçilere refah sağlayan endüstriyel politikalar geliştirmeye başladılar. İşgücünün sadakatini ve verimliliğini artırmak için başvurdukları bu yeni düzen biçiminde, işyerlerini sosyal kurumlara dönüştürmeye, bunun sendika ya da hükümetin değil eski paternalist anlayışın yükseltilmiş biçimi olarak sermaye sahiplerinin görevi olduğuna ikna etmeye dair refah politikaları bulunuyordu.

Sendikaların yerini alması beklenen bu sosyal yardım çabaları, 1920'lerde vurgulanan ve arzulanan sendikalarla mücadeleye yönelik refah kapitalizmi stratejisinin önemli bir öncüsü oldu (Domhoff, 1990: 75).

İnsan İlişkileri yaklaşımının ortaya çıkışında 1930'lara gelinen süreç önemli bir rol oynarken 1930'lardan sonraki yoğun gelişiminde New Deal (1933-1939) döneminin etkisi de yadsınamaz derecede büyüktür. New Deal, ABD'de Başkan Franklin D. Roosevelt iktidarında ekonomik krizle mücadele için yürürlüğe konulan bir dizi politik program, istihdam yaratma önlemleri, kamu çalışması projesi, mali reform ve toplumsal düzenlemeden oluşuyordu. 1933 yılında Ulusal Kalkınma İdaresi (NRA) kurulmuştu ve Sosyal Güvenlik Yasası (Social Security Act, 1935) ve Ulusal Çalışma İlişkileri Yasası (National Labor Relations Act, 1935) en önemli iki düzenlemeydi. Bu iki yasa ve genel olarak New Deal düzeni, Büyük Depresyonun ardında bıraktığı ekonomik ve toplumsal enkazı, yalnızca alt tabakalardaki değil her kesimden on milyonlarca insanın yaşadığı hoşnutsuzluk ve sıkıntıların baskısını hafifletmek için ortaya çıkmıştı. Sosyal Güvenlik Yasası, kapitalizmin sürdürülmesi amacını taşıyordu ve toplumsal problemleri ve çözümlerini liberal bir ideolojik temelde ele alıyordu; işsizliğin neden olduğu tehlikelere karşı ekonomik güvenceyi bir hak olarak ortaya koyan ilk mevzuattı (Brents, 1984: 23-25). Ulusal Çalışma İlişkileri Yasası[50] ise işçilere sendika kurma ve toplu pazarlık yapma hakkı tanıdığı ve bunu devlet gücüyle meşrulaştırdığı için işgücü ilişkileri açısından önemli bir gelişmeydi; ABD'de sermaye ile emek arasındaki ilişkiye müdahale eden ilk yasa denilebilirdi. Bu düzenleme 20. yüzyılın ilk doksan yılında sermaye sınıfının işgücü ilişkileri konusunda uğradıkları ilk ve tek ciddi yenilgiydi (Domhoff, 1990: 65). Bu politikalar, işçi sınıfının talep ettiklerinden çok uzaktı ancak yönetici elitin ılımlı üyelerini eyleme geçiren ve alt tabakaların durumlarını iyileştirmeye yardımcı olan şey yine onların baskısı olmuştu (Domhoff, 1970: 217-218). Organize iş ve finans dünyası İlerlemeci

[50] Wagner Yasası olarak da bilinmektedir.

dönemin ardından bir kez daha işgücünde emek lehine görünen devlet düzenlemeleri tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı ve bu tür yasaları ve kavramları ABD'nin sivil topluma dayanan demokratik yapısı açısından zararlı buluyordu; ya da görünen gerekçeleri bu yöndeydi. Diğer yandan New Deal düzenlemeleri servet dağılımını değiştirmeden siyasi talepleri ve enerjiyi konvansiyonel bir kanala yönelterek aslında sermaye sahiplerinin de elini rahatlatmayı vaat eden bir sistem olmuştu.

Ancak yine de giderilemeyen endüstriyel huzursuzluk, çatışmalar ve yüksek işgücü devri[51] ile grevler, komünist fikirler ve sendikaların yükselişi karşısında Hawthorne deneyleri de artan arayışların bir parçasıydı ve endüstri yöneticileri kapitalize edilmiş psikoloji bilgilerinin yardımına başvurdular. Belirtmek gerekir ki Hawthorne deneyleri 1915'ten uzanan bir sürecin hayata geçirilmesiydi. Rockefeller Planı'nın yaygınlaşmasıyla birlikte en büyük on –daha sonra on iki- şirket tarafından, sınıf çatışmasına karşı araçlarını geliştirmek ve işgücü denetimini sağlamak için gizli ve çok özel bir konferans komitesi oluşturulmuştu (Bernstein, 1960: 168). General Electric, American Telephone and Telegraph, S. Steel, General Motors ve Rockefeller petrol şirketlerinin de bulunduğu bu komisyonda üst düzey yöneticiler ve endüstriyel ilişkiler yöneticileri işgücü politikasını belirlemek için bir araya geliyorlardı. Daha sonra 1921 yılında Endüstriyel İlişkiler Danışmanları Anonim Şirketi (Industrial Relations Counselors, Inc.) kuruldu ve bu politikaların arttırılmasına dönük yeni politikalar gündeme gelmeye başladı. Berstein (1960: 168-169)'a göre firmanın bir başka önemi endüstriyel ilişkiler araştırma ve uygulama alanında öncü danışmanlık grubu olmasıydı. İlişkiye olan vurgu, 1930'lu yıllarda Elton Mayo ve halefleri tarafından, 1945 sonrasında ise akademi ve endüstrideki insan ilişkileri yaklaşımcıları tarafından sürekli hale

[51] İşgücü devri de en az grevler ve çatışmalar kadar, verimliliği etkileyen ciddi bir sorundu. Bir yönetici, "demiryolundaki kazaların %80'inin 'insan doğasının kırılganlığından' kaynaklandığını" ve "1911 yılına kadar yılda 10 binden fazla insanın ölümüne neden olduğunu" iddia etmişti. Bir başkası, "Bell Telefon Şirketi'ndeki 16 bin operatörden her üç kişiden birinin yılın ilk yarısında işten ayrıldığını veya işten çıkarıldığını" öne sürmüştü (Hale, 1984: 149).

getirilmişti. Hareketin ortaya çıkışı ve temel fikirleri, daha önce de belirtildiği gibi Rockefeller'ın 1915 fikir ve planına dayanıyordu; çatışmanın azaltılması ve sonlandırılabilirliği, işgücü sürecindeki çıkarların uyumlu hale getirilmesi ve geliştirilmiş iletişim anlayışı. Yani özetle, bu plan işgücünün dostane denetimiydi. Psikolojinin bu plandaki araçsallığı Mayo'nun psikanalitik yaklaşımını göz önünde bulundurarak Bernstein'ın "İsa'nın yerine Freud geçmiş, Hristiyan ahlakının yerine bir tür grup psikanalizi getirilmişti" sözleri ile ifade edilebilir (Bernstein, 1960: 169). Hawthorne deneyleri çalışma ilişkileri politikasını belirleyecek bilgi sağlama araçlarından biri olarak tarihte yerini almış oldu. Hawthorne deneyleri, 1920'lerin ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan, büyük bütçeli laboratuvarlarla karekterize edilen (örneğin, Washington Üniversitesi'nde 1926'da Sosyal Bilimler Laboratuvarı, North Carolina Sosyal Bilimler Araştırma Enstitüsü, Michigan Üniversitesi'nde Grup Dinamiği Araştırma Enstitüsü, vb.) kuramsal ve uygulamalı davranış incelemeleri akımının en önemlilerinden biriydi (Ayman Güler, 2023: 23).

1920'lerde ve 1930'larda, fabrikadaki aydınlatmanın işçilerin telefon ekipmanlarında kullanılan rölelerin montajı ve incelenmesindeki performansı üzerindeki etkilerini incelemek için Western Electric'in Hawthorne Works firmasında Elton Mayo öncülüğünde çeşitli çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar beş yıllık bir süreçte ve çeşitli düzeneklerin yer değiştirilmesiyle gerçekleştirilmişti. 1932'nin ortalarında sonlandırılan deneyin daha fazla sürdürülmesi bekleniyordu ancak Büyük Depresyon bu sürekliliği imkânsız kılmıştı (Mayo, 1933: 55). Araştırma ekibi çeşitli aralıklarda aydınlatma düzeyini, iş istasyonu pozisyonlarını, çalışma koşullarını sistematik olarak değiştirdi ve bu değişimlerin işçilerin performansı üzerindeki etkilerini inceledi. Aydınlatmadaki herhangi bir değişikliğin (neredeyse ay ışığına eşdeğer bir seviyeye kadar) performansı düşürmediği, hem deney hem kontrol grubunun da üretkenlik düzeyinin her koşulda arttığını şaşırarak buldular. Sonuçlar, geleneksel anlayıta göre, çalışanların,

araştırmacıların ve yöneticilerin işlerine gösterdiği dikkat ve ilgiyi takdir ettiğini ve bu takdirin daha iyi performansla kendini gösterdiğini ortaya koydu (örneğin, West, 2001: 271). Çalışanlar bir deneye tabi tutulduklarının farkındaydı ve bu durum her koşulda daha fazla üretme ile sonuçlanmıştı. Bu etki bir "büyük açığa çıkarma" heyecanıyla Hawthorne Etkisi olarak anılmaya başlandı. Tüm deneylerin sonucunda, davranışın gerçekleştiği sosyal ortam ve grubun özelliklerinin, performansı açıklamada en az işin teknik yönleri kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştı.

Elton Mayo psikoloji eğitimi almış, Janet'den etkilenerek psikanaliz üzerine çalışmış, Birinci Dünya Savaşı sırasında bir psikolog olarak bomba şokunun psikanalitik tedavisine yönelik araştırmalara öncülük etmiş ve psiko-patolojik testler yürütmüştü. Avustralyalı teorisyen, psikanalizi ve psikoterapi yaklaşımlarını endüstri ilişkilerine uygulayan ilk kuramcılardan biridir. 1900'lü yılların ortalarında Avustralya'da sınıf çatışmalarını ortadan kaldırmak için işçi dernekleri ve sendikalara karşı oluşturulan ortak bir komitenin üniversite üyelerinden biri olmuş, bu sıfatla çeşitli sendikalarla görüşmeler yapmıştı (Mayo, 1945: 25). Elton Mayo, işçilerin huzursuzluğunu ortadan kaldırmanın yolunun onların politikalarından ziyade ruh hallerini ve zihinlerini ele almak olduğunu düşünüyordu. Hawthorne deneyleri henüz başlamadan önce duyguların toplumsal gelişmeler ilerledikçe çoğaldığını ve yoğunlaştığını, duyguları sıralama araştırmalarının çok az ilerlediğini belirtmişti; endüstriyel alan bu gerçeğin gösterildiği en açık yerdi (Mayo, 1923, 117). Mayo'ya göre işçilere karşı gösterilen şiddet, tehdit ve katliamlar tam da canlı varlıklar olan insanlara dair yeterince çalışma yapılmadığı, insani durumlar kaba bir şekilde alındığı için ve endüstri sektörünün insan bilimlerinden yararlanmadaki başarısızlığı nedeniyle gerçekleşmekteydi. Organize kişilik incelemesinin bilimi olarak psikoloji, işçilerin yönetim tarafından "zor" ya da "mantıksız" olarak görülen davranışlarının altındaki karmaşık nedenleri keşfedebilirdi. Yukarıda bahsedildiği gibi dönemin işçi sınıfı örgütlenmeye, sendikalar büyümeye ve güçlenmeye başlamıştı,

1920'ler yönetimin her türlü bilimsel aracı kullanarak emeğin sendikalaşmasını anlık olarak engellediği ancak nihai olarak engelleyemediği yıllar olmuştu (Braeman, Bremner ve Brody, 1968: viii). Mayo çalışmalarını tam da bu minvalde başlatmış, bu toplumsal olguyu geriletmenin yollarını, asıl olan sınıf savaşımını psikolojikleştirek çözümünü insan bilimlerinde aramıştı. İş bırakan işçileri hasta olarak tanımlayan ve iş bırakmanın asıl sebebinin sinir krizi ve melankoli olduğunu belirten Mayo'ya göre grev, devamsızlık ve işgücü devri de toplumsal hastalıklardı:

> Yüksek işgücü devri veya grev, öncelikle toplumsal ve endüstriyel bir hastalıktır; ilki kronik bir hastalıktır, ikincisi ise akut. Her iki durumda da asıl gereklilik teşhis ve tedavi, araştırma ve tedavidir. Bu tutum genel olarak benimsendiğinde, huzursuzluk ve yeraltı komplolarını daha az duyacağız; daha az çatışma ve daha fazla ilerleme olacak (Mayo, 1923: 118).

Mayo işgücü devrine dair betimlemesini hastalık olarak yapmasını sonraki yıllarda da değiştirmeyecek, işgücü devrinin en yüksek olduğu 1926 yılına dair de aynı değerlendirmede bulunacaktı (Mayo, 1933: 40). Mayo'ya göre endüstrideki bu hastalıkları tedavi etmek için bütüncül bir psikolojik bakış açısı geliştirilmesi elzemdi. "İnsan faktörü" yani insanın kendisi, içgüdüler, refleksler ve davranışların ötesinde, gerektiği gibi çok daha geniş çapta, psikiyatri kliniğinde olduğu kadar fabrikada da geçerli olan "toplam durum" olarak ele alınmadan endüstriyel sorunlar çözülemezdi (Mayo, 1923: 121). Mayo'nun fabrikayı psikiyatri kliniği ile özdeş tutması özellikle ilgi çekicidir. Bu özdeşliğe göre bireyin fikirleri ve davranışları semptomatikti ve hem psikiyatri kliniğinde hem de fabrikada tuhaf düşünce ve duygu patlaması patolojiye işaret etmekteydi. İşçinin düşünce ve davranışları ile "tutarsızlıklara" ihanet ettiğinde bu durum işçinin zihninin başarılı bir şekilde uyumlaştırılmadığını ve çözülme ile parçalanmayla ya da Sosyalizm, Sendikalizm, Bolşevizm -mantıksız öfke ve yıkım hayalleri- ile sonuçlandığını göstermekteydi. Bir işçi "sınıf bilincine" ulaştığında değişim onun bilgi, beceri ve işe olan ilgisini kötüleştiriyordu (Mayo, 1945: 19). Tutarlı olan durum bir siyasi eylemin bir topluluktaki işçilerin birlikte çalışma arzusu ve kapasitesini varsaymasıydı ve

tutarsızlık, işçilerin bu birlikteliğin kaybı yönünde politik eylemde bulunmalarıydı (Mayo, 1933: 160). Nevrotik hayallerin ve ilkel yanı temsil eden gece zihniyetinin etkisinde, büyü ve batıl inanca inandıkları gibi sefaletlerinin kesinlikle "kapitalist" tarafından uydurulduğunu iddia eden tatminsiz işçiler vardı ve işçiyi sömürmeye yönelik bir komplo olduğu gerekçesiyle medeniyete karşı çıkıyorlardı (Mayo, 1923: 122-124). Bu fikirler psikonevrotik hastalık göstergesiydi, Fransız ekolünde takıntı (obsession) ya da Freudien anlayışta kompülsüyon olarak adlandırılan hastalığın ta kendisiydi ve işçiler kendi zihinlerini kontrol edemedikleri için bu fikirlere "takıntılıydı" (Mayo, 1933: 103-104). İşçilerin kendi iradelerinden bağımsız olarak bir güç zihinlerini ele geçiriyor, kuşatmaya benzer şekilde düşüncelerini belirli bir doğrultuya zorluyordu. Takıntılı oldukları konuların entelektüel operasyonlarda üstün olma eğiliminin yanı sıra bu işçiler gerçeğin işlevinin azalmasıyla zihinsel çatışmalara o kadar çok enerji harcıyorlardı ki bu durum onları en yüksek verimliliğe ulaşmaktan alıkoyuyordu. Mayo'nun, işçilerin politik düşüncelerini, değişime yönelik eylemlerini ve başka bir dünyanın mümkünlüğüne dair ideolojilerini, karşı çıkılacak bir siyasi projeden ziyade gerçek anlamda patoloji olarak görmesi ve yazıklanması şaşkınlık vericidir. Mayo, yalnızca bir yönetim bilimci ya da örgüt teorisyeni, endüstri araştırmacısı diliyle değil aynı zamanda bir klinisyen kimliğiyle konuşuyordu. İşyerlerinde karşılaştığı ilginç vakaları örneklerken şöyle bir vaka tanımlaması dikkate değerdir:

> Fabrikada mevcut sanayi rejimine şiddetle düşman olan, yüksek itibarlı üç yetenekli makinist. Bu düşmanlık, işlerinde ya da konuşmalarında kendini göstermiyor, ancak diğer her şeyi dışlayacak şekilde hayallerine sahipmiş gibi görünüyor. Toplumun akıllı ve saygın üyeleri (Mayo, 1923: 125).

Mayo klinisyen bakış açısını ve yöntemlerini Hawthorne deneylerinde işçilerle yapılan görüşmelerde de kullandığını ifade ediyor, bu yöntemlerin kökeninin klinik tıbba dayandığını, Paris Salpêtrière Hastanesi'nden, gelişim psikoloğu Piaget'nin çocuklarla yaptığı görüşmelere dek geniş bir yelpazeyi içerdiğini ve semptomları zihinsel

bağlamlarla ilişkilendirmeye olanak sağladığını belirtiyordu (Mayo, 1933: 93-94). Deneylerde mülakat programları kurulmuş, deneylerden elde edilen sonuçlar ile mülakat programlarından elde edilen veriler ilişkilendirilmişti. Bu programlarda işçilerin geçmişteki sosyal yaşamlarının ve işçiler arasındaki gayri resmî ilişkilerin işyeri davranışını nasıl etkilediği psikiyatri bakış açısıyla incelenmişti (Mayo, 1945: 73-86). Mayo'nun deneylerden önce önerdiği, fabrikayı bir klinik olarak ele almak ve işçileri bu anlayışla analiz etme düşüncesi Hawthorne ile başlamak üzere uygulanmaya başlamıştı. Bir klinik olarak Hawthorne'da yanıtı aranan soru modern endüstriyel bir işyerinde hayatın işçileri takıntılı tepkiler vermeye yatkın hale getirip getirmediği sorusuydu ve Mayo'ya göre de olumlu yanıt alınmıştı (Mayo, 1933: 131). Mayo, işçilerin politik düşüncelerinin ve eylemlerinin patoloji ve hatta psikonevroz olduğunu öne sürdüğü tezini Hawthorne üzerinden kanıtlamış olmuştu. Eklemek gerekir ki, Mayo'nun endüstriyel fabrikalardaki politik ajitasyonların altında yatan psikolojik bozuklukları ortaya çıkarmak için geliştirdiği araştırma gündemi, diğer çalışmaları gibi, Rockefeller'ın büyük meblağlarda verdiği finansman ile desteklenmişti (O'Connor, 1999b: 129). Mayo, Hawthorne deneylerinin amaçlarından biri olan muhafazakâr sermaye dünyası liderlerinin hoşnut olmadığı işçilerin yönetime katılma, karar alma süreçlerinde aktif rol oynama ve toplumsal yaşamda alternatif ideoloji taleplerini psikiyatrik bakışla ve zihinsel denetimle geçersiz kılacak, bu "irrasyonel" işçileri uyumlu hale getirecek yöntemleri sunmuştu (Bruce ve Nyland, 2011: 384).

Mayo psikolojinin, uygarlığın ilerlemesinde ve endüstriyel barışın sağlanmasında herhangi bir bilimin yapacağı katkıdan çok daha fazlasını yapacağına dair büyük bir inanç besliyordu. Hawthorne'nun ardından Mayo ve ekibi Cicero, Chicago gibi kentlere de bizzat giderek benzer çalışmaların yürütülmesinde danışmanlık yapmışlardı. Günden güne büyüyen bir ün ve saygınlıkla Elton Mayo'nun hayaleti iki savaş arası yöneticiler arasında ilham verici bir figür olarak olarak en üst sırada yer aldı; Hawthorne çalışmaları

insan ilişkileri hareketinin kökeni oldu ve araştırmacılar ile yöneticileri bireysel tutumların ve grup tutumunun performans üzerindeki etkisine dikkat kesilmeye yöneltti. Rasyonel olarak doğru işle eşleştirilmiş doğru kişinin verimliliği artırmak için yeterli olmadığı, iyi bir ücretin tek başına mutlu bir çalışan ortaya çıkarmadığı anlaşılmıştı. İlgili psikolojik gerçekler endüstriyel planın temeli haline getirilmedikçe ne kadar yüksek olursa olsun hiçbir ücret oranının işçiye memnuniyet getirmesi mümkün değildi (Mayo, 1923: 119).

Eklemek gerekir ki, endüstriyel çalışmalarının yanı sıra Elton Mayo da Watson gibi çocuk gelişimi ve çocuk yetiştirme konusunda konuşmalar yapmış, fikirlerini Freud ve Piaget ile temellendirerek çocukları işbirliği becerileri konusunda eğitmenin ülke içi barışı korumak ve idari kontrolün zorluklarını azaltmak için önemli olduğunu belirtmişti (1937: 830). Sendika militanları ve aşırı sol eğilimleri olanların ortak özellikleri mutsuz bir çocukluk geçirmeleriydi ve bu nedenle dünyaya düşmanca bakıyor, işe adapte olamayan, uyumsuz, hasta bireyler haline geliyorlardı (Mayo, 1945: 26). Mayo'nun örneklerinden birinde tıbbi danışmanla görüşen militan bir işçi, iyice "iyileştikten sonra siyasi görüşlerinin tamamen kaybolduğunu, artık devrimci olmadığını şaşkınlıkla" belirtiyordu (Mayo, 1945: 26-27). Bu teori de politik ve toplumsal olanı psikolojikleştirmenin başka bir yöntemiydi, Mayo sorunların altında yatan nedenleri ekonomik yapı ve kapitalizm koşullarından işçilerin kişisel tarihine, çocukluk deneyimlerine indirgiyordu. Devrimci tutumlar göstermek ve siyasi idealler için eylemde bulunmak, "çocukluğa inilerek" tedavi edilebilirdi.

Mayo ve Hawthorne deneylerinin çeyrek yüzyıla yayıldığı kadar büyük bir etki yaratan tek bir çalışmanın veya tek bir araştırmacı ve yazarın olduğu çok az bilimsel disiplin veya araştırma alanı olabilir. 1950'lere doğru endüstri işçilerinde sosyal ve grup tatmininin çalışma performanslarını arttırdığına dair başarısızlığı ortaya çıkmaya başlasa da, halen günümüzde de Hawthorne çalışmaları endüstri, yönetim ve psikoloji

kitaplarında bir klasik olarak saygıyla yerini korumaktadır. Ancak artık gün yüzüne çıkmış bir gerçek olarak Hawthorne deneylerinin iddia ettiği sonucu vermekten ziyade, manipüle edilmiş davranış ve çıktıların şeffaf olarak raporlanmadığı, deliller ve sonuçlar arasında büyük farklılıklar olduğu ve olgusal sonuç olarak sunulanın yüksek teori olduğu bilinmektedir (bakınız, Carey, 1967; Trahair, 1984, 247-248, 257-269). 1950'lerin ortalarında yükselen pek çok eleştiri de Hawthorne deneylerinde gücün ve eşitsizliğin ihmal edildiğini ve deneylerin gerçekte toplumsal mühendislik çalışması olduğunu vurgulamaktadır (Edwards, 2016: 2).

Dostane denetim olarak adlandırılan bu yeni teknikler bütünü ve Mayo'nun bakışıyla klinikleştirilmiş endüstri ortamı İkinci Dünya Savaşı sonrası güçlenmeye devam eden işçi örgütlenmelerine ve işçilerin ve daha genel olarak toplumsal aktörlerin adil ve sömürüsüz bir dünya inancına dair giriştikleri eylemlere engel olamamıştır.

Mayo'nun Taylor'ı aşarak bilimsel yönetimin yerine insan ilişkilerini getirmiş olduğu ve Mayo'nun endişesinin endüstrideki yabancılaşmış insan faktörü olduğu savı da hakikati gizleyen koca bir perdedir, yanıltmacadan doğan bir yanılsamadır. Mayo geleneksel anlatıda Taylorist "sömürü"nün karşıt noktası olarak sunulur ve Mayo ve ekibinin toplumsal ve insani olanı "keşfettiği" söylenegelir (Bruce ve Nyland, 2011: 384). Oysa İnsan İlişkileri yaklaşımı Bilimsel Yönetimin küllerinden doğmuştu ve Taylor'ın silüeti perde arkasında var olmaya devam ediyordu. Taylorizm'den insan ilişkilerine uzanan yolda ve ileride tartışılacağı gibi sonrasında da yönetimin tarihi, çalışmayı insanileştirme tarihi olmaktan ziyade insan ve makineleri kapsayan üretim faktörlerini yönetmenin ve işgücünü denetlemenin birbirinin halefi olarak yeniden düzenlenmesi ve tanımlanmasıdır (Derksen, 2014: 149). En insaflı değerlendirmeyle insan ilişkileri bilimsel yönetimin tamamlayıcısıydı. İlk olarak yukarıda anlatılan toplumsal tablodan da görüleceği üzere amaç aynıydı: işçilerin örgütlenmesini ve direncini kırmak, işgücü denetimini en yüksek düzeyde sağlayarak verimliliği arttırmak. Dahası, Taylor'ın zaman

ve hareket etütlerine yalnızca biraz grup etkisi ve takdir memnuniyeti sosu eklenmişti; işgücünü standartlaştırma süreci bakiydi. İşçilerin makinelere ne kadar benzediği ya da onlardan hangi noktalardan ayrıldığı üzerine yürütülen çalışmalarda yönetimin bir mühendislik biçimi olduğu kavramsallaştırması varlığını koruyordu. Diğer yandan hâlihazırda Mayo'nun grup etkisi dediği şey, işçilerin yalnızlıktan patoloji geliştirdiği ve devamsızlık, iş gücü devri, grev ve benzerleri gibi hastalıklara kapıldıkları, bu yüzden de işçilerin işyerinde çalışma arkadaşlarıyla sürekli birlikte olma arzusunun uyanacağı ortam yaratılırsa politik ideallerin de ortadan kalkacağına dair kişisel düşüncesinin (Mayo, 1945: 111) manipüle edilmiş deneysel sonuçlar şeklinde yansıtılmasıydı. Mayo'ya göre "insan doğası" mali teşvik değil, böyle bir ortamı dürtüsel olarak talep ediyordu. Standartlaştırma sürecine, klinik bakış ve toplumsal olguları psikolojikleştirme ile birlikte insan doğası ile zihinlerin ve kişiliklerin uyumlulaştırılarak standartlaştırılması eklenmişti. Mayo'nun ve bir bütün olarak insan ilişkileri yaklaşımının peşine düştüğü "insan faktörü" işçileri uyumlu hale getirecek ve politik eylemleri sonlandırmalarını sağlayacak zihin parçalarıydı. Bu, davranışçıların üzerinde çalıştıkları ancak çıkış yolu bulamadıkları bir idealdi. İnsan ilişkileri okulu ile yöneticiler ve psikologlar daha fazla hangi araçları kullanabilecekleri sorusunu önlerine koymuşlardı. Hawthorne deneyleri onlara bu yolu açtı.

5.6.İnsan İlişkileri Yaklaşımı ve Sosyal Psikolojinin Yükselişi

1929 Büyük Buhranı, ABD'de daha önce benzeri görülmemiş bir felaket meydana getirmişti. Sermaye sınıfı, 1929'da borsanın çöküşü, banka iflasları ve sanayi üretiminin düşüşü ile ortaya çıkan kaosun, kapitalist demokrasinin ölüm çanının sinyalleri olabileceğinin son derece farkındaydı; bu tabloda toplumsal kontrolü mümkün kılacak bilimsel araştırma ve yöntemlere duyulan ihtiyaç ve yeni arayışlar daha önce olduğundan

daha acil hale geldi (Fisher, 1983: 215). İnsan İlişkileri Okulu toplumda ve işyerlerinde görülen, sosyalist fikir ve eylemlere artan ilgiye karşı sermayedarlar tarafından can simidi gibi görülmüştü ve maddi olarak onların desteğini almaktan geri durmadı (O'Connor, 1999b: 117). İnsan ilişkileri yaklaşımı aslında sosyal bilimlerin sunduğu yönetim teknik ve araçlarının ortak bir zeminde toplanması ihtiyacından doğmuştu. Politik bir zeminde ve politik ihtiyaçlarla ortaya çıkan insan ilişkileri okulu, problemlerin çözümünde siyaset üstü olarak tanımlanan, bilimsel, dolayısıyla tarafsız olacağı iddia edilen sosyal bilimlerden yararlanarak işçinin ruhunun ve zihninin derinlerindeki sorunları çözmeye çalışacaktı. Yönetici sınıf, cömert finansman desteği sayesinde psikoloji disiplininin onlara sunduğu nimetlerden son damlasına kadar yararlanmaya çalışıyordu ancak 1930'lar ile birlikte işgücü denetimine ve toplumsal kontrole giden yolun insanı her boyutuyla anlamaktan geçtiği ve bu hakikatin bilimlerinin çok katmanlı olduğu ve bir arada çalışılması gerekliliği anlaşılmıştı. 1947 yılında ilk sayısı yayımlanan Human Relations (İnsan İlişkileri) dergisinin başyazısında editörün beyanı, tüm alanlardaki sosyal bilimlerin, insan sorunlarının karmaşıklığını anlamak için kendi disiplinlerini bütünleştirmeye yönelik çalışması gerektiği yönündeydi (Smith, 1998: 222). Bu girişim, dağılmış parçalardan kurumsallaşmaya giden bir yoldu. Antropoloji, sosyoloji gibi sosyal bilimler de insan ilişkileri yaklaşımında yerini almıştı. Ancak mevcut çalışmanın amacı gereği psikolojinin konumu ve getirileri tartışılacaktır.

İnsan İlişkileri yaklaşımı her ne kadar çoğunlukla McGregor, Maslow ya da Likert ile başlatılsa da yaklaşımın kalbinde yatan kişi ve asıl ilham vericisi Elton Mayo'dur (O'Connor, 1999a: 223). İnsan İlişkileri yaklaşımını Mayo ve 1930'lar ile başlatmayı düşünürsek sonraki otuz yıl süresince onun izinden gidilerek işyerlerindeki birey ve grup davranışları ile toplumsal ilişkiler konularına ilişkin çeşitli deneysel araştırmalar teşvik edildi. Mayo, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Atlantik'in her iki tarafından da bahşedilen benzersiz saygıyla, sanayi dünyasının baş etmek zorunda kaldığı

çatışmaların ve denetim sorunlarının çözülmesine duyulan umutların kaynağıydı. 1945'te basılan Endüstriyel Bir Medeniyetin Toplumsal Sorunları (*The Social Problems of An Industrial Civilization*) kitabı otuz yıl boyunca basılmaya devam etti ve Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Arapça ve Japonca dillerine çevrildi; Mayo uluslararası düzeyde alkışlanan biriydi (Smith, 1998: 221-223). İnsan İlişkileri yaklaşımı bu adla ilk kez ortaya çıktığında Mayo ününün en yüksek noktasındayken Harvard'dan henüz emekli olmuştu. Mayo'nun gözden düşmesi, Hawthorne deneylerine yönelik ideolojik ve metodolojik eleştirilerin yükseldiği 1950'lerin sonlarında gerçekleşti.

Mayo'nun sözleriyle, toplumsal kontrolü sağlamanın yolu 1930'larda tartışıldığı biçimde yalnızca politik kontrol olarak ele alınabilecek basitlikte bir olgu değildi. Toplumsal organizmanın yakalandığı hastalığı tedavi etmek için hastalığın yalnızca siyasi semptomlarına bakılıyordu; oysa tedavinin yolu disiplinler arası bir çalışmadan geçiyordu. Sosyo-politik araştırmalarıyla öncü olan ve "sosyal psikoloji"nin adlandırıcısı McDougall'ın Harvard Antropoloji Bölümü'nde yaptığı türden disiplilerarası çalışmaların çoğaltılması, sosyal bilimlerin toplumsal denetimin sağlanması için işbirliği içinde çalışması gerekiyordu. Bu tür çalışmaların çoğalması sayesinde uygar bir toplumda bireysel faaliyetlerin bu zekice toplumsal yönlendirilmesi gerçekleştirilmiş olacaktı (Mayo, 1933: 143-144, 149). Mayo'ya göre psikiyatri de bir sosyoloji anlayışıyla çalışırsa ve bu iki alan arasında işbirliği yapılırsa psikonevroz ve kişisel uyumsuzluk problemleri çözülebilirdi; sanayi ve hükümet alanlarında insanlığın temel sorunları, bu anlayış ile ele alınmalıydı (Mayo, 1937: 825-826). Mayo 1940'ların ortalarında yayımladığı kitabında, politik faaliyetleri kişisel patoloji olarak görme anlayışını daha da ileri götürüyor ve politik faaliyetlerde bulunan grupları "ilkel toplumlardan daha düşük düzeydeki grupların örgütlenmesi" olarak değerlendiriyordu; bu grupların mücadelesi toplumsal felaketin yaklaştığının habercisiydi ve toplumsal disiplin yaklaşımlarının tamamı kökten revize edilmeliydi (Mayo, 1945: 8-10). Mayo'nun psikolojinin yanına sosyoloji ve antropoloji

gibi bilimlerden neredeyse aciliyetle destek istemesi ve henüz filizlenen çalışmaları takdirle örneklendirmesi bu bakış açısına paraleldi. Sosyoloji kristal terliklerini giyip maceraya atılana kadar –ki macera, toplumsal uyum için çalışmaktı- bilimlerin zavallı Cinderella'sı olsa da küçümsenmemeliydi (Mayo, 1945: 33). Mayo da tıpkı halefleri gibi klinisyen ve psikanalizci bakışın yetmeyeceğini öngörmüş; aslında başından beri taraflı olan "bilimsel" bakışını bir kenara bırakmışçasına görüşlerinde keskinleşmişti. McDougall bir öncü olarak sosyal psikoloji çalışmalarını hâlihazırda bu minvalde başlatmış, endüstriyel dünya da oraya dikkat kesilmişti. Sosyal psikolojinin öncülerinden Kurt Lewin'in 1947'de dergideki ilk makale de dâhil olmak üzere "grup dinamiğinin sınırları" üzerine iki makalesi yayınlanmıştı. Yine 1954'te psikanalist Elizabeth Spillius'un ve sosyal psikolog Leo Festinger'in erken dönem çalışmaları dergide yer almıştı (Edwards, 2016: 2). 1965'te sosyal psikolog Stanley Milgram'ın -daha sonra tartışılacak olan- meşhur otoriteye itaat deneyi makalesi de bu dergide yer almıştı.

Bu dönemde psikolojideki yükselişin sosyal psikolojide görülmesi şaşırtıcı değildir. Bu, daha önce vurgulandığı gibi sosyal bilimler ve daha özelde psikoloji disiplini politikalarını belirleyen sermaye sınıfının ve yönetici ideolojisinin çizdiği yolda toplumsal kontrol ihtiyacıyla ortaya çıkan bir yükselişti. Yeni psikolojinin endüstriyel kapitalizmin finansman ve dikkatini makine ve üretim materyallerini organize etmek yerine işgücü denetimini mümkün kılmak için insan kaynaklarını organize etmeye yönlendirmesine paralel olarak sosyal psikolojinin gelişimi de soğuk savaş dönemi kurumsal kapitalizm tarihinin bir parçası olarak okunabilir. Yukarıda da bahsedildiği gibi İnsan İlişkileri yaklaşımının çekirdeğini psikoloji, antropoloji ve sosyoloji disiplinlerinin bir arada çalışması fikri oluşturuyordu. Hawthorne sonrası hayal kırıklığı grup dinamiğini ve insanı daha geniş toplumsal ve tarihsel bağlamda anlamayı yönetici sınıf açısından elzem kılmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen dünya düzeninin anlaşılması ve bu çerçevede toplumsal kontrol yolları arayışları sosyal psikoloji çalışmaları için uygun bir

zemin sunuyordu. Zihinden davranışlara oradan da örgüte ve topluma giden psikoloji okunun yönünde sabit olan şey deneysel çalışmalara duyulan sarsılmaz güvendi. Sosyal psikolojinin yükselişiyle laboratuvarda gerçekleştirilen grup deneyleri de en popüler çalışma dizaynı olarak literatürde yerini almaya başladı. Diğer yandan sosyal psikoloji dâhilinde laboratuvar deneylerine ek olarak anket çalışmalarının ve kamuoyu yoklamalarının da sayısı 1960'larla birlikte artmıştı. Ağırlıklı olarak çalışılan konular grup ilişkileri, toplumsal normlar, tutumlar ve örgütsel yapılardı.

1960'ların ortalarında iş tatmini kavramı, iş yeri tutumlarının yanında İnsan İlişkileri yaklaşımının merkezinde yer alarak yeni bir çalışmalar bütünü ortaya çıkarmıştı. Yönetim teorisyenleri, sosyal psikologlar, endüstri ve örgüt psikologları bu alanda yoğunlaşmıştı. İşçinin işe sorunsuz bir şekilde devam etmesi ve en yüksek düzeyde verimliliği sürdürmesinin yeni anahtarının iş tatmini olduğu, bu anahtarın da işçinin psikolojik ihtiyaçlarının doyurulmasından geçtiği düşünülüyordu. McGregor ve Maslow gibi öncü insan ilişkileri teorisyenleri, bilimsel yönetimin çalışanların temel psikolojik ihtiyaçlarını yok saydığını, standartlaştırılmış işler yüzünden işçilerin motivasyonlarının azaldığını savunuyorlardı (Cardy ve Selvarajan, 2001: 350). İşçilerin psikolojik ihtiyaçlarını karşılamanın çeşitli yolları olmalıydı; işçilerin kararlara katılımda rol alması, iş zenginleştirme, ihtiyaçlar hiyerarşisi ve daha fazlası, insan ilişkileri okulunda yer alan ve yeni teknik araçlar geliştirmeye çalışan teorisyen ve psikologların arayışlarını yansıtmaktaydı.

5.6.1. Motivasyon, İhtiyaçlar Hiyerarşisi ve Maslow

Abraham Harold Maslow (1908-1970) bir psikolog olarak hem psikoloji disiplininde hem de iş dünyasında popüler olan ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisiyle insancıl yaklaşımın öncülerinden biri kabul edilmektedir. Maslow literatürde, ondan önceki psikologlar

patolojilere ve anormal davranışlara dikkat çekerken, onun değerlendirme oklarının yönünü pozitif ve insancıl olana çevirdiği bilgisiyle yer almaktadır. Maslow'un İnsancıl Psikoloji kuramını daha sonra geliştiren ve danışan-odaklı yaklaşımı ortaya koyan Carl Rogers'ın da alana etkisi kayda değer boyuttadır. 1990'larda ortaya çıkan ve popüler hale gelen pozitif psikoloji akımı da köklerini yine Maslow'un kuramından almaktadır.

Maslow'un en bilinen katkısı 1943 yılında ortaya koyduğu ihtiyaçlar hiyerarşisi / piramidi teorisidir. Beş basamaklı olan ihtiyaçlar piramidinde alttan yukarıya doğru sırasıyla hayatta kalmak için gerekli olan fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik, sevgi ve ait olma ihtiyacı, saygı ve son olarak kendini gerçekleştirme yer almaktaydı (Maslow, 1943). Kendini gerçekleştirme kavramı psikolojide Maslow'dan çok önce Münsterberg tarafından kullanılmıştı; Münsterberg (1910: 16)'ya göre dünyanın en büyük demokrasisine anlamını kazandıran şey hâlihazırda Amerikan bireyinin karakteristik özelliği olan kendini gerçekleştirmeye dönük görkemli çabasıydı.

Maslow psikolojiyi, insanların temel ihtiyaçlarına yönelmeye, bunlar sağlandıktan sonra ise büyüme, iyileşme ve son olarak zirve deneyimine yani kendini gerçekleştirme aşamalarına geçilmesine davet etmişti. Maslow'un zirve deneyimi tanımı oldukça otantik, soyut, zaman ve mekânın dışında meydana gelen ve bilimsel temeli olmayan metafizik öğelerden oluşmaktaydı. Nitekim kendisi de zirve deneyimlerinin "dini ve manevi" deneyimler olduğunu, din ya da maneviyatın yeni bir versiyonu olarak görülebileceklerini belirtiyordu (Maslow, 1993/1971: 280). Maslow'un teorisine göre her ihtiyaç tatmin edildiğinde birey yeni arayışlara girmekteydi ve bireyin erişmeyi amaçladığı yoğun mutluluk geçici bir durumdu. Toplumsal devrim teorileri, işçi sendikacılığının gelişmesi, kadınların oy hakkı gibi toplumsal gelişmeler de eriştikten sonra hayal kırıklığı yaratan illüzyonlardan oluşmaktaydı. Mükemmelliğin ortaya çıkması ve kalıcı mutluluk asla mümkün değildi (Maslow, 1954: xi). Maslow'un bu söylemi doğrudan bireylere, dikkatlerini toplumsal olandan kendi içlerine yöneltmeye bir

çağrıydı. Bir nevi, mutluluk toplumsal eylemlerde değil içinize dönün çağrısı, ideolojik bir çerçeveydi. Maslow, "Daha yüksek ihtiyaç doyumları, daha arzu edilen öznel sonuçları yani daha derin mutluluk, dinginlik ve iç yaşamda zenginlik üretir" diyordu (Maslow, 1954: 99). Diğer yandan tüm insanların evrensel bir ihtiyaç ve tatmin denklemi içinde olduğu ilkesi, Baudrillard (2013: 49)'un ifadesiyle "evrensel bir eşitlik teminatı" sunmaktaydı. İhtiyaç ve tatmin bir nesnel faydalılık arayışı olarak ele alındığında, ortada sözü edilebilecek bir toplumsal ve tarihsel eşitsizlik kalmamaktaydı.

Mayo işçilerin zihinlerini denetlemenin yollarını aramıştı; Maslow da bireylere kendi denetimlerini kendileri yapmanın ideolojisi sunuyordu. Öz yaşama bakmak, yoğun ve derin mutluluk peşinde koşmak, potansiyellerini gerçekleştirmek, içsel zenginlik, zirve deneyimleri yoluyla büyümek, tam insanlığa doğru yol almak (Maslow, 1954: 104) kalıplarıyla kişilerin önüne yeni bir panoptik disiplin ve standart mutluluk yöntemleri koyuyordu. Sağlıklı ve sağlıksız kavramlarını bir kenara bıraktığını belirten Maslow, onların yerine "iyi bir büyümeye doğru kendini gerçekleştiren" insan kavramını koymuştu. Bu yer değiştirme aynı zamanda toplumsal ya da ekonomik olanın sorumluluğunu da bireye yüklüyordu. Mutsuz, sömürülmüş, hakkı yenmiş, yılgın ya da yorgun hisseden işçiler, kendilerini yeterince gerçekleştiremedikleri için mutsuz oluyorlardı. Bir kişi kendini gerçekleştirme "yolculuğunda" bir yerde takılı kaldıysa mutlaka o noktada kendi benliğiyle ilgili çözmesi gereken bir sorun vardı. Eğer kendini gerçekleştirdiyse yeni bir manevi, teolojik hissi yakalamış olacaktı. Bu süresiz ve sınırsız kendini gerçekleştirme deneyimi kavramı, aynı zamanda bir başarı hayali biçimi alıyordu.

Maslow'un teorisinde bolca metafizik öğe vardı: Duyusal donanım, birleştirici bilinç, B-bilişi (B-cognition: being of other's cognition)[52], aydınlanma, kişilerarası ve insanötesi algılama, mistik deneyimlerin bilişsel yönleri ve zirve deneyimler birlikte incelenmeli ve

[52] Çeşitli Türkçe kaynaklarda "birlik bilinci" olarak da ifade edilen bu kavram, tasavvufi bir bağlam içinde okunmaktadır. Zirve deneyimlerle benliğin sınırlarının ötesindeki bir birliğe ulaşmak, ilahi ve yüce olan bir şeyle birleşmek anlamına gelmektedir (Tekke, 2019: 1707).

daha fazla çalışılmalıydı (Maslow, 1954: 283). Mistik deneyimler, Maslow (1954: 69)'a göre huşu, zevk, merak, gizem ve hayranlık deneyiminin hepsi aynı pasif, estetik türden öznel olarak zengin bileşenlerden oluşuyordu. Toplumsal somut olayları yanılsama olarak değerlendiren Maslow'un ihtiyaçlar ve mutluluk kuramını bu tarz kavramlarla kurması yeni bir psikolojik paradigmanın da habercisiydi.

Maslow'un endüstri dünyasına sunduğu psikolojik araçlar da bu düşünsel zemin üzerinde yükselmişti. Endüstriye ve iş dünyasına en önemli katkısı "motivasyon" kavramını kazandırmak olmuştu. İhtiyaçlar hiyerarşisinde bulunan en temel düzeydeki ihtiyaçlar karşılanamadığında bu fizyolojik eksiklikleri gidermek için motive edici faktörler ortaya çıkmaktaydı. Ancak bu ihtiyaçlar yeterli biçimde tatmin edildiğinde kişi sevgi, saygı, kendini gerçekleştirme gibi daha üst seviyelere çıkmak için motivasyon hissetmekteydi. Maslow'un ihtiyaçlar-motivasyon teorisi de ampirik çalışmalara dayanmıyordu, Maslow bu konuda neredeyse hiç araştırma yapmamıştı (Deci ve Ryan, 2014: 15). Öz olarak, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde konumlanan motivasyon anlayışında, motivasyon tatmin edilen ihtiyaçlar üzerinden yükselmiyordu, tam tersine bir ihtiyaç tatmin edildiğinde artık onunla ilgili motivasyon faktörleri ortadan kalkıyor ve bir sonraki aşamaya geçiliyordu. Tek bir teori olarak ele alınan bu yapının özetle iki temel önermesi vardı: İnsanlar ihtiyaçlarının sıralanması boyutunda bir şeyler isterler ve istedikleri şeye sahip olmak için motive olurlar; karşılanan ihtiyaçlar motive edici olmaktan çıkar (Maslow, 1943).

1940'larda mevcut ve baskın motivasyon teorileri rakip iki alan olan psikanaliz ve davranışçılıktan temel alıyordu ve Maslow kendi denklemini, Freudien teorinin genel bir revizyonu olarak önermekteydi (1943: 393-396). Buradaki revizyon önermesi önemlidir. Henüz 1880'lerde amacı ve benimsediği ilkeleri doğrultusunda psikanaliz ile köprüleri kaldıran yeni psikoloji, 1920'lerde yeniden psikanalize dönme gereği duymuş, hatta Mayo ve başkaları işgücü süreçlerinde psikanalizden işlerine yarayacak pratik çerçeveler

çıkarmışlardı. 1940'ların ortalarına doğru ise görülüyordu ki bu kez de psikanaliz teorileri eğilip bükülerek endüstri dünyasının ihtiyaçlarına uydurulmaya çalışıyordu. Fabrikaya klinik bakış ve bilinçaltı ile patoloji kuramlarının dikişleri atmaya başlarken, Maslow'un teorisi yeni bir birleştirme işleminin denemesiydi. Ancak bu revizyon Freudiyen teorinin baş aşağı çevrilmesine benziyordu. Maslow, gerçekliği, dünyaya uyum sağlamada fiziksel, kimyasal ve biyolojik belirleyicilerin tümünü ortadan kaldırarak psişenin kendini daha özgürce ortaya çıkarabileceğini ileri sürüyordu (Maslow, 1993: 97). Kendini gerçekleştirme kuramının yalnızca kişinin kendisine odaklanması anlayışını bu önermeye dayanarak formüle ediyordu.

Maslow'un teorisi yönetici sınıfa üç düzeyli bir denetim alanı sunuyordu; bireylere, şirketlere ve topluma yönelik uyarlamaları ve boyutları olan kapsamlı bir teoriydi. Kırk yıl öncesinin davranışçılığı bireylere "tavsiyeler" ya da bilgiler sunmamış, onları doğrudan laboratuvarda hayvanlar aracılığıyla elde ettikleri deney bulgularıyla davranış tahmini üzerinden kontrol etmeye çalışmıştı. Mayo fabrikayı kliniğe çevirmiş, işyerinde deneyler düzenlemiş ve çalışanın zihninden yaptığı tıbbi çıkarımları yöneticilere sunmuştu. Maslow ise, deney ya da gözlem yapmamıştı, ampirik bilginin, anlama ve tahmin hedefinin peşinde değildi. Bir nevi, -bu kadar basit olmamakla birlikte- dikkatin yerini değiştirme, "toplumsal olana değil kendine, benliğine bak" projesine benziyordu. Örneğin kendini gerçekleştirmenin yollarından birisi çift kutuplu düşünmeyi bırakmak, kapsayıcı ve yaratıcı çözümler bulmaktı. Maslow bu yolları, teorisini ilk ortaya koyduktan sonraki otuz yıllık süreçte geliştirmişti. Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu dünyasında bu söylem elbette göründüğü kadar ironik değildi; politik bir yer değiştirmeydi. Daha genel olarak sorunları ya da çözümleri yapısal reformlarda, ideolojik ve kolektif taleplerde değil kendi özbenliğinde arayan birey norm haline geliyordu.

Maslow'un kendini gerçekleştirme anlayışı aynı zamanda Marksist kuramın karşısına koyulan bir projeye benzemektedir. Marx'ın yabancılaşma kuramında, bireyin kendi

özüne, toplumsal ilişkilere ve emeğine yabancılaşması; otomasyon, mülksüzleşme, emeğin metalaşması ve piyasaya bağımlı hale gelme gibi kapitalist toplumun yüksek aşamalarının bir sonucudur. "İnsanın en derin kapasitelerinin eksiksiz geliştirilmesi'' der Marx, dışsal zorlama, kapitalizm ve sanayileşmenin işçiye zorla dayattığı süreçlerin bir sonucu olarak gerçekleşememektedir. Bireyin "kendini gerçekleştirmesi"nin[53] yolu emeğin özgürleşmesinden geçmektedir ve sonunda ortaya çıkacak olan şey bilinçli, evrensel ve özgür üretimin yapılabildiği gerçek özgürlüktür (Marx, 1971/1858: 18, 124). Maslow ise kendini gerçekleştirme ve derinlerde yatan potansiyeli ortaya çıkarmanın yolu olarak bireylere kendi benliklerine dönmeyi salık vermektedir. Özetle, Marx'ın kendini gerçekleştirme kavramı, yabancılaşmadan ve zincirlerden kurtularak özgür emek evresine ulaşmayı ve dolayısıyla kapitalist düzenin ortadan kaldırılmasını içerirken Maslow'un sunduğu kendini gerçekleştirme düzenin devamlılığını sağlamaya yöneliktir. Kapitalist üretim biçiminin gerçekte bireylere kişisel potansiyellerini geliştirebilmeleri için hangi olanakları sağladığını sorgulamayan, II. Savaş sonrası Marksist ve sosyalist fikirlerin yayılması karşısında ters çevrilmiş bir kendini gerçekleştirme anlayışı yönetimsel anlamda ideolojik bir ihtiyaca karşılık gelmektedir. Nitekim, kapitalizmin ortaya çıkardığı "entegre insan" (yani tüm yetenek ve potansiyelini geliştirme olanağına sahip olan insan) gerçekliği toplumun ancak küçük bir azınlığı için söz konusudur ve geri kalan kitleler "fazla çalışma" ile sermayedarların ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik artı-değeri ve boş zamanı sağlamaktadır (Timur, 2015: 115).

Genel olarak hiyerarşi ve motivasyon teorisi akademik psikolojide olduğu kadar ABD'de yöneticiler ve endüstri psikologları tarafından çabucak kucaklandı. Örneğin Scott, insanların tutumlarının motivasyonla doğrudan ilişkili olduğu tezi üzerine çalışmış ve motivasyonun, özellikle de iş motivasyonunun öğrenilebilir olduğu üzerinde durmuştu

[53] Marx (1953/1858) tam da kendini gerçekleştirme anlamına gelen Almanca "Selbstverwirklichung" terimini kullanır.

(Scott, 1967: 95). ABD'de ve Batı Avrupa'da yaşayan işçilerin genel yaşam standartları iyi olarak değerlendiriliyor, o nedenle asıl olarak üst düzey ihtiyaçlara ve motive edici faktörlere odaklanılıyordu. Piramitteki alttan üçüncü basamak olan ait olma ihtiyacı sosyal ihtiyaç olarak ele alınıyor ve motive edici faktörler daha çok burada aranıyordu. Mayo'nun da vurguladığı nokta olarak, çalışanın iş arkadaşlarıyla iyi ilişkiler geliştirmesi ve işyerinde kendini bir bütünün parçası gibi hissetmesi önemliydi. İşverenler sponsorluğunda takım oyunları, birlikte zaman geçirme etkinlikleri, "biz bir aileyiz" söylemleri motivasyon teorisinin meyveleri olarak ortaya çıkmaya başlamıştı. Dördüncü basamak olan saygı düzeyinde başkaları tarafından görülme, değerli olduğu bilinme ve tanınma ihtiyacı yer alıyordu ve işyerinde bu basamağın karşılığı takdir mektubu, haftanın ya da ayın çalışanı seçilme ya da herhangi bir ödüllendirici kolektif faaliyet yer alıyordu. Beşinci ve son basamak olan kendini gerçekleştirme ise yukarıda tartışıldığı biçimde daha çok bir kendine odaklanmaya, kişisel bir potansiyeli ortaya çıkarmaya dönük bir yapıydı. Maslow, şirketlerin bu gerçek potansiyeli teşvik etmek için çalışanların bireysel olmalarına ve daha fazla inisiyatif almalarına izin verecek yollar bulmaları gerektiğini tavsiye ediyordu (Maslow, 1993/1971: 91). Artı, şirketler çalışanlarının maneviyatı ile iş ilişkisi üzerine diyalog fırsatları sunmalı, örneğin maneviyatla ilgili personel anketi yaparak ve diyalog grupları düzenleyerek maneviyat ve iş tatmini arasındaki bağlantının iç gözlemini ve ifade edilmesini teşvik etmeye çalışmalıydı. En geniş anlamda maneviyatın, yaşamda ve işte anlam bulmanın temelinde olduğu anlayışı Maslow'un teorisinin önemli bir parçasıydı (Greene ve Burke, 2007: 125). Yöneticilerin çalışanlarının kendini gerçekleştirmesine olanak sağlaması kadar, işyerleri de bireylerden otantik bir benlik sunumu, kendini gerçekleştirme iddiası ve gelişmeye açıklık talep ediyordu (Honneth, 2004: 467). Birkaç on yıl sonra ise bu talepler "esneklik" ya da katılım olarak belirecekti. Bu yeni benliklerin yaratıcılık, özerklik, gelişmeye açıklık, kendini keşfetme gibi kapasitelerini ölçmek ve yönetimi için personel seçim testleri,

kişilik testleri gibi araçlar hızlıca ortaya çıkmaya başlamıştı. Kendini gerçekleştirme teorisi kapitalist ekonomide doğrudan üretken bir faktör ve verimliliği arttırmaya dönük bir stratejiye dönüşecek, 1980'lerden sonra ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal, kurumsal dönüşümlerle, bir insan ömrüne yayılan kendini gerçekleştirme ideali, kuralsızlaştırılan bir ekonomik sistemin ideolojisi ve yeniden üreticisi misyonunu üstlenecekti. Dışsal denetimden içsel, öz denetime doğru bir süreç başlamıştı ve bu durum şirketler ile yönetim teorilerinin 1950 sonrası gelişiminin en önemli özelliklerinden biriydi.

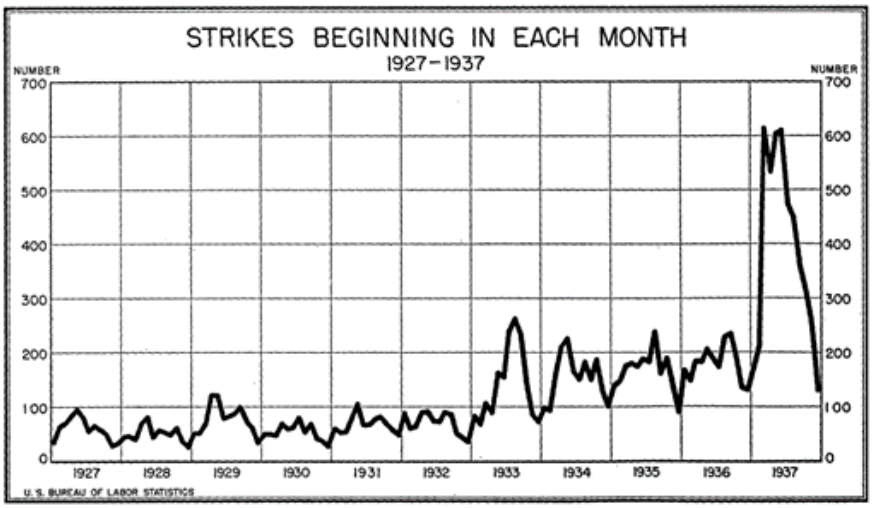
Maslow'un teorisinde insan doğası kavramsallaştırması 18. yüzyıl Avrupa düşüncesindeki makine-insan anlayışını çağrıştırıyordu. Maslow, "İnsan bir ihtiyaçlar hiyerarşisidir. Hiyerarşinin tabanında biyolojik ihtiyaçlar, en üstte ise manevi ihtiyaçlar yer alır" demişti (Maslow, 1993/1971: 186). Maslow insan doğasının derinlerinde yatan "güçleri" yüceleştirirken diğer yandan bu doğanın makine benzeri ve evrensel bir yapı olduğunu iddia ediyordu. Maslow'da genel yasalara tabi insan doğası olgusunun bir de bireysel insan doğası sınırları vardı. Kendini gerçekleştirmek isteyen biri ancak potansiyeli neye izin verirse ve kişi neye uygunsa onu olabilirdi; "bir müzisyen müzik yapmalı, bir sanatçı resim yapmalı, bir şair şiir yazmalıdır. Bir insan ne olabilirse o olmalıdır. Kendi doğasına sadık olmalıdır, kendini gerçekleştirme budur" (Maslow, 1954: 46). Maslow'un insan doğası söylemi her iki açıdan da bir oksimorona dönüşüyordu; makine örneği ve genetik - potansiyel faktörler göndermesi kişinin kendini gerçekleştirme sınırlarını belirlerken diğer yandan yüceltilen bireycilikle paralel olarak benzersiz ve mistik güçlerle dizayn edilmiş benliğin keşfedilmesi için uğraşılmalıydı. Ancak tutarsızlık bir kenara bırakıldığında bu noktada önemli bir ideolojik değişim olduğu da görülebilir. Davranışçıların ellerinde billurlaşan Amerikan rüyası, başka bir boyuta geçirilmişti. Doğru koşullar sağlandığında istediğiniz her şeyi olabilirsiniz söylemi Maslow'la içinizdeki potansiyel ve doğal benliğiniz ne ise onu olabilirsiniz söylemine

dönüşmüştü. Herhangi bir Amerikalının önünde her an açılabilecek sınırsız olanaklar artık yoktu. Yeterince motive olursan, yeterince kendini gerçekleştirirsen, yeterince ruhsal boyuta geçersen gibi söylemler bireyi kendi benliğine çeviriyordu ve artık sadece olduğu şeyi keşfetmesini sağlıyor ve bundan mutluluk duymasını salık veriyordu.

5.6.1.1.Krizlere Karşı Bireyselcilik ve Benliğin Standardizasyonu

Maslow'un motivasyon teorisinin arka planında, İkinci Dünya Savaşı öncesi dönem, savaşın kendisi, savaş sonrası dönemde ABD'de Keynesyen ekonomik politikaların uygulanmaya başlaması ve Batı Avrupa'da sosyal devlete giden adımlar yer almaktaydı.

II. Savaş öncesi dönemde, Büyük Depresyon sonrası görülen geçici ekonomik toparlanmalar süreklilik sağlayamamıştı, toplumsal gerilimler devam etmekteydi ve kitlesel grevler başlamıştı. Özellikle ekonomik durgunluğun görüldüğü 1937 yılı, grevlerin çokluğu, yoğunluğu, uzun soluklu olmaları ve kitlesel boyutlara ulaşmaları nedeniyle önemli bir yıldır. ABD Çalışma Bakanlığının 1938 yılı raporuna göre ABD'de 1937'de başlayan ve iki milyona yakın sayıda işçinin katıldığı 4.740 grev vardı ve bu ülke tarihindeki en yüksek grev sayısıydı; boş geçen işçi-gün sayısı da yine zirve noktasındaydı (U.S. Department of Labor, 1938: 1).

Resim 13: 1927-1937 yılları arasındaki grevler (Monthly Labor Review of the Bureau of Labor Statistics' United States Department of Labor, Mayıs 1938). Bu grafik yalızca işçilerin hareketliliği değil aynı zamanda Hawthorne sonrası geliştirilen yeni psikolojik araçların da işe yaramadığını gösteriyordu.

Özellikle iki büyük kitlesel grev, dönemin fotoğrafını net bir şekilde sunmaktadır. 1937 yılının Ocak ayında oturma grevi dalgası başlamıştı, dev imalat şirketlerinden biri olan General Motors'da dört ay içinde yüz yetmiş oturma grevi gerçekleşmişti ve dahası bu eylemler Chicago, New York ve başka şehirlerde dalga halinde yayılmaya devam etmişti. Yine aynı yıl başka büyük ve uzun soluklu grevlerden biri de üç şirkete ait seksen bin işçi çalıştıran toplam otuz farklı fabrikayı etkileyen Little Steel greviydi. Grevler sırasında on silahsız işçi polisler tarafından öldürülmüştü ve grevler temel amacına ulaşamadan sona ermişti. Genel tabloya bakıldığında, en fazla işçinin greve katıldığı sektör gruplarının otomobil ve ulaşım ekipmanı imalat sanayileri, tekstil, demir ve çelik, minerallerin çıkarılması ile ulaşım ve iletişim olduğu görülmekteydi; tüm grevler nedeniyle toplamda bir milyondan fazla insan-günü aylaklık (man-day ideleness) kayıtlara geçmişti (U.S. Department of Labor 1938: 3-4). Grevlerin nedenlerine bakıldığında ise grevlerin yaklaşık olarak yüzde elli sekizinin yle ilgili olduğu görülmektedir; diğer grevler çalışma saatleri ve ücretler ile ilgiliydi (U.S. Department of Labor 1938: 15). Sendikal örgütlenme talepleri ile işçiler, sendikaların tanınması, toplu pazarlık ve iş sözleşmesi talep ediyorlardı. Nitekim 1937 büyük grev dalgasının çocuğu

olarak büyük sendika örgütlenmeleri de ortaya çıkmış, örneğin Birleşik Oto İşçileri Sendikası ve Çelik İşçileri Sendikası kurulmuştu (Hobsbawm, 2017b: 409). Maslow'un güvenlik olarak belirttiği basamak ise psikoloji literatüründe fiziksel güvenlik olarak bilinmesinin aksine iş güvencesini ve şirketlerin alması gereken bir sorumluluğu refere ediyordu. Boltanski ve Chiapello (2007: 88)'in belirttiği üzere güvenlik basamağı, iş sözleşmesinin örtülü ve evrensel tanımının önemli bir parçasını oluşturmuş ve iş sözleşmesinin gerekliliğine dair yaygınlaşan inanışa psikolojik kanıtlar kazandırmıştı. Bir başka boyutta görünen de şuydu ki, 1915'le başlayan yönetime katılım planları ve 1920'lerin refah kapitalizminin endüstri ve işgücü politikaları işçilerin sendikal örgütlenme taleplerinde azaltma yaratmamıştı. Çalışmanın konusu olarak daha da elzem olan şudur ki, Mayo'nun işçilerin zihnini anlama ve onları uyumlu hale getirme projesi de öncülleri gibi işe yaramamıştı. İşte Maslowien teori, insan ilişkileri ve ilerleyen bölümde tartışılacak olan sosyal psikoloji ile grup çalışmaları alanları böyle bir tablonun ihtiyacı olarak ortaya çıkmıştı.

Büyük Depresyon ve II. Savaş arası olan bu dönemde 1937 yılı pik noktaydı ancak sonraki süreçler de ondan farksız değildi. Grevler devam ediyor, sınıf çatışması sürüyor ve işsizlik yüksek rakamlarla bildiriliyordu. 1938 yılında asgari ücret ve azami çalışma saatlerine dair düzenlemeler getiren Adil Çalışma Standartları Yasası (Fair Labor Standards Act) çıkarılmıştı ve sonraki bir iki yıl, görece istikrarlı bir ekonomi ile tamamlanmıştı. Ancak 1940'a gelindiğinde iş barometresi yeniden hızla düşüşe geçti, endüstriyel üretim ile fabrika istihdamı oranları azaldı ve işsizlik yeniden artmaya başladı; 1940 yılının Mart ayının sonlarında ABD'de işsizlik rakamı 7,6 milyona ulaşmıştı, işçilerin yüzde 14,4'ü işsizdi (Woytinsk, 1945: 8-9). Bu dönemde hatırı sayılır biçimde işsizliğin psikolojisine dair çalışmalar yayınlanmış (örneğin, Bakke, 1933; Eisenberg ve Lazarsfeld, 1938), işsiz bireylerin ve kitlelerin ruh halini anlamaya çalışmak önemli bir araştırma alanına dönüşmüştü. Yale İnsan İlişkileri Enstitüsü bu alana dair bir

program oluşturmuş ve 1933'de Bakke'nin İşsiz Adam (*The Unemployed Man*) kitabı programın bir parçası olarak yayınlanmıştı (Lazarsfeld, 1971: xxxii).

İşsizlik, işçinin kendi hayatı üzerindeki kontrol duygusunu elinden alırken bunun sonuçları ağır oluyor, işçi "patron sınıfına" düşman oluyor ve onları suçluyordu; işsizliğin bir diğer önemli psikolojik sonucu da başka bir alternatifin olmadığı hissiydi (Bakke, 1935: 9-14). Diğer yandan bu kontrol kaybı ve alternatifsizlik, kişinin kendi kaderini tayin hakkına dair büyük demokratik söylemi sarsıyor ve Amerikan rüyasını buharlaştırıyordu. Benzer biçimde 1930'ların ardından başka bir pik noktası olan 1970'lerde yeniden işsizliğin psikolojisini çalışmak yükselişe geçecekti.

ABD'nin 8 Aralık 1941'de Pasifik cephesinde savaşa girmesi ile yalnızca ordu değil halk da savaş için başarılı bir propaganda eşliğinde seferber edilmişti. Savaş öncesi dönemin işsizlik oranları savaş zamanı ekonomisi sayesinde düşürülebildi – işsizlik neredeyse ortadan kalkacak düzeye gelmişti, birçok endüstri, tüketim malları üretiminden savaş cephanesi, askeri malzeme ve savaş, tank, ulaşım gereci üretmeye geçmişti. ABD savaş bitiminde dünya endüstri üretiminin yaklaşık üçte ikisini gerçekleştirmiş durumdaydı (Hobsbawm, 2017b: 346). Bu yeni durum çok sayıda Amerikan yurttaşının işe geri dönmesini sağlarken, sivillerin savaş etkinliklerine katılımı ve silahlı kuvvetleri desteklemeleri endüstrideki sınıf çatışmasını geçici olarak dizginlemeyi başarmıştı. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sayesinde ekonomik krizi atlattığı artık genel kabul görmüş bir gerçektir; silahlanma ekonomisine ve nihayetinde savaşın kendisine gerek duyulmuştu (Schivelbusch, 2014: 40). Savaş ekonomisi ABD toplumu için bir değişim ortaya çıkarmıştı, milyonlarca erkekle birlikte kadınların, Afrikalı Amerikalıların ve kimi göçmen topluluklarının da savaş üretimi sürecine dâhil olması toplumsal ve ekonomik fırsatlar yaratmıştı.

Savaş sona erdiğinde, savaşla birlikte ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik değişimler ABD hükümeti ve endüstri dünyasının karşısına çözülmeyi bekleyen yeni problemler

çıkarmıştı. İlk ve acil olarak, işsizlik tablosunun son hali, savaş zamanı artan işgücünün, savaş öncesi işgücü ile birlikte absorbe edilmesi gerektiğini gösteriyordu. İkincisi savaşın bitimini izleyen on yıllık süreçte ortaya çıkmıştı; savaş sırasında büyük şehirlerde endüstride üretime katılan kadınlar, Afrikalı Amerikalılar ve göçmenler ile savaşta ülke savunmasında yer alan erkekler yeni haklar talep ediyordu. Belirtmek gerekir ki 1942'de kadınların da orduda yer alması için Kadın Yardımcı Kuvvetleri (Women's Auxiliary Forces) ve varyantları kurulmuştu. Yani savaş öncesinde yerleri tarımsal bölgeler ya da ev olan kadın, siyahi, göçmen (Japonlar haricinde)[54] olan yurttaşlar savaşla birlikte beyaz Amerikalı erkeklerle neredeyse eşit statüye yükselmişlerdi.

Üçüncüsü ise başlı başına SSCB'nin zafer kazanması ve artık yenilmez bir gerçeklik olarak var olmasıydı. Savaş sonrası ABD, Almanya'yı fiilen yenilgiye uğratmış muazzam güçte bir Komünist SSCB ile yüz yüze kalmıştı. Sosyalizm tehdidi artmış, dünya halkları tarafından kapitalist birikim rejiminin alternatifsiz olmadığı görülmüştü; soğuk savaş dönemi ABD'nin hem kendi halkını hem de Kıta Avrupası[55] ve Avrupa dışında kalan dünyanın geniş bölgelerini konsolidasyon içinde tutmak için her anlamda ideolojik savaş verdiği dönemdi. Krediye değil bağışa dayanan Marshall Planı gibi ekonomik konsolidasyon uygulamalarının yanı sıra, sosyal bilimlerin desteğine daha önce olmadığı kadar ihtiyaç duyuluyor, alternatif ve eleştirel seslerin de aynı dönemde ortaya çıkmasıyla, ana akım psikoloji, sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimi alanları çok daha fazla ideolojik ve politik araçlara ihtiyaç duyuyordu.

Maslow ve ardından gelen insan ilişkileri okulu ile hümanist psikoloji teorisyenleri bu krizlere yanıt olarak ortaya çıkmışlardı. Maslow motivasyon ve ihtiyaçlar teorisini

[54] ABD, 1941 Pearl Harbor saldırısının ardından ülkede nüfusları kayda değer olan Japonları (ikinci ve üçüncü kuşak), çocuklar da dâhil olmak üzere şehirlerinden tahliye ederek hapishanelere, gözaltı kamplarına ve sivil toplanma yeri adı verilen yapılara kapatmıştı; tahliye edilenlerin sayısı yaklaşık 120.000'den fazlaydı (Ng, 2002).

[55] Örneğin savaş sonrası Avrupa'sında, İtalya ve Fransa'da güçlü komünist partiler ve Fransa'da sosyalist bir cumhurbaşkanı vardı.

1940'ların başında kurgulamıştı. Savaş öncesi dönemin işsizlik, grevler ve genel olarak sınıf çatışmasının yükseldiği atmosfer için yeni bir paradigma sunmuştu. John Maynard Keynes'in Büyük Depresyona çözüm olarak sunduğu ancak II. Savaş'tan sonra ABD'de ve Avrupa'da hayata geçirilen ekonomi programı Maslow'un teorisi ile örtüşmekteydi. Keynes kredilerle finanse edilen işsizlik yardımları ve fonları yerine dünyanın en emek israfı olarak gördüğü altın madenciliğindeki kuyu kazma eylemini bir metafor olarak öneriyordu. Ünlü "onlara kuyu açtırın ve karşılığında para verin" söylemi bu teoriyi özetliyordu (Keynes, 2013/1936: 129-130). Toprağa çukur kazdırmak yalnızca tam istihdama değil, üretim ve sermaye bolluğunun ihtiyaç duyduğu tüketim bolluğuna da olanak sağlayacaktı (Keynes, 2013/1936: 229-230). Maslow da ihtiyaçlar hiyerarşisinde benzerini söylüyordu: İşçilerin fiziksel ihtiyaçlarını karşılamalarına izin verin ve hiyerarşinin diğer basamaklarındaki motivasyona odaklanın. Keynesyen ekonomi politikası ile gelen sosyal refah ve kitlesel eylemlerin hız kesmemesi, toplumsal kontrol için iki sorun doğuruyordu. Mannheim'ın deyişiyle, ustaca bir manipülasyon yolu olan ve büyümesi yapay olarak teşvik edilirse yetkililerin işlevsel olacağına güvendikleri psikolojik teknikler sayesinde Amerikan toplumunun uyumlulaştırılmasını sağlamak zorundaydılar (Mannheim, 2008/1958: 256). Maslowcu bireyselcilik ve kendine odaklanma kolektif eylemin yerine geçerken, Maslow'un Keynes'le asıl olarak bir bütün oluşturduğu nokta refah ekonomisinin mantığında yer almaktaydı. Savaş sonrası refah döneminde bolluk ve tüketimin artışı, lüks tüketim mallarının yaygınlaşması ve ekonomik büyümenin getirdiği gelir artışı, bireyciliğin yükselişi için uygun koşulları barındırıyordu. Refah ve ihtiyaç teorisinin birbirini tamamlayıcı söylemleri, eşitsizliğin görünen nesnel belirleyicilerinin silikleşmesine hizmet eden bir ideolojik işlev üstlenmiş oldu (Baudrillard, 2013: 49). Kitlelere sirayet eden lüks ve haz arayışı ve olağan hale gelen yoğun tüketim, bireylerin kimliğini destekleme yoluna dönüştü ve bunu pekiştiren Maslowcu yaklaşım zamanın ruhunun psikolojik zemini olmuştu. Adorno (2014/1951:

155)'in belirttiği üzere, kitlesel tüketim ürünlerinden önce kitlesel müşterilerin kendisi üretilmişti. Tüketim kültürü, yalnızca malların ve nesnelerin düzenlendiği bir ekonomik yapı ortaya çıkarmakla kalmıyor, bireysel ve toplumsal davranışların dönüştürülmesini de içeriyordu (Baudrillard, 2013: 20). İşçilerin 1930'lar ve 1940'lar boyunca yükselmiş olan sınıf bilinci bu bolluk rejimi ve bireycilik rüzgârı karşısında zayıflamaya başlamıştı. Hobsbawm'ın sözleriyle, "ekonomik ısınmanın, tam istihdamın ve gerçek bir kitlesel tüketim toplumunun bileşimi, gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfının hayatını tamamen dönüştürdü" (Hobsbawm, 2017b: 413). Kendilerinden önceki kuşaklara göre varsıl sayılabilecek yüksek refah düzeyinin genç işçilerine yönelik ideolojik bireycilik, kamusal alana karşı özel alanın zaferi, tüketimcilik ve endüstriyel yönetimde yeni teknikler bir arada yürütüldü. İhtiyaç teorisi ile refah devleti bileşiminin önemli bir ekseni de hem ihtiyaç ve tatmin üzerinden hem de tüketim üzerinden Riesman (1989)'un 1950'de ortalama Amerikalılar için tanımladığı "standart yaşam biçimi" kavramında yatmaktaydı. Daha sonra Amerikan yaşam tarzı (American way of life) olarak özetlenecek bu yaşam biçimi, bir yandan ihtiyaçları kitleler nezdinde koşullandırırken diğer yandan bu ihtiyaçlara ve tatmine yönelik meta, mal ve davranış biçimi ile toplumsal ilişkileri de üretiyordu.

İlk olarak, 1935-1955 arası dönemdeki işsizlik dalgalanmaları ve yoğun gerilimlere yönelik sermaye sınıfına teknik alet çantası sunulmuştu: motivasyon, doyum, ihtiyaçların belirlenmesi ve bunlar üzerinde çalışma hareketi başlamış oldu. İkinci olarak ise topluma, gündelik hayatın pratiğine sunulan söylemler oldukça işlevseldi. Maslow'un girişimi, insanlara yeni bir kendilik, benlik ideolojisi veriyordu. Bu ideoloji aynı zamanda bireyciliğin yükselişini de içeriyordu. 1960'lar ve 1970'lerde zirve noktasına ulaşacak olan bireycilik ideolojisi, Maslow'un açtığı yol ile kolektifliğin karşısına kendini gerçekleştirmeyi amaç edinmiş birey olmayı koyan bu söylemlerle, yapısal ve ekonomik problemlerin üzerini motivasyon eksikliği ve iç gözlem yapamamak ile örtüyordu.

1930'larda grevlerle, işçi hareketlerinde görülen "biz" bilincinin "ben" üzerindeki hâkimiyeti, kolektif eylemin gücünü ve örgütlerdeki birliktelikle yaşam koşullarının değişebileceği inancı ile yüzleşen yöneticilerin kitlenin canlı kolektif bedenini içeriden parçalamaları gerekiyordu.

Maslowien psikolojinin ve bireyciliğin bu kadar popüler ve tesir edici olmasının altında yatan bir neden de radyonun yaşamlara sunduğu teknolojiydi.[56] Radyonun doğrudan tek tek bireylere hitap etmesi, kişilerin uzmanlar tarafından evlerinin herhangi bir odasında bile kolaylıkla erişilebilir olması yeni bir psikolojik fenomendi. Yalnızca uzmanlar için değil kişiler için de her gün ya da günün herhangi bir saatinde, bir psikolog salona, iş yerine konuk oluyordu, bireyler için de bu erişilebilirlik durumu yeni bir yaşam pratiği getiriyordu. Sosyal psikologlar Cantril ve Allport, 1935'te yayınladıkları Radyo Psikolojisi kitabında radyo hitabı ve kalabalığa etkileri, radyonun eğitimde kullanılması, radyonun zihinsel ve toplumsal hayata etkileri, sermayenin radyo yayınlarına etkisi, sansür ve propaganda gibi başlıkları ele almışlar ve bir dizi deney gerçekleştirmişlerdi. Bu çalışmalar ilk propaganda, kamuoyu ve politik psikoloji araştırmalarıydı. Yazarlar, radyo için "şimdiye dek hayal bile edilemeyecek büyüklükte dinleyici kitleleri yaratıyor ve geleneksel kitle oluşumu ve grup düşüncesi teorilerini alt üst ediyor" demişlerdi (Cantril ve Allport, 1935: 4). Radyo böylesine muazzam büyüklükte dinleyiciye yalnızca alıcı ve verici biçiminde gerçekleşen doğrusal bir iletişim sunuyordu; uzmanlar anlatıyor, ikna ediyor ve bireyler tartışma olanağı bulamadıkları bu fikir ve telkinleri daha az ben-merkezci ve bireysel düşüncenin yer aldığı geleneksel toplantı yöntemleri olmaksızın yaşamlarına yediriyordu. Cantril ve Allport -radyoyu önemli bir psikolojik yenilik olarak selamlamakla birlikte- bu duruma eleştirel bir endişeyle bakıyorlardı; bu tek taraflı

[56] Bu dönemde bireyciliğin yükselişiyle ve bireyci psikoloji ile doğrudan ilgili olan başka bir etken de radyonun siyasi iktidar ama özellikle Roosevelt tarafından aktif kullanımıydı. Roosevelt, her bir evin salonunda dinleyiciye yalnızca ona hitap ettiğini ve devletin onun esenliğinden ve güvencesinden sorumlu olarak elinden geleni yaptığını telkin ediyordu. Kürsü herkesin evinin içindeydi.

iletişim biçimi "bireyleri daha kolay telkin edilebilir, daha az eleştirel ve diğer herkese daha çok benzer kılma" eğilimindeydi (Cantril ve Allport, 1935: 13). Bu durum ise beraberinde zihinsel yaşamı, hayat pratiğini ve alışkanlıkları standartlaştırma ve stereotipleştirmeyi getiriyordu (Cantril ve Allport, 1935: 22-23). Bireyciliğin yükselişi bir paradoks olarak standartlaştırılmış bireyleri de ortaya çıkarıyordu. Uzmanlar doğrudan bireylere ne yemesi, ne okuması, kendini nasıl gözlemlemesi, hangi duyguları hissetmesi, ne satın alması, ne tüketmesi, çocuğunu nasıl yetiştirmesi, nasıl daha verimli bir işçi ya da ev hanımı olması ve ne hakkında düşünmesi gerektiğini anlatırken bu biriciklik içinde, yan yana dizilmiş standart biriciklikler var oluyordu[57]. Yaşamın nasıl olması gerektiğine dair uzmanlar aracılığıyla meşru bir standardizasyon süreci başlamıştı. Honneth (2004: 472)'nin belirttiği gibi belki de kişilerin tam da kendi benliklerinin özünü ararken ve kendilerini gerçekleştirmeye çalışırken eşyanın tabiatı gereği standartlaştırılmış bir kimlik arayışı ve inşası kalıplarını takip ettikleri bir sistem oluşmuştu. Ulrich Beck'in 1980'lerde kavramsallaştıracağı bireyselleşme ve medya ilişkisi 1950'lerde radyo ve psikoloji kuramları ile başlamıştı. Bireyselleşmeyi sağlayan medya aynı zamanda standartlaşmayı da beraberinde getiriyordu (Beck, 1992: 130). 19. yüzyıl romantizminin özgünlük ve özgürleşme idealine dayanan modern bireyciliğinin aksine bu yeni bireycilik benliğin kendini keşfetme ve olabileceğinin en iyi versiyonu olma iddiasıyla mutluluk vaadinin arkasına tutunmuştu. Baudelaire'in Paris Sıkıntısı'nda resmini çizdiği, mutluluğu bilinmeyen uzak ülkeye çekip gitmekte, insanlarla derin ve ülküsel ilişkiler kurmakta, sanatsal güzellikte, kalabalıklara karışmakta, sokaklarda,

[57] Psikologların radyoyu kullanma eylemi içinde en başarılılarından biri İngiliz çocuk psikiyatristi ve psikanalist Donald Winnicott örneğidir. Winnicott II. Savaşın ortasından itibaren yirmi yıl boyunca BBC'de çoğunluğu kadınlara yönelik olan altmış radyo programı yapmıştı. Winnicott'un programları psikanaliz temelli ve iyi ebeveynlik üzerineydi. Ancak ifade etmek gerekir ki programlarında dönemine göre oldukça devrimci sayılabilecek kavram ve anlatımlara yer veriyordu; örneğin mükemmel anneliğin karşısına "yeterince-iyi annelik" (good-enough mother) ve "sıradan özverili anne" (ordinary devoted mother) kavramlarını koymuştu (Winnicott, 2018). Bağlanma kuramının geliştiricilerindendi ve radyoda bağlanmaya dair sohbet havasında ve anlaşılabilir biçimde önemli bilgiler aktarıyordu. Watson ve davranışçı çocuk yetiştirme ve bebek bakımı kuramlarından sonra Winnicott'un teorileri gerçekten devrim niteliğindedir.

yıkımda ve hatta haz için şeytanla işbirliğinde arayan bireyciliği geride kalmıştı (Baudelaire, 2011/1869). Onun yerini Hermann Hesse'nin her insanın ruhunu eşsiz ve bütünlükten uzak, çok parçalı gören, uygarlıktan ve kalabalıklardan kaçan, kendi özbenliğini bulmaya çalışan ve arayışı Doğu gizemciliğine dayanan Bozkırkurdu almıştı (Hesse, 2017/1954). Hesse, 1960'larda ABD'de en çok okunan yazarlardandı.

Bir üçüncüsü de psikoloji 1920'lere kadar kurumsal olarak kapitalize edilmişti; sermayeye psikoloji bilgisi satılıyordu. 1950'lerle birlikte ise psikoloji satma olgusu orta sınıf Amerikalı yurttaşlara indi. Ford'un montaj hattında ürettiği T modelin, üretiminin yirmi yılı içinde önce en zenginlere sonra alım gücü daha düşüklere, orta sınıfa derken alt basamaklardaki gelir gruplarına kadar inmesi misali (Dikmen, 2013: 101), "psikoloji" de satılabilir bir hayat düzeni bilgisi olarak alt gruplara iniyordu. Kolektif eylemin karşısına çıkarılan ve başarılı bir şekilde pazarlanan bireyin benzersiz yaşamının özünü gerçekleştirmesi yolundaki biricikliği, kitlesel standartlaştırmanın da en muazzam boyutlarından biriydi.

5.6.1.2.Standartlaştırmanın Psikolojik Kurumsallaşması: Ruh Sağlığı Çağı

Psikoloji, standartlaştırmayla birlikte bu dönemde ölçme değerlendirme testlerine çok daha fazla yönelmişti. APA 1947 toplantısında, sonrasında Boulder modeli olarak bilinecek olan modeli benimsemiş ve psikoloji eğitim kurumlarında bu yönde bir akreditasyon süreci başlatmıştı. Boulder modeline göre lisans derslerine daha çok matematiksel ve ölçme dersleri eklenmeli, tanı koyma işleminde daha çok test kullanılmalıydı (APA, 1947). II. Dünya Savaşı, daha önce görülmemiş biçimde psikologlara olan ihtiyacı arttırmış, mesleklerini test uygulayıcısı olarak sürdüren psikologlar binlerce savaş mağdurunun tedavisinde rol oynamak için psikiyatristlerin

yanında yerlerini almıştı. Gaziler ya da kayıp yakınları ile birlikte ülkede savaştan etkilenmemiş olan belki de kimse yoktu; Sarason (1981: 829)'un İkinci Dünya Savaşı'nın "Ruh Sağlığı Çağı"nı başlattığı tespiti oldukça yerindedir. Savaş sonrası da klinik psikologlara olan ihtiyaç sürerken yeni nesil uygulayıcı psikolog modeli devlet tarafından teşvik edildi, desteklendi ve son olarak resmileşerek kurumsallaştırıldı (Peterson ve Park, 2005: 1148). Bir yandan savaşın açtığı yaraları kapatmaya çalışırken psikologlar devlet eliyle Mannheim (2008/1958: 337-338)'in de tespit ettiği gibi işsizliğin ruhsal etkileriyle ilgilenmek ve sınıfların ve insanların toplumsal yükseliş ve düşüşlerine etki edecek yollar bulmak zorunda kalacaklardı. Psikolojinin yeniden ve daha fazla test ve ölçüme yönelimi, işsizlik ve savaş sonrası gelen depresyon, kaygı, nevrotik zihinsel eylemler gibi olguları kısa sürede ve standartlaştırılmış biçimde tanı koymayı hedefliyordu. Amerikan Psikiyatri Birliği 1952 yılında Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nı (*The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, kısaca DSM) yayınladı. Tarihsel düzlemde topluma yönelik yeni ihtiyaçlar ortaya çıktıkça DSM güncellendi; 1968'de DSM-II, 1980'de 265 tanı kategorisini içeren oldukça genişletilmiş olan DSM-III yayınlanmıştı. DSM-III, sadece ABD'de değil bütün dünyada muazzam bir kabulle karşılanmıştı; birçok dile çevrildi ve pek çok ülkede kullanılmak üzere benimsendi (Sorias, 2011: 56). İçeriğinde yüzlerce tanı ve tanı kriteri barındıran ve 2022 yılında beşinci güncellemesi çıkan DSM-V şimdilik son versiyondur, içeriğinde 300'den fazla zihinsel bozukluk tanılanmış ve sınıflandırılmıştır. Herhangi bir tedavi önerisi sunmasa da DSM 1950'lerden itibaren alanın kutsal kitabı olarak bilinmektedir. DSM'nin 1950'lerdeki önemi özellikle mesleki yargı yetkisine ilişkin bir iddiayı barındırması ve buna imkân sağlamasıdır. Bu iddianın yaygınlığı ve gücü, psikolojik uzmanlığın hükümet ve sermaye tarafından gelen özel destek talepleri için bir zemin ortaya koymaktadır. Ancak asıl olarak, toplumsal alanda sorunlar hakkında nasıl düşünülmesi, hangi davranışların kişilik bozukluğu ya da patoloji olarak kabul edilmesi ve dolayısıyla nasıl

davranılması gerektiğini belirlemektedir. Bu belirlenimler ise geçmişte hastalık olarak görülmeyen kimi durumların patoloji olarak tanımlanması ya da hastalık alanının genişletilmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Örneğin eşcinsellik 1973'e dek DSM'de cinsel kimlik bozukluğu olarak yer almaktaydı ve 1973'te kaldırılsa bile uzun süre damgalama etkisini korudu, halen eşcinselliğe yönelik bilimsel geçerliliği olmayan onarım terapileri gibi uygulamalar uzmanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Benzer biçimde Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) tanısı ise DSM'ye henüz 1980'de dâhil edilmişti. DEHB ve benzeri kişilik ve davranış örüntüleri literatürde yüz yıldır yer almaktaydı (Öncü, 2012: 1) ancak bu belirtilerin tıbbileştirilmesi için 1980 yılına gelinmesi gerekmişti. Neoliberalizmin performansı kutsayan ideolojisi konsantrasyonu arttıran ilaçlarla temelleniyordu. DEHB tedavisinde kullanılan metilfenidat grubu ilaçlar (1955 yılında DEHB tedavisi için lisanslanmıştı) 1990'larla birlikte muazzam biçimde reçetelendirilmeye başlamıştı. Günümüzde halen en çok satılan ve yaygın kullanılan ilaç gruplarından biridir[58]. Belirtmek gerekir ki tanılama çoğunlukla hatta ortaya çıkış amacından itibaren çocuklara yöneliktir; reçetelendirilmiş DEHB ilaçlarını 12 yaş altı hatta 5 yaşından itibaren çocuklar yaygın bir biçimde kullanmak durumunda kalmaktadırlar. DEHB ve çocukların diğer "davranış bozuklukları" 3 yaşından itibaren tanılanmaktadır. Türkiye'de resmi olarak çocuklarda DEHB tanılaması oranı yüzde 8 ve ergenlikte yüzde 6'dır (TPD) ve ilaç kullanımları küresel standardın üzerindedir (karşılaştırma için bakınız, Scheffler, vd., 2007: 453). Yalnızca 2003 ile 2011 yılları arasında DEHB tanısının ABD'de toplamda yüzde 43, kız çocukları arasında ise yüzde 55 artış gösterdiği bilinmektedir (Hari, 2023: 2313). Ancak yetişkinlerin de son yıllarda artan oranda tanılandığı ve DEHB ilaçlarının reçeteli ve reçetesiz olarak kullanımın arttığı görülmektedir. Daha önce son derece toplumsal olan şey, neoliberal yönetimselliğin

[58] DEHB ilaçlarının küresel kullanımı 1993-2003 arası üç kat artarken, küresel harcamalar (2003'te 2,4 milyar ABD doları) enflasyon oranıyla birlikte dokuz kat artmıştır ve gittikçe daha büyük bir pazar payı kaplamaktadır (Scheffler, vd., 2007). Uyarıcı ilaçlar olarak adlandırılan bu ilaç pazarının büyüklüğünün 2022 yılında 10 milyar doları aşmış olduğu bilinmektedir (Hari, 2023: 215).

ihtiyacına göre tıbbileştirilmişti. Bu örnekte aslında iki yönlü bir durumdan bahsedilebilir. İlk olarak neoliberalizmin getirdiği esnek çalışma ve güvencesizliğin odaklanma ve iş yüküne yetişememe sorunlarını ortaya çıkarması muhtemeldir ve kesin kanıtlar olmamakla birlikte bu alandaki çalışmalar önemli ipuçlarına işaret etmektedir. Çünkü DEHB belirtileri bir aşırı teyakkuz hali ile tehdit algısı sonucu ortaya çıkmaktadır ve güvencesizlik ve esneklik söz konusu bu durumu doğurmaktadır. İkincisi ise neoliberal iş dünyasının ilaçlarla gerçekleştirilmiş insanüstü bir odaklanma ve çalışma performansı gerektirmesidir. Son bir örnek ise, 1966'da ilk defa incelenmeye başlamış ve 1980'de DSM'de yer almış olan "karşı olma / karşıt gelme bozukluğu" tanısıdır. Uysallığın ve uyum sağlamanın yollarının arandığı 1960'lı yılların ikinci yarısında belki de birileri "biz çocukları neden disipline edemedik de 1968'in ayak seslerini duyuyoruz" diye düşünmüştür. İroni bir yana, tanımlanan normalden sapmanın artık karşı gelme davranışıyla özdeşleştirildiği bu yeni geniş çaplı tanılama döneminde (1966 DSM-II'de 182 tanı yer almaktayken, 1980 DSM-III'te 265 tanı kategorisi yer almaktaydı) çocuklar üzerinde itaati pekiştirme ve çocuk olmanın gereği olarak karşı gelenleri ise patolojikleştiren bir yaklaşım belirmişti. Peter Handke'nin, 1987'de Wenders'in filmi için yazdığı Çocuk Olmanın Şarkısı şiirindeki dizeler aslında tam da çocukların itaat, toplumla uyumlulaşma, boyun eğme ve tüm enerjileriyle akademik başarıya yönelmelerinin tıbbi ve yönetimsel olarak keskinleştirildiği zamanda, çocuk olma durumunu oldukça iyi ve biraz burukça anlatmaktadır:

> Saçının bir tutamı hiç yatmazdı
> ve fotoğraf çektirirken poz vermezdi…
> …
> Çocuk daha henüz çocukken
> zıpkın gibi bir çomak fırlattı ağaca
> bugün hala titrer çomak o ağaçta (Handke, 1987).

1980'ler çocukluktan itibaren yatmayan saç tutamını yatırmak üzere bir tıbbileştirme ve yönetim modeline girmişti. Oysa çocuklar dünyanın kuruluşundan beri zıpkın gibi çomakları fırlatmak için vardılar.

Konuya geri dönecek olursak, özetle, Kutchins ve Kirk'ün ifade ettiği gibi;

> DSM, üzüntü ve kaygının belirtileri, cinsel aktiviteler, alkol ve madde bağımlılığı ve diğer birçok davranış hakkında nasıl düşünmemiz gerektiğini bize anlatan bir rehber kitaptır. Sonuç olarak DSM için oluşturulan kategoriler, önemli sosyal konular hakkındaki düşüncelerimizi yeniden yönlendiriyor ve sosyal kurumlarımızı etkiliyor (Kutchins ve Kirk 1999: 11).

DSM'nin kullanım alanı oldukça geniştir; yargı sisteminde sanığın zihinsel kapasitesi veya bilişsel yeteneklerini değerlendirirken, vasilik, çocuk velayeti, cezai ehliyet, yargılanmaya veya mahkûmiyete uygunluk ve sanıkların eylemlerinin sonuçlarını ne ölçüde takdir etme kapasitesine sahip olduklarının belirlenmesini içeren hukuki davalarda sıklıkla başvurulan bir yönerge kitabıdır.

Testler ve ölçme yoluyla tanı koyma sürecinin bir başka boyutu da 1960'lar ile birlikte tanılara özgü testlerin geliştirilmesiydi. Örneğin 1953 yılında Janet Taylor tarafından Açık Kaygı Ölçeği ya da 1961'de Beck ve arkadaşları tarafından Beck Depresyon Envanteri oluşturulmuştu (günümüzde halen yaygın biçimde kullanılmaktadır).

Psikolojik tanı testleri geliştirmenin önemli köşe taşlarından biri 1950'lerde istatistikte ortaya çıkan yeniliklerdi. Test maddelerinin güvenirliğini ölçen Cronbach Alfa yöntemi maddeler arasındaki iç tutarlılığı ve korelasyonu hesaplamaya yarıyordu. Deneysel ve korelasyonel psikolojiyi bir araya getiren bu yöntem, 1957 yılında psikolog Lee Cronbach tarafından geliştirilmişti. Korelasyonel yani ilişkisel psikoloji ile deneysel psikolojinin birleşimi psikolojiyi felsefe ve sanattan farklı kılacak ve tam bir bilim halime getirecekti; deneysel psikoloji koşulları kontrol ederken ilişkisel psikoloji kontrol edilemeyecek koşullarda olgular arasındaki ilişkiyi inceleyebilir, gözlemleyebilir ve düzenleyebilirdi (Cronbach, 1957: 671-672). Psikometrinin yükselişinin ilanı olan bu

çabada, Cronbach bir yandan da davranışçıları eleştirmiş, onların hayvan deneylerine gönderme olarak "korelasyoncuların farkı insanları sevmesidir" demişti (Cronbach, 1957: 672). Korelasyonel psikoloji, koşulları değiştirmeden var olan belirtileri ölçmeyi, örneğin zekâ ile kaygı arasındaki ilişkiyi değerlendirmeyi amaçlıyordu. Psikolojinin kurumsallaşma, tanı koyma uzmanlığına evrilişi ile psikometri art arda ilerledi ve 1960'lı yıllardan itibaren tanı ölçekleri birbirini izledi. Çoğu kısa, hap gibi, 20-25 sorudan oluşan ölçeklerdi ve çok kısa sürede, maddelerinin geçerli ve güvenilir olduğu ispatlanmış testlerle kişilerin psikolojik sorunları ve kişilik örüntüleri tespit edilebilmiş oluyordu. Psikiyatriden devralınan ve teknikerliğe dönüştürülen tanı koyma eylemi, psikiyatrinin normal ve anormal biçiminde iki kutuplu bakış açısını da psikolojiye taşıdı; daha doğrusu psikolojinin de ürettiği iki kutuplu bakışı klinik alan ve diğer alanlar daha da pekişmiş oldu.

Bu testlerden en uzunu ve günümüzde de en yaygın ve popüleri, geliştirilmesine 1939'da bir psikiyatri hastanesinde geliştirilmeye başlanan ve 1940'lar boyunca son halini alan Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri (The Minnesota Multiphasic Personality Inventory), kısaca MMPI testidir. 566 maddeden oluşan ve her bir maddesi "doğru", "yanlış" ve "bilmiyorum" şeklinde yanıtlandırılan MMPI bir kişilik örüntüleri testidir, on ayrı kişilik kategorisi barındırır ve kişinin bireysel ve toplumsal uyumunu değerlendirmeyi amaçlar (Ceyhun Özdemir ve Oral, 2023). MMPI testi tıp alanında psikiyatrik taramaya ve patoloji belirlemeye yönelik geliştirilmiştir ve günümüzde sıklıkla endüstriyel alanda ve insan kaynakları ile personel seçiminin konusu olan neredeyse her alanda etik dışı bir biçimde kullanılan en yaygın testlerden biridir. Etik olmamasının sebebi ise, depresyon, histeri, psikopatik sapma, paranoya, psikasteni, şizofreni gibi kategorilerden oluşan bu testin patoloji belirlemeyi amaçlamasına rağmen personel seçiminde bu ölçeklerden alınan yüksek ya da düşük puanlar damgalayıcı ve ayrımcı bir muameleye zemin hazırlamaktadır.

Kişiler bu kez montaj hattından boyunlarına asılmış kâğıtlarda tanıları yazılarak çıkıyordu: Yirmi bir soru yanıtlandı- anksiyete, yirmi soru yanıtlandı-depresyon, psikoz, nevroz ve dahası ile yeni standartlaştırılmış tanılar ve bireyler kitleler halinde gündelik yaşamda yerlerini alıyordu. Bir duygu değişikliği, sisteme ya da ekonomik ve yapısal sorunlara duyulan öfke, kısa bir tanı testiyle anormal kişilik örüntüsüne ve hatta şizofreniye dönüşebiliyordu. Foucault (2015b: 118)'in "akıl hastalığı düzeninde semptom doğrulanmaz, *damgalar*" tespiti bu dönem boyunca net bir biçimde görülebilmektedir. Psikometrinin altın dönemini yaşadığı ve klinik psikolojinin tanı fetişizmine dönüştüğü 1940'ların ikinci yarısı ile 1960'ların ortasına kadar olan süreçte yalnızca tanı testleri değil iş performansının arttırılmasıyla ilişkili olan onlarca kişilik (içe dönüklük – dışa dönüklük), yetenek ve beceri, başarıya dönük motivasyon, zekâ, personel seçme testleri ile psikologlardan oluşan bir teknikerler, test uygulayıcıları ordusu ortaya çıkmıştı. Diğer yandan da amaca yönelik araçlar, yani test ve ölçüm teknikleri git gide kendi içinde bir amaç halini aldı.

5.6.1.3.Psikolojik Toplum

Kendini gerçekleştirme, motivasyon, doyum, zirve deneyimi gibi soyut ve belirsiz kavramların oluşturduğu bir teori ile düşünsel zemininden kopartılarak "daha da" bilimsel olma vurgusuyla ölçme ve testlere indirgenen psikoloji kanonunun birbirini beslemesi ironik olduğu kadar bütün bir ideolojinin de resmiydi. Batılı savaş sonrası toplumlarının "psikolojik toplumlar" haline gelmesinde ihtiyaçlar piramidi ve motivasyon teorisinin oynadığı rol büyüktü. Maslow'un "şimdi ve burada" adlandırmasıyla başlayan psikolojik anlayış biçimi, ardılı olan hümanist psikolojiyi, pozitif psikolojiyi ve daha birçok irili ufaklı koçluk, danışmanlık, hazcılığı meşrulaştıran yaklaşım ortaya çıkardı. Bireylerin kendi yaşam planlarının tüm kontrol gücüne kadir olduklarını vaaz eden ve yüzlerce

küçük mezhep benzeri gruplar tarafından farklı yorumlarla sahiplenilen, hayatı deneysel bir kendini gerçekleştirme meselesiymiş gibi görme anlayışı yaygınlaştı (Honneth, 2004: 469-470). Kendini gerçekleştirme (Maslow 1971'de "büyüme" de diyecekti) hareketi, özellikle 1980'lerden sonra sayıları günbegün artan büyüme merkezleri, yoga, zen, oryantalist uzmanlıklar, aşkın deneyim meditasyonları ve daha birçoğunun içinden çıktığı evdi. Marcuse 1964'te zen ya da benzeri kendini gerçekleştirme hareketlerini statükoyu reddetmeyen hareketler, aksine pratik davranışçılığın bir parçası olarak görmüş ve tek boyutlu insanın üretiminde önemli bir yer edindiğini belirtmişti (Marcuse, 1964: 14). Psikolojik tapınmanın farklı boyutları halen ortaya çıkmaya ve şaşırtmaya devam ediyor.

Maslow'dan itibaren bu psikolojik repertuar endüstri dünyasında bir model haline geldi. Maslow ile başlayan hümanist sürecin endüstride işgücü denetimi üzerindeki teorik katkıları, Taylorizm'in karakteristiği olan işçilerin işin özelliklerine uyum sağlaması odaklı yönetim döneminin yerini yönetimsel döneme bırakmasındaydı. 1960'lar ile yaygın ve popüler hale gelen endüstriyel hümanizm, birçok işletme okulu, davranış bilimci, kişisel gelişimciler ve dahası, işçilerin ihtiyaçları ve motivasyonlarının yanı sıra bunların verimlilik ve performans üzerindeki etkilerinin incelenmesi ile bir yönetim alanına dönüşmüştü. Maslow, insan ihtiyaçlarını ve onu mutluluğa götüren etkenleri piramidin zirvesine yerleştirerek, hem işçilerin motivasyonel ve duygusal varlıklarının yönetilmesinin organizasyonlar için büyük ekonomik fayda sağladığı yönündeki Taylorist sonrası fikrin pekiştirilmesine yardımcı oldu, hem de işyerinin, bireylerin kendilerini gerçekleştirmeye erişmeleri için adanmaları gereken en ayrıcalıklı senaryolardan biri olduğu yönündeki yönetimsel iddiayı da destekledi (Cabanas ve Sánchez-González, 2016: 108).

Maslow'un başarısı ve popülerliği ona 1968 yılında APA başkanlığını getirmişti ve hümanist psikoloji bu dönemde popülerliğinin zirvesindeydi.

5.6.2. 1960'lar, Sosyal Psikoloji ve Tutum, Grup, Örgüt Çalışmaları

1940'lardan sonra hem işgücünün eğilimlerini hem de genel olarak toplumsal eğilimleri ölçmek adına tutum ve kişilik ölçekleri patlaması yaşandı. İnsan İlişkileri kuramcısı ve sosyal psikolog Rensis Likert (1932)'nin toplumsal tutumları (örneğin emperyalizme, savaşa, siyahilere dair tutumlar) ölçeklendirme ve ölçek sonuçlarını psikolojik olarak yorumlama teknikleri ile başlayan süreçte, tutum anketleri ve yapılandırılmış ya da yarı yapılandırılmış görüşmeler, yöneticiler ve E-Ö psikologları için popüler hale gelen araçlardı. Kişilik testlerinin yerini zamanla alan tutum ve motivasyon ölçümleri ile birlikte dönemin yükselen bir başka konusu ise grup çalışmaları olmuştu. Savaş sonrası dönemde, sosyal psikologlar için 1920'lerde olduğu gibi yalnızca işyerinde değil toplumsal ölçekte de grup dinamiklerini anlamlandırabilmek ve grup davranışlarına yön verebilmek için gerçekleştirilen deneyler ve çalışmalar ilk sırada yer almıştı. 1944'te sosyal psikolog Kurt Lewin, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) Grup Dinamiği Araştırma Merkezi'ni kurdu ve burada Londra'daki benzer bir grup olan Tavistock İnsan İlişkileri Enstitüsü ile işbirliği yaptı; üç yıl sonra kuruluşlar birlikte İnsan İlişkileri Dergisi'ni kurdular.

Tavistock İnsan İlişkileri Enstitüsü İngiltere merkezli olmasının yanında ABD ile sıkı ilişkiler kuran ve iki büyük gücün işbirliği içerisinde çalışmalar yaptığı bir enstitüydü (günümüzde halen çalışmalarına devam etmektedir). Kuruluşundan, yani 1930'ların ortalarından itibaren Rockefeller Vakfı ve Sir Halley Stewart Vakfı'ndan cömert araştırma fonları alan Enstitü, savaşın bitiminde de Rockefeller Vakfı'ndan yüksek meblağlar içeren fonlar alacaktı (Dicks, 1970: 4, 133). Asıl başarısını II. Savaş'tan sonra yakalayan Enstitü, kimilerine göre başarıları psikolojik ve sosyo-dinamik düşüncenin merkezi olarak değerlendirilebilecek eşsiz bir merkez (örneğin, Dicks, 1970), kimilerine göre ise

ABD'nin toplumsal kontrol, kültürel ve ekonomik yapılandırma ve psikolojik savaş merkeziydi (örneğin, Coleman, 2006). Tavistock İnsan İlişkileri Enstitüsü, ABD için kamuoyu anketleri ve propaganda çalışmalarının öğrenildiği ve geliştirildiği merkez olmasıyla birlikte grup davranışı ve örgütsel davranışa odaklanmış bir yapıydı.

1950'lerin başından 1970'lere dek örgüt kuramları hem sosyal psikolojide hem yönetim alanında odaklanılan konuydu. Örgüte dair kuramlar 1960'lı yıllarda çok paradigmalı, disiplilerarasılığı da aşan bir disiplinlerüstü bir nitelik kazanmıştı (Üstüner, 2006). Hatta örgüt çalışmaları ile ortaya çıkan örgütler teorisi, 1960'larda, iki akım halinde varlığını sürdüren kamu sektörü ve özel sektör yönetimlerini de birleştirdi ve yönetimle ilgili düşünce ve araştırmalara egemen hale geldi (Parlak, 2106: 24). Daha sonra Kamu İşletmeciliği Yaklaşımı olarak adlandırılacak olan bu birleşim, meşrulaştırma krizlerini aşamayarak 1980 sonrası Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımına evrilecek ve bilimsel yönetimi temel alan bir "yönetimin yeniden icat edilmesi" meselesine dönüşecekti (Üstüner, 2000).

Grup dinamiği, liderlik, güdülenme, algı, tutumlar, davranış biçimleri ve örgüt içi iletişim konuları sosyal psikologların merceğine alınmıştı. Mayo'nun 1945'te yaptığı "Tanıdığım hiçbir sosyolog ya da psikolog, Detroit bölgesindeki bir 'wildcat' grevi salgınını, semptomların ötesine geçerek daha iyi anlama ve kontrol yöntemlerine bakma niyetiyle incelemiyor" (Mayo, 1945: 116) sitemi aslında bu yönelimin sebeplerinden birini de işaret etmekteydi. Wildcat grev salgını, Detroit'te başlamış ve ABD ile Avrupa'ya sıçrayarak uzun soluklu bir grev dalgasına dönüşmüştü. Savaş öncesi dönemin grev dalgaları ve wildcat grevleri ile büyük bir endüstriyel ve yönetimsel soruna dönüşen endüstriyel sivil itaatsizliğin olası nedenlerine ve kontrol altına alma yollarına giden çözümler sosyal psikologlara ve yöneticilere göre gruba dair bilgileri anlamaktan geçiyordu. Örgüt artık, çalışma koşulları ile verimlilik nedenselliğinin ötesinde, sosyal ve kendi içsel dinamiklerine göre işleyen bir yapı olarak ele alınıyordu. Örneğin 1965'te

Tavistock Enstitüsü tarafından yayınlanan ve sendika – yönetim ilişkilerinin psikolojisi inceledikleri kitapta Stagner ve Rosen, grevlerin ekonomik olmayan nedenlerden doğabileceğini ve bunun anlaşılmasını engelleyen şeyin yalnızca yaşamın ekonomik yönlerine aşırı vurgu yapılması olduğunu belirtmişlerdi (Stagner ve Rosen, 1965: 46). Bu ideolojik arayışlarda Fişek (2012: 205)'in belirttiği gibi, Taylorculuktan kopma görüntüsünün ötesinde, nihai amaçların belirlediği öz aynı kalmıştı; 1929 sonrasının bunalımdan çıkılması hedefiyle Mayo ile başlayan örgüt araştırmaları öncesi ve sonrasında da emek verimliliğinin arttırılması amaç ve kaygılarını barındırmaktaydı.

Savaş sonrası dönemin özellikle 1960'ların başından 1973'e dek olan sürecinde toplumda görülen iyi yaşam, kişisel gelişim, özgürlük, boş zaman ve özellikle örgütlenmeye dair farkındalıklar da insan ilişkileri yaklaşımının toplumsal ve örgütsel yapılara daha fazla dikkat etmesini beraberinde getirdi. İşgücünün verimliliğini artırmak için başvurulan yollar doğrudan çalışanların tutum ve motivasyonlarına odaklanmak ve işin çalışanlar üzerindeki etkisi, zorlukları, iş tatmini, hatta işin özelliklerini performansla birlikte değerlendirmeye almak oldu. Görünürdeki "insanilik" araçsaldı ve İnsan İlişkileri yaklaşımı grup dinamiğinin şifrelerini çözerek psikolojik tekniklerle daha iyi motive edilmiş işçilerin daha verimli çalışacakları bilgisini vermekteydi (Dikmen, 2013: 135). Eklemek gerekir ki yönetim bilimlerinde daha çok Davranışçı Okul, psikoloji literatüründe İnsan İlişkileri Okulu olarak bilinen ve aynı sürece refere eden bu yaklaşım, Taylorizm'i ve montaj hattını ortadan kaldırmamıştı (Dikmen, 2013: 135-137); hâlihazırda öyle bir amaç da gütmemişti. Örgütlerdeki evrensel yasaların belirlenme çalışmalarından montaj hattının yarattığı monotonlukta işin kendisinden ziyade ortaya çıkan psikolojik etkilerine odaklanmasına kadar, yoğun ve uzun soluklu bir tamamlanamayan senfoni söz konusudur.

5.6.2.1.Endüstride İnsan İlişkileri

Endüstride işin monotonluğunun ortaya çıkardığı yabancılaşmayı ortadan kaldırmak ve kapsamlı bir yönetim teorisi sunmak için Maslow'un ihtiyaçlar ve motivasyon kuramının ardından giderek İki Faktörlü Kuramı ile üst düzey ihtiyaçlar ile motive edici faktörler konusunda çalışma yapan ilk psikolog McGregor olmuştu. McGregor (1960: 4, 8)'e göre, başarılı yönetim, önemli ölçüde insan davranışını tahmin etme ve kontrol etme yeteneğine bağlıydı ve yöneticiler sosyal bilimlerin sağladığı bilgiyi doğru biçimde kullanırlarsa insan davranışı kontrolünün doğasını öğrenebileceklerdi. McGregor da kendinden önceki davranışçı ya da değil ABD'li psikologların izinden giderek "insan davranışı tahmin edilebilir" kabulüyle ve evrensel insan doğası yaklaşımıyla yöneticilere sosyal bilimlerden damıtarak oluşturduğu kuramını sunuyordu (McGregor, 1960: 11).

McGregor'un X-Y Kuramı olarak adlandırılan yaklaşımında öz olarak yöneticilere, çalışanlarının daha üst düzeydeki örneğin başarı gibi içsel motivasyon faktörlerine bakmaları salık veriliyordu. McGregor, İşletmenin İnsan Yönü (*The Human Side of Enterprise*) kitabında, yöneticilerin insan davranışları ve tutumlarına dair varsayımlarının işgücü ilişkilerinde belirleyici olduğunu belirtiyordu (McGregor, 1960). McGregor, MIT Endüstriyel Yönetim Okulu Danışma Komitesi üyesiydi ve 1954'te Alfred P. Sloan Vakfı, bir diğer sosyal psikolog olan ve laboratuvar deneyleri yapan Alex Bavelas ve endüstriyel çalışmaları olan McGregor'a liderlik ve başarılı yöneticiliğe dair kapsamlı bir şekilde araştırma yapmaları için bağışta bulunmuştu (McGregor, 1960: v). Dönemin yönetim teorisinin içeriği işgücü sorunlarının çözümü için başarılı yöneticilerin doğuştan hangi özelliklere sahip olduğunun belirlenmesi, yöneticilerin yetiştirilmesi, liderlik türleri ve grup dinamiğiydi. McGregor çalışmalarını yalnızca Bavelas ile değil başka sosyal psikologlar ve laboratuvar deneyleri ile de devam ettirmişti. Çalışmalar net bir sonuca ulaşamasa da McGregor'un X-Y kuramına temel oluşturmuştu ve "örgüt iklimi" kavramı

ortaya çıkmıştı. Diğer yandan sistemli bir insan kaynakları modelinin oluşumuna da adım atılmıştı. McGregor'un çalışması, "işletmenin insani tarafının 'bir bütün' olduğu, yani yönetimin insan kaynaklarını kontrol etme konusunda sahip olduğu teorik varsayımların işletmenin tüm karakterini belirlediği tezini doğrulamaya" çalışan bir girişimdi (McGregor, 1960: viii).

McGregor, X ve Y teorisinde, yöneticilerin iki tür varsayımlara sahip olduğunu, X kategorisindeki varsayımlar işçilerin her daim işten kaçtıkları, insanın işi sevmediği gibi inançlar içerirken, Y kategorisinde insanların amaçlara bağlılık, ödül elde etme gibi faktörlerle işlerini sevebileceğine dair varsayımlar yer almaktadır. X kategorisi geleneksel yönetim ve kontrolü temsil ederken Y kategorisi bireysel ve örgütsel hedeflerin entegrasyonunu temsil eden gruptu (McGregor, 1960: 33-57). Çatışmayı önleyici ve verimliliği arttırıcı başarılı bir yönetim stratejisi Y kategorisine dayanmalıydı. McGregor yöneticilere Y kategorisindeki teorik bilgileri hangi pratiklerle yaşama geçireceklerine dair uygulama bilgileri de sunmaktaydı. Örneğin öz-denetim yoluyla hedeflere göre yönetim biçimini anlatmaktadır; dış denetim ve ceza yerine işçilerin çalışma hedeflerine adanmışlıkları sağlandığında bu yolda kendi kendilerine öz-denetim uygulayacaklardı (Mcgregor, 1960: 47).

Maslow'un kendini gerçekleştirme ve motivasyon kuramından hareketle, işe ve işin hedeflerine adanma, mutluluğu ve kendini gerçekleştirme yollarını işyerinde bulma ya da işyerinin doğrudan bunun sağlayıcısı olması, işçinin motivasyonu arttırılarak işini şevkle yapan kişiye dönüştürülmesi McGregor ve diğer insancıl yaklaşımcıların temel bakış açısını oluşturmaktaydı.

Psikolojinin doğrudan endüstriyel yönetimde uygulanmasında önemli isimlerden bir diğeri de Frederick Herzberg'dir (1923-2000) ve Herzberg bir diğer motivasyon kuramı olan iş zenginleştirme yöntemini ortaya çıkarmıştır. Doğrudan yöneticilere yönelik olan ve "çalışanınızın motivasyonunu nasıl arttırırsınız" sorusuna pratik yanıtlar arayan

Herzberg (1987)'ye göre, işçilere yapacakları işi seçme fırsatı verildiğinde hem standartlaştırmanın getirdiği monotonluk ortadan kalkacak hem de işçi hangi işi yapacağı konusunda karar vererek katılımı sağlanmış olacaktı. Herzberg diğer insan ilişkileri kuramcılarından daha pervasızdı, ya da belki de sadece daha açık sözlüydü. Hijyen-motivasyon kuramını açıklarken işçiyi üretken hale getirmenin bir jenaratör kurulumu olduğunu belirtiyor[59] (Herzberg, 1987:8); teorilerinin tamamını "Kişiyi Tekmelemek" (Kick the Person) – KITA olarak adlandırıyor ve bunun çalışanı harekete geçirecek yöntem olduğunu söylüyordu. Elbette fiziksel bir tekmeden bahsetmiyordu ancak bireyleri motive etmeye ve harekete geçirmeye yönelik böyle bir söylemle en azından niyetini gizlememiş oluyordu. KITA'lar olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kategoriden oluşuyordu ve ödül, teşvik, ceza gibi motive edicileri içeriyordu. Pozitif KITA'lar "Amerikan yolunu" temsil ediyordu, bu, "Örgüt sizi tekmelemek zorunda kalmadan siz kendinizi tekmeleyin" anlayışıydı (Herzberg, 1987: 6).

Herzberg kuramında, motivasyon ve hijyen faktörleri olarak iki kategori tanımlamaktadır. Hijyen faktörleri, ücret, çalışma şartları, işin ve çalışanın denetimi gibi işyeri ortamıyla ilgili maddelerden oluşurken motivasyon faktörleri başarma hissi, sorumluluk, kendini gerçekleştirme gibi soyut kavramlardan oluşmaktaydı. Yöneticiler tarafından hijyen faktörlerinin sağlanması çalışanları belirli bir seviyeye kadar tatmin ediyordu ancak asıl verimlilik motivasyon faktörlerinin gerçekleştirilmesi ile sağlanabilirdi. Bunun yolu ise monoton hale gelen tek bir iş yapma biçimini parçalara bölmek, işler arasında rotasyon oluşturmak, iş zenginleştirme yöntemine işçilerin doğrudan katılımına izin vermeden ancak onlara bir katkı sunuyormuş hissi vererek[60] hijyen faktörlerine ağırlık vermekti.

[59] Hijyen motivasyon kuramının "How do you install a generator in an employee?" sorusunun yanıtını aradığını belirtmişti ve jeneratör hem üretken kişi hem makine olan jeneratör anlamına geliyordu.
[60] "…gives them only a *sense* of making a contribution" (Herzberg, 1987: 12), vurgu yazara aittir.

İş zenginleştirme programları kısa sürede popüler oldu ve AT&T, ABD Hava Kuvvetleri, Prudential ve Motorola gibi kuruluşlarda uygulandı; Herzberg'in iş zenginleştirme programı özellikle yüz binden daha çok işin zenginleştirildiği AT&T'de etkili olduğu söylenmekle birlikte Motorola da çalışanların performansında önemli değişiklikler olduğunu belirtmişti (Cardy ve Selvarajan, 2001: 353). 1987'ye gelindiğinde komünist rejimli kimi ülkelerin de dâhil olduğu, iş zenginleştirmenin kullanıldığı on altı geniş çaplı çalışma yapılmıştı (Herzberg, 1987: 8).

Herzberg'in motivasyon kuramını Maslow'un motivasyon kuramından ayıran önemli bir nokta da Herzberg'in oldukça yoğun bir şekilde ölçek ve deneysel araştırma yöntemi kullanması ve bunları farklı ülkeler üzerinden gerçekleştirmesiydi; araştırma yaptığı ülkeler arasında Japonya, Hindistan, Zambiya, İtalya gibi farklı ülkeler yer almaktaydı.

McGregor ve Herzberg dışında endüstride örgütsel davranış ve motivasyon üzerine çalışmalar yapan, Argyris, Likert ve Tannenbaum gibi psikolojinin önemli isimleri de vardı. Mayo'dan itibaren ortaya çıkan ve Maslow'un ihtiyaçlar - motivasyon kuramıyla belirginleşen İnsan İlişkileri yaklaşımı, içinde çok fazla sayıda teorisyen barındırmıştı. 1950 ve 1960'lar İnsan İlişkileri Okulunun ya da diğer adıyla İnsancıl Yönetimin araştırma ve kuramda patlama yaşadığı yıllar olmuştu. Ancak her birinin verimlilik – insan ilişkisini bir yerinden tutmaya çalıştığı çok sayıda teorisyen barındıran bu yaklaşımın ortaklaştığı yer, işçinin motivasyon ve tatminiyle verimlilik artışı arasında bir nedensellik ilişkisi bulunduğuydu. Tüm endüstriyel işgücü problemlerine sihirli değnek olarak görülen bu yaklaşımın verimlilik üzerinde önemli etkiler ortaya çıkarmadığı ve daha da önemlisi bireysel ve çalışma ortamına dair etkenleri abarttığı, sendika, piyasa, üretim teknolojisi gibi dış faktörlerin belirleyici olduklarını görmezden geldikleri ortaya çıkmıştı (Fişek, 2012: 72-73).

İnsan İlişkileri yaklaşımının da bilimsel yönetim gibi verimliliği arttırma konusunda başarısız olduğu anlaşıldığında ve zamanı dolduğunda 1973 sonrası değişen üretim biçimi

ve ekonomik yapıyla birlikte yerini yeni işgücü denetimi ve toplumsal kontrol mekanizmalarına bırakacaktı.

5.6.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem ve Toplumsal Kontrol

1950'lerin ekonomik büyümesini savaş sonrası barış döneminde bir sivil haklar devrimi izlemişti. Afrikalı Amerikalılar, göçmenler, kadınlar ve başka dezavantajlı grupların oluşturduğu örgütlenmeler daha adil bir ekonomik ilerleme ve daha fazla özgürlük talebiyle seslerini yükseltmişlerdi.

Bu dönem yalnızca endüstriyel psikolojide değil genel olarak psikolojide grup dinamiklerinin, tutumlar ve kamuoyu çalışmalarının hız kazandığı ve sosyal psikolojinin popülerleştiği bir dönem olmuştu.

Tutumların incelenmesinin tarihçesi 1918'e uzanmaktadır; iki sosyolog yazdıkları Polonya Köylüsü adlı kitapta ABD'ye göç eden Polonya köylüsünü incelerken tutumları ele almışlar hatta ve sosyal psikolojiyi tutum bilimi olarak tanımlamışlardır (Kağıtçıbaşı, 1988: 125). 1920'lerin davranışçı akımının etkisiyle "bireyin bilimi" haline gelerek araştırma ve deneylerinde toplumsal ve ekonomik bağlamı yok sayan, yalnızca davranış ve tutum değişimine odaklanan sosyal psikoloji, II. Dünya Savaşına gelene dek yaşanan ekonomik ve politik krizlerin ortaya çıkardığı toplumsal problemlere çözüm aramak için laboratuvarları muazzam biçimde doldurmaya başlamıştı (Arkonaç, 2001: 24). 1936 yılındaki APA resmi kongresinde Sosyal Sorunları Psikolojik Olarak Araştırma Derneği (The Society for the Psychological Study of Social Issues- SPSSI) kurulmuştu[61]. Kurt Lewin önderliğinde birçok psikoloğun bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bu oluşumun

[61] Günümüzde halen varlığını sürdüren ve ulus ötesi çalışmalar yapan bu oluşum, Birleşmiş Milletler'de danışmanlık statüsüne sahip bir STK olarak tanımlamaktadır (https://spssi.onlinelibrary.wiley.com/).

temel amacı toplumsal ve politik konuların psikolojik yönlerine dair araştırma yapmaktı ve çoğunluğu psikolog olan üç bin bilim insanından oluşuyordu. İlk başkanı 1937 yılında bir sosyal psikolog olan Goodwin Watson'dı ve 1945'te derneğin, APA'nın 9. Bölümü olarak yer alarak kurumsallaşmasını perçinledi; dernek halen bu niteliktedir. Zaman içinde Lewin, Likert, Maslow, Allport gibi isimler tarafından temsil edilmeye devam etti.

Hem sosyal psikoloji hem daha özelde tutum çalışmalarının popülerleşmesine 1950 ve 1960'lı yılların atmosferi alan açacaktı. Bu yükseliş örneklem anketlerinin, kamuoyu araştırmalarının, propagandanın, küçük grup karşılaştırma ve deneylerinin çok fazla bir biçimde çalışılmasıyla gerçekleşti. Krizler ve ardından gelen sivil haklar dönemi ve özgürlük talepleri, psikolojiyi toplumsal grupları anlama ve daha acil olarak manipüle etme ihtiyacına yöneltmişti. Farr (1996: 1)'in belirttiği gibi karakteristik bir Amerikan olgusu olan modern sosyal psikoloji dönemi II. Savaş'ın bitimiyle başladı.

Soğuk Savaş döneminde ABD yöneticileri ve sosyal bilimciler komünizm tehlikesine karşı histerik bir propaganda eylemine girişmişti. Amerikancılık komünizmin ideolojik olarak zıt kutbu biçiminde topluma sunuluyordu ve sosyal psikolojide hem komünizm karşıtı propaganda çalışmaları hem Amerikancılığın niteliklerini ön plana çıkaran çalışmalar planlandı. Henüz II. Savaş'ın öncesinde propaganda, kamuoyu ve toplumsal kontrol kavramları sosyal psikoloji içinde tartışılıyor ve çalışılıyordu ancak kanonun oluşması için savaşın bitimini beklemek gerekecekti. 1930'lardaki test ve anket teknikleriyle toplanan kamuoyu yoklamalarının sistematik bir kanala yönlendirilmesi ve işlenmesi gerekiyordu. 1935'te George Gallup tarafından, daha sonra Gallup Organizasyonu olarak adlandırılacak olan ve seçimler, piyasa ve reklam araştırmalarına dair kamuoyu yoklamaları yapan Amerikan Kamuoyu Enstitüsü kuruldu. 1940'larla birlikte sosyal psikologlar dergilerinde propagandanın ne ve nasıl olması gerektiğine dair makaleler yayınlamaya başlamıştı. Örneğin Henderson 1943 yılında Sosyal Psikoloji Dergisi'nde propagandanın aksiyolojik (değer ve etik araştırmasına dayalı) değil

psikolojik, en azından sosyal psikolojik olmak zorunda olduğunu belirtiyordu (Henderson, 1943: 71). Fikirlerin ve tutum biçimlerinin yalnızca toplumda var olduğu haliyle oluşmadığı veya öyle kalmadığı, aktif biçimde nasıl şekillendirildiği ve nasıl değiştirilebileceği, kamunun desteğinin ya da itirazlarının nasıl kontrol altına alınabileceği sorusu yönetim, iş dünyası ve piyasa için önem arz ediyordu ve sosyal psikologların uğraştığı konuydu.

Kamuoyunun ayrı ayrı bireysel yargıların toplamı değil, bir örgüt, organizasyon olarak ele alınması gerektiği anlaşılmıştı ve bu idrak toplumsal kontrol yöntemlerinin yönünü belirledi. Toplumsal kontrol sosyal psikologlar, yöneticiler ve yönetim bilimciler için kaos ve sürüklenmeye karşı toplumsal uyumu tesis etmek anlamına geliyordu. Dolayısıyla bu dönemde toplumsal kontrol kavramı, bir yanda mutlakiyetçilik, diğer yanda parçalı bireycilik arasında aracılık etmeye çalıştı (Auerbach, 2015/1954: 11).

Toplumsal kontrol kavramı ilk kez 1900'de sosyolog Edward Ross tarafından eleştirel bir biçimde tartışılmıştı. Toplumsal Kontrol – Sınıf Kontrolü adlı makalesinde bu kontrol biçimlerinin nasıl ortaya çıktığını ve sürdürüldüğünü tartışan Ross, prestijli ve nüfuz sahibi kimselerin toplumun geri kalanı pahasına zenginlik elde etmek için toplumsal kontrole başvurduğunu ve bunun asalak bir sınıfın halkın üzerinde bir sınıf kontrolü biçimine dönüştüğünü vurgulamaktaydı (Ross, 1900: 381). Bir kimsenin işgücü üzerindeki doğrudan denetimi, özel mülkiyet kurumu ve onun ortaya çıkardığı sömürü biçimi, ekonomi ve devletin doğrudan sömürü yerine rafine denetim türlerine izin vermesi toplumsal kontrolün özünü oluşturuyordu; asalak sınıf her daim egemen sınıftı ve kontrol araçlarından mümkün olduğu kadar çok yararlanmaktaydı (Ross, 1900). Yönetici sınıf tarafından geliştirilen bu araçlar, ikna edici psişik baskı biçimleri ya da engelleyici düzenlemeler, din ve hurafeler ile politikaydı ve düzenin sistematik biçimde korunmasını sağlamaktaydı. Ross'un makalesi, döneminde toplumsal kontrolü, sınıf ve sömürü ilişkilerini tanımlayarak eleştiren ve Marksist bir bakışa sahip olan ilk ve nadir

çalışmalardandır. Ancak toplumsal kontrol ereği 1900'lerin sosyal psikologları ve sosyologları tarafından somut araçların ve bilgilerin elde edilmeye çalışıldığı, ilgili deneylerin yapıldığı bir alandı. Henüz 1899 yılında Ulusal Cezaevi Birliği, mahkûmların incelenmesine yönelik bir komite atamıştı, komitenin Başkanı Chicago Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden Henderson'du ve komitenin ödevi cezaevlerinde belirli sayıda laboratuvar kurarak deneysel incelemeler yapmak, amacı ise acil pratik nesnenin yani mahkûmların üzerinde sıkı kontrol oluşturmanın yöntemlerini bulmaktı (Henderson, 1900: 316). Bilimsel ve psikolojik deney ve araçlarla toplumsal kontrol sağlamanın ilk girişimleri olan bu laboratuvarlar, psikologların artan sayıyla ve yeni bir geçim kaynağı olması nedeniyle üniversitelerden cezaevlerine inmelerinin ardından, kısa sürede ve hızla toplumsal ve endüstriyel sorunların çözümü için ulusal boyuta genişletilmiş olacaktı. Sosyal psikologların toplumsal kontrol ereklerinde, başından itibaren hükümetle işbirliği halinde olmaları ve insanların başkaları tarafından şekillendirilmeye açık olduklarına ve çevrenin davranış üzerindeki büyük etkisine dair bilimsel inanç yatıyordu (Auerbach, 2015/1954: 11). 1945 sonrası ise Soğuk Savaş dönemi belirli güç ve finans merkezleri ile devletin daha önce olmadığı kadar sosyal bilimlere yatırım yaptığı, ekonomik girdi sağladığı dönemdi (Gulbenkian Komisyonu, 2014: 88-39).

Toplumsal kontrol bir süre sesleri cılız olsa da 1900'den itibaren sosyal psikolojinin gündeminden hiç düşmemişti. Ancak 1920'lerde toplumsal kontrole yönelik ihtiyaç artmış, finansman destekleri gelmeye başlamış ve artık kısık sesle söylenen değil psikolojinin doğrudan yöneldiği bir alan haline gelmişti. İşgücü denetimi psikoloji dünyası için tüm güncelliğiyle varlığını korurken toplumsal kontrol daha geniş ölçekte ele alınan bir konuya dönüşmüştü. 1925'te psikolog ve sosyolog Mead, Benliğin ve Toplumsal Kontrolün Doğuşu (*The Genesis of the Self and Social Control*) makalesinde, davranışçılığı ve psikolojinin felsefeden kopmasını erken bir tarihte eleştirerek toplumsal kontrolün yönteminin psikolojinin epistemolojik olarak bireyin benliği ve çevresi

arasındaki ilişkiyi ele almaktan geçtiğini belirtiyordu (Mead, 1925). Mead tutumlara dikkat çekiyor ve toplumsal kontrol için bireylerin benliklerinin gruplar içindeki tutumlardan etkilendiğini vurgulayarak bireyin grup tutumlarını benimseme derecesini işaret ediyordu (Mead, 1925: 247). Mead'ın hipotezlerinde önemli bir nokta da Marksist teoriyi kontrol teorisi olarak çöküş içinde görmesi ve Marksizm'in bireysel inisiyatifleri yok saydığı iddiasıdır (Mead, 1925: 275). Marx'a gönderme olarak tüm toplumsal savaşların tarihinin ortak düşmana karşı işbirliği yapmak yerine duygusal heyecanlarla benliklere dönülmenin tarihi olduğunu belirtiyordu (Mead, 1925: 277). Mead'in dolaylı olarak önerdiği toplumsal kontrol yöntemi, her benliğin kendine özgü sosyal bir benlik olduğu fakat içinde bulunduğu grubun benliğiyle sınırlı olduğu teorisiyle, grubun, örgütlerin ve toplumun tutumlarını değiştirmekti. Mead, ileride sosyal psikolojinin ilgileneceği sosyal etki, grup normları ve gruba bağlılık konularına da dikkat çekmişti. Ancak 1920'lerde psikoloji davranışçılığa ve Münsterberg'in bilimsel uygulamalı psikolojisine çok fazla gömülmüştü. Tekrar etmeyi göze almak pahasına da olsa, Mead'in hipotezlerinin ciddiye alınması için II. Savaş sonrasını beklemek gerekecekti. 1950'lerde ve 1960'larda tutumlara olan ilgi yeniden ortaya çıktı.

Carl Hovland, II. Savaş sırasında ABD Savaş Bölümü'nde savaş propagandası hazırlamak üzere görevlendirilmiş, savaşın bitiminde döndüğü Yale Üniversitesi'nde yine hükümet tarafından finansal olarak desteklenen projeler yürütmüş, tutum değişikliği ve ikna üzerine çalışmalar yapmıştı. Devletin projelerden beklentisi, SSCB ile yürütülen Soğuk Savaş nedeniyle, kitlelerin, sınıfların, insanların akıllarını ve kalplerini kazanmaktı (McGuire 1985'ten aktaran Arkonaç, 2016: 185). Daha sonra tutum literatüründe Yale Modeli olarak adlandırılacak olan Hovland'ın iknaya dair projesi otuz yıl sürmüştü.

Tutum çalışmaları 1970'lere dek popülerliğini korudu. Ancak tutumlarla ilgili teorik ve bilimsel zemin hiçbir zaman tam olarak netleştirilemedi. Tutumların davranıştan ayrı ancak ona yol gösteren bilişsel yapılar olduğu ön kabulüyle yapılan çalışmalar, tutumlar

üzerinden davranışları değiştirmeye ve kontrol etmeye odaklandı ancak tutum hep hipotetik bir inşa, kullanışlı bir kurgu olarak kaldı (Arkonaç, 2016: 197-198). Tutumun ne anlama geldiği hiçbir zaman netleşmedi, sürekli olarak üzerinde tartışılan ancak bireylerin bir soru listesine verdikleri cevaplarla göçmenlere, siyahilere, siyasi partilere ya da düşman ülkelere dair ölçülebilen bir şey olduğunun ötesine geçilemedi (Becker, 2015: 185). Horkheimer (2016/1947: 94) da düşüncenin düşünce olmayan bir şey, üretim çıktıları ya da toplumsal davranışlarda görülen etkisi üzerinden ölçülmeye çalışıldığını eleştirmişti. Bu durum tıpkı güdü, dürtü, zekâ ve motivasyonun net olmaması, tam olarak ne oldukları hakkında bir ortak kabul ya da tanım bulunmaması ancak her ikisinin de ölçülebilir olduğuna dair hemfikir olunmasına benzemekteydi[62]. Bu kavramlar nesnel ya da öznel biçimde belirgin bir dayanaktan ya da aralarındaki ilişkileri ortaya koyan bir bilimsel yaklaşımdan yoksundu (Timur, 2015: 98). Herhangi bir şekilde tanımlanmadığı ve nitelikleri belirlenmediği sürece ölçülen şey politik tartışmalardan ve toplumsal ilişkilerden uzak kalmış oluyor, dolayısıyla soyutlanıyordu. Sosyal psikoloji literatürü uzun bir süre bu durumun üzerinde durmadı, çünkü araştırmanın amacı tıpkı 1900'lerin yeni psikolojisi gibi fenomene dair pür bilgiye ulaşmak değil, kullanılabilir ve manipüle edilebilir bilgiye ulaşmaktı. Hâlihazırda çalışmaların başlangıç noktası ve hedefi "değiştirmek ve kontrol etmek olmuştu".

Dönemin bir diğer sosyal psikolojik deney ve çalışma konusu ise tutumlarla bağlantılı olarak grup dinamikleri, grup normunun oluşumu, grup normlarına uyma ve itaat kavramlarıydı. Grup normu oluşumuna dair ilk deney 1935'te Columbia Üniversitesi Psikoloji Bölümü laboratuvarlarında Muzaffer Şerif[63] tarafından gerçekleştirilmişti.

[62] Becker (2015: 185)'in aktardığına göre, tutum ya da zekâ testlerine yönelik eleştirilere karşı verilen favori bir cevap; "Bunu zekâ diye adlandırmak istemiyor musunuz? Sorun değil! Buna 'X' deyin öyleyse. Tamam, mı?" idi.

[63] Türk – Amerikalı bir psikolog olan Muzaffer Şerif (Başoğlu), yüksek lisansa kadar olan eğitim hayatını Türkiye'de tamamlamış, kazandığı bir burs ile birlikte yüksek lisansını Harvard Üniversitesi'nde Allport danışmanlığında yapmıştı. 1933-1937 yılları arasında Columbia Üniversitesi'nde çalışmalar yaptı. Daha sonra ülkesine dönen ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde psikoloji doçenti olarak görev yapan Şerif, 1948 yılında üniversitede komünizm propagandası yapmak suçlamasıyla Pertev Naili

Şerif'in deneyi gerçekleştirme hipotezi, bireyin çevreye uyum sağladığına dair kemikleşmiş psikolojik teoriye ek olarak her bir bireyin aynı çevreye farklı biçimlerde, kendi algıları ve benlikleri uyarınca uyum sağladığıydı (Sherif, 1935: 5). Deney, karanlık bir odaya alınan deneklerin, bir ışık sızıntısının hareket edip etmediğine dair ifadeleri üzerine kurulmuştu. Aslında hareket etmeyen ışık üzerinden deneyin amacı, deneklerin önce bireysel olarak sonra grup içinde ışığın hareket mesafesi ve yönüne dair yaptıkları bildirimlerin ikinci aşamadaki grup deneyi içinde kendi yargılarına bağlı kalıp kalmadığı ve grupta belirtilen hareket ve yön bildirimlerine uyum sağlayıp sağlamadığını araştırmaktı. Toplumsal normların oluşumuna dair bu ilk deney, literatürde Oto-Kinetik Etki deneyi ve aynı zamanda "Şerif Deneyi" (Sherif Experiment) olarak yer almaktadır ve Muzaffer Şerif sosyal psikolojinin kurucuları arasında sayılmaktadır.

Şerif'in grup normu deneyini sosyal psikologlar tarafından yapılan düzinelerce başka deney daha izlemişti. Grup normlarının oluşumu, sosyal etki, uyma ve itaat kavramları deneylerde farklı düzeneklerle anlaşılmaya çalışıldı. Örneğin en ünlülerinden biri olan Columbia Üniversitesi'nden Solomon Asch'in Uyma Deneyi (1953) grup normlarına göre bireysel karar verme sürecini incelemişti. Yine Şerif ve arkadaşları tarafından bu kez 11-12 yaş civarında çocukların incelendiği ve yaz kampında gerçekleştirilen Robbers Cave deneyleri (1943, 1953, 1954) yapılmıştı. Bir diğer önemli deney de Yale Üniversitesi'nde Stanley Milgram'ın itaat deneyiydi (1963). Günümüzde halen etik tartışmaların odağında olan Milgram deneyinde, deneklerin bir başkasına hatta hiç tanımadıkları birine zarar verme ve otoriteye itaat etme süreçleri ölçülmüştü. Milgram'ın "yıkıcı itaati" ölçmeyi hedeflediği deneyinde, katılımcının otorite konumundaki bir eğitmenin yönergelerine uyarak, bir başkasına elektrik şoku uygulaması yani onu

Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes, Azra Erhat ve Adnan Cemgil ile birlikte yargılandı ve yirmi yedi yıl hapis cezasına mahkûm edildi. Kısa süreli bir tutukluluğun ardından yurt dışına gitmesi koşuluyla serbest bırakıldı ve daha sonraki yaşamını ABD'de geçirdi. Princeton, Yale, Pensylvania üniversitelerinde akademik çalışmalarını sürdürdü.

cezalandırması kaydedilmişti. Denek, aslında karşı tarafta ceza uyguladığı kişiye gerçekten elektrik şoku vermiyordu, bir bant kaydından onun acı çeken sesini duyuyordu ancak bu gerçeği bilmiyor, ceza uyguladığını düşünüyordu. Deney bir seri biçimindeydi ve koşulların değiştirilmesi ancak özün aynı kalması biçiminde defalarca uygulandı. Sonuçların gösterdiğine göre, deneklerin yüzde elli yedisi talimat veren kişiye itaat ederek cezalandırma işleminde son elektrik şoku düzeyine kadar çıkmıştı (Milgram, 1963: 247-249). Milgram, 1933-1945 yılları arasında milyonlarca masum insanın toplama kampları ve gaz odalarında katledilmesinin sorumlusu olarak, yalnızca emirleri uyguladığını ifade eden sıradan görevlilerin motivasyonunu ortaya çıkarmayı amaçlamıştı (Milgram, 1963: 243). Milgram'ın hipotezi başka sosyal psikologlar tarafından da defalarca laboratuvar deneylerine konu oldu; örneğin Zimbardo'nun Stanford Hapishane Deneyi (1971) en popülerlerinden biridir. Zimbardo sıradan insanların yalnızca basit bir üniforma giydiğinde nasıl kötü olabileceklerini ispatladığı çalışmasında ortaya çıkan sonuca "Lucifer effect" (şeytan etkisi) adını vermişti.

Milgram ve diğer grup normu, uyma ve sosyal etki deneylerinin ortak özelliği, insan davranışını politik bağlamından soyutlamaktı. Milgram Deneyi ise diğerlerine ek olarak yine politik bağlamı dışarıda bırakarak "insan doğası kötüdür" yargısını pekiştirmiş, akıl almaz insanlık suçlarını yöneticiler, devlet başkanları ya da silah tüccarlarına değil sıradan insanın kötücül doğasına yüklemişti. Bu yükleme aynı zamanda örtük olarak, savaş ve katliam suçlarını işleyenlerin evrensel bir "insanın karanlık doğası" nedeniyle eylemlerinden sorumlu tutulamayacağı düşüncesini barındırıyor, ahlaki ve siyasi sorumluluğu görünmez kılıyordu. Son derece siyasi yapılarla şekillenen ve ekonomik temeller barındıran bireysel davranış, laboratuvar ortamında tüm var oluş niteliklerinden, tarihsel ve toplumsal koşullarından arındırılarak ele alınmıştı ve apolitik nedenlerle açıklanmıştı. Milgram, Arendt'in otorite ve Adorno'nun otoriteryen kişilik

kuramlarından etkilenmişti (Milgram, 1963: 243), ancak onların sunduğu felsefi ve siyasi tartışmaları, Amerikalı sosyal psikologların çoğu gibi dışarıda bırakmıştı.

Psikoloji disiplini yüz yıl önceki bilim olma iddiasından 1960'lara dek evrensel ve karanlık bir insan doğası kabulünü benimsemişti[64]. Bu kabul psikolojiye hem araçsal bir rasyonalite sağlıyor, hem de fizyolojik ve deneysel kökenlerinden itibaren insan doğasına gözlemlenebilir bir indirgeme ile birlikte ölçülebilir bir statü veriyordu. Sosyal psikoloji de tüm bu otuz ila kırk yıl süren çalışmaları ve laboratuvar deneyleri boyunca evrensel ve değişmez insan doğası olgusunu verili kabul etti ve hatta kanıtlarını bu kabul üzerinden şekillendirdi. Bu insan doğası anlayışı, aynı zamanda bir standardize süreci olmakla birlikte insan doğasını ve davranışlarını kontrol ederek eylemi kontrol edebilme özleminin bir parçasıydı. Freudien kuramın da paylaştığı insan doğasının kötücül olduğu kabulü, karanlık bilinçaltı itkilerle birlikte bireyleri iradeden yalıtılmış, uzmanlar tarafından denetlenmeye ve yönlendirilmeye ihtiyaç duyan canlılar konumuna indirgiyordu.

Evrensel insan doğası bir soyutlama düzeyidir ve tarihsel ve toplumsal koşullar ile birlikte piyasa ilişkilerini ve siyasal ilişkileri de görünmez kılar. Oysa insan doğası her bireyin tek tek sahip olduğu evrensel ve değişmez bir soyutlama değil, bir toplumsal ilişkiler bütünüdür (Marx, 2013/1845: 23). Marksist insan doğası yaklaşımında insan doğasının belirleyicisi iktisadi ve tarihsel koşullardır. Marx 1844 El Yazmaları'nda insan doğasının tarihsel gelişimini tariflerken, tarihin insan için kendini doğurduğu bir süreç olduğunu ve bu tarihi yani kendisini aşabilmek için bilinçli bir gelişim sürecine de sahip

[64] İnsan doğasına dair değişmez ve evrensel niteliklerin olduğu söylemi yönetimsel anlamda 17. yüzyıl siyaset felsefesinde temellenmektedir. Hobbes, insan doğasını zayıf ve bencil olarak tanımlarken güçlü bir devletin sağlayacağı karşılıklı bir koruma ve itaat ilişkisinin, sivil ve dini yönetimlerin yol açtığı düzensizlikleri ortadan kaldıracağını öne sürmekteydi (Hobbes, 2007/1651). Kapitalizmin gelişiminde temel ideolojik unsur bireycilik felsefesiydi ve Hobbes da bu bireycilikten güvenlikçi bir devlet teorisi üretmişti (Uslu, 2022: 285). Bireycilik felsefesi ve ona içkin olan insan doğasının sabit ve değişmez evrensel nitelikleri olduğu kabulü, kapitalist dönüşüm, sınıf mücadeleleri ve mülkiyet ilişkileri ile siyasal iktidar tasavvurları dâhilinde değerlendirilmelidir.

olduğunu vurgular (Marx, 2011: 226). Ana akım psikoloji ya da Batı psikoloji bilimi de denilebilir, yüz yıla yaklaşan süreçte insan doğasını metafizik temelli bir özde ya da psikanalizde olduğu gibi psişik yapılarda aramış ve tartışıldığı üzere bu konuda nihai kabuller geliştirmişti.

Sosyal psikolojinin bir diğer hesaba katmadığı nokta yalnızca bireysel davranışların değil duyguların da son derece politik doğasıydı. Grup dinamiklerinin ve tutumların oluşumu ya da sadakat, gruba bağlılık, otoriteye itaat olguları kendi içlerinde duyguların politik özünden etkilendiği kadar aynı zamanda bu politik oluşu belirleme ve yeniden üretme niteliğine de sahiptir. Sennett, bilişsel psikoloji ve psikanalizin görece daha toplumsallaşmaya başladığı dönemde, sosyal psikolojinin duyguların toplumsal niteliklerini kabul edemeyişini düşünce tarihinin tuhaf bir cilvesi olarak görmektedir (Sennett, 2011: 16). Hem bireysel duyguların hem topluluklar içindeki duygusal bağların politik neden ve sonuçları vardır ve duygular üretim ve oluşturulma süreçleri açısından bireysel olduğu kadar da kamusaldır (bakınız, Ahmed, 2015).

Özetle, sosyal psikoloji, 1920'lerden itibaren ortaya çıkışı ve 1930-1960 arası altın çağını yaşaması arasında, açık ve engin bir kavrayışla toplumsal konuları kavramak yerine sabit bir biçimde dar ve soyutlanmış çalışmalar, prosedürler ve birbirini laboratuvar ortamında kanıtlamaya çalışan kuramlardan oluşan bir teorik zemin ile var olmuştur. Ortaya çıkışında benimsediği toplumsal kontrolü sağlama hedefi değişmemiş, propaganda ve reklamcılık alanlarındaki kimi uygulamalar dışında pek başarılı olduğu da kanıtlanamamıştır.

5.6.2.3.Psikolojiye Yönelik Eleştiriler

1960'lara gelindiğinde ABD'de ve tüm Avrupa'da toplumsal bir devrimin ayak seslerini yankılayan bir toplumsal huzursuzluk yaşanmaktaydı. Daha çok üniversite öğrencilerinin isyanları ve onların dolaysız etkisiyle daha iyi yaşam ve çalışma koşulları ile daha yüksek ücret talepleriyle ortaya çıkan işçi grevleri 1960'lardaki on yıllara damgasını vurmuştu. ABD'nin Vietnam Savaşı da antiemperyalist, kapitalizm karşıtı ve özgürlükçü sesleri yükselterek söz konusu huzursuzluğa odun taşımıştı. 1968 isyanlarının psikoloji açısından en önemli dönüştürücü özelliği, yarım asırlık gündelik olanın psikolojikleştirilmesi döneminin yerini gündelik olanın siyasi eylemin konusu olmasına bırakmasıydı. Belki de 1968 tamamlanmış bir devrim olsaydı psikolojikleştirilen gündelik hayat, işgücü süreçleri ve çalışma koşulları, olması gereken yere, politik talepler alanına iade edilebilecekti. Yine de her halükarda yeni bir siyaset yapma biçiminin doğmuş olması önemliydi.

1960'larla birlikte, psikolojinin iktidar ve yönetim yapılarıyla kurduğu ilişki ve siyasi eyleme yönelik konumlanışı, normlar, normallik kavramı, psikolojinin standartlaştırma süreçleri ve ideolojisi ve işgücü denetiminde yer alma biçimleri sorgulanmaya başlanmıştı. Çoğunluğu Kıta Avrupası'ndan olan ve sosyalist fikirlere sahip olan teorisyenler psikoloji ve psikanalizin -psikanalizin 1960'lar ve 1970'lerde görkemli on yıllarını yaşadığını not etmemiz gerekir-, yeni ve toplumsal biçimlerini tartışıyordu. Psikolojiye yönelik ilk ve sistematik, kapsamlı eleştiriler Frankfurt Okulu'ndan gelmişti.

5.6.2.3.1. Frankfurt Okulu

Düşünsel zeminini tarihsel materyalizm kuramı üzerine kuran ve psikanalize ilgi duyan Frankfurt Okulu erken dönemde toplumsal gerçekliği analiz ederken insanın varsayılan tözünü özgürlük olarak ele aldı ve onun toplumsal gerçekliği (yabancılaşma, işsizlik vb.) ile var olan çelişkileri sınıfsal çerçevede inceledi. (Slater, 1998: 10-32).

Felsefe ve psikoloji çalışmaları ile birlikte felsefeden toplumsal teoriye geçiş, Frankfurt Okulu'nun ideoloji ve psikoloji eleştirisinde çerçeveyi meydana getirmişti. Frankfurt Okulu düşünürleri, disiplinlerarası bir yaklaşımı savunmuşlar ve psikoloji ile felsefeyi toplumsal teori içinde değerlendirmişlerdi. Başlangıçta Weimer Almanyası'nda, II. Savaş sonrası ise daha geniş bir ölçekte faşizm ve kapitalizm ilişkisi üzerine çalışmalar yapan okulun üyeleri, toplum teorisi olarak da adlandırılan Eleştirel Kuram'ı geliştirdiler. Theodor Adorno ve Max Horkheimer ile kurulup kısa sürede Herbert Marcuse, Erich Fromm, Walter Benjamin, Leo Löwenthal, Friedrich Pollock ve kısmen Hannah Arendt gibi öğrencileriyle genişleyen Frankfurt Okulu teorisyenleri, psikolojiyi ve psikanalizi Marksist bir toplumsal eleştiriyle eklektik olarak ele almışlardı. Eleştirel kuramın psikolojiye dair temel düşüncesi, Horkheimer'ın sözleriyle "toplumun ekonomik gelişimi ile bireyin psikolojik analizi ile kültürel değişimler arasındaki karşılıklı ilişkilerin" incelenmesi gerekliliğiydi (aktaran Koçak, 2016: 13).

Adorno, 1950'de ABD'deki sürgün yıllarında yayınladığı Otoritaryen Kişilik (*The Authoritarian Personality*) kitabında toplumsal ve ekonomik koşullar ile kültürün, totaliter rejimlerde otoriteye itaat davranışında ve önyargı üretiminde nasıl rol oynadığını ideolojik olarak incelemiştir. Adorno'nun çalışması, 20. yüzyılın ortasında yaşanan vahşetin nesnel süreçlerinin ardındaki öznelliği görerek anlama çabasıydı. Bu çalışma, sonrasında kimi yerinde eleştirilerle karşılaşsa da psikolojik süreçlerin tarihsel ve toplumsal belirlenimi üzerine ve daha önce ideolojik olarak ele alınmamış soruları içermesiyle öncü bir çalışma niteliğindedir. Adorno ve arkadaşları fikir, tutum ve değerlere dair onlarca farklı anketi çeşitli sosyo-ekonomik düzeyden yüzlerce insana uygulamıştı ve sonuçları ideolojinin toplumsal ilişkisi ve görüşülen kişilerin deneyimleri ile birlikte ele alarak bütünün resmini görmeye çalışmışlardı (Adorno vd., 1950)[65].

[65] 1950'lerden sonra Adorno'nun yolunu açtığı otoriter kişilik çalışmaları önemli değişiklikler geçirdi, kuram yeniden ve yeniden düzenlendi ancak değerinden bir şey kaybetmedi; bu gelenekten gelen kimi

Adorno, bir bütün olarak psikolojinin metodolojisini ve amaçlarını eleştirmektedir. Adorno (2014/1951: 67-68)'e göre "her türlü psikoloji", insanı başından beri bir nesne, bir analiz malzemesi olarak ele almış ve ona cansız, boş bir nesne olarak bakmıştır; piyasa toplumunda psikoloji insanı özne yerine nesne statüsüne yerleştirmiş ve bu durumun böyle olması ve kalmasını sağlayan araçları var etmiştir. Adorno psikolojinin, yozlaşmış biçimi olan psiko-teknik sayesinde tıpkı işbölümü olgusunda olduğu gibi insanı yetilerine ayırdığını, bunun insanda kendine yabancılaşmasına ve özerkliğini inkâr etmesine yol açmakla birlikte bireyi uyum sağlama ve rasyonalizasyona mahkûm kıldığına işaret etmektedir (Adorno, 2014/1951: 68). Psikolojinin kişilik özellikleriyle bunca ilgilenmesi ise burjuvazinin mülkiyet alanındaki pratiğinin yansımasıdır; kişilik özellikleri kişilere kendi mutluluk payları olarak sunulurken onların mülksüzleştirilmesinin bir yoludur (Adorno, 2014/1951: 68). Tröstlerin yönetimi için psikoloji bilimsel yollarla herkesin eşit olduğu ideolojisini üretir, zihinleri aynılaştırır ve bu zihinleri iş dünyasına satar ve "herkesi herkesin gözetimcisi olarak" istihdam ederek konumlandırır, psikolojinin ölçülebilirliği savunması, ölçülemez olanın tasfiyesine ve mübadele ilişkilerinin sürekliliğine hizmet eder (Adorno, 2014/1951: 135-136). Adorno psikoloji ve psikanalizin nesneleştirme süreçlerine karşılık egemen aklın karşısında ve onun tarafından akıldışı olarak görülen diyalektik aklı önerir, ancak diyalektik akıl düzenin anormal, akıldışı, patolojik kategorileştirmelerini geçersiz kılarak özgürleşmeyi ve hakikati bulmayı sağlar (Adorno, 2014/1951: 77). Diyalektik akıl, psikolojinin iş dünyası için yaptığı çalışma kapasitesi ve tasfiye etmeye karar verecek ölçümleri ve tıbbi yaklaşımını reddederek özgürlüğe ulaşabilir (Adorno, 2014/1951: 138).

20. yüzyılda psikolojinin yöntem ve araçlarıyla kapitalist toplumun sürekliliğini ve ideolojik zeminini güçlü kılmak için bir araçlar bütünü yarattığı, araçsal bir akıl üreterek

kuramcılar, örneğin Karen Stenner, 2005 yılında yayınlanan Otoriter Dinamik (*The Authoritarian Dynamic*) adlı kitabında Batılı demokrasileri ve kitleleri anlamak adına yeni bulgular sunmuştur.

ona hizmet ettiği ve daha büyük ölçekte toplumsal kontrolü mümkün kılmak için normallik ürettiği, Frankfurt Okulu düşünürlerinin paylaştığı ortak kanıydı.

Bir diğer eleştirel kuramcı, sosyal psikolog ve psikanalist Erich Fromm'dur. Fromm psikolojinin ürettiği normalliği kendi içinde bir patoloji olarak görmekte, psikolojik ideolojinin toplumsal belirleyicilerini incelemekte, zihinsel sağlık ve normalliğin psikolojinin kapitalizm ile olan ilişkisinin sonucu olduğunu belirtmektedir (Fromm, 2010). Fromm henüz 1941 gibi erken bir tarihte ve II. Savaş bitmemişken, insanların özgürlük ve itaat eğilimleri üzerine hipotezler sunmuş, faşizm ve demokrasinin psikoloji ile olan ilişkisi üzerine tezler ortaya koymuştu. Fromm, faşizmi ortaya çıkaran ekonomik ve toplumsal koşulların yanında esas olarak insanların o histeriye nasıl katıldığını ve nasıl alan açtığını sorguluyordu. Fromm (2016/1941: 48-49, 54)'e göre 20. yüzyılda doruk noktasına ulaşan bireycilik insanları yalnızlaştırmış, yabancılaştırmış ve onları boyun eğmeye mahkûm etmişti; oysa bireyselliği yok etmeden insanların yeniden özgürleşmesi sevgi, üretken iş ve etkin bir toplumsal dayanışma sayesinde gerçekleşebilirdi.

Fromm'un temel eleştirisi, psikolojinin insanı ele alırken insanın gereksinimlerinin doyurulması gibi konularla uğraşması ve bireyin dünyayla ve toplumla bir anlam ilişkisi içinde bulunduğunu, bireyle toplum ilişkisinin dinamik bir ilişki olduğunu yadsımasıdır (Fromm, 2016/1941: 29). Psikoloji ve psikanaliz insan doğasının kötü olduğunu kabul eder ve bu kabulü biyolojik gerekçeler ile içgüdülere dayandırır; oysa her bir insani nitelik, onu meydana getiren toplumsal ve ekonomik süreçlerin bir sonucudur; psikolojinin görevi bu tarihsel süreçleri incelemek ve ortaya çıkarmak olmalıdır (Fromm, 2016/1941: 29-30, 34). İnsan doğasının kötücüllüğü kabulü aynı zamanda bireyleri değersiz, etkisiz, önemsiz ve güçsüz hissettirerek kendileri dışında bir otoriteye boyun eğmeleri yoluna sevk etmektedir ve Fromm psikolojinin bu kabulünün Hitler'in ideolojisinin ana teması olduğunu belirtir (Fromm, 2016/1941: 56). Fromm, kapitalizmin gelişmesinin psikolojideki dönüşümleri de beraberinde getirdiğini, verimlilik

saplantısının ve piyasa ve sermayenin giderek artan rolünün bireyleri kaygılı, yabancılaşmış ve güvensiz hale getirdiğini vurguluyordu. Tüm bunlarla birlikte Fromm'un da önerdiği, bireyi toplumsal ilişkileri, tarihsel koşulları ve ekonomik düzenin getirdikleri bağlamında ele alacak, ona özgürlüğünü yeniden kazandıracak yeni bir psikoloji disipliniydi.

Bir diğer eleştirel kuramcı Horkheimer'ın toplumsal felsefeye dayandırdığı düşünceleri ve eleştirileri Adorno ve Fromm'unkilerle paraleldi, Horkheimer da insanların ancak toplumsal koşullar içinde, maddi ve kültürel zemin üzerinde incelenerek anlaşılabileceğini ve toplum teorisi ile psikolojinin görevinin bu olduğunu düşünüyordu. Horkheimer psikolojiyi felsefenin içinde ele alıyor ve yeni psikolojiyi modern doğa bilimleri kategorisine indirgenmiş, düşünsel zemininden, anlam arayışından ve hatta düşünme eyleminden koparılmış ve modern kitle yönlendirme yöntemleri kullanan pozitivizm ve pragmatizmin şekillendirdiği bir yapı olarak değerlendiriyordu. Horkheimer henüz 1930'ların başında, Habermas'ın daha sonra "nesneleştirici duruş" diyeceği araçsal aklın tarihi ve psikoloji ile ilişkisi üzerine tezler ve aslında dünyayı algılamak için yeni görme biçimleri sunmuştu. Horkheimer, II. Savaş ertesi dünyanın içinde bulunduğu tabloyu, rasyonelleşmenin vardığı nokta ve aklın araçsal hale gelişi olarak yorumlamıştı (Horkheimer, 2016/1947). Akıl Tutulması'nda vurguladığı görüşü, kapitalist yabancılaşmanın ortaya çıkardığı özne-nesne ikiliğinin ancak tarihe bakarak çözülebileceğiydi. Horkheimer, siyasal düzenlemelerin nesnel aklın bir sonucu olduğu görüşünün keyfi ve yapay olduğunu, bu indirgemenin rasyonelleştirilmiş ve kullanışlı kavramlarla aklın özerkliğini elinden alıp onu bir araç haline getirdiğini ve anlamın yerini işlevselliğin aldığını belirtiyordu (Horkheimer, 2016/1947: 72-73). Horkheimer'ın psikoloji metodolojisine ve ideolojik zeminine eleştirisi bu araçsallığı ortaya çıkaran yöntemler üzerinden somutlaşıyordu. Toplumsal kontrol süreçlerinin her şeyi etiketleyen, kategorileştiren ve düşünceleri ölçüm araçlarıyla eylem olarak kodlayıp değerlendiren

yapısı, insanı kalıplara sıkıştırmaktaydı; kamuoyu ölçümleri ise özgürlüğün karşısına çoğunluk ilkesini çıkartıyor ve bu çoğunluk görüşü hâlihazırda egemen olarak kabul ediliyordu (Horkheimer, 2016/1947: 79). Uyumsuzların toplumla uyumlu hale getirilmesi, güç odaklarının çıkarları için halkın kontrol altında tuttulması ve bilimsel propaganda ile kamuoyunun manipüle edilmesiyle kamuoyu aklın yerini almaya başlıyordu. Horkheimer pragmatizmle birlikte bilimler için doğruluğun yerini hesaplanabilirliğin, Dewey ve James'in sonuç odaklı ve işlevsel bakışının düşünmenin yerini aldığını belirtir, pragmatizmde her şey bir araçlar zinciri haline gelerek aynılaşmaktadır (Horkheimer, 2016/1947: 90-91). Pragmatizm ve deneycilik fetişizmi, nesnel doğruya ulaşmayı sağlayan teorik düşünsel yolların yerine örgütlü araştırmanın dev makinesini geçirmiştir, doğadaki her şey laboratuvardan geçirildiği sürece anlamlı görünmekte, insana uygulandığında ise sorgu yöntemleriyle elde edilen bilgilere benzemektedir (Horkheimer, 2016/1947: 93). Pragmatizmin aklı yalnızca araçsal bir araca indirgemesi çağın totoliter rejimlerine ve aydınlara yapılan baskılara sebep olmuştu. Felsefe ve psikoloji içi boş metodolojilerle "var olanın gözleri bağlı bir savunucusu" olarak dünyaya hazır ideolojiler ve garantili işlevsel reçeteler sunuyorlardı (Horkheimer, 2016/1947: 99). Eleştirel düşüncenin görevi bunların ötesine geçmek, olguları tarihsel gelişmeleri içinde görerek olguların göreliliğini anlayabilmek ve amaçlar dünyasından araçlar dünyasına dönüşen yaşamın üretim yöntemlerinin tarihsel gelişimi olduğunu ele almak olmalıydı.

Herbert Marcuse 1964 yılında yayınlanan Tek Boyutlu İnsan (*One-Dimensional Man*) kitabında gelişmiş sanayi toplumlarında ortaya çıkan toplumsal kontrol biçimlerini incelemişti. Marcuse (2007/1964: 12)'ye göre endüstriyel psikoloji araç ve yöntemleriyle fabrika ölçeğini toplumsal ölçeğe genişletmiş ve bilimsel yönetim toplumsal verimliliği gerçekleştirmek için bireylerin eleştirel aklını köreltmişti. Muhaliflik ve eleştirel düşünmenin toplumsal kontrol yöntemleriyle ortadan kaldırılmasıyla tek boyutlu

düşünen, yaşayan insanlar ve tek boyutlu bir toplum ortaya çıkmıştı. Psikoloji, pozitivizm ile birlikte aklın anlamlı ve aşkın unsurlarını yadsıyarak akademik ve gündelik yaşamda istenen davranışları ve tek boyutlu düşünceyi ortaya çıkarmaya odaklanmış, siyaset yapıcıların bilgi sağlayıcı ordusuna dönüşmüştü.

Görüldüğü üzere eleştirel kuramcılar psikolojiye yönelik epistemolojik ve metodolojik eleştiriler getirmişler ve psikolojinin insanı ele alışında tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşullardan kopuşunu, pragmatist ve ölçmeye indirgenen yaklaşımını vurgulamışlar, düşünceyi değersizleştirerek ideolojik olarak egemenlerin araçsal aygıtına dönüştüğünü belirtmişlerdi. Eleştirel teori, psikolojiyi yeniden Antik Yunan'da olduğu gibi felsefe ile birlikte ele almaya ve psikolojiyi de kapsayan toplumsal teoriyi politik, ekonomik ve tarihsel anlayışla bütünleştirmeye çalışmıştır.

5.6.2.3.2. Anti-Psikiyatri

Psikoloji ve psikiyatrinin 19. yüzyıl sonundaki yol ayrımı, daha önce de belirtildiği üzere II. Savaş'ın bitiminde ortadan kalkmaya başlamıştı. II. Savaş sonrası psikiyatrik disiplin ve uygulama alanı psikanalizden uzaklaşırken psikoloji de psikiyatrinin tıbbi uygulama alanına dâhil olmuştu. O nedenle psikiyatriye yönelik eleştirilerden psikoloji azade değildi; topluma yönelik ortaklaştıkları araçları ve amaçları kayda değer bir bütünlük taşımaktaydı.

1960'larla birlikte İngiltere'de ortaya çıkan ve psikiyatrist R. D. Laing'in ismiyle bilinen anti-psikiyatri hareketi, kısa sürede Foucault gibi Kıta Avrupası düşünürlerinden ve ABD'de sosyal psikolog ve sosyolog Goffman ve psikiyatrist Thomas Szasz tarafından destek bulmuştur. Anti-psikiyatri hareketi modern toplum ve kapitalizm koşullarında ortaya çıkan yabancılaşmayı delilik, normlar ve normallik kavramları üzerinden

eleştirirken, şizofreniyi mevcut düzene bir başkaldırı, yaşanması mümkün olmayan durumlarda yaşamak için oluşturulan bir strateji olarak tanımlamıştır[66] (Laing, 1967: 95). Anti-psikiyatri hareketi şizofreniyi, eylemleri, ifadeleri ve deneyimleri toplumsal olarak geçersiz kılınan ve böylece hasta olarak pasif, hareketsiz bir kimliğe uyum sağlayan kişilere uygulanan bir etiket olarak görmüştü (Double, 2006: 19). Akıl sağlığı ve delilik kavramlarını tersine çeviren hareket, şizofreninin içinde politik bir hareket barındığını ve psikiyatrik tedavi yöntemlerinin düzenin sürmesini sağlayan araçlar olduğunu savunmuş, psikiyatri içinde kimi soruları ortaya çıkarmış olsa da 1968'in yarım kalan toplumsal devrimi sonrası arzu ettiği toplumsal dönüşümlere yönelik başarıya ulaşamamıştır.

Szasz, Anti-Psikiyatri kitabında psikiyatriyi, masum kişileri akıl hastası olarak yaftalayarak özgürlüklerini ellerinden alan, dahası, suçlu olan insanların cezalarından muaf olmasını sağlayan bir yapı ve akıl hastalığını da bir tezat, metafor ve mit olarak tanımlıyordu (Szasz, 2009/1961). Psikiyatri, kişisel özgürlük ve ahlaki sorumluluk gibi politik kavramlarla bağdaşmıyordu. Szasz psikiyatriye politik ve kavramsal eleştiriler sunmuş, psikiyatrik toplumsal kontrolü ve baskı ve zorlamaya dayalı tedavi yöntemlerini eleştirmişti.

Foucault akıl hastalığı ve deliliği Szasz gibi doğrudan reddetmez. Foucault (2002: 60)'a göre, psikoloji, kuruluşundan itibaren tıbbın normal ile patolojik olanı ayırdığı iki kutuplu ilkesini paylaşmış ve rasyonelleştirilmiş alanda yükselmişti. Bu iki kutupluluk yani normal olan ile patolojik olan, psikoloji ve psikiyatri tarafından uygulanan, bilgiye ve denetime dayalı bir tahakküm alanı, söylemler aracılığıyla bir hakikat inşa etme biçimiydi. Daha önce tartışılan "Büyük Kapatma" Foucault'ya göre hem bir toplumsal dışlama hem de bir araya getirerek tıbbi bakış aracılığıyla bir yönetme olgusunun

[66] Şizofreni bugün DSM-5'te, sanrılar, halüsinasyonlar, düzensiz düşünme (konuşma), büyük ölçüde düzensiz veya anormal motor davranışlar (katatoni dâhil) ve negatif belirtiler (azalmış duygusal ifade ya da isteksizlik gibi) alanlarında bir veya daha fazla belirtinin görülmesiyle tanılanmaktadır ve şizotipal kişilik bozukluğu, şizoaffektif bozukluk ve kısa psikotik bozukluk gibi alt kategorileri bulunmaktadır (DSM-5, 2022: 87-122).

kurumsal hale gelmesiydi. Foucault anti-psikiyatrinin öneminin, psikiyatrinin normalleştirme iktidarını sorgulamasında yattığını düşünmektedir (Foucault, 2015b: 130). Psikolog, doktor, psikanalist ya da psikiyatrist, hükümlerinden kuşkuya düşmüştür; gerçekte hasta olanın, anormal olanın toplumsal grup olup olmaması anti-psikiyatri ile gündeme gelmiştir. Foucault psikologların, bir insanın yaşamda izleyeceği yolu pratik olarak belirleyerek bir iktidar uyguladığını ifade etmektedir. Foucault (2015b: 131)'e göre "Dünya yöneticileri psikologlar ve halkı da hastalar olan büyük bir tımarhanedir".

Anti-psikiyatri hareketinin bir başka ekseni de Cezayirli psikiyatrist Frantz Fanon'un açtığı, sözmürgesizleştirmede temellenen anti-psikiyatri hareketi olmuştur. 1950'lerde Cezayir kurtuluş hareketine ve direnişine katılan Fanon, hem sömürgesizleştirme hareketini psikiyatrik ve sosyolojik açılardan analiz etmiş hem de psikiyatrinin sömürge sürecinde oynadığı rolü vurgulamıştır. 1961 yılında yayınlanan Yeryüzünün Lanetlileri kitabı bir özgürleşme manifestosu olduğu kadar bir anti-psikiyatri manifestosu olarak da okunabilir. Sömürgecilerin zihinlere yerleştirdiği mitler, korkular ve yerlinin mutlak kötülüğü gibi kalıpyargılar aracılığıyla finans gruplarının çıkarlarının gerçekleştirilmesi, Fanon'un sözleriyle "bütünsel insanı dünyaya yeniden kazandırmanın" önündeki engellerdir (Fanon, 2014/1961). Psikiyatri de bu engellerden biridir ve yerli insanı sürekli "Aslında ben kimim?" diye sormaya zorlar, onu insani özelliklerden yoksun bırakır. Örneğin, ulusal bağımsızlık için devrimci eylemlerde bulunan bir kişi borderline (sınır kişilik bozukluğu) tanısı koyularak kapatılabilir. Diğer yandan Fanon incelediği vakalarda, Cezayirlilerin suç eğiliminin ya da vahşiliğin belirli kişilik özellikleri nedeniyle değil sömürge sisteminin dolaysız ürünleri olarak ortaya çıktığını belirtir ve sömürgeciliğin yarattığı insan tahribatını belgeler (Fanon, 2014/1961: 301). "Sömürgecilik özü gereği psikiyatri hastaneleri için uygun ortamı zaten yaratıyor" diyen Fanon, hem psikiyatrinin bir araç olarak sömürgeciliği nasıl meşrulaştırdığını gösterirken

hem de kültürel ve toplumsal analizleriyle psikiyatrinin var olan etiketleme ve tıbbileştirmelerini de gün yüzüne çıkarır.

Anti-psikiyatri hareketi başta gür çıkan ancak kısa soluklu ve başarıya ulaşamamış (anti-psikiyatri terimi daha sonra Laing ve Szasz tarafından reddedilmişti) bir ses olsa da bu eleştirilerin çoğunluğunun doğrudan psikiyatri içinden gelmesi ve sonrasında benzer eleştiri ve hareketleri tetiklemesi açısından kıymetlidir. Örneğin 1970'lerin Kurumsuzlaştırma akımı, anti-psikiyatri hareketinin devamı olarak, hastaneler ve rehabilitasyon merkezlerinin baskıcı kurumlar olduğunu ve akıl hastalarının tahakkümden kurtarılarak toplumsal yaşama daha fazla katılmaları gerektiğini savunmuştu (Becker, 2015: 75). Anti-psikiyatri hareketi edebiyat ve sinemayı da etkilemişti. 1962 yılında ABD'li yazar Ken Kesey tarafından yazılan Guguk Kuşu (*One Flew Over the Cuckoo's Nest*) romanı bu hareketten etkilenmiş ve ABD'nin en çok tartışılan ve yasaklanan romanlarından biri olmuştu. Stanford Üniversitesi yakınındaki Menlo Park Gazi Hastanesi'nde altı ay süreyle devlet destekli psikiyatrik ilaç deneylerine[67] katılan yirmi dört yaşındaki yazarlık öğrencisi Kesey'in gözlemleri üzerine yazdığı bu roman, devletin kontrol için bilimi kullanmasındaki başarısızlığının simgesel bir anlatısına dönüşmüştü (Kesey, 2018: 7-14). Guguk Kuşu doğrudan delilikle akıl sağlığı arasındaki ayrıma karşı değildi; onun derdi daha çok kapatılmaklaydı; toplumsallaşma karşıtlığı ve tekdüzeliği üreten bir makinenin karşısında serbestliğin tahayyül edilmesiydi. Roman, 1963 yılında Kirk Douglas'ın başkarakteri oynadığı bir oyuna ve 1975'te yönetmenliğini Milos Forman'ın yaptığı beş Oscar ödüllü Guguk Kuşu filmine uyarlanmıştı. Karakterlerden psikiyatrik baskının imgesi olan hemşire

[67] Bu deneylerde LSD, Ditran, meskalin ve IT-290 (halüsinojen ilaçlar) alması karşılığında Kesey'e 75 dolar ödeniyordu (Faggen, 2018: 15).

Ratched'ın[68] gençlik yıllarını anlatan ve 1947 yılında geçen öyküsü ise 2020 yılında Netflix platformunda Ratched adında bir seri olarak yayınlandı.

Psikiyatrinin yalnızca ilaç deneyleriyle değil, elektroşok deneyleri ve özel sorgulama teknikleriyle de CIA ile işbirliği yaptığı, örneğin 1950 yılında McGill Üniversitesi'nde bu tarz araştırmaların yürütüldüğü yıllar sonra gazeteci ve akademisyen Klein tarafından ortaya çıkarılacaktı (Klein, 2015: 30). Elektroşok 1938'de İtalyan psikiyatristler Ugo Cerletti ve Lucio Bini tarafından tanıtılmıştı ve 1940'ların sonunda bir tedavi yöntemi olarak Avrupa ve ABD psikiyatrisinde özellikle şizofreni tedavisi için popüler hale gelmişti; hastayı sakinleştirdiği ve kötü anıları sildiği öne sürülüyordu. Beyin yıkama ve düşünce değişikliği yaratma teknikleri 1950'lerde ABD psikiyatrisinin üzerinde çalıştığı ve bu amaçla garip deneyler gerçekleştirdiği bir meseleydi. Yalnızca yüksek dozda elektrik şokları uygulanmakla kalmıyor, LSD ve halüsinasyona neden olan PCP içerikli deneysel uyuşturucu karışımları kullanılıyordu (Klein, 2015: 33-37). Araştırmaların CIA ve hükümet tarafından fonlandığı ancak 1980'li yıllarda bilinir olmuştu. Kesey de 1960'lı yıllara "saykodelik 60'lar" denmesinin nedeninin yalnızca uyuşturucu madde kullanımının yaygınlaşması değil, psikiyatrik ilaçların ve deneylerin de yaygın olarak kullanılması olduğunu belirtmektedir (Kesey, 2018/1962: 8). İngiliz yazar, dilbilimci ve edebiyat eleştirmeni Nobel ödüllü Anthony Burgess'ın 1962'de yayınlanan kitabı Otomatik Portakal (*A Clockwork Orange*), devlet tarafından desteklenen bu deneylerden birini konu alır. Şiddet içerikli davranış bozuklukları gösteren on beş yaşındaki karakter Alex, ilaçlar ve kötü deneyimlere maruz bırakmayı içeren "Ludovico Tekniği" ile koşullandırılarak istenmeyen davranışlarından arındırılır (Burgess, 2017). 1971 yılında Stanley Kubrick tarafından sinemaya uyarlanan Otomatik Portakal, özgür irade,

[68] Kesey'in anlatıcı karakteri, hemşire Ratched'ın çantasının görünümünü şöyle tarif etmektedir: ''Bugünkü işlerinde kullanacağı bin türlü parçadan ibaret hepsi; çarklar ve dişliler, ışıl ışıl parlatılmış dişli çarklar, porselen gibi ışıldayan küçük haplar, şırıngalar, pensler, saatçi kerpetenleri, bobinlerce bakır tel…'' (Kesey, 2018: 38).

psikiyatrik deneyler ve devlet destekli davranış kontrolü tekniklerine dair siyasi tartışmaları körüklemekle kalmamış, dönemin anti-psikiyatri atmosferinin de simgelerinden biri haline gelmiştir.

1970'lerin ortalarında elektrik şoku tedavisine karşı bir hareket ortaya çıktı; ABD hükümeti Vietnam Savaşı'nın toplumsal ve politik çalkantılarının ardından psikotrop ilaçlar, elektroşok ve lobotomi gibi uygulamaları yasa dışı ilan etme çağrılarıyla boğuştu; zamanla tedavileri düzenleyen tıbbi yasalar çıkarılmak zorunda kalındı (Fink, 2000: 164). Lobotomi tekniği de 1935 yılında Lizbon'da Egas Moniz tarafından geliştirilmişti ve beynin ön loblarının tıbbi terimle ablasyonu yani yok edilmesi anlamına gelmekteydi; kısa bir süre içinde tamamı bilinen bu tedavi biçimleri halkın ve mesleğin zihninde yakından ilişkiliydi (Fink, 1999: 90). 1975 tarihli Guguk Kuşu filminde başkarakterin katı hemşirelerin elinde hem lobotomi hem elektroşoka maruz bırakılması, toplumda hastalara karşı sempati ve psikiyatri kurumlarına karşı direnç ortaya çıkarmıştı. Özgür irade, beyin işlev ve parçalarının kalıcı olarak değişmesi, devletin yurttaşın davranışlarını kontrol etmedeki rolü ve deneysel psikiyatri, siyasi tartışmaların odağındaydı ve bu konu felsefi ve ekonomik boyutlar barındırıyordu. 1970'lerin sonunda elektroşok tedavisi bu tartışmalarla birlikte kamusal bilinçte yeniden canlandırıldı ancak terk edilmedi (Fink, 1999: 106).

Anti-psikiyatri hareketinin açtığı izlekte giden bir başka hareket de 1970'lerde Fransız fizoloflar Deleuze ve Guattari'nin eleştirileri olmuştur. Deleuze ve Guattari psikiyatriden ziyade psikanalizi ve hatta daha özelde Freud'un ödipus kuramını[69] ve arzuyu ele alışını

[69] Ödipus (Oedipus, Oidipus) kompleksi, klasik psikanalitik teoride, psikoseksüel gelişimin fallik döneminde (3-6,7 yaş arası), oğlan çocuğun anneye karşı erotik duygular ve eşzamanlı olarak babaya karşı rekabet ve düşmanlık hissetmesidir. Freud bu ismi, Oedipus'un bilmeden babasını öldürüp annesiyle evlendiği Yunan mitinden almıştır. (APA Dictionary of Psychology, 2015: 728). Sophokles'in Kral Oidipus tragedyasında bir kehanetten kaçmaya çalışan Ödipus sonunda bilmeden kehanetin kucağına düşer (Sophokles, 2021/MÖ 429). Eklemek gerekir ki, kaderci ve yaşamı bir kısır döngü olarak ele alan bu tragedyaya benzer bir şekilde Freud da bireye dair her şeyi Ödipus kompleksiyle açıklayarak, bireye çıkışsız bir kısırdöngü sunmaktadır.

eleştirmiş ve şizofreninin kapitalizm nedeniyle ortaya çıkan kolektif bir zihinsel durum olduğunu öne sürmüşlerdi. Kapitalizm insanları üretme ve arzulama makinelerine, şizofrenik makinelere iki kutuplu –ben ve onlar / insan ve doğa- bir anlam düzeyine sürüklemişti (Deleuze ve Guattari, 2014/1973: 15). Yazarlara göre Ödipus ise gerçekte üretimle ilgili olan her şeyi ebeveynlik imgelerine indirgeyen analitik emperyal ve doğrudan toplumsal yeniden üretimin ihtiyaçlarına yanıt vermek için ve onun sonucu olarak ortaya çıkmış bir kuramdı ve 19. yüzyıl psikolojisi ile başlayan işi tamamlamaktaydı (Deleuze ve Guattari, 2014/1973: 31, 43, 72, 77). Psikanaliz, politik, tarihsel ve toplumsal içerikleri olan hezeyanları bu içeriklerinden arındırarak kitlesel bir tekdüzeliği, standartlaştırmayı doğurmaktaydı. Deleuze ve Guattari, psikanalizin fantezi olarak adlandırdıklarını gerçek üretim ilişkilerine göre ele alan ve etkili bir özgürleşme girişimi ortaya koyabilecek materyalist bir psikiyatri kuramı önermişlerdi (Deleuze ve Guattari, 2014/1973).

Ödipus kuramına dair parantez niteliğinde bir paragraf açmak isterim. 1970'lerde Ödipus kuramına yönelik önemli bir iddia ortaya atılmıştı. İlk kez sosyal hizmet uzmanı ve feminist teorisyen Florence Rush tarafından dile getirilen bu iddiaya göre ödipus kuramı, gerçekte yaşanmış olan cinsel istismar travmalarını çocukların gizli arzularına atfediyor, istismarcı ebeveynleri ele almak yerine anlatıları çocukluk fantezileri olarak ön plana çıkarıyordu. Psikanalist ve Sigmund Freud Arşivleri yöneticisi Jeffrey Moussaieff Masson, Freud'un yayınlanmamış mektuplarından birçoğuna erişebildiği sırada bu gerçeğe ulaştı ve 1984 yılında Gerçeğe Saldırı (*The Assault on Truth*) adında bir kitap yayınladı. Travma çalışmalarıyla 1990'larda ezberleri alt üst eden ve geleneği sarsan ABD'li psikiyatrist Judith Herman da bu iddiayı destekledi ve Freud'un eserlerini inceleyerek Ödipus kompleksi teorisinin kökenine indi. Herman'ın belirttiği üzere, histerik semptomların, yoğun duyguların ve travmatik anıların iyileştirildiği hipnoz ve katarsis yöntemi 1890'larda modern psikoterapinin temeli haline gelirken aslında Freud

başka bir keşifte bulunmuştu. Freud cinsellik ile histeri arasında güçlü bağlar kurarken vaka öykülerinde duyduğu şey hastaların ona anlattıkları cinsel taciz, istismar ve ensest öyküleriydi. Freud çocukluğun büyük travmatik olaylarının üzerindeki örtüyü kaldırmış ve 1896'da Histerinin Etiyolojisi (*The Aetiology of Hysteria*) başlıklı çalışmasında bunu ortaya koymuştu (Herman, 2022: 16-17). Freud (1896), net bir biçimde, çocuklukta maruz kalınan cinsel deneyimlerin, yetişkinlikte ortaya çıkan histerik öfke ve travmaların esas sebebi olduğunu belirtiyor ve cinsel istismarın adını koyuyordu. Ancak bir yılın sonrasında Freud histerinin travmatik kökeni savını reddetmek durumunda kalacaktı. Ortaya attığı iddiaların Viyana'nın saygın burjuva aileleri içinde yaygın olduğu sonucunu çıkarmak ve çocuk istismarı yüz yıl sonrasında bile oldukça yaygın[70] ve kamu otoriteleri tarafından üzeri kapanan, inkâr edilen bir olguyken Freud dönüm noktasını, iddiasından vazgeçerek ve anlatılan deneyimlerin çocukluk fantezileri olduğuna karar vererek gerçekleştirdi. 1897'de babasının ölüm yıldönümünde yazdığı bir mektupta evrensel bir bilinçdışı özneyi ödipus trajedisinde konumlandırdı ve psikanalitik söyleme, öznel bir gözlemin tekilliğini evrensel bir kuramsal önermeye dönüştürme imkânı verdi. Freud 1909 yılında Clark Üniversitesi'nde verdiği beş ders boyunca kamusal alanda adına henüz Ödipus kompleksi dememiş olsa da, çocukluktaki uyumsuz, bastırılmış ve sonrasında unutulmuş cinsel arzuların yetişkinlikte travmaları tetikleyici olduğunu, patoloji doğurduğunu, sapkınlığa yol açtığını ve bireyleri uyumsuz, nevrotik yetişkinlere dönüştürdüğünü anlatmıştı (Freud, 1910). Son biçimiyle Ödipus kompleksi kuramı ilk kez ancak 1910 yılında ortaya çıktı ve 1912'de yayınlanan Totem ve Tabu kitabı ile en önemli evrimsel ve toplumsal uygulamasını sundu. Bir diğer ve çocuk istismarı ile

[70] Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 2020 yılı verilerine göre, her 5 kadından biri ve 13 erkekten 1'i, 0-17 yaş arası çocukluğunda cinsel istismara uğradığını bildirmektedir. Cinsel istismarın yanı sıra, 2-4 yaş arası yaklaşık 4 çocuktan 3'ü ebeveynleri ve bakıcıları tarafından düzenli olarak fiziksel cezaya ve/veya psikolojik şiddete maruz kalmaktadır. Türkiye'de de durum pek içi açıcı değildir; ECPAT (End Child Prostitution, Child Pornography And Trafficking Of Children For Sexual Purposes) 2015 yılı Türkiye Özel Raporu'na göre; çocuklar, Türkiye'de cinsel şiddete en fazla maruz kalan grubu oluşturmaktadır ve cinsel suçların % 46'sı çocuklara karşı işlenmektedir.

doğrudan bağlantılı olan mesele ise Freud'un Sophokles'in tragedyasını seçmesinde ve tragedyanın süregelen anlatısında yer almaktadır. Bilindiği üzere Ödipus anlatısının birden fazla versiyonu vardır ve Freud kuramına temel olarak Sophokles'in tragedya versiyonunu seçmiştir; hatta Alexandridis (2023: 99), Freud'un Hamlet ile Kral Ödipus arasında kaldığını ve Kral Ödipus'u seçtiğini belirtmektedir. Oysa Sophokles öncesi de öykünün bütününde Ödipus'un babası Lainos daha önce bir erkek çocuğa cinsel istismarda bulunduğu için çocuk sahibi olmamak üzere lanetlenmiştir (Özyıldırım, 2023: 14-16; Erten, 2023: 122). Bununla birlikte, Sophokles tragedyasında da Ödipus henüz yeni doğmuş bir bebekken ebeveynleri tarafından ölüme gönderilir; öykünün bilinen ve Freud'un ihmal ettiği, hatta şaşırtıcı bir biçimde görmezden geldiği kısmı pedofil bir baba ve çocuğu öldürmek isteyen ebeveynlerdir. Freud'un ödipus anlatısını, çocukluktan itibaren kişilik gelişimi, psikoseksüel gelişim ve nevrozların temeli olarak teorileştirmesi ve bilinçdışında suçlu arzular barındıran evrensel bir trajik insan modeli sunmasıyla psikanaliz 20. yüzyıl toplumsal ilişkilerinde belirleyici bir yere sahip oldu. Sömürücü toplumsal bağlamı denklemden çıkaran psikanaliz, deneyimin gerçekliğinden koparak, arzu ve fantezinin içsel iniş çıkışları üzerine etkili bir teori haline gelmişti (Herman, 2022: 18). 1960'ların sonu ile 1970'lerde ortaya çıkan güçlü eleştirilere, özellikle feminist eleştirilere kadar da öyle kaldı. Bu eleştirilerin bir yansıması, Ursula K. Le Guin'in 1969 yılında yayımlanan bilim kurgu romanı Karanlığın Sol Eli (*The Left Hand of Darkness*) kitabında görülmektedir. Le Guin bu kitabında, ütopik gezegen Kış'ta Ödip mitosunun, çocukların anne ve babalarıyla hiçbir psikoseksüel ilişkisinin olmadığını tahayyül etmişti (Le Guin, 2019: 107). Ancak son tahlilde Ödipus kuramı büyük revizelerin sonucunda da olsa popülerliğini ve aslında bir toplumsal uzlaşı olma niteliğini korumaya devam etti.

1980'lerin başında anti-psikiyatriden eleştirel psikiyatri hareketine bir geçiş söz konusudur. Eleştirel psikiyatri, anti-psikiyatrinin yarattığı çalkantılı kültürel dönemin sona ermesinin hemen ardından ortaya çıkmıştı ve psikiyatrinin teorik ve medikal

kavramlarını, bu kavramların tarihsel oluşumlarını, toplumsal rolü ve akıl sağlığı konusunu çevreleyen iktidar ilişkilerini eleştirel bir biçimde düşünme hareketiydi (Double, 2006: 3-5).

Son olarak ise, daha yakın tarihli bir psikiyatri karşıtı hareket 1990'ların sonunda görüldü. Bu hareketin odak noktası ise psikofarmakolojiydi. 1980'lerin SSRI (seçici serotonin geri alım inhibitörleri) ilaç grubunun keşfiyle, 1990'larda mucize ilaçlar akıl hastalıklarının tedavisinde muazzam bir yaygınlıkla kullanılmaya başlamıştı. 1994'te Amerikalı gazeteci Elizabeth Wurtzel'in yazdığı Prozac Toplumu (*Prozac Nation*) kitabı kişisel deneyimleri aracılığıyla kamusal bir bilinç ortaya çıkarmayı hedeflemiş ve oldukça ses getirmişti. Wurtzel, çocukluğundan itibaren yaşadığı zorlukların neticesi olarak gençliğinin prozaclı yıllarında nasıl depresyon ve bağımlılık arasında gidip geldiğini dramatik bir biçimde anlatmıştı (Wurtzel, 1994). Psikofarmakoloji karşıtı hareket, SSRI grubu ilaçların geniş bir satış piyasası olduğu, depresyon ya da benzer duygu durum bozukluklarının tedavisinde aslında etkisiz olduğu ve psikiyatri otoritelerinin kitlesel biçimde ilaç kullanımını teşvik ettiği tezleri üzerine kurulmuştu[71].

5.7. 1973 Krizi: Fordist-Keynesyen Sistemin Çöküşü ve Psikoloji

1970'lerin başı hem refah ekonomisi sistemi hem de psikoloji için bir dönemin sonu olmuştu. 1971'de Bretton Wood mali sisteminin çöküşü, 1972 ve 1973'te görülen meta patlaması ve 1973 OPEC petrol krizi, 1973'ten sonraki on yılları kriz dönemine soktu. Beaud, 1973-1990 arasındaki on yılları ekonomik krizler ve istikrarsızlıklar nedeniyle 1873-1895 depresyonuna benzeterek bu aralığı "uzun kriz" olarak adlandırmaktadır

[71] Daha fazla bilgi ve örnekler için bakınız, David Healy, *The Antidepressant Era*, 1997, *The Rise of Psychopharmacology & The Story of the CINP*, 1998, *Let Them Eat Prozac: The Unhealthy Relationship Between the Pharmaceutical Industry and Depression*, 2004; Irving Kirsch, *Antidepresan Efsanesinin Sonu*, 2012.

(Beaud, 2021: 373-375). 1980'ler aynı zamanda küresel düzeyde çok uluslu şirketlerin sayısının hızla artarak yayıldığı dönem oldu ve sermaye mekândan bağımsız hale geldi; finansallaşma ve uluslararasılaşma, sermaye ile emek arasındaki ilişkiyi dönüşüme uğrattı (de Gaulejac, 2013: 35). 1980'lerde post-fordizm olarak anılacak dönem, kapitalist üretim sisteminin daha çok esneklikle tanımlanarak fordizm krizi olarak da adlandırılmaktadır.

20. yüzyılın başında Henry Ford'un fabrikalarında yaşama geçirdiği temel fikir, yalnızca montaj hattının teknik süreci değildi, dahası bu tür bir üretim biçimiyle ilişkili olarak tanımlanmış bir toplumsal organizasyon anlayışıydı (Loren, 1960: 10). Dolayısıyla taşıma bandının seri üretimi ekonomik koşullara bağlı olarak biçim değiştirdiğinde, yöneticilerin ve sermayedarların ihtiyaç duyduğu yalnızca teknik değil aynı zamanda toplumsal becerilerin ve yeni uyumlulaştırma biçimlerinin ortaya çıkması kaçınılmazdı.

1973 krizi ile birlikte yeni bir birikim modeli ortaya çıkmış, bir politik-ekonomik proje olarak yaşama geçirilen neoliberalizm 1980'lerin başından itibaren yeni bir dünya düzeni haline gelmişti. Çalışma sürecinde ortaya çıkan yeni değişimler, kuralsızlaştırma, özelleştirmeler, sosyal harcamaların azaltılması, sendikalara saldırı, devlet otoriterliği ve gözetimin artması, toplum anlayışının ortadan kaldırılarak yerine neoliberal bireyciliğin geçirilmesi, devlet mekanizmalarının ve müdahalelerinin küçültülerek serbest piyasa ve serbest ticaretin temel alınması neoliberalizmin alametifarikalarıydı.

Neoliberalizm bir söylem tarzı olarak da egemen hale gelmesiyle yalnızca politik-ekonomik dönüşümleri değil, düşünme biçimleri ve yaşam şekillerindeki değişimleri de beraberinde getirdi. Neoliberalizm "piyasa mübadelesini, bütün insan eylemlerine rehberlik edebilen ve önceki bütün etik inançların yerine geçebilen başlı başına bir etik" olarak değerlendirmekteydi (Harvey, 2015: 11). Toplumun inkârı ve anlamlı siyasal ve kolektif kimliklerin yıkımı aidiyetlerin tanımını da değiştirmekteydi. Foucault (2008: 218)'in Amerikan neoliberal yönetimselliği olarak tanımladığı ve Avrupa neoliberalizminden ayırdığı önemli bir nokta, ABD'de neoliberalizmin bir ekonomik ve

politik düzenleme biçimi olmasının ötesine geçerek bütünüyle bir var oluş ve düşünme biçimi olmasıydı. Piyasa alanı bütün bireysel ve toplumsal eylemlerin anlamını belirlerken, işgücü süreçleri ve psikoloji de 1980'lerden itibaren bu çerçevede şekillendi. Çerçevenin ana hatları ise bireyin kendi kendisinin ve yaşamının her alanının çoklu bir şirketler ilişkisine dönüşmesi, toplumun ise en ince noktalarına kadar işletme modeline göre şekillendirilmesiydi (Foucault, 2008: 241-242). Piyasa ve işletme ideolojisinin evrensel olarak genelleştirilmiş bir toplumsal model haline gelmesinde bireysel, ahlaki ve kültürel değerlerin yeniden inşası için psikoloji disiplini geçmişindeki kriz dönemlerinde olduğu gibi yeniden önemli bir rol oynamıştı.

Psikoloji 1970'lere gelindiğinde teorik ve metodolojik olarak sarsıcı krizlere girmişti. Özellikle de meselesi toplumsal davranış, örgütler, tutumlar, normlar ve toplumsal kontrol olan sosyal psikoloji, ana akım psikolojiyle birlikte 1990'lara dek bu krizi aşmaya çalışacaktı (Arkonaç, 2015: 116-117). Krizlerin temel sebebi psikolojinin yöntemsel paradigmasında yatıyordu, insanı bilişsel-zihinsel tekil bir varlık olarak ele alan psikoloji, bireyin toplumsal koşullarla şekillenen bir varlık olduğunu hesaba katmamış, tarihsel koşulların ürünü olabileceğini ise asla düşünmemişti. İnsanı bir doğa fenomeni olarak inceleme nesnesi yapan psikoloji de diğer sosyal bilimler gibi Aydınlanma ampirizminin sonuna gelmiş görünüyordu. 1973'te ilk defa sosyal psikoloji üzerinden psikolojinin bilimsel yasalar adına tarihsel ve kültürel olana duyarsız kaldığını Gergen tartışmıştı. Gergen (1973: 309-310)'a göre 18. yüzyıldan bu yana insan davranışının genel ve evrensel ilkelerini oluşturmaya çalışan psikolojinin genel yasaları ortaya çıkarmakta başarısız olmasının nedeni "tarihin" var olmasıydı ve sosyal psikoloji öncelikle bir tarihsel araştırma demekti. 1965-1985 döneminde sosyal biliş, kognitivizm önemli hale gelmişti ve bu dönem bilişsel psikolojinin yükseliş dönemiydi. Ancak psikoloji disiplini halen, birey merkezli açıklamalarından vazgeçmeyecek, 1980 ve 1990'larda postmodernizmin etkisiyle öznellik, nesne-özne sorunu veya özneler arası

kavramsallaştırmalar ortaya çıksa da artık koca bir teknikerlik bilimine dönüşmüş disiplinde insan modeli açısından değişen pek fazla şey olmayacaktı. Arkonaç, 1980 dönemi ortaya çıkan gelişmelerin psikolojide "yöntemsel tadilatlar" ortaya çıkardığını ancak ciddi değişikliklerin gerçekleşmediğini, paradigmatik duruşun olduğu gibi korunduğunu ve yalnızca kimi törpülemeler yapıldığını belirtmektedir (Arkonaç, 2015: 121).

Paradigmatik duruşun değişmemesine ek olarak, yeni üretim biçimlerinin ortaya çıkışı ve toplumsal krizlerin çözümü için psikolojinin izlediği yol işgücü denetimini ve toplumsal kontrolü sağlama çizgisinden de sapmamıştı.

5.7.2. Hümanist Psikoloji ve Bilişsel Davranışçı Terapi

1970'ler sonrası psikolojide ana akım tedavi yaklaşımı Bilişsel Davranışçı yaklaşım, teorik zemin ise Hümanist Psikoloji olmuştur. Psikanaliz artık tamamen arkada bırakılmış, hem uygulamada hem akademik alanda psikanalitik çalışmalar terk edilmiş ve üniversite müfredatlarından tamamen çıkarılmıştı. Her ikisi de şimdiki zaman odaklı, var olan anlık sorunları bireyin olumsuz bilişlerini değiştirerek çözmeye dayanan, olumlamayı yücelten yaklaşımlardır.

Maslow ile başlayan hümanistik psikoloji rüzgârının bir başka ve güçlü esintisi Carl R. Rogers'ın, II. Savaş'tan dönen askerlerle yaptığı çalışmaları sonucunda geliştirdiği danışan-odaklı terapiydi (clint-centered[72]) (Rogers, 1946). Psikanalizin bireyin karanlık yönlerine yaptığı vurgudan sıyrılan ve bireyin olumlu yönleri, hayatın güzellikleri gibi kavramlara odaklanarak eklektik olduğu iddia edilen bu yaklaşım, çocuk rehberliği

[72] "Clint" sözcüğü İngilizcede hem danışan hem müşteri anlamına gelmektedir. Literatürde kabul edilen anlamı "danışan" olsa da Rogers'ın ilk kez kendi danışanları için müşteri terimini kullanmış olduğunu iddia eden akademisyenler de vardır (örneğin, Schützenberger, 2018: 5).

hareketinin yanında endüstri ve iş alanında neredeyse kuramın ortaya çıkışıyla eşzamanlı olarak uygulanmaya başlandı. Yalnızca birkaç yıl içinde apar topar endüstriye uygulanan çalışmalardan bazıları şunlardı:

> Roethlisberger ve Dickson (1943) Western Electric Company'de böyle bir danışmanlık programı geliştirdiler; Cantor (1945) ve Cantor & Bonning (1944) aynı şeyi kimliği belirsiz bir şirkette yaptılar ve Gardner (1944, 1945) oldukça benzer bir programı başka bir şirkette tanımladı. Scott ve Lindley (1946), Gazi kliniklerinde kullanılacak rehberlik programının esas olarak Rogerian terapinin teknik terimleriyle ana hatlarını çizdiler (Snyder, 1947).

Bu dönemde hem yoğunlukla çalışılan hem de tartışmaların odağı olan endüstriyel danışmanlık alanı ortaya çıkmıştı. Endüstri ve örgüt psikologları, psikoterapötik danışmanlığın, işçinin verimliliğine katkıda bulunan bir faktör olarak uygulanabilirliğini kabul ve teşvik ederken, böyle bir sorumluluğun meşru olup olmadığı eleştiri konusuydu (Snyder, 1947: 307).

Danışan-odaklı terapinin temel ilkesi, psikanaliz ya da başka yöntemlerin yaptığını iddia ettiğinin aksine bireyi yönlendirmemek, yönlendirmekten uzak durmaktı ve bu ilke Rogers'a göre terapinin muazzam bir öngörülebilirliğe ulaşmasını sağlıyordu (Rogers, 1946: 415). Rogers'ın sözleriyle çok çeşitli problem durumlarında dahi "uyumsuz birey" için uygulanacak bir yöntem zinciri ve belirlenecek kesin koşullar mevcuttu. Rogersian terapi olarak da adlandırılan bu yöntemde çok uç bazı konular dışında tanının tedavi bakımından önemli olmadığı varsayılmaktaydı (Snyder, 1947: 339). Maslowvari bir terminolojiyi paylaşan ve 1947 yılında APA başkanı seçilen Rogers'a göre bireyin içindeki güçleri serbest bırakan özgürleştirici bir deneyimdi bu. Bu terapi yaklaşımının koşulları şunlardı:

i. Danışman ve birey temelde kendisinden sorumlu olduğunu kabul ediyorsa,
ii. Danışman bireyin tutumları ve duyguları değil davranışlarının değişimi için çalışırsa,
iii. Sınırlar duygu ve düşüncelere değil davranışlara koyulursa,

iv. Danışman, onay ya da onaylamama içermeden bireyin yoğunlaştırılmış duygularını sorgulamadan, suçlamadan kabul ederse, terapi başarıya ulaşabilirdi (Rogers, 1946).

Birey uyumsuz hedeflerinin yerine kendisini tatmin edecek yeni hedefler koyacak, bu hedeflere ulaşmak için seçtiği yeni davranışlar psikolojik gelişim ve olgunluk yönünde, hayata daha uyumlu ve gerçekçi yaklaşan davranışlar olacaktı (Rogers, 1946: 416-417). Danışan odaklı terapinin de tıpkı Maslow'un kuramı gibi danışanın içindeki güçler, kapasite, yapıcı güçler, yaratıcı ve bütünleştirici içgörü gibi belirsiz kavramlar içermesine rağmen Rogers ısrarla yönteminin bilimsel olduğunu ve istatistiksel rakamlarla iyi sonuçlar verdiğini vurgulamaktaydı (Rogers, 1946). Oysa ortaya çıkarılacak, keşfedilecek danışanın içindeki büyük güçler nedir sorusunun yanıtı bulunmamaktaydı. Rogers bu terapinin yalnızca bireysel olarak değil personel grup çalışmalarında ve toplumsal çatışmaları ortadan kaldırmak için kullanılacağını da belirtmiş ve bu konuda çalışmıştı (Rogers, 1946). Danışan odaklı terapinin koşullarına, hedeflerine ve işgücü süreçlerinde uygulanmasına baktığımızda şöyle bir örnek vermenin abesle iştigal olmayacağını düşünüyorum. II. Savaş sonrası dönemin toplumsal ve politik arka planı hatırda tutularak; örneğin bir işçinin toplu sözleşme, ücret artışı ya da adil bir çalışma sistemi talep etmesinde ve "hatta" sosyalist fikirler benimsemesinde terapist açısından herhangi bir sorun yoktu, aksine terapist işçinin bu düşüncelerini kabul etmeliydi. Ancak danışanın çalışma koşullarından memnun olmayışının sorumluluğunu kendi içinde araması ve dahası düşüncelerini davranışa dökmemesi bekleniyordu. İşverene ya da doğrudan sermaye sınıfına ve kapitalist ekonomik düzene öfke duyabilirdi, ama greve katılması kabul edilemezdi. Ya da -Marx'tan özür dileyerek- bir kulübede yaşarken saraylarda oturanlara öfke duyabilir ve düzenin değişmesini isteyebilirdi, bu gayet kabul edilebilirdi, ancak bu yönde toplumsal hareketlere katılması ya da herhangi bir biçimde eylemde bulunması kabul edilemezdi. İşçi, içindeki yaratıcı güçlere güvenmeliydi.

Terapistlerin gözünden ve insancıl yaklaşımın çizgisine bakılacak olursa, Mayo'nun fabrika-klinikte zihinsel olarak tedavi edilmeye çalışılan işçisi, Rogers'la terapist tarafından duygu ve düşünceleri kabul edilen ancak davranışları ve "içindeki gücü" manipüle edilen işçisine dönüşmüştü. Diğer yandan Maslow ile uzunca tartışılan toplumsal kontrol boyutları farklı değildi.

Hümanist psikoloji 1960'lar, 1970'ler ve1980'ler boyunca psikoloji disiplinin temel zemini olmuştu. 1990'lara gelindiğinde ortaya çıkacak olan pozitif psikoloji ya da bir başka isimle "mutluluk bilimi" aynı rüzgârın farklı yönden esen versiyonu olacaktı. İlerleyen tartışmada pozitif psikoloji ele alınacaktır.

Bilişsel Davranışçı Terapiler (BDT) ise kısa süreli, hedef odaklı, paket programlardan oluşan 1970'ler ve 1980'lerin ruhuna uygun olan uygulama yaklaşımıydı. BDT 1960'larda Pennsylvania Üniversitesi'nde psikiyatrist Aaron T. Beck tarafından geliştirilmiştir. BDT, bozulmuş, olumsuz bilinci "düzeltmeyi" hedefleyen, psikanalizin görgül açıdan geçerli olmadığını savunarak kısa gerçeklik testleri ile hastaların depresyon derecesini ölçen bir tedavi biçimiydi (Beck, 2022: 1). Tedavi paketlerinin teorik varsayımı, kişilerin bilişsel formülasyonları değiştirildiğinde, onlara belirli davranış stratejileri öğretildiğinde ve olumsuz zihinsel inançları ortadan kaldırıldığında sorunların çözüleceğiydi. Tüm psikopatolojilerde yaygın olan şey, işlevesiz düşüncelerdi ve bu işlevsiz düşünceler hastanın duygudurumunu ve davranışını etkiliyordu (Beck, 2022: 3). İnsanlar kendi yaşantılarına daha gerçekçi bakarlarsa ve toplumsal olarak daha uyarlayıcı bilişsel şemalar geliştirirlerse daha iyi hissedebilirler, depresyondan kurtulabilirlerdi. BDT'nin işi bireylerin zihinlerine format atmaya benziyordu. Örneğin BDT terminolojisinde "otomatik düşünceler" vardır ve terapist bunların değiştirilmesine, yerlerine olumlayıcı düşünceler konulmasına odaklanır. Kısa süreli olması (örneğin depresyon ve anksiyete için altı ila on dört seans olması beklenir) ve sorunun nedenlerine değil yalnızca ortadan kaldırılmasına odaklanması onu her derde deva bir paket programa

dönüştürmektedir. Beck ve ardından gelenler günümüze dek bu terapi yaklaşımını farklı sorunlara ve kitlelere uyguladılar. Ortaya çıkışından itibaren birinci, ikinci ve üçüncü kuşak BDT şeklinde biçimlenen ve şema terapi gibi yan dalları ortaya çıkan ancak yaklaşım biçimi ve metodolojisinde herhangi bir değişiklik meydana gelmeyen BDT, küresel ölçekte üniversite psikoloji müfredatlarının temelidir. Yayınların / çalışmaların, akademik programların ve pratisyen ile profesyonellerin sayısı göz önüne alındığında, BDT'nin psikoterapi alanının tartışmasız altın standardı olarak görüldüğü ve en fazla araştırma desteği alan yaklaşım olduğu bilinmektedir (David, Cristea ve Hofmann, 2018: 1-2). Örneğin 1950 yılında kurulan The James S. McDonnell Vakfı, o günden bu yana psikolojik araştırmaları finanse etmekle birlikte 2008 yılında başlattıkları İnsan Zihnini Anlamak isimli programları ile biliş ve zihin üzerinde yapılan deneyleri desteklemektedir. Aynı programın devamı olarak 2019'da başlatılan beş yıllık bir programa 2.500.000 dolar finansal destek sunmuşlardır.

5.7.3. 1990'lar ve Pozitif Psikoloji

1980 sonrası neoliberal dünya düzeninin psikolojide meşrulaşmış hali, Thatcher'ın ünlü "toplum diye bir şey yoktur" önermesinin karşısına çıkarılan kendi kendini yaratan, geliştiren ve daha da önemlisi kendini kurtaran birey imajıdır.

Pozitif psikoloji 1950'ler ve 1960'ların hümanist psikolojisinin 1990'lar versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'lerin sonundan itibaren artan psikolojik iyi oluş çalışmaları, olumlu ve olumsuz duygulanımlar arasındaki denge ile duyguların ölçümüne odaklanan teoriler ile yaşam doyumunun, dolayısıyla mutluluğun refah göstergesi olduğunu öne süren çalışmalardı (Ryff ve Keyes, 1995: 719). 1980'ler ve 1990'lar boyunca uyumluluk ve öz saygı hareketleri yükselişe geçmişti (Cabanas ve Illouz, 2023: 29) ve psikolojik iyi oluşu belirleyen faktörler olarak ölçeklerde yer almaktaydı. Mutluluk

ve genel yaşam doyumu kavramları; çalışma koşulları, gelir ve küresel sorunlar kadar son derece ekonomik ve politik konuların çözümlerini ve öncesinde tamamen ekonomik bir barem olan refah seviyesini kişisel düzeye indirgiyordu. "Psikolojik olarak iyi olmak ne demek?" sorusu temel olarak çok az tartışılan bir soruydu ve aslında dönemin ruhuna uygun olarak icat edilmiş bir anahtar gibiydi. 1980'ler ve 1990'lar boyunca psikolojik iyi oluş, yaşam memnuniyeti, yaşam kalitesi gibi anketler geliştirilmiş ve kitlelere uygulanmıştı ancak tartışılan bir kavramsal yapıdan ziyade veriye ve istatistiklere dayanan bir model söz konusuydu. Maslow'un kendini gerçekleştiren kişi ve Rogers'ın tam fonksiyonlu kişi tanımları, iyi oluş, mutluluk ve yaşam doyumu çalışmaları için zemin oluştursa da tam bir teorik formülasyondan bahsetmek mümkün değildi. Bu ideolojik hareketin temel önermesi, eğer kişiler olumlu düşünce ve duygulara odaklanıp hayatın sert ve acılı yani stresli yanlarıyla ilgilenmezlerse ya da bu durumları azaltmaya çalışırlarsa psikolojik sağlık ve esenliğin sihirli reçetesini bulmuş olacaklarıydı (Lazarus, 2003: 93).

Neoliberalizmin yükselttiği muazzam eşitsizlik ve piyasa ekonomisinin güvencesiz, rekabetçi ve esnek çalışma koşulları altında ezilen bireylere ve kitlelere hem bir konsolidasyon aracı olarak hem de yeni düzenin talep ettiği bireycilik biçimini şekillendirmek için pozitif psikoloji biçilmiş kaftan oldu. Pek çok boyutu olan esneklik; istihdamda esneklik, iş esnekliği, vasıflarda esneklik, ücretlerde esneklik, aslında çalışanların sistematik olarak güvencesiz hale getirilmelerine neden olmaktaydı (Standing, 2020: 19). Pozitif psikoloji ise, bu güvencesizlik denizinde, emek piyasalarında ortaya çıkan bu dönüşümlerin ve toplumsal ekonomik ödev ve yüklerin devletten alınıp bireyin sırtına yüklendiği bir çağın ruhunu temsil ediyordu. Neoliberalizmin, bireylerin yaşamlarını idame ettirmekten yalnızca kendilerinin sorumlu olduğu ve benlik inşasının bencillik mekanizmaları ile donatılmasının rekabetçi piyasada kârlı olduğu kabulleri, pozitif psikoloji tarafından onaylandı ve yükseltildi. Bu

mutlulukçu ve liberal-bireyci ilerleme anlayışı, 1960'lar ve 1970'lerin daha geniş, hiyerarşi ve iktidar karşıtı, eşitlik talep eden, sınıf çatışmasını içeren ve anti-kapitalist özgürleşme anlayışlarının yerine geçmişti (Fraser, 2017: 62).

1998'e gelindiğinde Pennslyvania Üniversitesi'nden Martin Seligman -aynı zamanda APA başkanıydı- pozitif psikoloji kuramını, APA'nın yayın organı olan American Psychologist'in pozitif psikoloji özel sayısı ile ilan etti. 1999 yılından itibaren de Penn Psikoloji müfredatında birçok farklı ders ile (mutluluk bilimi, pozitif psikoloji, pozitif psikoloji felsefesi ve mutluluğun psikolojisi vd.) okutulmaya başlandı. Pozitif psikoloji, kendinden önceki yaklaşık son yirmi yıldır süren, insanın olumlu yönlerine odaklanma, mutluluk, yaşam doyumu, psikolojik iyi oluş halleri ölçümleri çalışmalarını tek bir çatı altında toplayan ve hızla kurumsallaşan bir yaklaşımdır. Pozitif psikolojinin kavram sözlüğü; psikolojik iyi oluş, öznel iyi oluş, iyimserlik, umut, akış, psikolojik dayanıklılık, karakter güçleri kavramlarını içermekteydi (Demir ve Türk, 2020: 112-113). Hayatın kısır açmazlarına ve anlamsızlığına karşı öznenin bireysel pozitifliğine, hayatını geliştirmesi, hayat kalitesini arttırması ve yaşamına yön vermesi için sahip olduğu güçleri ortaya çıkarmakta sosyal bilimler ve davranış bilimleri yukarıdaki kavramlar eşliğinde "ampirik olarak" yollar sunmaktaydı (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Ancak ampirik yollar yalnızca ölçeklere dayandığı, Seligman ve Csikszentmihalyi'nin pozitif psikolojinin temel alanları olarak sundukları akış, maneviyat, sevgi ve meslek kapasitesi, yüksek bilgelik kavramlarının bilimsel temelleri olmadığı aşikardı. Pozitif psikoloji tüm yükü ve çabayı bireye atfederken, sonuçları daha geniş perspektifte ele alıyordu, örneğin çalışma alanları arasında grup içinde iş ahlakı, daha iyi vatandaşlık erdemleri gibi kavramlar da mevcuttu (bakınız, Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000).

1998 yılında kurulan ve ABD fonlarıyla cömertçe finanse edilen yeni pozitif psikoloji ya da mutluluk bilimi, bireysel çabayla erişilecek evrensel bir hedef haline getirilmişti (Cabanas ve Illouz, 2023: 17). Antik Yunan düşüncesinden bu yana gelen "iyi yaşam

nedir?" sorusunun yanıtı, yeni milenyumda bireysel kodlar, çabalar, öznel refah, mutluluk ve iyi bir yaşamın arzu edilmesinin pompalanmasıyla şekillenmişti. Hümanist ve pozitif psikoloji kuramcıları her ne kadar patolojiden yüzlerini çevirdiklerini öne sürseler de yeni zihinsel normallik, öznel iyi oluş halinin yaşam kalitesinin arttırılma çabasıyla tanımlanmaktaydı; bu kalite artırımının dışında kalanlar ise yaklaşık iki yüz yıldır olduğu gibi iki kutuplu anlayışın anormallik kefesine denk düşüyorlardı.

Pozitif psikolojinin ideolojik bir yaklaşım olduğunun görünür niteliklerinden ilki olumlu ve olumsuz yaşamı, yaşam kalitesini ya da bilgeliği, akışı neyin belirlediğinin meçhul olmasıdır. Yüceltilen olumlu duygular ki genel adı ile mutluluk, elde edilmesi gereken bir amaca dönüştürüldüğü için, insana ve topluma dair son derece gerçek olan acı ya da olumsuz olarak nitelendirilen duygular örneğin en önemlisi olan öfke, kaçınılması gereken bir konuma itilmekteydi. Bireysel ya da kolektif öfkenin karşılığı öznel bilgeliğe ulaşamamak ya da akışta kalamamak kavramlarına denk geliyordu. Bu duruma iyi bir örnek, 1960'ların sonunda ikinci dalga feminist hareketin "kişisel olan politiktir" savunusunun pozitif psikoloji ile tersine çevrilmesine benzemesiydi. Pozitif psikoloji tüm politik öfke ya da hedefleri bireysel mutluluk balonunun içine hapsederek, ekonomik ve politik yapılara dair tüm sorunları gözlerden uzak tutmuş oluyordu. Bir diğer ve bununla bağlantılı olan ideolojik nokta ise pozitif psikolojinin her insanın doğasında var olduğunu öne sürdüğü iyimserliğin açıklayıcı modelinde yer almaktaydı. Kişinin kötü olayları açıklama biçimi onun psikolojik iyi oluşunu belirliyordu; kötü olayları dış, istikrarsız ve istisnai nedenlerle açıklayanlar iyimser olarak tanımlanmaktayken, iç, istikrarlı ve küresel nedenleri öne sürenler kötümser olarak tanımlanıyordu (Peterson, 2000: 47-48). Yani şöyle belirtmek gerekirse, örneğin işsizliğinin nedeninin gayet yerinde olarak 2008 küresel ekonomik krizinin bir sonucu olduğunu düşünen (istikrarlı ve küresel bir neden) biri kötümser sınıfına dâhil olarak ne yazık ki akıştan ve bilgelikten uzaklaşmış, mutlu yurttaşlıktan aforoz edilmiş oluyordu.

Bu ideolojik boyutlar yalnızca düşünsel zeminde değil uygulamada da kendini göstermekteydi. Açıklama tarzlarını belirlemek için kişilere varsayımsal olayların sunulduğu özbildirim anketleri, örneğin Atıf Stili Anketi gibi ölçekler sunuluyordu. Atıf Stili Anketi 1982 yılında Peterson ve Seligman ile arkadaşları tarafından geliştirilmiş, on iki varsayımsal olay karşısında katılımcılardan kısa soruları yanıtlandırmalarını bekleyen bir ölçekti (Peterson, vd. 1982). Bu tarz anketler kısa sürede çoğaldı ve bir literatüre, her yeni çalışmanın bu literatürle uyumlu olduğunun gösterildiği yeni anketlerin yer aldığı bir değirmene dönüştü. On yıl içinde insan kaynaklarında kullanımına yönelik, 1982 anketinin işgücü sürecine dair olan Mesleki İlişkilendirme Tarzı Anketi geliştirildi; anket verilerine göre olumsuz olaylar yerine olumlu olaylara atıf yapılması, mesleki statü ve kazanç gibi değişkenlere ek olarak iş tatmini ve motivasyonla da önemli ölçüde ilişkili bulunmuştu (Furnham, Sadka ve Brewin: 1992). Ve tabii ki "çalışma, işyerinde 'iyimser' bir içsel yükleme tarzının memnuniyet ve motivasyonla ilişkili olduğu yönündeki önceki çalışmaları desteklemekteydi". Yaşam doyumu, ilişkilendirme tarzı, öz-benlik ve motivasyon arasındaki ilişki gibi ölçeklerden elde edilen veriler evrensel kabul ediliyordu. Özellikle son yirmi yılda birçok ülkede bu ölçeklerin uyarlama çalışmaları yapıldı ve yapılmaya devam etmektedir. 2018 yılında pozitif psikolojiyle bağlantılı ölçek kullanımına dair yapılan bir çalışmada, 1997-2014 yılları arasında İngilizce yayınlanan ve önemli alan indekslerinde taranan 972 ampirik makaleden 762'sinin en az bir ölçüm ölçeği kullandığı, 312'sinde de ölçek uyarlandığı ortaya çıkmıştır (Ackerman, Warren ve Donaldson, 2018). Harvard Üniversitesi Lee Kum Sheung Sağlık ve Mutluluk Merkezi'nin 2022 yılında güncellediği Pozitif Psikolojik İyi Oluş Ölçekleri Havuzu'nda herkesin erişimine açık olan yirmi sekiz adet güncel ölçek yer almaktadır. Pennsylvania Üniversitesi Pozitif Psikoloji Merkezi'nin (Seligman'ın kurucusu olduğu ve halen görev yaptığı merkez) ise araştırmacılar için açık erişimli sunduğu on sekiz ölçek bulunmaktadır. Bu ölçeklerden birkaçı, Şükran Anketi, İlham Ölçeği, Yaşam Kalitesi

Envanteri, Kişisel Gelişim Girişimi Ölçeği gibi ölçeklerdir. Not düşmek gerekir ki girişimcilik, rekabet ile birlikte neoliberalizmin en önemli iki temel eksenidir (Özmakas, 2019: 177). İnşa edilen bu yeni "bilimin'' sonucu olarak lisansüstü psikoloji programları –Türkiye dâhil- her çalışma alanında her türlü yaşam doyumunun ya da psikolojik iyi oluşun ya da şükran düzeyinin işle ilişkisini ölçen binlerce versiyonlu[73] bir ölçek uyarlama programına ve pozitif bireyselci ideolojinin yeniden üretici aygıtına dönüşmüş durumdadır.

Bu tablonun anlattığı bir diğer gerçeklik ise, artık yönetsel dinamiklerin Foucaultcu anlamda bedenleri denetlemesinin ötesinde, duyguları ve psikanalizin yaşam enerjisi olarak tanımladığı libidinal enerjiyi işgücüne çevirmekte olduğudur. Baskı ve itaatin yerini, rekabet, katılım ve şükran almaktadır (de Gaulejac, 2013: 93).

2000'lerle birlikte pozitif psikoloji muazzam bir etki gücüyle hem toplumsal alanda hem işgücü ilişkileri ve örgüt alanında ana akım yaklaşım haline geldi ve günümüzde de halen aynı durumdadır. Toplumsal kontrolün psikoloji araçsallığı ile izlediği yol II. Savaş sonrasına ve hatta daha net olarak 1960'lara dek her anlamda patolojiyi ve uyumsuz olanı normal-anormal ikilemine hapsetme düzeyiydi. 1960'lar sonrasında gelişen yönelim ise var olanı, modası geçmeye başlamış tabirle "normal" olanı ancak normalin yeni bir tanımlamasıyla kitlesel bir biçimde standartlaştırmanın yollarını bulmak olmuştu. Pozitif psikoloji, bu düzey değişiminde gelinen güncel noktadır.

Bireysel düzeyde ise pozitif psikoloji, neoliberal ekonominin piyasa ilkelerini doğrudan kişilik özellikleri haline getirmeye hizmet etti ve toplumsal anlamda da önemli etkilere sahipti. Genelleştirilmiş, evrensel olduğu iddia edilen bir rekabet dünyasında

[73] Beyaz yakalı çalışanlarda öz-duyarlık ve iş tatmini arasındaki ilişkinin incelenmesi (Devrim, 2012), Çalışanların kişilik özelliklerinin ve kişisel değerlerinin, iş değerlerine ve örgütsel bağlılığa olan etkisi (Demirtaş, 2011), Mavi yakalı çalışanların iş doyumu düzeyleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yıldız, 2012), gibi lisansüstü tezler her damlası birbirinin başka bir versiyonu olan bu denizden rastgele seçilmiş örneklerdir.

yaşayabilmek için yine evrensel olduğu iddia edilen kişilik özellikleri geliştirilerek işgücünü ve sınıfları birbirlerine karşı bir mücadeleye zorunlu hale getirdi ve piyasa modeliyle uyumlu kişilikler ile toplumsal ilişkileri tanımlandı. Dardor ve Laval (2017: 59)'un belirttiği üzere kişi artık kendisini bir şirket, girişimin ta kendisi olarak kavramaya ve yönetmeye başlamak durumunda kaldı.

5.7.4. Fordizm Sonrası Endüstri ve İş Dünyası ile Psikoloji İlişkileri

II. Savaş sonrasından 1960'lara kadar olan süreçteki örgütsel ve örgüte yaklaşımlar, huzur ve güven ortamı tesis etmeye yönelik ve tabii ki verimlilik artışına dayalı, uygulamaları deneyler ve görgül çalışmalar üzerinden yürütülen ve tarih, siyaset ve toplumsallığı dışarıda bırakan çalışmalardı. 1960'ların politik ortamına eşlik eden bilimsel paradigmada yaşanan kırılma (Kuhn'un modernist bilimsel bilgi üretimi eleştirisi ve tarihin inkâr edilen rolünü savunması ile sosyal bilimlerde ortaya çıkan sarsılma) yine yeni arayışlar ve örgüt kuramlarında revizyonlarla sonuçlandı. 1960'ların ortaları ve 1970'lerde örgütsel yönetim modeli olarak Sistem yaklaşımı ve Durumsallık yaklaşımı ortaya çıkmıştı. Doğrudan bireye / çalışana yönelik yaklaşımlar ise İnsan Kaynakları ve İnsan Sermayesi yaklaşımları olmuştu. İnsan Sermayesi yaklaşımı pozitif psikoloji ile eşzamanlı olarak 1990'larda Entelektüel Sermaye yaklaşımı biçiminde popülerleşecek ve önem kazanacaktı. Sonda söyleyeceğimizi başta söylemek gerekirse, bu yaklaşımlar da tıpkı öykünün başında bilimsel yaklaşımda ve ardından gelen insan ilişkileri okulunda olduğu gibi, verimlilik kaygısını ön planda tutmuş, piyasanın gerekleri düzleminde ortaya çıkmış, çalışanlar açısından sosyal değerler ekseninde herhangi bir gelişme ortaya çıkarmamıştır (Özkal-Sayan, 2011: 94-102).

5.7.4.1.Sistem ve Durumsallık Yaklaşımları

Sistem yaklaşımı, ilk kez yönetim kuramcısı Barnard'ın tanımlamasıyla ortaya çıkmıştır. Barnard'da göre şirketlerin ayakta kalması için verimlilik ve etkinlik kriterlerine yanıt vermenin yolu, her bir birimin birbiriyle bağlantılı ve işbirliği içinde olduğu bütüncül bir sistem olarak ele alınmasıdır (Onaran, 1971: 19). Yönetsel birimlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin özelliklerinin incelenmesi, herhangi bir yapıdaki değişikliğin tüm birimler üzerindeki etkisini araştırmayı ilke edinen Sistem teorisi, yönetimi hem örgütün içsel süreçlerini hem dışsal niteliklerin etkisini ele almak olarak tanımlar. Böyle bir bütüncül bakış açısı, çalışan davranışlarını anlama, tahmin etme ve nihayetinde kontrol etmeye olanak sağlayacaktır. Sistem modeli sosyal psikologlar Katz ve Kahn tarafından bir yapısal-işlevsel örgüt modeli olarak ele alınmış ve örgütün işleyişinde ortaya çıkan enerjinin dışarıya çıktı olarak verildiği ve bu döngünün sürdüğü bir yaklaşım getirilmiştir. Yani Katz ve Kahn verimliliği, enerji ve örgütü, enerji işleyen bir sistem olarak ele almışlardı ve bu yönde ölçümler yapmışlardı (Katz ve Kahn, 1968). Yazarlara göre, verimliliği arttırmak örgütün geleceğini belirleyen bir erdemken, yöneticilerin grevleri önleyici önlemler alması ve aynı işi yapan birimlere daha az ücret ödemesi gibi kullanması ve inandırma, etkileme ve pazarlık gibi siyasal araçlar kullanması makul ve hatta önerilen bir örüntüydü (aktaran Tosun, 1981: 57). Sistem teorisi ilk olarak ortaya çıktığında büyük umutlar vaat etmişti, ancak kısa sürede eleştiriler de beraberinde geldi. Örneğin, Quade 1960'larda sistem teorisinin manipüle edilmesi çok kolay olan matematiksel modellere ve tekniğe çok fazla dikkat kesildiğini ve modelin uygun kriterleri seçip seçmediğine dair felsefi sorulara işaret etmiş ve bilimselliğini sorgulamıştı (Quade, 1967: 401). Bir diğer eleştiri konusu da sistem teorisinde "insan" olmamasıydı, hatta olan "insanın" yalnızca yararlanılacak bir kaynak olarak görülmesiydi (Tosun, 1981: 79). Psikologlar örgütlere yığınla anketler uyguluyor, matematiksel modeller sunuyor ve istatistiksel sonuçlar elde ediyorlardı ancak Tannenbaum

(2013/1966: 82-83)'ün belirttiği üzere organizasyonu bir sistem olarak değerlendirmeye almakta zorlanıyorlardı. 1945-1960 dönemi sosyal psikoloji ve endüstri psikolojisinde anketlerin hegemonik dönemiydi. İşgücü süreçleri, toplumsal ilişkiler, örgüt biçimleri ve insana dair sorunlar üzerine düşünsel ve teorik bir değerlendirmenin karşısında sayısal sonuçların ve ölçüm araçlarının baskısı galip gelmişti.

Durumsallık yaklaşımı ise her koşulda ve her yerde etkin olan evrensel ve ideal bir örgüt tipi olmadığı fikri üzerine kurulmuştu. Sistem yaklaşımının bir güncellemesi ve geliştirilmiş biçimi olan bu yaklaşım, uygulama ile teori arasındaki bağlantıya daha çok odaklanmayı hedeflemişti (Parlak, 2016: 121). Durumsallık teorisi içindeki çeşitli yaklaşımlar, iş çevresinin belirsizliği, teknoloji, büyüklük, sahiplik yapısı, yaş, strateji gibi etkenlerin örgüt yapısını şekillendirdiğini savunmaktadır (Selekler-Gökşen, 2015: 333). Durumsallık teorisinde odak kısa zamanda liderliğe kaydı ve yönetici pratiklerinin duruma bağlı olarak değişeceğini vurgulayan durumsal liderlik çalışmaları yapıldı. Durumsal liderliğe göre en etkili lider, kendisini duruma uyarlayabilen ve gruba özgü ipuçlarını değerlendirmeye alabilen liderdi. Durumsal liderliği ilk kez kavramsallaştıran yazarlar Blanchard ve Johnson, 1982'de yayımlanan Bir Dakikalık Yönetici (*The One Minute Manager*) adlı kitaplarında yöneticilere pratik, akılda kalıcı ve tıp ile davranış bilimlerinin uyguladığı ve çok sayıda insanda çok iyi derecede işe yaradığı iddia edilen yöntemler sunuyorlardı. Bir Dakikalık Yönetici aslında dönemin psikoloji zemininin de önemli bir yansımasıdır. Kitap insanların nasıl değerli sonuçlar ürettiğini ve kendileri, şirketler ve çalışma arkadaşları hakkında nasıl iyi hissettiklerini anlatan bir "bilgelik" kitabıydı ve vurgusu davranış bilimlerine dayanıyor olmasındaydı; yazarların iddiası oydu ki mutlu ve üretken yaşamın sırları bu kısa kitapta mevcuttu (Blanchard ve Johnson, 1982). Kitap etkili bir yöneticinin bir dakika süren hedef, övgü, azarlama gibi tekniklerini bir öykü üzerinden anlatıyordu. Kısa sürede New York çok satanlardan oldu, on beş milyon sattı ve kırk yedi dile çevrildi (Sullivan, 2019). BDT ve hümanistik psikolojinin

durumsallık yaklaşımının vücut bulmuş hali olmasıyla birlikte bu kitap, 1980'lerin örgüt, işgücü yönetimi konularının da önemli büyüklükte bir kişisel gelişim literatürü üreteceğinin de göstergesiydi. Blanchard ve Johnson'ın "bilgelik" dedikleri kavram durumsal liderlik kuramcıları tarafından paylaşılıyordu ve örneğin yöneticinin olgunluğu ile çalışanın motivasyon derecesi arasındaki ilişkiyi ölçen ölçekler gibi "olgunluk" ya da "psikolojik olgunluk" ölçekleri uygulanmaktaydı (Graeff, 1983). 1970'ler ve 1980'lerin örgüt çalışmaları ve endüstriyel – örgüt psikolojisi, kocaman bir ölçek ve istatistik havuzu ile belirsiz, ölçülmesi mümkün olmayan kavramlar kümesinden farksız görünmektedir.

Hem sistem hem durumsallık yaklaşımları insan kaynakları yaklaşımının ortaya çıkışına zemin hazırlamışlardır (Özkal-Sayan: 2011: 95).

5.7.4.2.İnsan Kaynakları, İnsan Sermayesi ve Entelektüel Sermaye Yaklaşımları

1980'lere gelindiğinde, küresel boyutta yaşanan değişimler ve neoliberalizm, hem sosyal bilimlerde hem de işgücü süreçleri yönetiminde radikal dönüşümleri de beraberinde getirdi. Teoride ve uygulamada 1980'lerle birlikte popüler hale gelen insan kaynakları yaklaşımı, örgütte insan ve nitelik kavramlarını bir arada ele alan, örgütün hem içsel hem de dışsal sistemi için verimlilik üretmesine odaklanan, bu nedenle de oluşturulan insan kapasitesinin sürekli gelişimini ön planda tutan bir yapılanma sunmaktadır (Savcı, 2003: 127-128).

Neoliberal yönetim anlayışının işgücü süreçlerinde değişimleri zorlaması, sendikacılığın ve örgütlü işçi hareketlerinin azaltılması ve "piyasa mekanizmalarını örgüt içine taşıma" gibi uygulamalar İnsan Kaynakları yaklaşımının ortaya çıkış koşullarını belirlemiştir (Özkal-Sayan, 2011: 95). İnsan Kaynakları yaklaşımının temel anlayışı,

insanı ekonomik bir kaynak olarak görerek ondan elde edilecek performansı maksimize etmektir. Performans kutsaması esnek çalışma koşulları ile şekillenmekte ve çalışanlardan yaşamlarının her anını işyeri için verimlilik üretmeye adamaları beklenmektedir. Bu beklenti yalnızca ideolojik ya da söylemsel bir beklenti değil, ekonomik sonuçları olan bir beklentidir; çalışanın elde edeceği kazanç da finansal bir esnekliğe, bireysel çalışan performansına dayalı ücretlendirmeye dayandırılmıştır.

Piyasanın belirleyici olduğu bir ekonomik düzende rekabet kavramı şirketlerin başlıca hedefi olmuş, işgücü süreçlerinde çalışanların yeni koşullara uyum sağlamasına yönelik düzenlemeler, esnekleştirilmiş ve güvencesiz işgücünü ortaya çıkarmıştır. Beaud'un deyimiyle "psikososyologlar bireyleri ve ekipleri birbirinin rakibi haline getirmek için neler yapılabileceği üzerine çalışmaya koyuldular" (Beaud, 2021: 347). İşgücü denetimi ise daha stratejik boyutlar kazanmış, örgüt kültürü oluşturmak ve işçilerin bu kültüre uyumlulaştırılması beklentisi önde gelen hedefler olmuştu. İnsan Kaynakları ile gelen değere dayalı normatif kurallardan oluşan bir denetleme sistemi çalışanların birbirlerini denetledikleri bir "uyumlu kontrol" biçimini almıştı. Barker bu yeni denetim biçimini, "yeni bir demir kafes" olarak adlandırırken, kolektif kontrolün çalışanları Weber'in rasyonel denetimin demir kafesinden kurtarmadığını, aksine örgüt çalışanlarının daha güçlü bir biçimde kısıtlandığını belirtmektedir (Barker, 1993). Sennett de bu yeni denetim biçimini, montaj hattında arabaların süratle ilerlemesi için işçileri baskılayan patronun yerini aldığını ve takımdaki diğer çalışanlarda cisimleştiğini vurgulamaktadır (Sennett, 2013: 125). Örgüt kültürü içinde ortaklaştırılmış bir fikir birliği, çalışanların uygun ve uyumlu davranışlarda bulunması için baskıcı bir söylem yaratır ve şirket ya da fabrika için işlevsel ve verimlilik üreten şekillerde hareket etmelerini sağlayan fikirler, normlar veya kurallar bütününü oluşturur. Bu normlar ve kurallar bütünü ise, Graham'ın çalışmasında ortaya koyduğu üzere çalışanların işbirliği yaptığı masalını üreterek şirketin sonsuz üretkenlik artırma çabasına hizmet eder (Graham, 1995). Takımdaki bu denetim

mekanizması, 1980'lerde örgütsel ihbar konusunun bilimsel bir araştırma konusu haline gelmesi, "örgütsel ihbar ölçeklerinin" ortaya çıkması ve zaman içinde geliştirilmesiyle de somutlaşmış durumdadır (bakınız, Ersoy-Kart, vd., 2017).

Cattell'dan itibaren çalışanların seçimi için kullanılan zekâ, kişilik, dikkat, fiziksel performans, algı ve duyum testleri gibi testlere, İnsan Kaynakları yaklaşımının ortaya çıkmasıyla birlikte psikolojinin sunduğu yeni testler olan motivasyon, iş doyumu, yaşam doyumu, performans gibi onlarca ölçek dahil edilmişti. Tüm bu yüz yıllık süreçte başlıca ve değişmeyen amaç ise işçinin performans ve davranışlarını önceden tahmin ederek verimliliği maksimum seviyede tutabilmektir. Ancak bu kez ölçümler emek gücüne dayalı bir bakış açısı ve arayışla değil, "işçinin kendisi için bir tür girişim olarak ortaya çıkan bir sermaye yeteneğine" (Foucault, 2008: 225) dayalı olarak yapılmaktadır.

İnsan Sermayesi yaklaşımı ise 1960'ların başında Nobel ödüllü Amerikalı ekonomist Theodore Schultz tarafından iktisadi bir kavram olarak tanımlanmış[74], 1990'ların sonundan itibaren popüler olmuş, insanı yenilenebilir verimlilik kaynakları olarak ele alan bir yaklaşımdır. İnsan Sermayesi yaklaşımı, başlangıçta eğitim ile ekonomik kalkınma ve büyüme arasındaki ilişki üzerine kurulu bir teoriyken, 1973 kapitalizmin yapısal krizinin ardından eğitim geri planda kalmış ve yaklaşım 1980 ortalarında neoliberal politikalarla birlikte küreselleşme ve bilgi toplumu kavramlarına dayandırılarak eğitimde kamusal kaynakların tasfiyesini destekleyen bir yaklaşıma dönüşmüştür (Soydan, 2020). Foucault İnsan Sermayesi teorisini ABD neoliberalizminin üç önemli ekseninden biri olarak analiz eder ve iki süreci temsil ettiğini belirtir. Bu süreçler, "ekonomik analizin daha önce keşfedilmemiş bir alana genişletilmesi ve buradan temellenen önceden ekonomik olarak düşünülmeyen bir alanın tamamının ekonomik yorum verme" olasılığıdır (Foucault, 2008: 219). Emeğin klasik analizi ve

[74] Shultz, 1971'de İnsan Sermayesine Yatırım (*Investment in Human Capital*) başlıklı bir kitap yayınlamıştı. 70'lerde Schultz'u benzer kitaplar ve yayınlar takip etti.

işgücü yönetim süreci İnsan Sermayesi yaklaşımıyla hem zamansal olarak hem de emeğin daha da soyutlanması biçiminde değişime uğramıştır.

Entelektüel Sermaye yaklaşımı ise yine 1990'larla birlikte örgütsel anlamda ortaya çıkmış, insanın sermaye olarak görülmesinin bir başka biçimde ifadesidir. Entelektüel sermaye bir örgütteki, şirketteki çalışanlar tarafından bilinen, şirkete rekabet üstünlüğü sunan her şeyin toplamı, verimlilik ve zenginlik elde etmek için kullanılan entelektüel malzemeyi, görünmeyen varlıkları ifade eder (Özkal-Sayan, 2011: 100). Entelektüel sermaye yaklaşımı da bilgi çağına geçiş olgusundan temel alır ve bir işletmenin piyasa değeri maddi varlıkları ve entelektüel sermayesinin toplamı ile belirlenmektedir (Şerbetçi, 2003).

Doğrudan doğruya çalışanın kapasitesine refere eden entelektüel sermaye yaklaşımı, rekabet ve girişimciliğin bir yaşam tarzı ve kişilik özelliği olarak vurgulanmasıyla neoliberal ideoloji ve pozitif psikoloji ile uyumludur. Foucault'nun 1970'lerin sonunda tahmin ettiği kişilerin "benlik girişimcileri" olacağı kehanetinin gerçeklemiş halidir; işletme artık bir kurum ya da ekonomik biçim değil aynı zamanda bir davranış biçimidir (Foucault, 2008: 175, 241). 1990'ların dayattığı bu yeni kendini rekabet edebilir duruma getirme biçimi, "kendini gerçekleştirme" kültünün sürekliliğinin bir yansımasıdır. Altını yeniden çizmekte fayda görülmektedir ki, ekonomik ve yapısal sorunların ve krizlerin bireylerin kendi sorunları olduğu, eşitsizliğin ve yoksulluğun sebebinin kişilerin beceriksizliği, yeteri kadar otantik ve girişimci ya da piyasanın ihtiyaç duyduğu kişilik özelliklerine sahip olmadığı yanılsamasını ortaya çıkarır. Bauman'ın ifadeleriyle:

> Hastalanmaları durumunda bunun nedeni sağlık rejimine uymakta kararlı ve yeterince gayretli olmamalarıdır. İşsiz kalmaları halinde bunun sebebi, bir iş görüşmesinden başarıyla çıkma becerilerini öğrenememeleri ya da bir iş bulmak için yeterince gayret göstermemeleri ya da tek kelimeyle işten kaçmalarıdır. Kariyer beklentilerinden emin olmamaları ve geleceklerini düşünerek acı çekmeleri halinde, bunun sebebi dost kazanma ve insanları etkileme konusunda yeterince iyi olmamaları ve kendini ifade etme ve başkalarını etkileme sanatlarını öğrenmeyi başaramamış olmalarıdır. Onlara söylenen ve inanmaları sağlanan şey budur (Bauman, 2018: 68).

Bu yeni durumda ise kişinin nasıl yaşadığı ve hatta daha genelleştirilmiş bir aşama olarak nasıl yetiştiği, örneğin aldığı eğitim ile istihdam arasındaki ilişkide nerede durduğu, sistemsel çelişkilerin biyografik çözümü haline gelmektedir (Beck, 1992: 137). Bununla birlikte ve madalyonun diğer yüzü olarak ise, insana yapılan yatırım bir bebeğin annesi ile geçirdiği "kaliteli zaman"dan biyolojik gelişimine, alacağı eğitime ve aile tarafından ona yapılacak "yatırımlara" dek, Foucault'nun yukarıda belirtilen ifadesi gibi daha önce ekonomik olarak görülmeyen alanları da ekonomikleştirir. Piyasanın ekonomik mübadele biçimlerinin genelleştirilmesi, İnsan Sermayesi ve Entelektüel Sermaye yaklaşımları ile bireysel davranışın, toplumsal ilişkilerin ve doğrudan bir insan yaşamının bütününün dâhil edilmesini kapsar. Psikoloji yalnızca örgütlerdeki işgücü denetimini sağlama ve çalışma ilişkilerinde verimliliği artırma amacıyla şirketlerde değil, doğrudan bu yeni neoliberal insan modelinin yetiştirilmesinde de bilimsel meşruiyet zemini sunmaktadır. Örneğin 1990'lar ile birlikte ve 2000'lerde artan biçimde bebek uyku eğitimleri popüler hale gelmiş, annelere yönelik doğal ebeveynlik kapsamında 0-1 aylıktan itibaren bebeklere nasıl uyku eğitimleri verileceği vaaz edilir olmuştur[75]. Milyonlarca yıldır doğanın bir süreci olan ve her çocuğun kendine özgü dinamiklerini barındıran uyku, yeme tarzı, oyun biçimi, bu yeni dönemde bir ürün-çıktı ilişkisine dönüştürülmüş durumdadır[76]. İnsan sermayesinin oluşumu, bakımı ve aktarımı için ebeveynlere biçilen görevler psikoloji bilimi tarafından rasyonelleştirilerek sunulmaktadır. Çocuklar ebeveynler açısından hem finans hem de zaman bakımından bir yatırım kalemine, verimli olması beklenen bir sermayeye dönüşmüş durumdadır.

[75] En popülerleri Kim West (2004), Tracy Hogg (2006), ve William Sears (2005) teknikleridir. Uyku eğitimleri uykuya yalnızca davranışsal müdahalelerde bulunmakta, bebeklerin bireysel farklılıklarını yadsımanın yanında kültürel ve toplumsal farklılıkları da yok saymakta ve en önemlisi uyku eğitimlerinde yaşatılan tecrübeler sonucu bebeğin sinir sistemi zarar görmekte, sosyal destek ortadan kalkmaktadır (daha fazla bilgi için bakınız, Keşan, 2021).

[76] Bu durumu oldukça basit bir biçimde dildeki dönüşümde dahi okuyabilmekteyiz. Çocukla "kaliteli" zaman geçirmek, sürekli etkinlik yapmak, oyundan bir şeylerin öğrenilmesi için uğraşmak, bu durumun ebeveynlerdeki yansımasıdır. Güncel eğitim dünyası da uluslararası nitelikte ev okulu girişimleri gibi yaygın girişimlerle "kaliteli zaman" terimini meşrulaştırmakla kalmayıp çocuk için sevgi ve şefkat barındıran yuva tanımını, evi sürekli çocuğa yatırım yapan bir kuruma dönüştürmekte, bu sayede devletin sosyal görevlerini de ailelere yüklemektedir.

5.8. 2008 Krizi ve Sonrası

2008 büyük krizinden önce de küçük ölçekli görünse de kapitalist birikim rejiminin kırılganlığını ortaya koyan krizler ortaya çıkmıştı; 1990 ABD tasarruf sandıkları krizi, 2000'de dot-com balonunun sönmesi gibi önemli örnekler gözlemlenebiliyordu (Touraine, 2016: 36). 2007'de ABD'de başlayan büyük finansal ekonomik kriz birçok OECD ülkesindeki finans kuruluşlarını da etkiledi ve kısa sürede kriz küresel bir ekonomik durgunluğa dönüştü. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez dünya çapında yaşanan durgunluk, dünya gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) 2009'da yüzde 0,6 oranında azalmasına yol açtı (Dullien, vd., 2010: 1). Kriz yaygın anlatıya göre 2006 emlak balonunun patlaması ve bankacılık sistemindeki kaçışla ortaya çıksa da; birçok teorisyenin belirttiği üzere (örneğin, Touraine, 2016; Dullien, vd., 2010), neoliberalizmin başarısızlığına işaret etmekteydi ve gelir eşitsizliği ile işsizliğin artışına neden olmuştu. Üretim mantığının finansal mantığa teslim olmasının doğurduğu sonuçlar ile bilişim teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmeler işgücü süreçlerini dönüştürürken bireysel ve toplumsal ilişkilerin anlamını da tümüyle dönüştürdü.

2008 krizi kapitalizmin diğer krizlerinden farklı olarak psikolojik açıklamalarla yüklenmişti; şöyle ki örneğin Kanadalı ekonomist Hersh Shefrin "2008 krizinin temel nedeni psikolojiktir" yargısında bulunmakta bir beis görmemişti (Shefrin, 2009: 2). Bu görüşe göre, kriz psikolojik tuzaklar nedeniyle ortaya çıkmıştı ve bu psikolojik tuzaklar, referans noktası kaynaklı risk arayışı, aşırı iyimserlik, aşırı güven ve kategorizasyondu (Shefrin, 2009: 3). Ekonomik ve yapısal nedenlerin kendisinden ziyade, psikolojik tepkilerin küresel finansal sistemi çöküşün eşiğine getirdiğine dair iddialar, kapitalizm tarihinde ilk kez bir yapısal krizin böylesine psikolojikleştirildiğini gösteriyordu. Yine bir başka ekonomist Richard J. Herring'e göre, 2008 krizinin ardındaki temel dinamik,

bireylerin taşıdığı umut, açgözlülük ve korkuydu (Herring, 2009). Bu duygular yalnızca ABD'nin ekonomik krize girmesine neden olmamış; bilakis ülkenin krizde kalmasına da yardımcı olmuştu. Bu görüş yalnızca ekonomistler arasında kabul görmekle kalmadı, psikolojiyi de krizin nedenlerini araştırmaya yöneltti. Pennsylvania Üniversitesi Psikiyatri Bölümü ve Philadelphia Psikanaliz Merkezi sponsorluğunda düzenlenen "Güven Krizi: Durgunluk ve Korku Ekonomisi" adlı 2009 tarihli bir konferansta disiplinlerarası bir panel yer almış ve psikologlar ile sosyal bilimciler ekonominin arkasındaki psikolojik nedenleri araştırmaya başlamıştı (Herring, 2009). 2008 krizi sonrasında psikoloji hem örgütsel davranışa hem de duygulara daha çok odaklanmaya başladı. Araştırma nesnesi insan, *animal rationale* olmak yerine *animal emotional'*a evrilmişti. Davranışsal finans ve davranışsal ekonomi alanları krizin ertesinde bir dizi psikolojik açıklamaya işaret etti. İktisat teorileri tarafından geleneksel biçimde kabul edilmiş olan insanların her zaman rasyonel davranmadığı tezinin ötesinde, yatırımcı psikolojisinin kendi çıkarlarına hizmet eden önyargılar, yanıltıcı kalıplar, referans standartları, para yanılsaması, aşırı korkulu olmak gibi duygusal etkenler bu kez temel açıklayıcı dinamikler haline gelmişti. Bu açıklamalardan en önemlilerinden biri olan inanç manipülasyonu, yatırımcı inançlarına odaklanarak varlıkların değerinin yükselişi ya da düşüşünü psikolojik eğilimlerle açıklamaktaydı. On yıl sonrasında bir "İnanç Krizi" olarak tanımlanan 2008 krizi, psikolojinin laboratuvar deneylerinden toplumsal inanç çalışmalarına dek heybede bulunan tüm modellerin kullanılması ve bu yollarla toplanan kanıtlarla, bireylerin faydalı bilgilere çarpık bir şekilde tepki verdiği ve krize yol açtıkları savı üzerine kurulmuştu (bakınız, Gennaioli ve Shleifer, 2018).

2008 krizinde insanların korku, güven ya da fazla iyimserlik gibi çeşitli duyguları kitlesel biçimde göstermesi ve bu minvalde ekonomik davranışlarda bulunmaları elbette toplumsal bir gerçekliktir. Ancak bu durum krizin sebebinden ziyade neoliberal güvencesizlik ve şişirilen bireycilik, yatırım ve kendini kurtarma kavramlarının yalnızca

beklenen bir yansımasıdır. Duyguların ortaya çıkışı her şeyden önce temelde ekonomik süreçlerle bağlantılıdır. Krizin toplumsal boyutu ise dijital çağda yeni iletişim tarzlarının yaygınlaşması aracılığıyla ortaya çıkan bir dönüşümü, kültürel ve toplumsal değerler ve bağların da dönüşümüne müdahale etmesindeydi (Touraine, 2016: 38). Bu dönüşümde ve 2008 krizi sonrasında psikolojinin konumlandığı yer, pozitif psikoloji ideolojisinin el yükseltilerek genişletilmesi, yaygınlaştırılması ve bir yaşam biçimi olarak dayatılması oldu.

Pozitif psikolojiden hareketle ortaya çıkan pozitif örgütsel davranış yaklaşımı, "performansın iyileştirilmesi için ölçülebilen, geliştirilebilen ve etkili bir şekilde yönetilebilen pozitif odaklı insan kaynağı güçlü yönlerinin ve psikolojik kapasitelerinin incelenmesi ve uygulanması" olarak tanımlanmaktadır (Luthans, 2002: 59). Çalışanların ve organizasyonun gelişimi konusu incelenirken "Ben kimim?" sorusuna yanıt bulunmasının en az "Ne biliyorum?" ve "Kimi tanıyorum?" sorularına verilen yanıtlar kadar önemli olduğu belirtilmektedir (Luthans, vd., 2004). Bu temelde Luthans, Youssef ve Avolio (2007), bir organizasyonda bireyin pozitif psikolojik gelişim durumu olarak anlaşılan Pozitif Psikolojik Sermaye (Psychological Capital - PsyCap) kavramını önermişlerdir. Yalnızca öneri ile kalmayan bu adlandırmada, PsyCap yaklaşımının 24 sorudan oluşan ölçeği (PsyCap Questionnaire - PCQ) de yazarlar tarafından sunulmuştur[77] (Luthans, vd., 2007: 237-238).

5.8.1. Pozitif Psikolojik Sermaye

1980'li yıllarla birlikte Duygusal Sermaye kavramı ortaya çıkmıştı ve 1990'larda ölçekleriyle birlikte kuramsallaştırıldı. Duygusal sermayeyi oluşturan birçok faktörle

[77] Psikolojik Sermaye Ölçeğinin Tükçeye uyarlanan 12 maddelik kısa formu (PSÖ-12), Ek 1'de yer almaktadır.

birlikte en önemlileri, benlik saygısı, öz düzenleme, motivasyon, kendine güven, ilişkisel atiklik ve iyimserlik olarak ele alınmaktaydı. Kısa sürede genişletilerek pozitif psikolojik sermaye yaklaşımına evrilecek olan duygusal sermaye yaklaşımı, 1990'ların hem ideolojik zeminini hem de arayışını yansıtmaktaydı.

2000'lerin başından itibaren pozitif psikolojinin hegemonik söylemleri, 2008 krizi sonrası daha da kurumsal ve küresel bir yaygınlık kazandı. İşgücü denetimi konusunda pozitif psikolojik sermaye yaklaşımı, HERO (Kahraman) olarak adlandırılan dört bileşeni ile işgücü seçim ve kontrol süreçlerini yönlendirmektedir. Umut (Hope), Özyeterlilik ([Self] Efficacy), Dayanıklılık (Resilience) ve İyimserlik (Optimism) bileşenleri; bireylerin ve grupların işgücü süreçlerinde referans almaları ve bu doğrultuda uyum sağlamaları beklenen bileşenlerdir. Teorisyenlerine göre PsyCap, öz-yeterlikle ilişkili motivasyonel ve davranışsal eğilimler kümesinden türetilen daha üst düzey bir yapıyı ifade etmektedir.

i. Özyeterlilik, zorlu görevleri üstlenmek ve bu görevleri başarmak için gerekli çabayı göstermek konusunda kendine güvenmek,
ii. Umut, hedeflere doğru sebat etmek ve gerektiğinde hedeflere giden yolları yeniden yönlendirmek,
iii. İyimserlik, şu anda ve gelecekte başarılı olmaya ilişkin olumlu bir atıf yapmak,
iv. Dirençlilik, sorunlar ve zorluklarla kuşatıldığında, başarıya ulaşmak için dayanmak ve geri dönmek, hatta ötesine geçmek, anlamlarına gelmektedir (Luthans, vd., 2007: 3).

Bu dört bileşen, kişilerin içsel olarak sahip olduğu özellikler olarak ele alınmakta, kavramlar toplumsal oluşumları ve anlamlarından koparılmakta; dolayısıyla bu özelliklere sahip olan ya da popüler tabirle kendini bu yönlerde geliştirmiş olan kişilerin işe alım ihtimalleri artmakta, adı konmamış bir sosyal darwinizm süreci işletilmektedir.

Bu süreç, piyasa ideolojisinin en az performans ortaya koyanların dışarıda bırakılması, en zayıfların, kırılganların, yaşlıların, asilerin ve en nihayetinde uygun niteliklere sahip görülmeyenlerin dışlanmasını tamamlamaktadır.

PsyCap olarak kısaltılan bu yaklaşım 2008 krizinin kapıyı çalmasına ramak kala ortaya çıkmıştır ancak çok yeni olduğu söylenemez; insan sermayesi ve sosyal sermayenin bir üst aşaması olarak tanımlanmaktadır ve pozitif psikolojiden temel almaktadır. Bu yaklaşıma göre, pozitif psikolojinin endüstride ve iş sektöründe uygulanması ile kişisel güçlü yönlere ve iyi niteliklere odaklanarak güven, umut, iyimserlik ve dayanıklılık geliştirebilir; böylece hem bireysel hem de kurumsal performansın arttırılması hedeflenmektedir (Luthans, vd., 2004). "Rekabet avantajı için insanlara yatırım yapmak" PsyCap yaklaşımının temel misyonudur ve bu yatırım da yüksek performans ve verimlilik getiren çalışma uygulamaları ile birlikte yürütülmelidir (Luthans ve Youssef, 2004). PsyCap yaklaşımının temsil ettiği teknikler aşağıdaki tabloda belirtilmektedir:

İnsan Sermayesi, Sosyal Sermaye ve Psikolojik Sermayenin Yönetimi	
Yaklaşım	Temsil Edilen Teknikler
İnsan Sermayesi Yönetimi	1. Seçim ve seçicilik. 2. Eğitim ve geliştirme. 3. Örtülü bilgi oluşturmak.
Sosyal Sermaye Yönetimi	1. İletişim kanallarını açın. 2. Çapraz fonksiyonlu çalışma ekipleri. 3. İş-yaşam dengesi programları.
Psikolojik Sermaye Yönetimi	1. Yeterliliğin/güvenin geliştirilmesi • ustalık deneyimleri • dolaylı öğrenme/modelleme • sosyal ikna • olumlu geribildirim • fizyolojik ve psikolojik uyarılma 2. Umudun geliştirilmesi • hedef belirleme • "adım atıyorum" • katılımcı girişimler • güven göstermek • "hazırlık" • acil durum planlaması • zihinsel provalar • "yeniden hedef belirleme" 3. İyimserliği geliştirmek • geçmişe hoşgörü • şimdiki zamana takdir • gelecek için fırsat arayan • gerçekçi perspektifler • esnek perspektifler 4. Dayanıklılığın geliştirilmesi • varlık odaklı stratejiler • risk odaklı stratejiler • süreç odaklı stratejiler

Tablo 1: İnsan Sermayesi, Sosyal Sermaye ve Psikolojik Sermayenin Yönetimi (Luthans ve Youssef, 2004: 147), Türkçeye tercüme edilerek alınmıştır.

İşyerinde pozitif psikoloji yaklaşımı, 2010'lar ile birlikte yani 2008 krizinin ardından altın çağını yaşadı. "Mutluluğun Avantajı" çalışma dünyasında tam başarı ve performansın anahtarı olarak sunuluyor (Achor, 2010); pozitif liderlik ve takdir edici araştırma biçimlerinin ilham veren örgütleri nasıl ortaya çıkaracağının yolları anlatılıyor

(Lewis, 2011); pozitif psikolojinin çalışanların işe bakışını nasıl da sihirli bir biçimde dönüştüreceği, çalışanın şirkete nasıl daha bağlı olmakla kalmayıp daha tatmin olmuş ve kontrolün ellerinde olduğunu hissedeceği vaaz ediliyordu (Hazelton, 2013). PsyCap çalışmaları ölçekler ve anketler düzeyinde de oldukça verimli bir tablo sunmaktaydı. Meta-analitik çalışmalar (Avey, vd.,, 2011; Kong vd., 2018), PsyCap ile arzu edilen çalışan tutumları (iş tatmini, örgütsel bağlılık, psikolojik refah) ve çoklu performans ölçümleri (kişisel, yönetici ve objektif değerlendirmeler), arzu edilen çalışan davranışları arasında anlamlı pozitif ilişkiler olduğunu göstermişti.

Tablodan da görüldüğü üzere, esnek perspektifler, risk odaklı stratejiler gibi maddeler doğrudan neoliberal ideoloji ve yeni ekonomik düzen ile uyumludur. Sennett (2013: 88)'in de belirttiği gibi bu sistemde risk her gün kitleler tarafından omuzlanması gereken bir zorunluluk olarak görülüyor. Belirsiz, güvencesiz ve akışkan bir gelecekte, uzun vadeli olmayan ve rekabet temelli bir iş dünyasında kişiler risk alma özelliklerine göre kategorize ediliyor ve bu durum teşvik ediliyor. Risk bir karakter testine dönüşüyor.

Toplumsal ölçekte ise pozitif psikolojinin temel ilkesi olan mutluluk balonu, Dünya Mutluluk Akademisi, Dünya Mutluluk Vakfı, Mutlu Yaşam Enstitüsü, Dünya Mutluluk Gözlemevi gibi kurumların oluşumu ile 2018 yılından itibaren küresel mutluluk festivalleri gibi organizasyonların düzenlenmesi biçiminde ilerledi. Dünya Mutluluk Vakfı ve festivali, marka ve pazarlama uzmanı olan Luis Gallardo tarafından kuruldu ve mutluluk Gallardo ve onun gibi business uzmanlarının elinde küresel düzeyde pazarlanan ancak içeriği boş yeni bir markaya dönüştü. Gallardo tarafından yazılan "Mutlulukizm" (*Happytalism*) kitapları onlarca dile çevrildi ve çok satanlar listelerinde yer aldı. Gallardo ve kurduğu küresel akademi, vakıf gibi örnekler gösteriyordu ki artık mutlulukizm psikologlara bırakılamayacak kadar ciddi bir işti. 2017 yılından itibaren Happitalism web sayfasında, mutlulukizme dair onlarca içerik üretildi, dünya mutluluk ödülleri verildi ve Mutlulukizm'in yeni paradigma olduğu ilan edildi. Kapitalizmden mutlulukizme bir

değişim olduğu ileri sürülüyordu ve bu değişim yalnızca bilinçli egolar ve mutlu olmak sayesinde gerçekleşebilirdi.

Pozitif psikoloji hiçbir zaman yalnızca akademik ya da örgütsel psikolojinin çalıştığı bir alan olmamıştı, sermaye sınıfının ellerinde küresel bir ideoloji olarak büyümeye devam etti. Dijitalleşen dünya ve sosyal medya aracılığıyla çevrimiçi platformlar yoluyla genişleyen ve sermaye tarafından fonlanan bu yapılanmalar, hem bireysel hem örgütsel düzeyde dünyanın dört bir yanından bağlantılar kurmaya ve bilgi ve etki akışı sağlamaya başladılar. Kurucular, işyerinde meditasyon, mindfulness (farkındalık)[78] teknikleri kullanmaktan ilham verici örgütsel davranışların öğretilmesine kadar çok çeşitli alanlarda ancak temelde örgütsel davranışa odaklanan kişilerdi ve neredeyse hepsinin ortak özelliği business uzmanı olmalarıydı. Mutluluğun yolu otantik kişilikler inşa etmekte, farkındalık, şükran, iyimserlik, umut ve daha birçok soyut gücü içinde yükselterek işyerinde performans ve verimliliği artırmaktan geçiyordu. Bu küresel yapılanmalar; webinarlar, online kurslar ve sertifikasyon programları sunmaktadır; örneğin Dünya Mutluluk Akademisi tarafından düzenlenen online dört haftalık Örgütsel Mutluluk Sertifika Programının, tanıtımı şöyle yapılmaktadır:

> Bu sertifika kursu, bir lider olarak mutluluk bilimini ve bunun organizasyonlara nasıl uygulandığını anlamanızı sağlayacaktır. Şirket kültürünüzü etkili bir şekilde değiştirmek için kurumsal mutluluğun faydalarını 3 sütunu kullanarak nasıl ölçeceğinizi öğreneceksiniz. Kişisel mutluluk planınızı oluşturacak ve bunu kuruluşunuzda uygulamaya yönelik ilk adımları tanımlayacaksınız (https://worldhappiness.foundation/academy/).

Daha da absürt olanı, 2019 yılında Gayri Safi Küresel Mutluluk Zirvesi (Gross Global Happiness Summit - GGH) kurulmuş olmasıdır. GGH, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kurulan Barış Üniversitesi Yönetici Eğitimi Merkezi ile Dünya Mutluluk Akademisi arasındaki ortaklıktan doğan bir girişimdir. Gayri Safi Milli Hâsıla ölçütünün

[78] Mindfulnes, pozitif psikoloji, Budizm, BDT ve nörobilimi harmanlayan, ''farkındalık'' olarak geçen bir meditasyon tekniğine verilen addır; 2014 Davos Zirvesinde en çok konuşulan konuların başında gelmekle birlikte bedensel ve zihinsel farkındalık konularında toplam yirmi beş oturum yapılmıştı (Davies, 2018: 8).

yerine bir piyasa kalemi ve ölçütü olarak Gayri Safi Mutluluk endeksi geçmiş durumdadır.

Pozitif psikoloji ve Mutlulukizm ya da Mutluluk Bilimi, dünyayı komik olmayan bir şakaya benzeyen dev bir piyasaya çevirirken; finans terapisi, kariyer danışmanlığı, duygusal zeka ve onların çok çeşitlendirilmiş alt programları (duygusal okuryazarlık, duygusal düşünce yöntemi, vb.) , ölçekleri, teorileri, verimlilik saplantısı, performans ve motivasyon çılgınlıklarıyla bu piyasanın tüm boşluklarından içeri girmektedir.

5.8.2. Finansal Terapi

2008 finansal krizinin ardından İngiltere hükümeti, depresyon ve yoğun stresin nedenlerini araştırmak yerine BDT'yi ön plana çıkardı (Standing, 2020: 237). BDT uzmanları yurttaşlara nasıl yaşamaları, nasıl davranmaları ve nasıl tepki vermeleri gerektiğini öğretecek, İş Merkezlerinde görevlendirilen terapistler, ilk sekiz seansın devlet tarafından karşılandığı konuşarak tedavi programlarında görev alacaklardı. Terapi devletinin yeni bir versiyonu ortaya çıktı denilebilir. Mason'un deyimiyle "günlük hayatın finansallaşması" (Mason, 2017: 115), psikoloji eliyle de desteklenmiş oluyordu. Krizin ardından kısa sürede Finansal Terapi olarak adlandırılacak olan BDT'ci bir yaklaşım ortaya çıktı ve 2009 yılında ABD'de Finansal Terapi Derneği kuruldu. 2009 yılında Finansal Terapi Dergisi'ni çıkartan bu yaklaşımın içinde psikologlar, evlilik ve aile terapistleri, sosyal hizmet uzmanları, finansal planlamacılar, muhasebeciler, danışmanlar ve koçlar, öğrenciler ve akademisyenler yer alıyordu. Finansal terapi uzmanları, danışanların yalnızca mali durumları ve aşırı harcama, para biriktirme gibi finansal davranışlar hakkında daha fazla bilgi edinmelerine yardımcı olmakla kalmayıp, aynı zamanda davranışlarını değiştirdikleri için insan olarak kendilerini de keşfetmelerine yardımcı olacağını öne sürüyordu (Archuleta, vd., 2012: 61). Refahın bilişsel, duygusal,

davranışsal ve finansal yönlerine dair çalışmalar yapmayı hedefleyen Finansal Terapi yaklaşımı, yine bir krizin sonuçlarını ve yükünü bireysel terapi aracılığıyla görünmez kılıyordu. Diğer yandan tüm duygu, davranış ve bilişleri piyasa kabul edilebilirliği içinde biçimlendiriyor ve eğitim, aile, ikili ilişkiler ve toplumsal ilişkileri bir finans anlayışına yerleştiriyor ve son olarak genel refahı bireysel sorumluluğa indirgiyordu.

Finansal terapi yaklaşımı örneği ve 2008 sonrası BDT'nin bir sosyal politika haline gelmesi, ekonomik ve yapısal sorunların muazzam biçimde tıbbileştirilmesinin ve siyasi muhalefeti etkisizleştirmenin bir biçimidir. Finansal terapi ekonomik güvencesizlik ve siyasi kırılganlık hislerinin bireysel yönetimi için meşru bir zemin sağlamakta ve bireyleri neoliberalleşmiş iktidar yapıları içine yerleştirmekte araçsal bir rol oynamaktadır (Sointu ve Hill, 2020).

Finansal kapitalizmin gelişmesi ve psikolojinin bu doğrultuda ortaya koyduğu paradigmalar sayesinde her bireyin benliği, verimli kılınması gereken bir sermaye haline geldi; her insan kendi hayatının işletmecisine dönüşmek, ulaşılacak hedefler belirlemek, performans ölçütleriyle yaşamak ve zamanını verimli ve mutlu geçirmek zorunda olan bir kâr kalemine dönüştü.

5.8.3. Kariyer Danışmanlığı, Duygusal Zekâ ve Performans Yönetimi

I Daniel Blake (2016) filminin baş karekteri Daniel Blake, 59 yaşında, kısa süre önce kalp krizi geçirmiş ve sosyal yardım alması gereken dul bir marangozdur. Doktorunun teşhisine ve raporlarına rağmen İngiliz devlet yetkilileri Blake'in yardım taleplerini reddeder ve ona iş aramasını söylerler; bu söylem yetkililer tarafından verilen iş arama, etkili iletişim, cv yazma eğitimleri ile somutlaşır. Yönetmen ve senarist Ken Loach'un

gözler önüne serdiği bu sistem neoliberalizmle birlikte yükseltilen bir diğer psikoloji aygıtı olan kariyer danışmanlığı / kariyer koçluğu alanına da işaret eder.

2008 krizi sonrası yaşanan ekonomik durgunluk, en fazla gençleri vurmuştu ve milyonlarca insan işsiz kalırken milyonlarcası da iş piyasasında yer edinemedi; 2010 yılında ABD'deki gençler arasında işsizlik oranı yüzde 52'ye dayanmıştı (Standing, 2020: 136). Gelir eşitsizliği, işsizlik oranları, esnek ve güvencesiz istihdam koşulları arşa yükselmişken, psikoloji insanların bu sisteme uyum sağlaması için kariyer danışmanlığı alanında muazzam bir çalışmaya yöneldi. İşsizliğin toplumsal ve ekonomik nedenlerini sorgulamayan bu çalışma havuzu, bireylerin yeni sistemin talep ettiği niteliklerini ölçmek ve kazandırmayı öğretmek için kolları sıvadı. Psikologların istihdam edildiği ya da bizzat onlar tarafından kurulan, fabrika işçilerine cv yazmayı öğreten şirketler, üniversitelerde kariyer merkezleri gibi oluşumlar ortaya çıktı.

1913 yılında Amerikan Ulusal Mesleki Rehberlik Derneği (NVGA) adıyla kurulan dernek, 1985 yılında isim değişikliğine giderek Ulusal Kariyer Geliştirme Derneği (NCDA) adını almıştı; böylece dünyada kariyer geliştirmeye yönelik psikoloji temelli bir kurum ve yeni ekonomik ve toplumsal düzene dair önemli bir aygıt kurulmuş oldu. NCDA, kariyer danışmanlığını şöyle tanımlamaktadır:

> Bireylerin mesleklere, kariyerlere, kariyer rollerine ve sorumluluklarına, kariyer kararları verme ve kariyer planlama, serbest zaman aktiviteleri planlama, kariyer yolları ve diğer kariyer gelişim aktiviteleri (örneğin özgeçmiş yazma, iş görüşmesi, iş arama teknikleri) gibi onların kariyerleri ile ilgili çatışma ve sorunlara yönelik bireysel veya grupla sürdürülen danışma sürecidir (www.ncda.org).

1940'larla birlikte ortaya çıkan mesleki danışmanlık ya da Mayo'nun öngördüğü gibi her fabrikada yer alan psikoloji uzmanlarının gerçekleştirdiği uyuma yönelik çalışmalar ile Rogers'ın danışan odaklı terapi yaklaşımı, kariyer danışmanlığının kopuk geçmişini oluşturmaktaydı. 1990'lara kadar arayış ve kararsızlık içinde olan ve daha çok Banduracı

Sosyal Bilişsel Kurama (Bandura, 1986) yönelen alan, 1995-2010 arasında sistematik biçimde yaşama geçirilmiş oldu.

1995'te Goleman tarafından ortaya koyulan Duygusal Zekâ (emotional intellegence-EQ) kavramı, kariyer danışmanlığı ve performans yönetimi için her kapıyı açan bir anahtar olmuştu. IQ'nun bir standart olarak artık ihtiyacı karşılamadığı yeni ekonomik düzende, işçilerin uyumunu sağlayacak yeni parametrelere ihtiyaç duyuluyordu. 1990'lı yıllar daha önce de altı çizildiği gibi duygu çalışmalarına yoğunlaşılan yıllardı ve bu yıllarda nörolojinin ve beyin görüntüleme araçlarının gelişimi de duygusal zekâ kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırladı. EQ kısa sürede küresel olarak tanınan ve geçerli bulunan bir ölçüt haline geldi ve geniş alanlara yayıldı; oyuncak kutularında duygusal zekâyı geliştirdiği iddia edilen yazılardan romantik ilişkilere ya da eş seçimine her alanda toplumsal bir kılavuz niteliğine büründü. Goleman, kitabının onuncu yıl özel baskısının önsözünde şunları söyleyecekti:

> E-posta kutumda sıklıkla örneğin Bulgaristan'daki bir doktora öğrencisinden, Polonya'daki bir öğretmenden, Endonezya'daki bir üniversite öğrencisinden, Güney Afrika'daki bir işletme danışmanından gelen sorular yer alıyor. Umman Sultanlığı'ndan bir yönetim uzmanı, Şangay'da bir yönetici. Hindistan'daki işletme öğrencileri Duygusal Zekâ ve liderlik hakkında okuyor; Arjantin'deki bir CEO daha sonra bu konu üzerine yazdığım kitabı tavsiye ediyor. Ayrıca Hıristiyanlık, Yahudilik, İslam, Hinduizm ve Budizm içindeki din bilginlerinden EI kavramının kendi inançlarındaki bakış açılarıyla örtüştüğünü duydum (Goleman, 2005).

Zamanla Sosyal ve Duygusal Öğrenme (social and emotional learning – SEL) biçiminde programlaştırılan EQ, 2002 yılında UNESCO'nun, SEL'i teşvik etmek için dünya çapında bir girişim başlatması ve 140 ülkedeki milli eğitim bakanlıklarına SEL'in uygulanmasına yönelik on temel ilkeyi içeren bir bildiri göndermesiyle tartışılmaz bir paradigma haline geldi. Baştan söylemek gerekir ki günümüzde EQ'nun bilimsel olarak geçerli olmadığı, üzerinde uzlaşılmış bir gerçekliktir. Bilimsel geçerliliği olmayan kendinden önceki kişilik, performans ve motivasyon kuramları gibi EQ ve onun öncesinde 1980'lerde gündeme gelmiş ve geliştirilmiş Çoklu Zekâ Kuramı da (Gardner,

1983)[79], kanıtsız, ampirik olmayan, kurgusal bir verimlilik arttırma çabasının sonuçlarıydı. Dahası, Duygusal Zekâ Kuramı da kendinden önceki zekâ parametreleri gibi, zekâ ve başarıyı büyük oranda genetik kodlara ve hatta ırksal köklere indirgemekte ve adil olmayan bir sistemi ve toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştırmaya devam etmekteydi. Bu zekâ testleri bireyin psikolojisinin çağdaş eğitim sistemlerine erişimini ve işgücü piyasalarındaki başarısıyla ilgili yönleri ölçmektedir (Harden, 2021); dolayısıyla zekâ olarak adlandırılan tüm bu faktörler bütünü, kişinin genetik şansına, eğitim olanaklarına erişimine ve çalışma yaşamındaki uyumuna işaret etmektedir. Zekâ faktörlerinin çoğaltılması aslında aynı eksende dönüp duran işçinin işe uyumu ve çalışmaya dair yeteneğinin ölçülmesi doğrultusunda daraltılan ve bireyleri içine uydurmaya, uymayanları eleme gömleği olarak okunmalıdır. Zekâ testleri süreci yüz yıldır, Behçet Necatigilin'in "Boyum neden kısaldı / Ölçümü bodur terziler aldı" dizelerine benzemektedir. Bireyin benliği, piyasaya uyumlu olacak biçimde farklı biçimlerde ve defalarca ölçülse de, piyasanın duvarları içinde gitgide küçülmekte, en temelde rekabet ve girişimciliğe indirgenmekte, yalnızca pozitif duygulara izin verilmektedir. Han (2019: 88)'in de belirttiği üzere zekâ, bir sistemi izler, sisteme içkindir ve o tarihsel düzlemdeki sistem zekânın ne olduğunu belirler.

EQ'nun kariyer danışmanlığı ya da daha geniş ölçekte endüstri ve örgüt psikolojisindeki konumu ise, işçi seçimi ve performansın yönetilmesinde belirleyici parametre olmasında yatıyordu. Süregelen performans tahmini ve ölçüm problemleri için EQ kuramı bulunmaz bir araçlar bütünü sağlamıştı. Goleman ve arkadaşları tarafından

[79] Gardner, zekâyı çok boyutlu bir yapı olarak tanımlamıştı ve klasik zekâ tanımından farklı olarak sekiz farklı zekâ boyutu tanımlamıştı. Bu boyutlar şunlardır:

- Sözel-dilsel,
- Mantıksal-matematiksel,
- Görsel-uzamasal,
- Müziksel-ritmik,
- Bedensel-kinestetik,
- Sosyal,
- İçsel,
- Doğacı (Gardner, 1983).

yayınlanan “Bireylerde, Gruplarda ve Organizasyonlarda Duygusal Zekâ Nasıl Seçilir, Ölçülür ve Geliştirilir?” adlı kitapta, bu araçların öncül teorileri ve kullanım kılavuzları yer almakta; on beş model, yirmi iki yönerge ile çeşitli ölçüm stratejileri bulunmaktaydı (Goleman, vd.: 2001). 1922’den bu yana özel bir test merkezi olarak varlığını sürdüren Johnson O'Connor Araştırma Vakfı (The Johnson O’Connor Research Foundation), bu ölçüm ve stratejileri kullanarak yüz binlerce insanı kendilerine uygun doğru işlere yerleştirmek ve kariyerlerine yön vermek, “yeteneklerini” (“zekâlarını”) belirlemek için test etmişti.

2000’lerle birlikte şirketler tarafından kullanılan EQ’ya dayalı kariyer, performans ve işçi seçimi ölçek programlarının en yaygın biçimde kullanılanları kısaca şöyle özetlenebilir:

i. Duygusal Yeterlilik Envanteri (ECI)

ii. PASAT Satış Yetkinlikleri Envanteri

iii. Duygusal Zekâ Değerlendirmesi (360 Derece Değerlendirme olarak da bilinmektedir (2001)

iv. Duygusal ve Sosyal Yeterlilik Envanteri (ESCI)

v. 16PF Kişilik Envanteri

vi. Büyük Beş Faktör Modeli

Ölçeklerin çoğunun uygulanması 25-30 dakika kadar sürmekle birlikte 100-200 arası madde içermekte ve hepsi öz bildirime dayanmaktadır. Genel faktörleri pozitif psikoloji temelli olumlu yaklaşım olmak üzere; adaptasyon, duygusal uyum, motivasyon, sosyal kontrol, duygusal denge, özgüven, öz farkındalık, takım çalışması, adanmışlık, girişim, rekabet maddeleri ölçülen önemli özelliklerdir. Bu temel ölçek programlarının çekirdeği aynı kalacak şekilde onlarca versiyonu geliştirilmiş ve farklı ülkelerce uyarlanmıştır.

1996 yılında, maneviyat ve çalışma hayatını dengelemeyi amaçladığını iddia eden Fetzer Enstitüsü'nün (kuruluş 1962) desteğiyle, işyerinde duygusal zekâ hakkında bilinenleri incelemek ve bir araya getirmek amacıyla kurulan Organizasyonlarda Duygusal Zekâ Araştırmaları Konsorsiyumu (CREIO), web sayfasında duygusal zekâ ve işgücü ilişkili güncel olarak on üç ölçeği erişime açık bulundurmaktadır. Bu ölçekler şunladır:

- Duygusal Sermaye Raporu (ERC)
- Duygusal Bölüm Envanteri (EQ-i)
- Duygusal ve Sosyal Yeterlilik Envanteri (ECSI)
- Duygusal ve Sosyal Yeterlilik Envanteri - U
- Cenevre Duygusal Yeterlilik Testi (GECo)
- Genos Duygusal Zekâ Envanteri
- Mayer-Salovey-Caruso EI Testi (MSCEIT)
- Schutte Kişisel Rapor Duygusal Zekâ Testi
- Altı Saniyelik Duygusal Zekâ Değerlendirmesi (SEI)
- Duygusal Zekâ Ekibi (TEI)
- Özellik Duygusal Zekâ Anketi (TEIQue)
- Çalışma Grubu Duygusal Zekâ Profili
- Wong'un Duygusal Zekâ Ölçeği

Benliğin, yaşamın ve insana dair tüm içsel niteliklerin ölçüm kalemine dönüşmesi, piyasalaştırılması ve işletme mekanizmasının psişeyi kontrol altına alması, 1980 ile başlayan kuşatmada bu noktalara varmıştır. Kariyer Danışmanlığı ve Duygusal Zekâ yaklaşımları da öncülleri gibi bireyleri toplumdan ve toplumsal bağlarından azade, tarihsiz, evrensel bir yapı içinde ele almakta ve yalnızca iş verimliliği hedeflemektedir. Özellikle en temel dinamiklerinden birinin bireylere "iş bulmayı öğretmek" olduğu kariyer danışmanlığı, politik ve ekonomik yapısal sorunlara asla temas etmez. Kişiler için hayat boyu sürecek bir kariyer gelişimi öngörür ve ABD'li meşhur motivasyon antrenörü Tony Robbins'in "sonsuz sürekli gelişme" dediği ve CANI (constant never ending improvement) olarak kısalttığı teknikle bütünleşir. Dahası, evrensel ve küresel bir

çerçeve çizen ve bunu vurgulayan (bakınız, Van Esbroeck ve Athanasou, 2008: 1; Leung, 2008: 115) ancak işsizliğin toplumsal ve ekonomik sebep ve sonuçlarını göz ardı eden, hatta bunların üzerini bilinçli bir biçimde örten bir ideolojinin temsilcisidir.

5.8.4. Yeni Gözetim Teknikleri: Biyopolitikadan Psikopolitikaya

1980 sonrası neoliberal dönüşüm ve finans kapitalizmi ile birlikte, gözetim teknikleri ve denetim politikaları da dönüşüme uğradı. Byung-Chul Han, neoliberalizmin üretici güç olarak Psyche'yi ele aldığını ve kapitalizmin beden politikalarının neoliberalizmle birlikte psikopolitikaya evrildiğini, sömürülenin Psyche olduğunu belirtmektedir (Han, 2019: 32). Han'a göre neoliberal psikopolitika, psikolojik programlama ve yönlendirme aracılığıyla var olan düzene sabitlik ve süreklilik kazandıran bir tahakküm tekniğidir (2019: 84). Han'ın psikopolitikayı diğer disiplin tekniklerinden ayırt ettiği nokta, tam da yukarıda tartışılan pozitif psikoloji ideolojisine tekabül eder; Han'a göre psikopolitikaya *pozitiflik* hâkimdir (Han, 2019: 43). Bu çalışmanın yazarı, Han'ın vurguladığı gibi, psikopolitikanın ortaya çıkışında çok keskin bir dönem olduğuna katılmamaktadır; ancak dönüşüm olduğu su götürmezdir. Han, bu keskin tarihlendirmesinde, psikopolitikanın davranışı daha öncekinin aksine engellemeye değil tahmin etmeye çalıştığını öne sürer. Oysa tartışıldığı gibi psikolojinin denetim ve kontrol tekniklerinin tümü bunu yapmaya çalışmıştır; pozitifliğe vurgu ve pozitif benlik üretimleri teknik araçların dönüşümlerini göstermektedir.

Foucault'nun insan sermayesi yaklaşımına dair belirttiği üzere insanın daha önce ekonomik bir dinamik olarak ele alınmayan özelliklerinin de bir sermaye kalemine dönüşmesiyle atılan adımlar, psikolojinin her benliği bir girişime ve arzu edilen sermayeye dönüştürme yöntemleriyle sürdürülmüştür. İşgücü denetimi doğrudan çalışanların benliklerinin bir parçası haline getirilmekte ve psişeye yerleşmektedir;

davranışı tahmin ve kontrol sürecine ek olarak psişeyi inşa ve kontrol sürecine geçildiği söylenebilir. Finans kapitalizmi işçisinin proje ve hatta bir girişim haline gelen benliği başlı başına işgücü denetiminin kendisini oluşturmaktadır. Patronların ya da yöneticilerin ellerinde kronometre ile onları kontrol etmedikleri, ancak bireysel girişim, yatırım ve gelir ile kendi girişimi açısından davranış olarak devasa bir makineye bağladıkları bir sistemdir bu (Foucault, 2008: 230). 2000 sonrasının bireyi küresel piyasa ekonomisinde oyunun kurallarına göre kendi kendini inşa etmek zorunda kalırken kendi içsel gözetimini de inşa etmiş olmaktadır.

Teknolojik ilerleme ve dijital çağ sayesinde ise Bentham'ın tasarımının çok daha ileri boyutlu gözetim teknikleri 2000'li yılların sonundan itibaren toplumsal kontrol ve emeğin denetimine yönelik tarihte yerini aldı ve günden güne geliştirilmeye devam ediliyor. Standing'in Shenzenizm olarak adlandırdığı yapı bunlardan yalnızca biri:

> Shenzen'de altı milyon işçi kameralarla izleniyor ve davranış ve karakterlerinin bilgileri ABD ordusunun geliştirdiği teknolojilere dayalı veri bankalarına yerleştiriliyor. Shenzenizm, davranışsal teşvikler ve cezalar üzerinden istenmeyen kişilerin belirlenip ayıklanması amacıyla kullanılan görsel gözetimi, verilerin gözetim altına alınması metoduyla bir araya getiriyor (Standing, 2020: 223).

Gözetim mekanizması firmaların işçi alma, çalışan disiplini ve işten çıkarma süreçlerinde de yoğun olarak kullanılıyor. Psikoloji de gözetim aygıtına uygun benlik inşası, benliğin sunumu ve davranış biçimlerini belirlemede bu denklemin önemli bir tarafı durumunda. Karakter ve kişilik testleri ile analizleri, sosyal medya ağları ve internet kullanımı üzerinden de yürütülüyor ve şirketler tarafından bu araştırmalara önemli meblağlar harcanıyor. Gözetim daha doğrudan, bireysel ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına nüfuz etmeye devam ediyor.

Gözetim ve denetlemenin bir diğer biçimi Nicelikleştirilmiş Benlik (Quantified Self) Uluslararası Topluluğuna atıfta kendini göstermektedir. Ölçülmüş kişisel uygulamalar, genellikle fiziksel, zihinsel ve duygusal performansı iyileştirme hedefiyle, teknolojiyi ve

veri edinimini günlük hayata dâhil eden yaşam günlüğü uygulaması ve diğer eğilimlerle örtüşmektedir. Fitbit gibi giyilebilir fitness takip cihazları, Apple saatler gibi teknolojik araçlar sayesinde "kendi kendini izlemek" kitlesel bir durum ve birçok çalışan için zorunluluk haline gelmektedir. Nicelikleştirilmiş Benlik hareketinin sloganı "sayılar üzerinden kendini tanıma" (Self Knowledge through Numbers), benlikleri sayılara indirgeyen ölçüm çılgınlığının en teknolojik biçimi durumundadır. İnsan sayı değildir ancak bu sayıların her biri işgücü süreci için verimliliktir. Kendini izlemek bir öz-gözetleme biçimine dönüşmüş durumdadır.

SONUÇ

Yönetim olgularının tümünde olduğu gibi psikoloji teori ve pratiklerinin de politik, toplumsal, tarihsel ve ekonomik temelleri vardır.

Psikolojinin bir disiplin niteliği kazandığı 19. yüzyıldan itibaren yönetim ile güçlü bir araçsal ilişkisi bulunmaktadır. Sanayi kapitalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte sermaye sınıfı ve siyasi iktidarlar tarafından işgücü denetimi ve toplumsal kontrolü sağlamanın yeni yolları aranmış, psikoloji bir disiplin ve araçlar bütünü olarak bu ihtiyaçlara yanıt vermiştir.

Fabrika sisteminde somutlaşan yeni üretim biçiminde verimliliği artırmak ve sistemin sürekliliğini sağlamak için, önceki çağların doğrudan ve despotik denetim yöntemlerinin yerini rasyonelleştirilmiş bilimsel yönetim almıştır. Bilimsel yönetimle eş zamanlı ve ona işgücü verimliliğini artırma ile rasyonaliteyi meşrulaştırma vaatleri sunarak psikoloji disiplini, insan zihninin evrensel yasalarını ortaya koyma çabasına girişmiştir. Davranışı tahmin edebilme, davranışa müdahale edebilme ve bu iki beklentinin dayandırıldığı ölçümler yaparak insan varoluşunu sayısal verilere indirgeme örüntüsü psikolojiyi evrensel doğrunun tanımını yapabilecek bir bilim mertebesine yerleştirmiştir. Ancak evrensel doğrunun ekonomik düzlem, tarihsel dönüşümler, kapitalizmin krizleri, toplumsal dinamikler etkisiyle değişken ve çok boyutlu olabileceği psikolojinin hesaba katmadığı en önemli hakikat olagelmiştir.

Tezde ortaya koyulduğu üzere, ABD psikolojisinin egemen söylemi, nesnel bilimden uzak olmakla birlikte statükonun sürdürülmesi için değerler, paradigmalar ve kapitalizmin yapısal krizleri karşısında toplumsal ve siyasi değişimi önlemeye yönelik reçeteler üretmiştir. Bu reçeteler yalnızca araçlar ve pratikler kümesi şeklinde kalmamış, psikoloji, ideoloji üretimiyle de yönetimselliğin önemli parçalarından biri olmuştur.

Psikolojinin ürettiği ideoloji ve paradigmalar hâkim yönetim ideolojisiyle uyumlu, onu besleyen, hükümet politikalarında ve sermaye sınıfının yönetim pratiklerinde somut bir biçimde görülebilen, soyut olarak da kültürel ve toplumsal yaşam biçimlerindeki değişimlerde gözlemlenen olgulardır. Psikoloji, bilim adına faaliyette bulunurken ve paradigma üretirken, amacı her zaman birey ve toplum refahını arttırmak olmayan kapitalizme içkin yönetsel politikaları rasyonelleştirmek için kullanılmıştır (Prilleltensky, 1989: 796).

Psikolojinin bir bilim olarak kapitalizmin sürdürülmesindeki araçsal konumu, son derece bilinçli bir tercihin sonucu değildir; psikolojinin nihai varlık amacı işgücü denetimini ve toplumsal kontrolü sağlamak da değildir. Ancak tarihsel kuruluş biçimi neticesinde mevcut üretim biçimini sorgulamak yerine onun sürdürülmesi için araçlar üretmek ve soyutlandığı toplumsal ve politik koşullara kör kalması nedeniyle inceleme nesnesi olarak yalnızca bir zihinden oluşan tarihsiz bir varlık olarak insanı almak, ana akım psikolojiyi kendi büyük çaresizliğine hapsetmiştir. 20. yüzyılın mucizevi bilimi yeni psikoloji, kuruluş elementlerinin pragmatizm, işlevselcilik, pür deneycilik olması ve asıl olarak sermaye sınıfının hamiliğinde, onun için ve onun finansmanıyla gelişmesi nedeniyle bu büyük çaresizliğini inşa etmiştir. Fransa'da psikolojinin tarihsel gelişimi somut bir örnek olarak kamu gücüne yaslanan ve toplum için, toplumsal olanın belirleyici olduğu, bireysel ölçümlerin ötesinde politik dönüşüm arzusu ve çabası barındıran bir psikolojinin mümkünlüğünü göstermektedir.

Bu tezde psikoloji bir bütün olarak reddedilmemekte, aksine psikolojinin toplumsal bağların yeniden kurulması, nesne değil özne olan insan anlayışının geri kazanılması için büyük umutlar ve politikalar barındırdığı düşünülmektedir. Mevcut çalışma tarihsel bir inceleme olduğu kadar güncelin durumunu ve geleceğin olasılıklarını da sunmaktadır. Güncelin psikoloji paradigması piyasaya uyumlu bireyselliği geçerli kılarak somut haklar talep eden bireylere "let them mediate – anın içinde olsunlar" önerisinde bulunmakta,

toplumsal kontrolün sürekliliğini de neoliberalizmin uyum üretme bilimi olarak sağlamaktadır. Oysa geleceğin olasılıkları içinde başka bir psikoloji yer almaktadır. İnsanı tarihsel ve maddi koşulları içinde ele alan, insan var oluşunun kişiliğin, zekânın ya da herhangi bir özelliğin sayısal indirgenmesinden çok daha fazlasını ifade ettiğini kabul eden, felsefi temellerine yeniden tutunan, nihayetinde insana anlamı geri veren bir psikoloji mümkündür. Bu psikolojinin kuram ve pratiklerinin üretilmesi bir seçenekten ziyade hem güncel bir ihtiyaç hem de etik ve politik bir sorumluluktur.

1990'lı yılların sonunda bir grup psikolog tarafından teorize edilen ve 2010'lar ile birlikte dünya genelinde daha bilinir hale gelen Eleştirel Psikoloji akımı, psikolojiyi özgürleşme ve toplumsal adaleti sağlama için bir araç haline getirme amacıyla ortaya çıkmış ve değişime yönelik ihtiyacı vurgulayan önemli bir oluşumdur (Fox, Prilleltensky ve Austin, 2012). Eleştirel Psikoloji yaklaşımı, ana akım psikolojinin baskınlığı dışında bir yol açan, toplumsal kurumları yeniden icat etmeye çağıran, toplumsal dayanışma ve direnişin önemine vurgu yapan kıymetli bir düşünüş alanı sunmaktadır. Bu tez bu yaklaşıma yakın olarak değişime olan ihtiyacı ön plana koymakla birlikte, bu değişimin nasıl ortaya çıkarılabileceğini kristalleştirebilme yolunda nesnel hakikatlere dayanan, mevcut durum ile tarihsel olan arasında nedensel bağlantıları gözler önüne süren bir çalışma olarak okunduğu müddetçe kıymetli olacaktır.

Ana akım psikoloji mevcut haliyle, statükoyu korumanın ötesine geçemediği için çatırdamakta, bireysel ve toplumsal krizlere çözümler sunmanın çok gerisinde bulunmaktadır. Güncel durumun bizlere gösterdiği gerçeklik, gelir eşitsizliği, işsizlik, güvencesizlik ve yabancılaşma gibi yapısal sorunlar çözülmedikçe psikolojik bir iyi oluş halinden de bahsedemeyecek olmamızdır. 2023 yılının Ağustos ayında Time'da yayınlanan bir makalenin verdiği bilgilere göre yaklaşık sekiz ABD yurttaşından biri antidepresan kullanmakta, beş kişiden biri yakın zamanda psikolojik yardım almaktadır. JAMA Sağlık Forumu'nda yapılan bir araştırmaya göre, yakın geçmişte (2019'dan

2022'ye kadar) ticari sigortası olan milyonlarca ABD'li yetişkin arasında ruh sağlığı hizmetlerinin kullanımı neredeyse % 40 artmış durumdadır. Dahası, intihar oranlarının 2000'den bu yana yaklaşık % 30 arttığı, ABD'deki yetişkinlerin neredeyse üçte birinin, 2019'dakinin kabaca üç katı kadar, depresyon veya anksiyete belirtileri bildirdiği ve yaklaşık 25 yetişkinden birinin bipolar bozukluk veya bipolar bozukluk gibi ciddi bir akıl hastalığıyla tanılandığı belirtilmektedir.

Türkiye'de de durum farklı değildir. Sağlık Bakanlığı'nın yayınladığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2021'de yer alan verilere göre 2010 ile 2021 yılları arasında antidepresan kullanımı % 57 oranında artmıştır (2023: 199); son iki yıllık artışın boyutları ise bilinmemektedir. TÜİK 2022 Ölüm İstatistikleri verileri de 2017-2021 yılları arasında intihar hızında önemli bir artış yaşandığını, intihar edenler arasında yükseköğretim mezunlarının oranının arttığını ve intihar nedenlerinin ikinci sırasında geçim sıkıntısı ve ekonomik güçlüklerin yer aldığını bildirmektedir. Türkiye Psikiyatri Derneği, Türk Psikologlar Derneği ve onlarla birlikte üç meslek derneğinin 2 Kasım 2023 tarihinde ortak yayınladığı İntihar Önlenebilir: Şimdi Harekete Geçmeliyiz başlıklı bildiride, son haftalarda görülen genç intiharlarına dikkat çekilmekte, gençlerin barınma, beslenme gibi temel yaşam ihtiyaçlarının karşılanacağı, ekonomik ve sosyal olarak desteklenebileceği uygulamalar yapılması için çağrıda bulunulmaktadır.

Psikoloji disiplininin, kuramsal ve yöntemsel paradigmalarını değiştirmeden mevcut sorunlara çözüm üretmesi mümkün değildir. Aksine, tezde ortaya koyulduğu üzere yönetim ve iktidar ilişkilerinin bir aracı, düzenin sürdürücüsü olduğu müddetçe ekonomik ve politik sorunları psikolojikleştirmeye, toplumsal olanın sorumluluğunu ve çözümünü bireye yüklemeye ve kabaca mindfulness, finans terapisi, BDT paket programları ve anda ya da akışta kalma satmaya devam edecektir.

Bu tezde yönetim ve psikoloji arasındaki konvansiyonel ilişki tartışmaya açılmış, Yönetim Psikolojisi alanının tarihsel örüntüsü ile güncele uzanan dinamikleri ve

psikolojinin doğrudan bir yönetim aracı olduğu ortaya koyulmuştur. Tezin hem yönetim bilimi hem psikoloji araştırmacılarına fikirler sunması, benzer çalışmaların artması ve politik ve toplumsal insanın öznesi olduğu, sınıf yönetimi gerçekliğine siyasetten arınmışlık maskesiyle kör kalmayan bir psikoloji tahayyülünü ortaya koyabilmesi umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Achilles, P. S., (1937), "The Rôle of the Psychological Corporation in Applied Psychology", **The American Journal of Psychology**, Cilt: 50, Golden Jubilee 1887-1937, Sayı: 1/4, s. 229-247.

Achor, S., (2010), **The Happiness Advantage: The Seven Principles of Positive Psychology That Fuel Success and Performance at Work**, New York, Random House.

Ackerman, C. E., Warren, M. A., Donaldson, S. I., (2018), "Scaling The Heights of Positive Psychology: A Systematic Review of Measurement Scales", **International Journal of Wellbeing,** Cilt: 8, Sayı: 2, s. 1-21, doi:10.5502/ijw.v8i2.734.

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., Sanford, N. R., (1950), **The Authoritarian Personality,** The American Jewish Comittee Social Studies Series: Publication No. III.

Adorno, T. W., (2014), **Minima Moralia**, 8. Basım, çev.: O. Koçak, A. Doğukan, İstanbul, Metis, (1951).

Agamben, G., (2017), **Kutsal İnsan**, 3. Basım, çev.: İ. Türkmen, İstanbul, Ayrıntı.

Ahmed, S., (2015), **Duyguların Kültürel Politikası**, çev.: S. Komut, İstanbul, Sel.

Alexandridis, A., (2023), "Baba Katli ve Çocuk Katli", **Oidipus Psikomitoloji: Psikanalitik ve Klinik Yorumlar**, yay. haz.: M. B. Saydam, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 99-104.

Allport, F. H., (1919), "Behavior and Experiment in Social Psychology", **The Journal of Abnormal Psychology**, Cilt: 14, Sayı: 5, s. 297–306, doi:10.1037/h0073020.

Amar, J., (1910), **Le Rendement de la Machine Humaine**, Paris, Baillère.

American Management Review (1923), Cilt: 12, s. 3-6.

American Psychiatric Association, (2022), **The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition: DSM-5,** Washington, American Psychiatric Publishing.

American Psychological Association, (1894), The First Annual Meeting (1892).

American Psychological Association, (1947), "Recommended Graduate Training Program in Clinical Psychology", **American Psychologist**, Cilt: 2, s. 539-558.

Angell, J. R., (1907), "The Province of Functional Psychology", **Psychological Review**, Cilt: 14, s. 61-91.

APA Dictionary of Psychology, (2015), Gary R. VandenBos (Ed.), 2. Basım, Washington, American Psychological Association.

Archuleta, K. L., Burr, E.A., Dale, A. K., Canale, A., Danford, D., Rasure, E., Nelson, J., Williams, K., Schindler, K., Coffman, B., Horwitz, E., (2012), "What is Financial Therapy? Discovering the Mechanisms and Aspects of an Emerging Field", **Journal of Financial Therapy**, Cilt:3, Sayı: 2, s. 9, doi: 10.4148/jft.v3i2.1807.

Arendt, H., (2013), **İnsanlık Durumu**, 7. Basım, çev.: B. S. Şener, İstanbul, İletişim.

Aristotle, (1930), **De Anima**, çev.: J. A. Smith, Originally published in Ross, W. D. (Ed.) The works of Aristotle (vol. 3), Oxford, Clarendon Press. (MÖ. 350).

Aristoteles, (2014), **Politika**, 17. Basım, çev.: M. Tunçay, İstanbul, Remzi.

Arkonaç, S., (2001), **Sosyal Psikoloji**, 2. Basım, İstanbul, Alfa.

Arkonaç, S., (2015), **Psikolojide Bilginin Eleştirel Arka Planı,** İstanbul, Hiperlink.

Arkonaç, S., (2016), **İnsan İnsan İçinde**, İstanbul, Hiperlink.

Aron, L., Starr, K., (2017), **Halk İçin Psikoterapi: İlerici Bir Psikanalize Doğru**, çev.: E. Okan Gezmiş, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Auerbach, J., (2015), **Weapons of Democracy: Propaganda, Progressivism, and American Public Opinion,** Baltimore, Johns Hopkins University Press. (1954).

Avey, J. B., Reichard, R. J., Luthans, F., Mhatre, K. H., (2011), Meta-Analysis of The Impact of Positive Psychological Capital on Employee Attitudes, Behaviors and Performance. Human Resource Development Quarterly, Cilt: 22, Sayı: 2, s. 127–152, doi:10.1002/hrdq.20070.

Aydoğanoğlu, E., (2011), **Fabrikada Emek Denetimi**, İstanbul, Evrensel.

Ayman Güler, B., (2023), "Metodolojinin Serüveni", **Bilim ve Ütopya**, Sayı: 346, s. 12-31.

Bakker, E. W., (1935), **The Unemployed Man**, London, Nisbet and Co. Ltd.

Barker, J. R., (1993), "Tightening the Iron Cage: Concertive Control in Self-Managing Teams", **Administrative Science Quarterly**, Cilt: 38, Sayı: 3, s. 408-437, doi:10.2307/2393374.

Barley, S. R., Kunda, G., (1992), "Design and Devotion Surges of Rational and Normative Ideologies of Control in Managerial Discourse", **Administrative Science Quarterly**, Cilt: 37, Sayı: 3, s. 363-399.

Bartlett, T., (2014), "The Search for Psychology's Lost Boy", Chronicle of Higher Education, 60, B6–B10.

Baudelaire, C., (2011), **Paris Sıkıntısı**, 5. Basım, çev.: T. Yücel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bauldrillard, J., (2013), **Tüketim Toplumu**, 6. Basım, çev.: H. Deliceçaylı, F. Keskin, İstanbul, Ayrıntı.

Bauman, Z., Lyon, D., (2016), **Akışkan Gözetim**, 2. Basım, çev.:E. Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı.

Bauman, Z., (2018), **Bireyselleşmiş Toplum,** 4. Basım, çev.: Y. Alogan, İstanbul, Ayrıntı.

Beaud, M., (2021), **Kapitalizmin Tarihi 1500-2010**, 4. Basım, çev.: F. Başkaya, İstanbul, Yordam.

Beck, J. S., (2022), **Bilişsel Davranışçı Terapi: Temelleri ve Ötesi**, 2. Basım, çev. ed.: M. Şahin, Ankara, Nobel.

Beck, U., (1992), **Risk Society: Towards a New Modernity**, çev.: M. Ritter, London, Sage.

Becker, H. S., (2015), **Mesleğin İncelikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür?**, 2. Basım, çev.: B. Öztürk, G. Metin, H. E. Mescioğlu, L. Ünsaldı, Ş. Geniş, Ankara, Heretik.

Bellamy, E., (2011), **Geçmişe Bakış**, çev.: F. Yaraş, İstanbul, Say. (1887).

Benjamin, L. T., (2006), "Hugo Münsterberg's Attack on The Application of Scientific Psychology", **Journal of Applied Psychology**, Cilt: 91, Sayı: 2, s. 414–425. doi:10.1037/0021-9010.91.2.414.

Benjamin, L. T., Rogers, A. M., Rosenbaum, A., (1991), "CocaCola, Caffeine, and Mental Deficiency: Harry Hollingworth and The Chattanooga Trial of 1911", **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Cilt: 27, s. 42–55.

Benjamin, L. T., Jr., DeLeon, P. H., Freedheim, D. K., Vandenbos, G. R., (2003), "Psychology As A Profession", **Handbook of Psychology: History of Psychology**, ed.: D. K. Freedheim, Cilt: 1, New York, John Wiley & Sons, Inc, s. 27–45.

Bentham, J., (1995), **The Panopticon Writings**, ed.: M. Bozovic, London, Verso. (1757).

Bentham, J., Pease-Watkin, C., Werret, S., Çoban, B., Özarslan, Z., (2019), **Panoptikon: Gözün İktidarı**, 3. Basım,, çev.: B. Çoban, Z. Özarslan, İstanbul, Su.

Ben-David, J., Collins, R., (1966), "Social Factors in the Origins of a New Science: The Case of Psychology", **American Sociological Review**, Cilt: 31, Sayı: 4, s. 451-465.

Berger, J., (2016), **Görme Biçimleri**, 22. Basım, çev.: Y. Salman, Metis, İstanbul.

Bernstein, I., (1960), **The Lean Years**, Boston, Houghton Mifflin.

Billiard, I., (2002), "Les Pères Fondateurs De La Psychopathologie Du Travail En Butte À L'énigme Du Travail", **Cliniques Méditerranéennes**, Cilt: 2, Sayı: 66, s. 11-29, doi:10.3917/cm.066.0011.

Blanchard; K., Johnson, S., (1982), **The One Minute Manager**, New York, William Morrow and Co.

Blatter, J. T., (2014), **The Psychotechnics of Everyday Life: Hugo Münsterberg and the Politics of Applied Psychology, 1887-1917**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Cambridge, Massachusetts, Harvard University The Department of History of Science.

Blatter, J., (2015), "Screening the Psychological Laboratory: Hugo Münsterberg, Psychotechnics, and the Cinema, 1892–1916", **Science in Context**, Cilt: 28, Sayı: 1, s. 53–76.

Boring, E. G., (1965), "On The Subjectivity of Important Historical Dates: Leipzig 1879", **Journal of the History of the Behavioral Sciences,** Cilt: 1, Sayı: 1, s. 5–9.

Boltanski, L., Chiapello, E., (2007), **The New Spirit of Capitalism**, London, Verso.

Braeman, J., Bremner, R. H., Brody, D., (1968), "Introduction", **Change and Continuity in Twentieth-Century America: The 1920's**, ed.: J. Braeman, R. H. Bremner, D. Brody, Ohio, Ohio State University Press, s. vii-ix.

Braudel, F., (2015), **Kapitalizmin Kısa Tarihi,** 3. Basım**,** çev.: İ. Yerguz, İstanbul, Say.

Braverman, H., (2008), **Emek ve Tekelci Sermaye**, çev.: Ç. Çidamlı, İstanbul, Kalkedon.

Breland, K., Breland, M., (1961), "The Misbehavior of Organisms", **American Psychologist**, Cilt: 16, s. 681-684.

Brents, B. G., (1984), "Capitalism, Corporate Liberalism and Social Policy: The Origins of the Social Security Act of 1935", **Social Thought and Research**, doi:10.17161/str.1808.4963.

Brizon, P., (1977), **Emeğin ve Emekçilerin Tarihi,** çev.: C. Süreya, Ankara, Onur.

Brock, A.C., (2019), "History of the History of Psychology", ed.: W. Pickren, **Oxford Encyclopedia of the History of Psychology**, New York, Oxford University Press.

Brown, P., Macmillan, M. B., Meares, R., Van der Hart, O., (1996), "Janet and Freud: Revealing The Roots of Dynamic Psychiatry", **Australian and New Zealand Journal of Psychiatry**, Cilt: 30, Sayı: 4, s. 480-491, doi:10.3109/00048679609065021.

Bruce, K., Nyland, C., (2011), "Elton Mayo and the Deification of Human Relations", **Organization Studies**, Cilt: 32, Sayı: 3, s. 383-405, doi:10.1177/0170840610397478.

Bruno, G., (2009), "Film, Aesthetics, Science: Hugo Münsterberg's Laboratory of Moving Images", **Grey Room**, Sayı: 36, s. 88-113.

Budd, J. W., (2016), **Çalışma Düşüncesi**, çev.: F. Man, İstanbul, Ayrıntı.

Burawoy, M., (1978), "Toward a Marxist Theory of the Labor Process: Braverman and Beyond", **Politics & Society**, Cilt: 8, Sayı: 3-4, s. 247–312. doi:10.1177/003232927800800301.

Burger, J. M., (2006), **Kişilik,** çev.: İ. D. Erguvan Sarıoğlu, İstanbul, Kaknüs.

Burgess, A., (2017), **Otomatik Portakal**., 26. Basım, çev.: D. Körpe, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Burnham, J. C., (1960), "Psychiatry, Psychology and the Progressive Movement", **American Quarterly**, Cilt: 12, Sayı: 4, s. 457, doi:10.2307/2710328.

Burnham, J. C., (1968), "The New Psychology: From Narcissism to Social Control" **Change and Continuity in Twentieth-Century America: The 1920's**, ed.: J. Braeman, R. H. Bremner, D. Brody, Ohio, Ohio State University Press, s. 351-398.

Büker, N., (2021), "Bilişsel Film Teorisinin Bir Asırlık Geçmişi", **Sinemanın Teorisi**, ed.: S. Sert, İstanbul, Yordam, s. 13-36.

Cabanas, E., Illouz, E., (2023), **Mutlu Yurttaş İmalatı**, çev.: T. Göbekçin, İstanbul, İletişim.

Cabanas, E., Sánchez-González, J.C., (2016), "Inverting The Pyramid of Needs: Positive Psychology's New Order for Labor Success", **Psicothema**, Cilt: 28, Sayı: 2, s. 107-113, doi:10.7334/psicothema2015.267.

Campbell, J., (2017), **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**. çev.: S. Gürses, İstanbul, İthaki.

Canovan, M., (2013), "Önsöz", **İnsanlık Durumu**, 7. Basım, çev.: B. S. Şener, İstanbul, İletişim.

Cantril, H., Allport, G., (1935), **Psychology of Radio**, New York, Harper & Brothers.

Cardy, R. L., Selvarajan, T. T., (2001), "Management Intrventions", **Handbook of Industrial, Work & Organizational Psychology: Volume 2: Organizational Psychology**, ed.: N. Anderson, D. S. Ones, H. Kepir Sinangil, C. Viswesvaran, London, Sage, s. 346-376.

Carey, A., (1967), "The Hawthorne Studies: A Radical Criticism", **American Sociological Review**, Cilt: 32, Sayı: 3, s. 403-416, doi:10.2307/2091087.

Carroy, J., Plas, R., (1996), "The Origins of French Experimental Psychology: Experiment and Experimentalism", **History of the Human Science**, Cilt: 9, Sayı, 1, s.73-84.

Castel, R., (2019), **Ücretli Çalışmanın Tarihçesi**, çev.: I. Ergüden, 2. Basım, İstanbul, İletişim.

Cattell, J. M., (1888), "The Psychological Laboratory at Leipsic", **Mind**, Cilt: 13, s. 37-51.

Cattell, J. M., (1890), "Mental Tests and Measurements", **Mind**, Cilt: 15, s. 373-381.

Cattell, J. M., (1922), "The Psychological Corporation", **Science**, Cilt: 55, Sayı, 1416, s. 169-171, doi: 10.1126/science.55.1416.169.

Cattell, J. M., (1928), "Early Psychological Laboratories", **Science**, Cilt: 67, s. 543- 548.

Cevizci, A., (2005), **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, 6. Basım, İstanbul, Paradigma.

Ceyhun Özdemir, B., Oral, N., (2023), **Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri**, 7 Basım, Ankara, Gazi.

Clot, Y., (1995), **Le Travail Sans L'homme? Pour Une Psychologie Des Milieux De Travail Et De Vie,** Paris, La Découverte.

Coleman, J., (2006), **The Tavistock Institute of Human Relations: Shaping the Moral, Spiritual, Cultural, Political and Economic Decline of the United States of America**, Utah, Global Review Publications.

Cousin, V., (1828), **Cours de Philosophie**, Paris, Pichon et Didier.

Cronbach, L. J., (1957), "The Two Disciplines of Scientific Psychology", **American Psychologist**, Cilt: 12, s. 671-684.

Cullen, D. O., (1992), **A New Way of Statecraft: The Career of Elton Mayo and The Development of The Social Sciences in America, 1920-1940,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Texas, University of Texas.

Çağlayan, S., Bayrakçı, O., (2016), "Emek Süreçlerinde Denetim", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 39, s. 257-274.

David, D., Cristea, I., Hofmann, S. G., (2018), "Why Cognitive Behavioral Therapy Is the Current Gold Standard of Psychotherapy", **Frontiers in Psychiatry**, Cilt: 9, s. 1-3, doi:10.3389/fpsyt.2018.00004.

Danziger, K., (1979), "The Social Origins of Modern Psychology", **Psychology in a Social Context**, ed.: A. R. Buss, New York, Irvington, s.27–45.

Dardot, P., Laval, C., (2017), **The New Way of the World: On Neoliberal Society,** çev.: G. Elliott, New York, Verso.

Davies, W., (2018), **Mutluluk Endüstrisi**, çev.: M. Çavdar, İstanbul, Sel.

Davis, M., (2018), **Eski Tanrılar Yeni Bilmeceler Marx'ın Kayıp Teorisi**, 4. Basım, çev.: Ş. Alpagut, İstanbul, Yordam.

De Angelis, M., (2011), "Hayek, Bentham ve Küresel İş Makinesi: Fraktal-Panoptikon'un Ortaya Çıkışı", **Emek Tartışmaları**, ed.: A. C. Dinerstein, M. Neary, çev.: Ö. Yalçın, İstanbul, Otonom, s. 161-197.

De Gaulejac, V., (2013), **İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum,** çev.: Ö. Erbek, İstanbul, Ayrıntı.

De Varigny, M. H., (1894), "Le Laboratoire De Psychologie Expérimentale De L'Université De Madison", **Revue Scientifique**, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 624-629.

Deci, E. L., Ryan, R. M., (2014), "The Importance of Universal Psychological Needs for Understanding Motivation in the Workplace", **The Oxford Handbook of Work Engagement, Motivation, and Self-Determination Theory**, ed.: M. Gagné, Oxford, Oxford University Press, s.13-32.

Deleuze, G., (2011), Denetim Toplumları, çev.: U. Baker, https://www.e-skop.com/skopbulten/pasajlar-denetim-toplumlari/391 (erişim tarihi: 26.08.2023).

Deleuze, G., Guattari, F., (2014), **Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1,** 2. Basım, çev.: F. Ege, H. Erdoğan, M. Yiğitalp, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları. (1973).

Demir, R., Türk, F., (2020), "Pozitif Psikoloji: Tarihçe, Temel Kavramlar, Terapötik Süreç, Eleştiriler ve Katkılar", **Humanistic Perspective**, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 108-125.

Dennis, P. M., (2011), "Press coverage of the new psychology by the New York Times during the Progressive Era", **History of Psychology**, Cilt: 14, Sayı: 2, s. 113–136, doi:10.1037/a0021985.

Derksen, M. (2014), "Turning Men into Machines? Scientific Management, Industrial Psychology, and the 'Human Factor' ", **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Cilt: 50, Sayı: 2, s. 148-165, doi:10.1002/jhbs.21650.

Dewey, J., (1884), "The New Psychology", **Andover Review**, Cilt: 2, s. 278-289.

Dickens, C., (2022), **Bir Noel Şarkısı**, 5. Basım, çev.: Ç. Eriş, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (1843).

Dicks, H. V., (1970), **Fifty Years of the Tavistock Clinic**, London, Routledge.

Dikmen, A. A., (2013), **Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan**, 2. Basım, Ankara, Pratika.

Dikmen, A. A., (2011), "Standart Üründen Marka Standardizasyonuna", **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, 5. Basım, der.: A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, İstanbul, İletişim, s. 517-540.

Dikmen, Ahmet Alpay, (2010), "Hangisi Daha Modern: Bürokrasi Mi Piyasa Mı?", **Prof. Dr. Kurthan Fişek İçin Yönetim Üzerine**, yay. haz.: İ. Özkal Sayan, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 61-75.

Domhoff, G., (1970), **The Higher Circles**, New York, Random House.

Domhoff, G., (1990), **The Power Elite and The State: How Policy is Made in America**. New York, Walter de Gruyter, Inc.

Donald K. F., Irving B. W., (2003), **Handbook of Psychology: Volume 1, History of Psychology.** John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.

Double, D. B., (2006), "Critical Psychiatry: Challenging the Biomedical Dominance of Psychiatry", **Critical Psychiatry: The Limits of Madness**, ed.: D. B. Double, New York, Palgrave Macmillan, s. 3-15.

Double, D. B. (2006), "Historical Perspectives on Anti-psychiatry", **Critical Psychiatry: The Limits of Madness,** ed.: D. B. Double, New York, Palgrave Macmillan, s. 19-39.

Dreyfus, F., (2007), **Bürokrasinin İcadı Fransa, Büyük Britanya ve ABD'de Devlete Hizmet Etmek,** çev.: I. Ergüden, İstanbul, İletişim.

Dullien, S., Kotte, D. J., Marquez, A., Priewe, J., (2010), "Introduction", **The Financial and Economic Crisis of 2008-2009 and Developing Countries**, ed.: S. Dullien, D. J. Kotte, A. Márquez, J. Priewe, New York, United Nations Publications, s. 1-14.

Durrive, B., Saraceno, M., Vatin, F., (2019), **Entretien avec François Vatin**, e-Phaïstos, http://journals.openedition.org/ephaistos/4518 (erişim tarihi, 11.03.2020).

Edwards, P, (2016), "Human Relations: The first 10 years, 1947–1956", **Human Relations**, s. 1-4, doi: 10.1177/0018726716635058.

Edwards, R., (1979), **Contested Terrain: The Transformation of the Workplace in the Twentieth Century**, New York, Basic Books, Inc.

Engels, F., (2016). "Önsöz", **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i**, çev.: E. Özalp, İstanbul, Yordam, s. 14-16. (1885).

Erhat, A., (1996), **Mitoloji Sözlüğü**, 6. Basım, İstanbul, Remzi.

Ersoy-Kart, M., Pişkin, M., Arslan, M., (2017), "Örgütsel İhbar Ölçekleri Bataryası: Uyarlama Çalışması", **Yönetim ve Çalışma Dergisi**, Cilt: 1, Sayı : 1, s. 23-42.

Erten, Y., (2023), "Oidipus ve Yaşlılık", **Oidipus Psikomitoloji: Psikanalitik ve Klinik Yorumlar**, yay. haz.: M. B. Saydam, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 117-132.

Ertürk, E. M., (2017), "Bilimsel Psikolojinin Tarihsel Süreci Üzerine", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt: 7, Sayı: 14, s. 161-180.

Faggen, R., (2018), "Giriş", **Guguk Kuşu**, çev.: D. Akın, İstanbul, Nemesis, s. 7-28.

Fancher, R. E., Rutherford, A., (2017), **Pioneers of Psychology: A History**, 5. Basım, New York, W. W. Norton & Company, Inc.

Fanon, F., (2014), **Yeryüzünün Lanetlileri**, 3. Basım, çev.: Ş. Süer, İstanbul, Versus. (1961).

Farr, R. M., (1996), **The Roots of Modern Social Psychology 1872-1954**, Oxford, Blackwell.

Faulkner, N., (2016), **Marksist Dünya Tarihi-Neandertallerden Neoliberallere**, 3. Basım, çev.: T. Öncel, İstanbul, Yordam.

Federici, S., (2014), **Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim,** çev.: Ö. Karakaş, İstanbul, Otonom.

Fernberger, S. W., (1932), "The American Psychological Association: A historical Summary 1892-1930", **Psychological Bulletin**, Cilt: 29, s. 1-89.

Fink, M., (1999), **Electroshock: Restoring the Mind**, Oxford, Oxford University Press.

Fink, M., (2000), "Electroshock Revisited", **American Scientist**, Cilt: 88, Sayı: 2, s. 162-167.

Fisher, D., (1983), "The Role of Philanthropic Foundations in the Reproduction and Production of Hegemony: Rockefeller Foundations and the Social Sciences", **Sociology**, Cilt: 17, Sayı: 2, s. 206–233, doi:10.1177/0038038583017002004.

Fişek, K., (2012), **Yönetim**, 4. Basım, Ankara, Kilit.

Fite, W., (1904), "Herbert Spencer as a Philosopher. The Journal of Philosophy", **Psychology and Scientific Methods**, Cilt: 1, Sayı: 11, s. 288-293.

Flaubert, G., (2017), **Madame Bovary,** 13. Basım, çev.: N. Ataç, S. E. Siyavuşgil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (1856).

Forman, M., (1975), **One Flew Over the Cuckoo's Nest,** United Artists, Warner Bros. Home Entertainment.

Foster, J. B., (2008), "Yeni Baskıya Giriş", Emek ve Tekelci Sermaye, çev.: Ç. Çidamlı, İstanbul, Kalkedon, s.7-25.

Foucault, M., (2002), **Kliniğin Doğuşu: Tıbbi Algının Arkeolojisi**, çev.: Ş. Ünsaldı, İstanbul, Epos.

Foucault, M., (2008), **The Birth of Biopolitics**, çev.: G. Burchell, New York, Palgrave Macmillan.

Foucault, M., (2009), **Security, Territory, Population – Lectures at The College de France, 1977-1978**, çev.: G. Burchell, New York, Palgrave Macmillan.

Foucault, M., (2012), **İktidarın Gözü: Seçme Yazılar 4**, 3. Basım, çev.: I. Ergüden, İstanbul, Ayrıntı.

Foucault, M., (2013), **Hapishanenin Doğuşu,** 5. Basım, çev.: M. A. Kılıçbay, İstanbul, Ayrıntı.

Foucault, M., (2015a), **Deliliğin Tarihi**, 6. Basım, çev.: M. A. Kılıçbay, Ankara, İmge.

Fouacult, M., (2015b), **Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3**, 4. Basım, çev.: Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı.

Fox, D., Prilleltensky, I., Austin, S., (2012), **Eleştirel Psikoloji**, yay. haz.: G. Kayacı Sevinç, İ. Demirok, B. Gürsel, İtsanbul, Ayrıntı.

Fraser, N., (2017), "İlerici Neoliberalizme Karşı Gerici Popülizm: Bir Hobson Seçimi", **Büyük Gerileme**, yay. haz.: H. Geiselberger, İstanbul, Metis, s. 59-68.

Freud, S., (1910), "The Origin and Development of Psychoanalysis", **The American Journal of Psychology**, Cilt: 21, Sayı: 2, s. 181-218.

Friedman, A., (1986), "Developing The Managerial Strategies Approach to The Labour Process", **Capital & Class**, Cilt: 10, Sayı: 3, s. 97–124, doi:10.1177/030981688603000107.

Fridlund, A. J., Beck, H. P., Goldie, W. D., Irons, G., (2012), "Little Albert: A Neurologically Impaired Child", **History of Psychology**, Cilt: 15, Sayı: 4, s. 302-327, doi:10.1037/a0026720.

Fromm, E., (2010), **The Pathology of Normalcy**, New York, American Mental Health Foundation.

Fromm, E., (2016), **Özgürlükten Kaçış**, 2. Basım, çev.: Ş. Yeğin, İstanbul, Say. (1941)

Fuchs, A. H., Milar, K. S., (2003), "Psychology As A Science", **Handbook of Psychology: History of Psychology, Cilt: 1**, ed.: D. K. Freedheim, New York, Wiley, s. 1-26.

Furnham, A., Sadka, V., Brewin, C. R., (1992), "The Development of an Occupational Attributional Style Questionnaire", **Journal of Organizational Behavior**, Cilt: 13, Sayı: 1, s. 27-39.

Fülberth, G., (2018), **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, 6. Basım, çev.: S. Usta, İstanbul, Yordam.

Gambino, M. J., (2010), **Mental Health and Ideals of Citizenship: Patient Care at St. Elizabeths Hospital in Washington, D.C., 1903-1962**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Illinois, University of Illinois at Urbana-Champaign.

Gardner, H., (1983), **Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences**, New York, Basic Books.

Garvey, C. R, (1929), "List of American Psychology Laboratories", **Psychological Bulletin**, Cilt: 26, s. 652-660.

Gergen, J. K., (1973), "Social Psychology as History", **Journal of Personality and Social Psychology**, Cilt: 26, Sayı: 2, s. 309-320, doi: 10.1037/h0034436.

Gilbreth, L. M., (1914), **The Psychology of Management: The Function of the Mind in Determining, Teaching and Installing Methods of Least Waste**, New York, The Macmillan Company.

Gilman, C. P., (2019), **Kadınlar Ülkesi**, çev.: S. Özbay, İstanbul, Otonom, (1915).

Goethe, J. W., (2013), **Faust**, 2. Basım, çev.: İ. Cankorel, Ankara, Doğu Batı. (1829).

Goleman, D., (2005), **Emotional Intelligence**, New York, Bantam Books.

Goleman, D., Cherniss C., (2001), **The Emotionally Intelligent Workplace**, San Francisco: Jossey-Bass.

Goodney, C. F., (2016), **A History of Intelligence and "Intellectual Disability" The Shaping of Psychology in Early Modern Europe**, New York, Routledge.

Graeff, C. L., (1983), "The Situational Leadership Theory: A Critical View", **Academy of Management Review**, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 285–291, doi:10.5465/amr.1983.4284738.

Graham, L., (1995), **On the Line at Subaru-Isuzu: The Japanese Model and the American Worker**, New York, ILR Press.

Gramsci, A., (2011), **Hapishane Defterleri**, 6 Basım, çev.: A. Cemgil, İstanbul, Belge.

Greene, L., Burke, G., (2007), "Beyond Self-Actualization", **Journal of Health and Human Services Administration**, Cilt: 30, Sayı: 2, s. 116-128.

Griffith, C. R., (1921), "Some Neglected Aspects of A History of Psychology", **Psychological Monographs,** Cilt: 30, s. 17-29.

Griffith, C. R., (1922), "Contributions to The History of Psychology: 1916-1921", **Psychological Bulletin**, Cilt: 19, s. 411-428.

Griggs, R. A., (2015), "Psychology's Lost Boy: Will the Real Little Albert Please Stand Up?", **Teaching of Psychology**, Cilt: 42, Sayı: 1, s. 14-18, doi:10.1177/0098628314562668.

Gross, M. L., (1978), **The Psychological Society**, New York, Random House.

Grossman, J., **The Origin of the U.S. Department of Labor**. https://www.dol.gov/general/aboutdol/history/dolorigabridge (erişim tarihi: 23.02.2021).

Guillin, V., (2004), "Theodule Ribot's Ambiguous Positivism: Philosophical and Epistemological Strategies in The Founding of French Scientific Psychology", **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Cilt: 40, Sayı: 2, s. 165-181, doi:10.1002 /jhbs.20002.

Gulbenkian Komisyonu, (2014), **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Bir Rapor,** 10. Basım, çev.: Ş. Tekeli, İstanbul, Metis.

Gullickson, G. L., (2018), **Komün'ün Asi Kadınları**, çev.: İ. Bereketli Zafeirakopoulos, İstanbul, Yordam.

Gündoğdu, R., (2021), "Zekâ ve Yeteneğin Değerlendirilmesi", Psikolojik Testler İlkeler Uygulama ve Tanıtım, 3. Basım, ed.: Y. Yavuzer, Z. Karataş, Ankara, Pegem, s. 163-218.

Habermas, J., (1989), **Toward a Rational Society: Student Protest, Science, and Politics**, çev.: J. Shapiro, Boston: Beacon Press.

Hale, M., (1984), **Human Science and Social Order: Hugo Münsterberg and the Origins of Applied Psychology**, Philadelphia, Temple University Press.

Hall, G. S., (1885), "The New Psychology", **Andover Review**, Cilt: 3, s. 120-135,.

Hall, G. S., (1904), "The Unity of Mental Science", **Congress of Arts and Sciences, Universal Exposition, St. Louis**, ed.: H. J. Rogers, Cilt: 5 (1906), s. 577-589.

Hall, G. S., (1917), "Practical Relations Between Psychology and The War", **Journal of Applied Psychology**, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 9-16, doi:10.1037/h0070238.

Hall, G. S., (1923), **Life and Confessions of a Psychologist**, New York, D. Appleton and Company.

Han, B. C., (2019), **Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri,** 2. Basım, çev.: H. Barışcan, İstanbul, Metis.

Handke, P., (1987), "Lied vom Kindsein", **Der Himmel über Berlin**, yön.: W. Wenders, The Criterion Collection.

Harden, K. P., (2021), **The Genetic Lottery: Why DNA Matters for Social Equality,** Princeton University Press.

Hari, J., (2023), **Çalınan Dikkat**, 2. Basım, çev.: B. E. Aksoy, Metis, İstanbul.

Harvey, D., (2015), **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, 2. Basım, çev.: A. Onacak, İstanbul, Sel.

Hazelton, S., (2013), **Great Days at Work: How Positive Psychology can Transform Your Working Life,** London: Kogan Page.

Henderson, E. H., (1900), "Prison Laboratories", **American Journal of Sociology**, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 289-432.

Henderson, E. H., (1943), "Toward a Definition of Propaganda", **The Journal of Social Psychology,** Cilt: 18, Sayı: 1, s. 71-87.

Henford, O., (1916), **Puck**, Cilt: 80, s.15.

Herbart, J. F., (1877), "Possibility and Necessity of Applying Mathematics in Psychology", çev.: H. Haanel, **Journal of Speculative Philosophy**, Cilt: 11, s. 251-264.

Hergenhahn, B. R., Henley, T., (2019), **An Introduction to the History of Psychology**, CA, Wadsworth.

Herman, J., (2016), **Travma ve İyileşme**, 10. Basım, çev.: T. Tosun, İstanbul, Literatür.

Herzberg, F., (1987), One More Time: "How Do You Motivate Employees?", **Harvard Business Review**, Cilt: 65, Sayı: 5, s. 109-120.

Hesse, H., (2017), **Bozkırkurdu**, 24. Basım, çev.: K. Şipal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Hobbes, T., (2007), **Leviathan**, 6. Basım, çev.: S. Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. (1651).

Hobsbawm, E., (2017a), **Sermaye Çağı 1848-1875**, 5. Basım, çev.: M. S. Şener, Ankara, Dost.

Hobsbawm, E., (2017b). **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, 10. Basım, çev.: Y. Alogan, İstanbul, Everest.

Hollingworth, H. L., (1912), **The Influence of Caffein on Mental and Motor Efficiency**, New York, The Science Press.

Hollingworth, H. L., (1938), "Memories of The Early Development of The Psychology of Advertising Suggested by Burtt's Psychology of Advertising", **Psychological Bulletin**, Cilt: 35, Sayı: 5, s. 307–312, doi:10.1037/h0057183.

Honneth, A., (2004), "Organized Self-Realization", **European Journal of Social Theory**, Cilt: 7, Sayı: 4, s. 463–478, doi:10.1177/1368431004046703.

Horkheimer, M., (2016), **Akıl Tutulması**, 3. Basım, çev.: O. Koçak, İstanbul, Metis, (1947).

Huberman, L., (2019), **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, 19. Basım, çev.: M. Belge, İstanbul, İletişim.

Imbert, A., Mestre, A., (1904), "Hygiène Publique", **Perspectives Interdisciplinaires sur Le Travail et La Santé** [En ligne], 15-1 | 2013, mis en ligne le 01 mai 2013, consulté le 01 mai 2019. URL: http://journals.openedition.org/pistes/2940; DOI:10.4000/pistes.2940.

Imbert, A., (1906), "L'étude Scientifique et Expérimentale du Travail Professionnel", **L'Année Psychologique**, Cilt: 13, s. 245-259.

Imbert, A., (1908), "Le Surmenage par Suite du Travail Professionnel Discuté au XIVéme Congrès International D'hygiène et De Démographie (Berlin, Septembre 1907)", **L'Année Psychologique**, Cilt: 14, s. 232-248.

Imbert, A., (1909), "Étude Experimentale du Travail de Transport de Charges avec une Broutte"**, Bulletin de L'inspection du Travail et de L'hygiene Industrielle,** Paris, Imprimiere Nationale, s.62-92.

Jahoda, G., (2017), **Sosyal Psikoloji Tarihi,** 2. Basım, çev.: Ş. Başlı Çev, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

James, W., (1890), **The Principles of Psychology Vol. 1**, New York, Henry Holt and Co.

James, W., (1890), **The Principles of Psychology Vol. 2**, New York, Henry Holt and Co.

James, W., (1907), **Pragmatism, A New Name For Some Old Ways of Thinking: Popular Lectures of Philosophy by William James**, New York, Longman's Green.

Jansz, J., (2004), "Psychology and Society; An Overview", **A Social History of Psychology**, ed.: J. Jansz, P. van Drunen, s. 12–44, Malden, MA, Blackwell Publishing.

Jastrow, J., (1891), "A Study in Mental Statistics", **New Review**, Cilt: 5, s. 559-568.

Jastrow, J., (1893), "The Section of Psychology", (Ed.), **Official Catalogue- World's Columbian Exposition**, ed.: M.P. Hardy, s. 50-60.

Jastrow, J., (1935), "Has Psychology Failed?", **American Scholar**, Cilt: 4, Sayı: 3, s. 261-269.

Jones, D., Elcokc, J., (2001), **History And Theories of Psychology: A Critical Perspective,** London: Arnold.

Kağıtçıbaşı, Ç., (1988), **İnsan ve İnsanlar**, 7. Basım, İstanbul, İstanbul Matbaası.

Kağıtçıbaşı, Ç., (1994), "Psychology in Turkey", **International Journal of Psychology**, Cilt: 29, s. 729-738.

Kanigel, R., (1997), "Taylor-Made. (19th-Century Efficiency Expert Frederick Taylor)", **The Sciences,** Cilt: 37, Sayı: 3, s. 18-23.

Karl, B. D., (1976), "Public Administration and American History: A Century of Professionalism", **Public Administration Review**, Cilt: 36, s. 489-504.

Karl, B. D., Katz, S. N., (1983), "The American Private Philanthropic Foundation and The Public Sphere 1890-1930", **Minerva**, Cilt: 19, Sayı: 2, s. 236–270, doi:10.1007/bf01096567.

Kaufman, B. E., (2000), "The Case for The Company Union", **Labor History,** Cilt: 41, Sayı: 3, s. 321-350, doi:10.1080/713684492.

Keller, P., (1979), **States of Belonging: German-American Intellectuals and the First World War**, London, Harvard University Press.

Kellner, D., (2007), "Introduction to Second Edition", **One-Dimensional Man**, s. xi-xlvii.

Kesey, K., (2018), **Guguk Kuşu**, çev.: D. Akın, İstanbul, Nemesis, (1962).

Keşan, M., (2021), **Uyanış**, 4. Basım, İstanbul, Diyojen.

Keynes, J. M., (2013), **The General Theory of Employment, Interest and Money**, 4. Basım, New York, Cambridge University Press, (1936).

Klein, N., (2015), **Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi**, 2. Basım, çev.: S. Özgül, İstanbul, Agora.

Koçak, O., (2016), "Horkheimer ve Frankfurt Okulu", **Akıl Tutulması**, s. 9-57.

Kohler, R. E., (1976), "The Management of Science: The Experience of Warren Weaver and the Rockefeller Foundation Programme in Molecular Biology", **Minerva,** Cilt: 14, Sayı: 3, s. 279-306.

Kong, F., Tsai, C.-H., Tsai, F.-S., Huang, W., la Cruz, D., Malapitan, S., (2018), "Psychological Capital Research: A Meta-Analysis and Implications for Management Sustainability", **Sustainability**, Cilt: 10, Sayı: 10, 3457, s. 1-9, doi:10.3390/su10103457.

Krstic, K., (1964), "Marko Marulic - The Author of the Term "Psychology"", **Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabiensis**, Sayı: 36, s. 7-13.

Kubrick, S., (1971), **A Clockwork Orange.** Warner Bros.

Kuhlman, A. F., (1928), "The Social Science Research Council: Its Origin and Objects", **Social Forces**, Cilt: 6, Sayı: 4, s. 583-588, doi:10.1093/sf/6.4.583.

Kuna, D. P., (1976), "The Concept of Suggestion in the Early History of Advertising Psychology", **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Cilt: 12, Sayı: 4, s. 347-353, doi:10.1002/1520-6696(197610)12:4<347::aid-jhbs2300120406>3.0.co;2-m

Kushener, I., (2011), "The Salpêtrière Hospital in Paris and Its Role in the Beginnings of Modern Rheumatology". **The Journal of Rheumatology**, Cilt: 38, Sayı: 9, s.1990-1993, doi:10.3899/jrheum.101320.

Kutchins, H., Kirk, S. A., (1999), **Making us Crazy. DSM: The Psychiatric Bible and The Creation of Mental Disorders**, New York, The Free Press.

Laing, R. D., (1967), **The Politics of Experience and The Bird of Paradise**, Middlesex, Penguin.

Lahy, J.-M., (1910), "Recherches sur Les Conditions du Travail des Ouvriers Typographes Composant à La Machine Dite Linotype", **Bulletin De L'inspection Du Travail Et De L'Hygiene Industrielle**, Paris, Imprimerie Nationale, s. 45-270.

Lahy, J.-M., (1916), **Le Système Taylor et La Physiologie du Travail Professionnel**, Paris, Editeurs Masson & Cie.

Lasch, C., (1991), **The True and Only Heaven: Progress and Its Critics,** New York, Norton.

Lazarsfeld, P. F., (1971), "Foreword to the American Edition: Forty Years Later", **Marienthal**, s. xxxi-xl.

Lazarus, R.S., (2003), "Does The Positive Psychology Movement Have Legs?" **Psychological Inquiry**, Cilt: 14, Sayı: 2, s. 93-109.

Le Bianic, T., Vatin, F., (2007), "Armand Imbert (1850-1922), La Science du Travail et La Paix Sociale", **Travail et Emploi**, Cilt: 111, s. 7-19, doi:10.4000/travailemploi.4615.

Le Bon, G., (2022), **Kitleler Psikolojisi**, çev.: E. Konur, İstanbul, Say, (1895).

Lebergott, S. (1966). "Labor Force and Employment, 1800–1960", **Output, Employment, and Productivity in the United States after 1800,** ed.: D. S. Brady, Massachusetts, NBER, s. 117-204.

Le Guin, U. K., (2019), **Karanlığın Sol Eli**, 18. Basım, çev.: Ü. Altuğ, Ayrıntı, İstanbul.

Lenin, V. İ., (1918), "The Immediate Tasks of the Soviet Government", Marxists Internet Archive, https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1918/mar/x03.htm (erişim tarihi: 14.11.2019).

Lewis, S., (2011), **Positive Psychology at Work: How Positive Leadership and Appreciative Inquiry Create Inspiring Organizations,** Oxford, Wiley-Blackwell.

Library of Congress, https://www.loc.gov/ (erişim tarihi: 19.01.2023).

Likert, R., (1932), "A Technique for the Measurement of Attitudes", **Archives of Psychology**, Cilt: 22, Sayı: 140, New York.

Link, A. S., (1959), "What Happened to the Progressive Movement in the 1920's?" **The American Historical Review**, Cilt: 64, Sayı: 4, s. 833-851, doi:10.2307/1905118.

Loach, K., (2016), **I Daniel Blake**, Entertainment One.

London, J., (2014), **Demir Ökçe,** 2. Basım, çev.: L. Cinemre, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Loren, B., (1960), **The Servants of Power: A History of the Use of Social Sciences in American Industry**, Connecticut, Wesleyan University Press.

Loyer, E., (2022), **Avrupa'nın Kısa Kültür Tarihi**, çev.: A. Tümertekin, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Luthans, F., (2002), "Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Psychological Strengths". **Academy of Management Perspectives**, Cilt: 16, Sayı: 1, s. 57-72, doi:10.5465/ame.2002.6640181.

Luthans, F., Luthans, K. W., Luthans, B. C., (2004), "Positive Psychological Capital: Beyond Human and Social Capital", **Business Horizons**, Cilt: 47, Sayı: 1, s. 45-50, doi:10.1016/j.bushor.2003.11.007.

Luthans, F., Youssef, C. M., (2004), "Human, Social, and Now Positive Psychological Capital Management", **Organizational Dynamics**, Cilt: 33, Sayı: 2, 143-160, doi:10.1016/j.orgdyn.2004.01.00.

Luthans, F., Youssef, C. M., Avolio, B.J., (2007), **Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge**, Oxford, Oxford University Press.

Lyon, D., (1997), **The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society**, Minneapolis, University of Minnesota Press.

Maisonneuve, J., (2005), **Sosyal Psikoloji**, çev.: E. Aktar, Ankara, Dost.

Manguel, A., (2020), **Efsanevi Yaratıklar**, çev.: L. Akalın, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Mannheim, K., (2008), **Man and Society in an Age of Reconstruction**, London, Routledge, (1958).

Marcuse, H., (2007), **One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society,** 2. Basım, London, Routledge, (1964).

Martin, G., (2017), **Gabriel Garcia Marquez'e Giriş**, çev.: E. İmre, Can, İstanbul.

Marquez, G. G., (2014), **Yüzyıllık Yalnızlık**, 61. Basım, çev.: S. Selvi, Can, İstanbul.

Marx, K., (1953), **Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie**, Berlin, (1858)

Marx, K. (1971), **The Grundrisse,** çev.: D. McLellan, New York, Harper & Row, Publishers, (1858).

Marx, K., (2011), **1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe,** 4. Basım, çev.: K. Somer, Ankara, Sol.

Marx, K., (2013), **Alman İdeolojisi [Feurbach],** 8. Baskı, çev.: S. Belli, Ankara, Sol.

Marx, K., (2016a), **Fransa'da Sınıf Mücadeleleri**, çev.: E. Özalp, İstanbul, Yordam, (1850).

Marx, K., (2016b), **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i**, çev.: E. Özalp, İstanbul, Yordam, (1869).

Marx, K., (2016c), **Fransa'da İç Savaş**, çev.: E. Özalp, İstanbul, Yordam, (1891).

Marx, K., (2018), **Kapital I. Cilt**, 11. Basım, çev.: M. Selik, N. Satlıgan, İstanbul, Yordam, (1867).

Maslow, A. H., (1943), "A Theory of Human Motivation", **Psychological Review**, Cilt: 50, s. 370-396.

Maslow, A. H., (1954), **Motivation and Personality**, New York, Harper & Row,Publishers, Inc.

Maslow, A. H., (1993), **The Farther Reaches of Human Nature**, 3. Basım, Londra, Penguin, (1971).

Mason, P., (2017), "Özgürlük Korkusunu Aşmak", **Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruhu Üzerine Uluslararası Bir Tartışma**, yay. haz. H. Geiselberger, İstanbul, Metis, s. 111-127.

Mason, P., (2016), **Kapitalizm Sonrası: Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz,** çev.: Ş. Alpagut. İstanbul, Yordam.

Mathiez, A., (1927), **The French Revolution**, 3. Basım, çev.: C. A. Philips, Londra, Williams and Norgate.

Mayer, A., (2018), "Toward a Reflexive History of Modern Subjectivity", **Isis**, Cilt: 109, Sayı: 1, s. 116-118, doi:10.1086/697146.

Mayo, E., (1923), "The Irrational Factor in Human Behavior The "Night-Mind" in Industry", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Cilt: 110, Psychology in Business, s. 117-130.

Mayo, E., (1933), **The Human Problems of an Industrial Civilization**, New York, Macmillan.

Mayo, E., (1937), "Psychiatry and Sociology in Relation to Social Disorganization", **American Journal of Sociology**, Cilt: 42, Sayı: 6, s. 825-831.

Mayo, E., (1945), **The Social Problems of an Industrial Civilization**, Boston, Harvard.

McGregor, D., (1960), **The Human Side of Enterprise**, New York, McGraw-Hill Book Company. Inc.

Mead, G. H., (1925), "The Genesis of the Self and Social Control", **International Journal of Ethics,** Cilt:35, Sayı: 3, s. 251-277.

Meriç, İ., (2018), 1929 Krizinde Amerikan İşçi Sınıfı: "Mücadele Et, Açlıktan Ölme". https://marksist.net/ilkay-meric/1929-krizinde-amerikan-isci-sinifi-mucadele-et-acliktan-olme-2 (erişim tarihi: 17.05.2020).

Milgram, S., (1963), "Behavioral Study of Obedience", **The Journal of Abnormal and Social Psychology**, Cilt: 67, Sayı: 4, s. 371-378, doi: 10.1037/h0040525.

Mokyr, J., (2001), “The Rise and Fall of the Factory System: Technology, Firms, and Households Since the Industrial Revolution”, **Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy**, Cilt: 5, s. l-45.

Monaco, J., (2021), **Bir Film Nasıl Okunur: Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı**, çev.: T. Göbekçin, İstanbul, Alfa.

Morawski, J. G., (1986), “Organizing Knowledge and Behavior at Yale’s Institute of Human Relations”, **Isis**, Cilt: 77, Sayı: 2, s. 219-242, doi:10.1086/354128.

Murphy, R., (2020), **Ratched,** Netflix.

Münsterberg, H., (1893), “The New Psychology and Harvard's Equipment for Teaching It”, **Harvard Graduate Magazine**, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 201-209.

Münsterberg, H., (1899), **Psychology and Life**, Boston, Houghton Mifflin Company.

Münsterberg, H., (1908), “Prohibition and Social Psychology”, **McClure's Magazine** Cilt: 31, Sayı: 4, s. 438-444.

Münsterberg, H., (1910), **American Problems from the Point of View of A Psychologist**, New York, Moffat, Yard and Company.

Münsterberg, H., (1913), **Psychology and Industrial Efficiency**, Boston, Houghton Mifflin.

Münsterberg, H., (1914), **Psychology,** New York, D. Appleton and Company.

Münsterberg, H., (2002), “The Photoplay: A Psychological Study”, **Hugo Münsterberg on Film: The Photoplay: A Psychological Study and Other Writings**, ed.: A. Langdale, Londra, Taylor and Francis, s. 44-162, (1916).

Münsterberg, M., (1922), **Hugo Münsterberg His Life and Work**, New York, D. Appleton and Company.

Nelson, D., (1992), "Scientific Management in Retrospect", **A Mental Revolution: Scientific Management since Taylor**, ed.: D. Nelson, Columbus, Ohio State University Press, s. 5-39.

Neocleous, M., (2013), **Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi**, çev.: A. Bekmen, İstanbul, h2o Yayınları.

Nicolas, S., Coubart, A., Lubort, T., (2014), "The Program of Individual Psychology (1895-1896) by Alfred Binet and Victor Henri", **L'Année psychologique** Cilt: 1, Sayı: 114, s. 5-60.

Nicolas, S., Marchal, A., Isel, F., (2000), "La Psychologie au XIXème Siècle", **Revue d'Histoire des Sciences Humaines**, s.25-103, doi:10.3917/rhsh.002.0057.

Ng, W., (2002), **Japanese American Interment During World War II: A History and Reference Guide,** Connecticut, Greenwood Press.

Onaran, O., (1971), **Örgütlerde Karar Verme**, Ankara, Sevinç Matbaası.

Oruç, E., (2018), "Psikolojik Sermaye Ölçeği Kısa Formunun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", **Journal of Turkish Studies**, Cilt: 13, Sayı: 14, s. 141-151.

Oschrin, E. A. B., (1918), "Vocational Tests for Retail Saleswomen", **Journal of Applied Psychology**, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 148–155, doi:10.1037/h0075948.

Otsuka, J., (2021), **Tavan Arasındaki Buda**, 6. Basım, çev.: D. Akın, İstanbul, Domingo.

Ouvrier-Bonnaz, R., (2010), "L'histoire des Chaires du CNAM Concernant L'Homme au Travail (1900-1945) Entre Production de Savoirs et Engagement Politique". **Cahiers d'Histoire Revue d'Histoire Critique**, Cilt: 111, s. 99-121.

O'Connor, E. S., (1999a), "Minding the Workers: The Meaning of `Human' and `Human Relations' in Elton Mayo", **Organization,** Cilt: 6, Sayı: 2, s. 223–246, doi:10.1177/135050849962004.

O'Connor, E. S., (1999b), "The Politics of Management Thought: A Case Study of the Harvard Business School and The Human Relations School", **Academy of Management Review**, Cilt: 24, Sayı: 1, s. 117–131, doi:10.5465/amr.1999.1580444.

O'Neill, C., (2017), "Taylorism, the European Science of Work, and the Quantified Self at Work", **Science, Technology, & Human Values**, Cilt: 42, Sayı: 4, s. 600-621.

Öncü, B., (2012), "Dikkat Eksikliği/Hiperaktivite Bozukluğunun Tarihçesi", **Turkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics**, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 1-7.

Özalp, E., (2016), "Tarihsel Arka Plan", **Fransa'da Sınıf Mücadeleleri**, çev.: E. Özalp, İstanbul, Yordam, s. 191-196.

Özkal-Sayan, İ., (2011), "Personel Yaklaşımları", **Siyaset Bilimi'nde Kuram – Yöntem - Güncel Yaklaşımlar**, ed.: A. B. Dural, İstanbul, Kriter, s. 84-103.

Özmakas, U., (2019), **Biyopolitika: İktidar ve Direniş**, 2. Basım, İstanbul, İletişim.

Özyıldırım, İ., (2023), "Oidipus Öyküsünün Oidipal Kompleksin Biçimlenişi Çerçevesinde Yeniden Değerlendirilmesi ve Açımsanması", **Oidipus Psikomitoloji: Psikanalitik ve Klinik Yorumlar**, yay. haz.: M. B. Saydam, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 9-37.

Parker, I., (2021), **Psikolojide Devrim: Yabancılaşmadan Özgürleşmeye**, çev. ed.: U. B. Gezgin, Ankara, Töz.

Parker, I., (2022), "Eleştirel Psikoloji: Psikolojik Bilginin Politik Boyutları", **Eleştirel Psikoloji Yaklaşımlar, Gündemler, Tartışmalar**, ed.: TODAP Çalışma Grubu, İstanbul, İletişim.

Parlak, B., (2016), **Yönetim Bilimi ve Çağdaş Yönetim Teknikleri**, 3. Basım, İstanbul, Beta.

Peterson, C., Semmel, A., von Baeyer, C., Abramson, L. Y., Metalsky, G. I., Seligman, M. E. P., (1982), "The Attributional Style Questionnaire", **Cognitive Therapy and Research**, Cilt: 6, Sayı: 3, s. 287-299.

Peterson, C., (2000), "The Future of Optimism", **American Psychologist, Cilt:** 55, Sayı: 1, s. 44-55, doi:10.1037/0003-066X.55.1.44.

Picard, E., (1995), "Henri Laugier et L'organisation de La Recherche Française", **Cahiers pour L'histoire de La Recherche**, Cilt: 3, s. 63-71.

Pickren, W. E., Rutherford, A., (2010), **A History of Modern Psychology in Context**. Ney York, Wiley.

Pieron, H., (1931), Le Problème des Examens - Education Nouvelle et Docimologie, **Pour L'ère Nouvelle**, Cilt: 73, s. 270-272.

Pieron, H., Pieron, H., Laugier, H., (1935), "Étude Critique de La Valeur Sélective du Certificat D'études et Comparaison De Cet Examen avec une Epreuve Par Tests", **Pour L'ère Nouvelle**, Cilt: 105, s. 47-51.

Platon (2015), **Devlet**. çev.: S. Eyüboğlu, M. A. Cimgöz, 28. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Plesa, P. **The early history of psychology in France.**

https://www.academia.edu/29222752/The_early_history_of_psychology_in_France (erişim tarihi: 28.01.2023).

Poirier J., Clarac, F., Barbara, J.G., Broussolle, E., (2012), "Figures and Institutions of the Neurological Sciences in Paris from 1800 to 1950. Part IV: Psychiatry and

Psychology", **Revue Neurologique**, Cilt: 168, Sayı: 5, s. 389-402. doi:10.1016/j.neurol.2012.02.007.

Polanyi, K., (2017), **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, 14. Basım, çev.: A. Buğra Çev, İstanbul, İletişim.

Pollard, S., (1968), **The Genesis of Modern Management**: **A Study of the Industrial Revolution in Great Britain**, Londra, Penguin Books.

Popplestone, J. A., (2003), "Foreword", **Handbook of Psychology Volume I History of Science**, ed.: D. K. Freedheim, I. B. Weiner, New Jersey, John Wiley & Sons, s. xiii.

Price, B., (1992), "Frank and Lillian Gilbreth and the Motion Study Controversy, 1907-1930", **A Mental Revolution: Scientific Management since Taylor**, ed.: D. Nelson, Columbus, Ohio State University Press, s. 58-76.

Prilleltensky, I., (1989), "Psychology and The Status Quo", **American Psychologist**, Cilt: 44, Sayı: 5, s. 795–802.

Quade, E. S., (1967), "Progess and Problems in Systems Analysis", **Organizational Behaviour: A Book of Reading**, ed.: R. T. Golembiewski, F. G. Gibson, Chicago, Rand McNally Company.

Rabelais, F., (2016), **Gargantua**, 10. Basım, çev.: S. Eyüboğlu, A. Erhat, V. Günyol, İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (1534).

Richards, G., (1995), " 'To Know Our Fellow Men to Do Them Good': American Psychology's Enduring Moral Project", **History of The Human Science,** Cilt: 8, Sayı: 3, s. 1-24.

Richman, S., Aksoy, M., (2014), "İç Savaş ve Devletçi Zihniyet", **Liberal Düşünce Dergisi** , Cilt: 75, s. 51-53.

Riesman, D., (1989), **The Lonely Crowd**, New York, Vail-Ballou Press, Inc.

Rogers, C., (1946), "Significant Aspects of Client-Centered Therapy", **American Psychologist**, Cilt: 1, Sayı: 10, s. 415-22, doi: 10.1037/h0060866.

Rose, N., (1985), **The Psychological Complex: Psychology, Politics and Society in England, 1869-1939**, Londra, Routledge & Kegan Paul Plc.

Rose, N., (1996), **Inventing Our Selves: Psychology, Power and Personhood**, New York, Cambridge University Press.

Rose, N., (1999), **Governing The Soul**, 2. Basım, Londra, Free Association Books.

Rosenberg, C. M., (2013), **Child Labor in America: A History**, North Carolina, McFarland & Company, Inc.

Ross. E., (1900), "Social Control. XIX. Class Control", **American Journal of Sociology**, Cilt: 6, Sayı: 3, s. 289-432.

Ross, K., (2016), **Ortak Lüks Paris Komünü'nün Siyasi Muhayyilesi**, çev.: T. Birkan, İstanbul, Metis.

Ryff, C. D., Keyes, C. L. M., (1995), "The Structure of Psychological Well-Being Revisited", **Journal of Personality and Social Psychology**, Cilt: 69, Sayı: 4, s. 719-727, doi:10.1037/0022-3514.69.4.719.

Samelson, F., (1981), "Struggle for Scientific Authority: The Reception of Watson's Behaviorism, 1913-1920", **Journal of the History of the Behavioral Sciences,** Cilt: 17, s. 399-425.

Saraceno, M., (2013a), **De La Mesure du Corps A La Politique Des Corps: Une Histoire Des Sciences du Travail (1880-1920)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Paris,

Université Paris-Ouest Nanterre La Défense, Ecole Doctorale Organisations, Economie, Société.

Saraceno, M., (2013b), "Les Congrès d'Hygiène Des Travailleurs et Des Ateliers (1904-1909)", L'amélioration de L'environnement de Travail par L'étude du Geste Professionnel, L'environnement des Travailleurs au XXe Siècle, Paris EHESS, 26 Juin 2013.

Sarason, S. B., (1981), "An Asocial Psychology and a Misdirected Clinical Psychology", **American Psychologist**, Cilt: 36, Sayı: 8, s. 827-836.

Savcı, İ., (2003), "Küreselleşme, İnsan Kaynakları ve Kültürlerarası Yönetim", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 239, s. 115-139.

Scheffler, R. M., Hinshaw, S. P., Modrek, S., Levine, P., (2007), "The Global Market For ADHD Medications", **Health Affairs**, Cilt: 26, Sayı: 2, s. 450–457, doi:10.1377/hlthaff.26.2.450.

Shefrin, H. M., (2009), "How Psychological Pitfalls Generated the Global Financial Crisis", **SSRN Electronic Journal**, doi:10.2139/ssrn.1523931.

Schivelbusch, W., (2014), **Uzak Akrabalar: Faşizm, Nasyonalsosyalizm, New Deal, 1933-1939,** çev.: M. Metin, İstanbul, İletişim.

Schneider, W. H., (1989), "Henri Laugier, the Science of Work and the Workings of Science in France, 1920-1940", **Cahiers pour l'histoire du CNRS 1939-1989**, Cilt: 5, s. 7-34.

Schultz, D. P., Schultz, S. E., (2007), **Modern Psikoloji Tarihi**, çev.: Y. Aslay, İstanbul, Kaknüs.

Schützenberger, A. A, (2018), **Psikosoybilim**, 4. Basım, çev.: K. Kahveci, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Scull, A., (2015), **Madness in Civilization: A Cultural History of Insanity from the Bible to Freud, from the Madhouse to Modern Medicine**, New Jersey, Princeton University Press.

Scott, W. D., (1908), **The Psychology of Advertising in Theory and Practice: A Simple Exposition of The Principles of Psychology in Their Relation to Successful Advertising**, Boston, Small, Maynard & Company.

Scott, W. D., (1911), **Increasing Human Efficiency in Business: A Contribution to The Psychology of Business,** New York, Macmillan.

Seim, D. L., (2007), **Rockefeller Philanthropy, Economic Research, and the Structure of Social Science 1911-1946**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Iowa, Iowa State University History of Technology and Science.

Selekler-Gökşen, N., (2015), "Makrokurumsal Bakış Açısı: Bir Değerlendirme", **Örgüt Kuramları**, der.: A. S. Sargut, Ş. Özen, 3. Basım, Ankara, İmge, s. 331-378.

Seligman, M. E. P., Csikszentmihalyi, M., (2000), "Positive Psychology: An Introduction", **American Psychologist**, Cilt: 55, Sayı: 1, s. 5-14.

Sennett, R., (2011), **Otorite**, 3. Basım, çev.: K. Durand, İstanbul, Ayrıntı.

Sennett, R., (2013), **Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerine Etkileri**, çev.: B. Yıldırım, Ayrıntı, İstanbul.

Shelley, P. B., (1817), "Önsöz", **Frankenstein ya da Modern Prometheus**, 10. Basım, çev.: Y. Yavuz, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 9-10.

Shelley, M., (1818), **Frankenstein ya da Modern Prometheus**, 10. Basım, çev.: Y. Yavuz, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Sherif, M., (1935), **A Study of Some Social Factors in Perception**, New York, Archives of Psychology, Cilt: 27, Sayı: 187.

Skinner, B. F., (1950), "Are Theories of Learning Necessary?", **Psychological Review**, Cilt: 57, Sayı: 4, s. 193-216.

Slater, P., (1998), **Frankfurt Okulu**, çev.: A. Özen, İstanbul, Kabalcı.

Smith, J. H., (1998), "The Enduring Legacy of Elton Mayo", **Human Relations**, Cilt: 51, Sayı: 3, s. 221-249, doi:10.1177/001872679805100302.

Smith, R., (2015), **Zihin ve Doğa Arasında**, çev.: T. Binder, İstanbul, Ayrıntı.

Sointu, E., Hill, D. W., (2020), "Trump Therapy: Personal Identity, Political Trauma and the Contradictions of Therapeutic Practice", **European Journal of Cultural Studies**, Cilt: 1, Sayı: 17, s. 1-17, doi:10.1177/1367549420980007.

Sokal, M. M., (1981), "The Origins of The Psychological Corporation", **Journal of the History of the Behavioral Sciences**. Cilt: 17, s. 54-67.

Sophokles, (2021), **Kral Oidipus,** 18. Basım, çev.: B. Tuncel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (MÖ 429).

Sorias, S., (2011), "Bilimsel Devrimler ve Yeni Kraepelincilik", **Klinik Psikiyatri**, Cilt: 14, s. 51-58.

Soydan, T., (2020), "İnsan Sermayesi Kuramı Üzerine Tarihsel ve Toplumsal Bir Analiz", **Eğitim Ekonomisi ve Planlaması**, ed.: M. Sağır, R. Yirci, Ankara, Pegem Akademi, s. 91-110.

Spencer, H., (1855), **The Principles of Pscychology**, London, Longman, Brown, Green and Longmans.

Stagner, R., Rosen, H., (1965), **Psychology of Union-Management Relations,** Wadsworth Pub. Co., Inc.

Standing, G., (2020), **Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf**, 6. Basım, çev.: E. Bulut, İstanbul, İletişim.

Stenner, K., (2010), **The Authoritarian Dynamic**, New York, Cambridge University Press.

Szasz, T., (2009), **Antipsychiatry: Quackery Squared**, Syracuse, Syracuse University Press.

Sunal, O., (2011), "Amerikan Sendikal Hareketi: Tarihsel Gelişmeler Işığında Bir Değerlendirme", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 112-128.

Snyder, W. U., (1947), "The Present Status of Psychotherapeutic Counseling", **Psychological Bulletin**, Cilt: 44, Sayı: 4, s. 297-386, doi:10.1037/h0054319.

Şerbetçi, D., (2003), "21. yy İşletmelerinin Gerçek Zenginlik Kaynağı: İnsan Sermayesi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, s. 155-170.

Tannenbaum, A. S., (2013), **Social Psychology of The Work Organization**, London, Routledge, (1966).

Taylor, F. W., (1896), "A Piece-Rate System", **Economic Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 89-129.

Taylor, F. W., (1903), **Shop Management**, New York, Harper & Brothers.

Taylor, F. W., (1911), **The Principles of Scientific Management**, New York, Harper & Brothers.

Taylor, F. W., (2016), **Bilimsel Yönetimin İlkeleri**, 8. Baskı, çev.: B. H. Akın, Adres, Ankara.

Tekke, M., (2019), "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisinin En Son Düzeyleri: Kendini Gerçekleştirme ve Kendini Aşmışlık", **Egitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - Journal of Qualitative Research in Education,** Cilt: 7, Sayı: 4, s. 1704-1712, doi:10.14689/issn.2148-2624.1.7c.4s.17m.

Teo, T., (2005), **The Critique of Psychology- From Kant to Postcolonial Theory**, New York, Springer.

Terzioğlu, O., Çağla, C., (2021), "Büyük Buhran ve Amerika'da Sosyal Politika", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 41, s. 871-926.

Thompson, E. P., (1967), "Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism", **Past & Present**, Sayı: 38, s. 56-97.

Thompson, R. F., Zola, S. M., (2003), "Biological Psychology". **Handbook of Psychology: History of Psychology**, ed.: D. K. Freedheim, Cilt: 1, New York, John Wiley & Sons, Inc, s. 47-66.

Thorndike, E. L., Woodworth, R. S., (1901), "The Influence of Improvement in One Mental Function Upon the Efficiency of Other Functions: III. Functions Involving Attention, Observation and Discrimination", **Psychological Review**, Cilt: 8, Sayı: 6, s. 553–564, doi:10.1037/h0071363.

Trahair, R. C. S., (1984), **Elton Mayo The Humanist Temper**, London, Routledge.

Timur, T., (2015), **Marksizm, İnsan ve Toplum**, 3. Basım, İstanbul, Yordam.

Timur, T., (2017), **Devrimler Çağı 1848, 1871, 1917**, İstanbul, Yordam.

Tosun, M., (1981), **Örgütsel Etkililik,** Ankara, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Toulouse, E., (1896), **Enquête Médico-Psychologique sur Les Rapports De La Supériorité Intellectuelle avec La Névropathie, I. Émile Zola**, Paris, Société D'éditions Scientifiques.

Toulouse, E., Vaschide, N., Pieron, H., (1904), **Technique de Psychologie Expérimentale: (Examen des Sujets)**, Paris, O. Doin.

Touraine, A., (2016), **Krizden Sonra**, çev.: O. Kunal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Turbiaux, M., (1983), "J.M. Lahy (1872 1943) Essai de Bio-bibliographie", **Bulletin de Psychologie**, Cilt: 36, Sayı: 362, s. 969-985.

Turbiaux, M., (2008), "La Résistible Création d'un Laboratoire du Travail". **Bulletin de Psychologie**, Cilt: 496, Sayı: 4, s. 341-356, doi:10.3917/bupsy.496.0341.

T.C. Sağlık Bakanlığı, (2023), Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2021, Ankara, Sağlık Bakanlığı Yayın No : 1260, https://www.saglik.gov.tr/Eklenti/45316/0/siy2021-turkcepdf.pdf (erişim tarihi: 14.09.2023).

Uluslararası Çocuk Merkezi (ICC), Hacettepe Üniversitesi Halk Sağlığı Enstitüsü, Halk Sağlığı Uzmanları Derneği, ECPAT Uluslararası, ECPAT Hollanda, (2015), **Turizm ve Seyahatte Çocukların Cinsel Sömürüsü Küresel Araştırması Türkiye Özel Raporu 2015**, Türkiye.

United States Department of Labor, (1938), **Analysis of Strikes in 1937**, Washington, United States Government Printing Office.

Uslu, A., (2022), **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi: Özgürlük, Güvenlik ve Birey (1300-1789)**, 2. Basım, İstanbul, Yordam.

Üstüner, Y., (2000), "Kamu Yönetimi Kuramı ve Kamu İşletmeciliği Okulu", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, s. 15-31.

Üstüner, Y., (2006), " 'Örgüt Bilimi' Üzerine", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 39, Sayı: 3, s. 1-21.

Viteles, M. S., (1923), "Psychology in Business-in England, France and Germany", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science,** Cilt: 110, Psychology in Business, s. 207-220.

Yerkes, R. M., (1921), **Psychological Examining in The United States Army**, Washington, Government Printing Office.

Vaillant, E., (1900), "Législation et Règlement Du Travail au Point De Vue De l'Hygiène", **Xe Congrès International D'hygiène et De Démographie à Paris en 1900, Compte Rendu Publié par Le Secrétaire Général du Congrès**, Paris, Masson et Cie, s. 502-536.

Vigotski, L., (2021), **Psikolojideki Krizin Tarihsel Anlamı: Yöntembilimsel Bir İnceleme**, çev.: Ş. Alpagut, İstanbul, Yordam, (1926).

Von Mayrhauser, R. T., (1989), "Making Intelligence Functional: Walter Dill Scott and Applied Psychological Testing in World War I", **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Cilt: 25, s. 60-72.

Voulgaris, P., (2004), **Nyfes**, Odeon SA.

Wallerstein, I., (2012), **Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık**, 6. Basım, çev.: N. Alpay, İstanbul, Metis.

Walton, G. M., Rockoff, H., (2014), **History of the American Economy**, 12. Baskı, Mason, OH, South-Western.

Watson, J. B., (1913), "Psychology as the Behaviorist Views It". **Psychological Review**, Cilt: 20, s. 158–177.

Watson, J. B., (1925), **Behaviorism**, New York, People's Institute.

Watson, J. B., (1928), **Psychological Care of Infant and Child**, New York, Norton.

Watson, J. B., Rayner, R., (1920), "Conditioned Emotional Reactions", **Journal of Experimental Psychology**, Cilt: 3, s. 1-14.

Weber, M., (1986), **Sosyoloji Yazıları**, 3. Baskı, çev.: T. Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.

Weber, M., (2005), **The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism**, London, Routledge, (1930).

Weiner, D. B., Sauter, M. J., (2003), "The City of Paris and the Rise of Clinical Medicine". **Osiris**, 2nd Series, Cilt: 18, s. 23-42, doi:10.2307/3655283.

Weiss, T. J., (1992), "U. S. Labor Force Estimates and Economic Growth, 1800-1860". **American Economic Growth and Standards of Living before the Civil War**, ed.: R. E. Gallman, J. J. Wallis, Chicago, University of Chicago Press, s. 19-78.

West, M. A., (2001), "The Human Team: Basic Motivations and Innovations", **Handbook of Industrial, Work & Organizational Psychology: Volume 2: Organizational Psychology**, ed.: N. Anderson, D. S Ones, H. Kepir Sinangil, C. Viswesvaran, London, Sage, s.270-288.

White, J., (1979), "Andrew Carnegie and Herbert Spencer: A Special Relationship", **Journal of American Studies**, Cilt: 13, Sayı: 1, s. 57-71.

Winnicott, D. W., (2018), **Ebeveynlerle Sohbet**, 2. Basım, çev.: N. Hatipoğlu, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Winslow, C., (2019), Seattle General Strike: Labor's Most Spectacular Revolt, https://www.labornotes.org/2019/02/seattle-general-strike-labors-most-spectacular-revolt (erişim tarihi: 17.01.2023).

Wood, E. M., (2012), **Kapitalizmin Arkaik Kültürü**, çev.: O. Köymen, İstanbul, Yordam.

Woytinsky, W. S., (1946), "Postwar Economic Perspectives II. Prewar Experience: The Labor Force and Employment", **Bulletin**, s. 8-16.

Wright, G. (1990). "The Origins of American Industrial Success, 1879-1940", **The American Economic Review**, Cilt: 80, Sayı: 4, s. 651-668.

Wundt, W. M., (1902), **Principles of Physiological Psychology**, çev.: E. Bradford Titchener, (1874), https://psychclassics.yorku.ca/Wundt/Physio/chap1.htm (erişim tarihi: 20.02.2023).

Wurtzel, E., (1994), **Prozac Nation: Young and Depressed in America**, New York, Penguin Books.

Zengin, O., (2011), **Verimlilik: Kuramsal Bir Çözümleme ve Kamu Yönetimi Disiplini,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zengin, O., (2010), "Verimlilik Kavramı ve Olgusu Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Prof. Dr. Kurthan Fişek İçin Yönetim Üzerine**, yay. haz.: İ. Özkal Sayan, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 77-98.

İnternet Siteleri

https://www.apa.org/

Association pour la Recherche et l'Intervention Muséale en Psychologie,

https://arimep.org/index.php/stcrp-laboratoire-de-recherches-psychotechniques/

https://centre.upeace.org/gross-global-happiness-guide-2023-online-ey/

https://www.eiconsortium.org/index.html

https://fetzer.org/

https://financialtherapyassociation.org/

https://www.happytalism.world/

Harvard University, HOLLIS for Archival Discovery https://hollisarchives.lib.harvard.edu/repositories/4/archival_objects/2165241

https://www.hsph.harvard.edu/health-happiness/repository-of-positive-psychological-well-being-scales/

https://www.jocrf.org/

https://www.jsmf.org/programs/uhc/

https://www.jstor.org/stable/community.24861096

https://knowledge.wharton.upenn.edu/podcast/knowledge-at-wharton-podcast/hope-greed-and-fear-the-psychology-behind-the-financial-crisis/

www.ncda.org

https://www.nytimes.com/1916/06/24/archives/psychology-in-business-muensterberg-tells-of-tests-that-prove.html

https://www.nytimes.com/1982/10/03/books/best-sellers.html

https://www.nytimes.com/1913/02/09/archives/new-science-suggested-to-solve-social-problems.html

https://www.nytimes.com/1914/10/18/archives/wiener-shot-a-lion-but-victim-of-major-who-offered-harvard-10000000.html

https://psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/33/eriskin-dikkat-eksikligi-ve-hiperaktivite-bozuklugu

https://ppc.sas.upenn.edu/resources/questionnaires-researchers

https://www.spssi.org/

The Rockefeller Foundation Annual Report, 1934.

https://www.rockefellerfoundation.org/wp-content/uploads/Annual-Report-1934-1.pdf

https://www.umass.edu/magazine/spring-2019/chief-spiritual-officer

https://time.com/6308096/therapy-mental-health-worse-us/

https://quantifiedself.com/

https://www.who.int/publications/i/item/9789240048737

EK 1: PSİKOLOJİK SERMAYE ÖLÇEĞİ KISA FORMU (PSÖ-12)[80]

Maddeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen Katılmıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
1. Çalıştığım işyerinde yöneticilerle yapılan toplantılarda kendi uzmanlık alanımla ilgili konuşurken kendime güvenirim.	1	2	3	4	5	6
2. Çalıştığım işyerinin stratejilerinin belirlenmesi sürecine katkı sağlamada kendime güvenirim.	1	2	3	4	5	6
3. İş arkadaşlarıma bir konu hakkında bilgi verirken kendime güvenirim.	1	2	3	4	5	6
4. İşyerinde bir problemle karşılaştığımda üstesinden gelmek için birçok yol bulabilirim.	1	2	3	4	5	6
5. Şu anda kendimi işte oldukça başarılı görüyorum.	1	2	3	4	5	6
6. Çalıştığım işte hedeflerime ulaşmada birçok yol bulabilirim.	1	2	3	4	5	6
7. Son zamanlarda kendim için belirlediğim iş hedeflerine ulaşıyorum	1	2	3	4	5	6
8. İşyerinde mecbur kaldığım durumlarda kendi kendime yetebilirim.	1	2	3	4	5	6
9. İşyerinde karşılaştığım stresli durumların üstünde durmam	1	2	3	4	5	6
10. Daha önce birçok zorlukla karşılaştığım için işyerindeki zorlukların üstesinden gelebilirim.	1	2	3	4	5	6
11. Yaptığım işle ilgili şeylerin hep iyi tarafından bakmaya çalışırım.	1	2	3	4	5	6
12. Yaptığım işle alakalı gelecekte karşılaşacağım durumlarla ilgili iyimser düşünürüm.	1	2	3	4	5	6

[80] Oruç, E., (2018), Psikolojik Sermaye Ölçeği Kısa Formunun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Journal of Turkish Studies, Cilt: 13, Sayı: 14, s. 141-151.

ÖZET

Psikolojinin bir bilim olarak ortaya çıkması 19. yüzyılın sonunda Kıta Avrupası'nda gerçekleşmiştir. 19. yüzyıl aynı zamanda sanayi kapitalizminin de geliştiği dönemdir. Kapitalizm öncesi görülen, genel olarak zora dayalı toplumsal kontrol ve işgücü denetimi yöntemleri endüstriyel kapitalizmle birlikte yerlerini sistematik ve bilimsel yöntemlere bırakmıştır. Psikoloji de hem bir bilim hem de pratikler alanı olarak işgücü denetimi ve toplumsal kontrolü sağlamada araçsal bir rol üstlenmiştir.

Psikolojinin kuramsal içeriği ve uygulama araçları Fransa'da ve ABD'de farklı biçimlerde gelişmiş, bu gelişimin hem nedeni hem de sonucu olarak Fransa'da kamucu, toplumsal hijyen odaklı, politik hedefleri olan ve desteğini Cumhuriyetten ve devletten alan bir psikoloji bilimi söz konusu olmuştur. ABD'de ise piyasanın ihtiyaçlarına dönük, bireylere yönelik zihinsel hijyen odaklı, politik hedefleri olmayan ancak sermaye sınıfının finansal desteği ile kuram ve pratiklerinde sermayenin belirleyiciliğinde gelişen bir yeni psikoloji doğmuştur. Bu farklılaşma, tezin iddiası doğrultusunda, psikolojinin tarihsel, toplumsal ve iktisadi koşullarla şekillendiğini göstermektedir.

ABD yeni psikolojisinin temellerinde pragmatizm, ampirisizm, işlevselcilik, araçsal rasyonalite ve profesyonelliğin sermaye sınıfı tarafından piyasa için biçimlendirilmesi yer almaktadır ve bu yeni disiplin işgücü denetimi ile toplumsal kontrolü sağlamada "sermayenin hizmetkarı" konumunda yer almıştır. ABD yeni psikolojisi 1920'ler ile birlikte küresel ölçekte egemen psikoloji haline gelmiştir. Bu anaakım psikoloji günümüze dek, ekonomik krizlerin yol açtığı toplumsal hareketlere ve işgücü ilişkilerine müdahaleye yönelik yalnızca pratik araçlar değil aynı zamanda ideolojik işlevler yüklenen kuramsal paradigmalar üretmiştir. Söz konusu paradigmalar ve pratikler kapitalist birikim rejiminin ekonomik ve yapısal krizlerine göre şekillenmiş, toplumsal kontrol ve işgücü denetiminin sürekliliğini sağlama işlevlerini üstlenmiştir. Anaakım psikoloji bu araçsal konumunu sürdürmeye devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim, Psikoloji, Yönetim Psikolojisi, İşgücü Denetimi, Toplumsal Kontrol

ABSTRACT

Psychology emerged as a science in Continental Europe at the end of the 19th century. The 19th century is also the period in which industrial capitalism developed. The generally coercive social control and labour force control methods seen before capitalism were replaced by systematic and scientific methods with industrial capitalism. Psychology, both as a science and a field of practices, has played an instrumental role in ensuring labour force control and social control.

The theoretical content and application tools of psychology developed in different ways in France and the USA, and as both the reason and the result of this development, a publicist, social hygiene-oriented science of psychology emerged in France, with political goals and support from the Republic and the state. In the USA, a new psychology was born that was oriented to the needs of the market, focused on mental hygiene for individuals, did not have political goals, but developed under the financial support of the capital class and the determination of capital in its theories and practices. This differentiation, in line with the claim of the thesis, shows that psychology is shaped by historical, social and economic conditions.

The foundations of the US new psychology include pragmatism, empiricism, functionalism, instrumental rationality and the shaping of professionalism by the capital class for the market, and this new discipline has become the “servant of capital” in ensuring labor control and social control. US new psychology became the dominant psychology on a global scale by the 1920s. To date, this mainstream psychology has produced theoretical paradigms that serve not only practical tools but also ideological functions for intervening in social movements and labor relations caused by economic crises. The paradigms and practices in question were shaped according to the economic

and structural crises of the capitalist accumulation regime and assumed the functions of ensuring the continuity of social control and labor force control. Mainstream psychology continues to maintain this instrumental position.

Keywords: Management, Psychology, Management Psychology, Labor force control, Social control